This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

BUHR B
a39015 00027319 6b

WANDELINGEN DOOR NEDERLAND

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

WANDELINGEN DOOR NEDERLAND.

Digitized by Google

Digitized by Google

WANDELINGEN

DOOR

NEDERLAND

MET PEN EN POTLOOD

DOOR

J. Jacobus CRAANDIJK

Pred. bij de Doopsgezinde Gem. te Rotterdam.

EN

P. A. SCHIPPERUS

Kunstschilder aldaar.

Zesde Deel.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1882

Digitized by Google

DJ
24
.C58
v.6

Digitized by Google

Stephen Spaulding Mem.
724272-396
Nijhoff
2-11-69
SS 5957

INHOUD.

LIMBURGSCHE LANDSCHAPPEN ..... Blz. 1.

Ons reisplan. — Bij Venlo. — In Venlo. — Wat wij verwachten. — Aan den weg naar Tegelen. — De munt. — De kerk en het klooster. — Naar 't kasteel. — Voorhof. — Hoofdgebouw. — Steyl. — Swalmen. — Een vorstelijk kasteel. — Hillenraad van binnen. — Een omweg. — Een geheimzinnige bouwval. — Vriendelijke landschappen. — Een liefelijke rustplaats. — Een heerlijk Christusbeeld. — Op weg naar Roermond. — Drieërlei plan. — Even over de grens. — In het bosch van Dalheim. — Juist bij tijds. — De behangselpapierfabriek. — Het laboratorium. — De bewerking. — De burgt Horn. — Binnenplein en woonhuis. — Horns geschiedenis. — Dorp en kerk. — Naar Steijn en Elsloo. — Een vriendelijke weg. — Een schilderachtig dorp. — Bij den burgt. — De ruïne van Steijn. — Droevige geschiedenissen. — Verwarring en strijd. — Velerlei herinneringen. — Langs den bergrand. — Rijn- en Maasoevers. — Dorp en kasteel Elsloo. — De Noormannen te Elsloo. — Volksverhalen. — Beek. — Gillebroek en Geverik. — Gehucht en kasteel Vlieck. — Een wild landschap. — Bij den waterval. — Naar 't Geuledal. — Oude vrienden. — Oud-Valkenburg. — Op den Keutenberg. — Bergen en dalen. — Het slot Wijlre. — Het dorp Wijlre. — Een bierpraatje. — Gulpen. — De Neuborg. — Afgewende gevaren. — Dorp en kasteel Witthem. — Heeren van Witthem. — Cartils. — Steenkolen in Limburg. — Verwachte en bestaande mijnen. — Op weg naar Aken. — De mijnen bij Kerkrade. — Boven den grond. — In de diepte. — Een ontzagwekkende geschiedenis. — Weêr in 't daglicht. — Kloosterrade. — De kerk. — De crypt. — Bibliotheek en observatorium. — In den tuin. — De theaterzaal. — Pro memoria. — Buiten Maastricht. — In de pastorie. — Op den Louwberg. — Herinneringen. — Oud-Vroenhoven. — In het Jekerdal. — Het kasteel Neer Canne. — De baron von Dopf. — Op de grenzen. — Het kasteel Caestert. — Naar Bemelen. — Hoe men de villa vindt. — Wat van de villa over is. — Wat voor de villa ligt. — Afscheid. — Aanteekeningen.

Digitized by Google

VAN UTRECHT NAAR DOORN..... Blz. 97.

De trams. — Op weg naar Doorn. — Door Utrecht. — Het fort. — De eerste buitens. — Zandwijk en het klooster. — Het nonnenklooster. — Een oude steenweg. — De Bilt. — Een vrolijk dorp. — Een najaarswandeling. — Herfstpracht. — Houderinge. — Oostbroek. — Beerschoten. — Vollenhoven. — Vollenhovens roem. — Alles nieuw. — Tal van buitens. — De kerk. — Geschiedenis. — Een ontevreden reiziger. — Het Broederhuis. — De Hernhutters. — Het kasteel. — Wat onze huizen vóór hebben. — Bezitters van het huis. — Kersbergen. — Bethanië. — Het Zeister bosch. — Nieuwe buitens. — Blikkenburg. — Van Zeist naar 't station. — Steeds buitens. — Tot Rijsenburg. — Oud-Rijsenburg. — Een kunstmatig dorp. — Een treffend kunstwerk. — In 't bosch. — Woeste landschappen. — Sparrendaal. — De tweede dag. — Driebergen. — Op weg naar Doorn. — Hoofd- en zijwegen. — Buitengoederen aan den weg. — Moersbergen. — Restauratie. — Door bosschen en velden. — Doorn. — Verschillende uitstapjes. — Het huis te Doorn. — Geschiedenis. — Heidelandschap. — Vergezichten. — Aanteekeningen.

TE VUGHT EN NAAR BOXTEL..... Blz. 157.

Een ongeluksdag. — De trein te laat — regen. — In den Bosch. — Enkele lichtstralen. — Een bloeijend dorp. — Sophia'sburg en Parva Domus. — Zionsburg. — Kerk en toren. — Oude heerenhuizen. — Alles onder water. — Maurick van buiten. — Maurick van binnen. — Het oude kasteel. — Familieverhalen. — Naar Boxtel. — Buitenplaatsen. — Fraaije landgoederen. — Boxtel. — Kerken en kasteel. — Heeren van Boxtel. — Laatste teleurstelling. — Aanteekeningen.

IN NIJMEGEN'S OMSTREKEN..... Blz. 181.

De beste tijd. — Mogelijke teleurstelling. — Ons plan. — Groote veranderingen. — Even in stad. — Oudheden. — Gesloopte poorten. — Naar Hees. — Buitens. — Bij de R. C. kerk. — Neerbosch. — De weesinrigting. — Verschillende gebouwen. — Ziekenzaal en kerk. — Leuvenhof en Dukenburg. — Hulsen. — Morituri salutant. — Hulsen's verleden. — Hatert. — Kerk en kapel. — Weezen in 't huisgezin. — Bedwongen woestenijen. — St. Anna. — Op het Valkhof. — Naar Groesbeek. — Vergezigten. — Grafwegen. — De vloek der grenzen. — Het Rijkswald. — In het Wald. — Naar den St. Jansberg. — Vijvers en vergezigten. — De Plasmolen. — Terug naar Groesbeek. — Naar Berg en Dal. — Klimmen en dalen. — Klassieke grond. — Half in Duitschland. — Noodzakelijke beperking. — Rijke verscheidenheid. — Nieuw Berg en Dal. — In den „hollen weg". — Beek. — Vossenhutje en Duivelsberg. — De Meerwijken. — Herinneringen. — Ubbergsche heuvels. — Afscheid. — Aanteekeningen.

BIJ LEIDEN..... Blz. 233.

Wandelingen om Leiden. — Een pijnlijke indruk. — Mogelijke vergissing. — Het park van Endegeest. — Het huis van buiten en van binnen. — Naar Rijnsburg. — Een onwelriekend oord. — Eerwaardige oudheid. — De bloei der abdij. — Verdwenen heerlijkheid. — Verdachte zerken. — Merkwaardige grafsteenen. — Het

Digitized by Google

dorp Rijnsburg. — Oegstgeest. — Armoedige hulde. — Oud-Poelgeest. — Edele namen. — Abtspoel. — De tolbrug. — In Warmond. — Verdwenen kloosters. — De kerkruïne. — 't Huis te Warmond. — Heeren van Warmond. — Oud-Alkemade. — Sassenheim. — Een hoogst belangrijke ruïne. — Wie Teylingen bewoonden. — Hoe Jacoba er leefde. — Teylingen in 1596. — Verdwenen luister. — Herstel en verval. — Lentemorgen. — 't Huis ter Leede. — De Leeghwater. — Bloemen op onzen weg. — Wassergeest. — Teleurstelling. — De toren van Dever. — De moderne trekschuit. — Het dorp Lisse. — De Lisser kerk. — Naar Keukenhof. — In 't bosch. — De wilde duinstreek. — Het heerenhuis. — Het Keukenduin van Teylingen. — De overplaats. — Veenenburg. — Lapinenburg. — De tuin van Holland. — Buitenplaatsen. — Naar Vogelenzang. — Aanteekeningen.

VAN WIJHE NAAR DIEPENVEEN ..... Blz. 289.

Wat wij verwachten mogen. — Windesheim. — Lotgevallen van het klooster. — Havezathen. — Een nieuwe buurt. — Wijhe. — De oude kerk. — Graftombes. — Op de Gelder. — Het heerenhuis. — De kanonnen. — „Het slot." — Dijkgezigt. — Langs den dijk. — Scherpenzeel. — Olst. — Averbergen. — Koning Lodewijk. — Dingshof. — Oude rijkdom. — Hoenlo. — Nijendaal. — Een heerlijk landschap. — Wijnbergen. — Diepenveen. — Het oude klooster. — Oud-Rande. — Roobrugge. — De Haere. — Oude gebruiken. — Verborgen schoonheden. — Aanteekeningen.

EENIGE TOGTJES DOOR FRIESLAND ..... Blz. 321.

Wat ons terughield. — Wat werd toegezegd. — Wat ons aandreef. — De oude Middelzee. — Vaart met hindernissen. — Huizum. — Eindelijk op weg. — Wiardastate van buiten. — Wiardastate van binnen. — Het oudste en het nieuwste gedeelte. — Wat er vroeger was. — Overleveringen. — Gesloopte staten. — Wirdum. — Naar de Schierstins. — Ongegronde vrees. — Regen en storm. — De Schierstins. — Wat zij vroeger was. — Naar Bergum. — De Friesche boer. — Een tijd van krachtig leven. — Albertina Agnes. — Klimmende luister. — Maryken Meu. — Vernedering. — Jagtlust. — Bij Oudeschoot. — In het bosch. — Oranjestein en Oranjewoud. — De Tent en Klein Jagtlust. — Onzekere plannen. — Stellingwerf. — Een stil dorp. — Verbeteringen. — Een fraaije plaats. — Kerkhof en plantsoen. — Lycklama-stins. — Een achterweg. — De kerk. — Lindenoord. — Prachtige aanleg. — Treurige herinneringen. — Afscheid van Wolvega. — Op weg naar Gaasterland. — Een vriendelijk landschap. — Vergezigten. — Aankomst te Joure. — Fraaije dorpsgezigten. — De kerk der Hervormden. — Ivoor en klok. — Herema-state. — In Doniawerstal. — Langweer. — Osingastate. — Kerk en dorp. — Vriendelijke wegen. — In Sloten. — Wyckel. — Meerestein. — Naar Balk. — De bloeijende hoofdplaats. — Teleurstelling. — Sondel. — Felle strijd. — Nijemirdum. — Oldemirdum. — De bosschen van Rijs. — Een heerlijke laan. — Verrassende schoonheden. — Wildemarkt en Rugahuizen. — Harich. — Hoe wij Gaasterland zagen. — Aanteekeningen.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS ..... Blz. 397.

Digitized by Google

PLAATSING DER PLATEN.

KASTEEL HORN.....Tegenover den titel.
HOLTMÜHLE. — Hillenraad. — Asselt. — Den Ouborg..... Blz. 9
RUINE VAN STEIJN. — De Maas bij Elsloo. — Boerenschuur in Steijn. — Straat in Elsloo..... » 33
OUD-VALKENBURG — Neuborg..... » 52
KASTEEL NEERCANNE. — Rolduc. — Kelder der Romeinsche villa bij Heer..... » 86
BROEDERHUIS TE ZEIST. — 't Huis te Zeist. — Ridderhofstad Moersbergen..... » 120
GRAFMONUMENT IN DE KERK TE RIJSENBURG..... » 135
VUGHT. — Kasteel Maurick..... » 161
NEERBOSCH. — Hulsen..... » 192
GROESBEEK. — Ingang van het Rijkswald. — St. Jansberg... » 208
BIJ DE HOLLE DEURN. — Waterval van den St. Jansberg..... » 214
OUD BERG EN DAL. — Duivelsberg. — Beek..... » 224
ENDEGEEST. — Ruine van de kerk te Warmond. — Poelgeest. — Ruïne van Dever..... » 238
LISSE. — Keukenhof. — Ruïne van Teijlingen..... » 275
DE GELDER. — Scherpenzeel. — Oud-Rande..... » 298
DE HAERE. — De Brabantsche wagen..... » 318
SCHIERSTINS. — Wiardastate..... » 329
WOLVEGA. — Oranjestein. — Oranjewoud..... » 351
JOURE. — Osingastate..... » 376
RIJS. — Aan het Slotermeer. — De Friesche kust bij Rijs... » 390

Digitized by Google

Digitized by Google

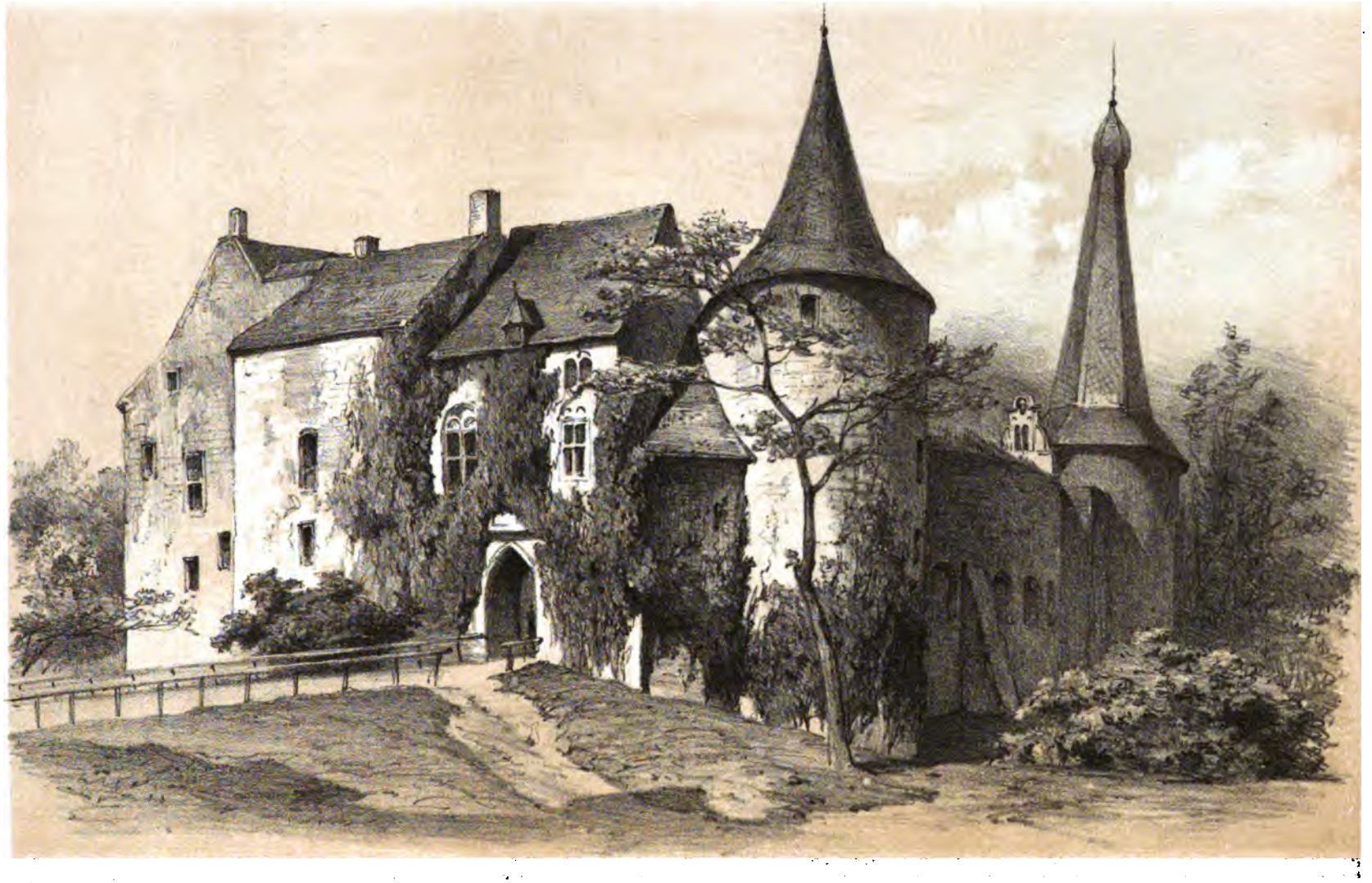

P. A. Schipperus del. lith.

KASTEEL HORN.

S. Lankhout & Co. den Haag.

Digitized by Google

LIMBURGSCHE LANDSCHAPPEN.

Wij zijn in de zuidelijkste provincie van ons vaderland geen vreemdelingen meer. Reeds een en andermaal doorwandelden wij er landstreken, die òf door natuurschoon, òf door hun geschiedenis, òf door merkwaardige gebouwen — niet zelden door dit alles vereenigd — ons aantrokken en boeiden. Daarbij konden wij de opmerking maken, dat Limburg hoe langer hoe meer door de bewoners der andere gewesten bezocht schijnt te worden. Wandelaars doorkruisen het land en het getal der familiën, die in het vriendelijk Valkenburg eenige weken komen vertoeven, klimt jaar op jaar. Daar zijn er niet weinigen, die 't bij één bezoek niet laten. Gaarne zien zij de bekende plekjes, de oude vrienden nog eens weêr. En wie daartoe de gelegenheid niet hebben, zij bewaren toch een aangename herinnering aan het schoone land en het goede volk. Anderen wekken zij op, om hun voorbeeld te volgen. Zoo wast de stroom der reizigers; zoo vermenigvuldigt zich de schare dergenen, die Limburg leeren kennen en liefhebben. Heeft uw gids dan verontschuldiging noodig, wanneer hij u nogmaals tot een' wandeltogt door het Limburgsche uitnoodigt? Heeft hij zich misrekend, als hij meende, dat deze of gene

Digitized by Google

niet ongaarne zich zou laten terugleiden naar de plaatsen, die hem lief zijn geworden, of opmerkzaam zou worden gemaakt op gedeelten, die zijn belangstelling verdienen?

Wij gaan wat zwerven door het land. Zullen wij ons hier en daar van den afstand bekortenden spoortrein bedienen, het meest willen wij, naar gewoonte, langs de voetpaden en de zijwegen zoeken, wat in het Limburgsche landschap eigenaardig is, of ons door de groote heirbanen laten brengen naar dorpen en gehuchten, naar kerken en kasteelen, waar wij iets belangrijks mogen verwachten of stemmen uit het verledene hooren. Een en andermaal zal ook iets merkwaardigs op het gebied der Limburgsche nijverheid onze aandacht trekken. Ten deele zal 't een aanvulling zijn van wat wij reeds leerden kennen, ten deele eene vingerwijzing naar wat de zwerver in weinig bezochte streken op zijn' weg kan ontmoeten. Er blijft dan zeker voor wandellustigen en belangstellenden nog vrij wat tot eigen navorsching over, maar wij hebben althans op die wijze een schoon en merkwaardig deel der provincie gezien.

In het ons reeds welbekende Valkenburg kiezen wij weêr ons hoofdkwartier. Van daar uit maken wij eenige nieuwe uitstapjes. Wij komen er langs een' niet gewonen weg. Van Venlo uit gaan wij grootendeels wandelen. Tegelen, Swalmen, Roermond, Beek zijn de voornaamste rustpunten, die ons gelegenheid geven den omtrek nader te leeren kennen. En van Beek gaan wij de bergen over naar de oude Valkenstad aan de Geule.

Het station Venlo, waar wij aankomen, ligt niet onmiddellijk bij de stad, maar toch volstrekt niet zóó ver, dat wij daaraan een reden zouden ontleenen, om haar onbezocht te laten. Haar geschiedenis is ook belangrijk en haar voorkomen eigenaardig genoeg, om onze belangstelling te verdienen.

Digitized by Google

In 1170 voor het eerst genoemd en in 1343 door den tweeden der hertogen van Gelder met stedelijke regten begiftigd, was Venlo een der sterkten van Gelder, om wier bezit en behoud menigmaal fel en met afwisselenden uitslag gestreden werd, totdat de laatste der Geldersche hertogen in 1543 onder haar muren zijn gebied aan keizer Karel afstond. In den vrijheidsoorlog was zij beurtelings Staatsch en Spaansch en had zij menigen aanval door te staan. Bij den vrede van Munster bleef zij in handen des konings — haar vruchtelooze belegering was de laatste krijgsdaad van den reeds kwijnenden en verzwakten Frederik Hendrik — en eerst in 't begin der 18de eeuw kwam zij aan de Vereenigde Gewesten. In den loop dier eeuw herhaaldelijk door Fransche legers bedreigd, werd de vesting in 1794 aan de troepen der Republiek overgegeven. Van 1814 tot 1830 behoorde zij tot het koninkrijk Holland; toen opende haar bevelhebber haar poorten voor de Belgische vlag, die er bijna negen jaren woei. Sinds was zij als één der steden van het hertogdom Limburg aan Nederland verbonden en stond zij met den Duitschen Bond in betrekking, totdat zij eindelijk, van alle verband met Duitschland los gemaakt, in geen enkel opzigt meer van de overige steden des lands verschilde. Onrustig was haar verleden, onrustig was ook haar bevolking, en meer dan eens was er oproer in de stad, meer dan eens verjoeg zij haar bezetting buiten haar wallen. Thans zijn die wallen geslecht. Venlo is geen vesting meer en de dagen, waarin zij een belangrijke rol in de geschiedenis speelde, zijn voorbij. Als een stad van levendigen handel en van bloeijende nijverheid heeft zij in plaats daarvan een beteekenis verkregen, die zij vroeger niet had, al werd zij onder de Hansesteden geteld, terwijl zij het middelpunt werd van een steeds drukker wordend spoorwegverkeer. En 't is haar aan te zien, dat zij onder den invloed van verschillende nationaliteiten heeft gestaan. Wie Venlo binnentreedt, weet naauwelijks, in wat land hij zich bevindt. Aan zijn eigen vaderland wordt de Noord-Nederlander nagenoeg alleen herinnerd door een aantal opschriften in zijne taal. Maar zelfs van die woorden en namen is de spelling voor meer

Digitized by Google

dan de helft Vlaamsch. Duitsch en Fransch heeft de overhand en op de tallooze kroegen — van de drie huizen zijn er twee „cafés" — leest gij door elkander Schenkwirthschaft, Estaminet en Tapperij. Het voorkomen der stad is ten eenemale uitheemsch. Niet alleen vinden wij er de groote koetspoorten en de ruime binnenpleinen, die wij ook in Noord-Brabant aantreffen, maar ook de muren van donkere, ongevoegde baksteenen, waarin de vensters en deuren zonder kozijnen zijn gemetseld, die aan de Duitsche huizen vaak een zoo ongezellig uiterlijk geven, terwijl de witte, grijze, groene of rozenroode pleister op vele woningen en het behangselpapier in de voorhuizen en gangen er ruimschoots toe bijdraagt, om den bezoeker van Venlo buiten de grenzen van zijn vaderland te verplaatsen. Die bonte kleuren geven hier en daar iets vriendelijks en vrolijks aan de straten, en de groote, blaauwe karren, de blaauwgekielde voerlieden, de zware paarden, met hun overvloedig met koperwerk en roode kwasten uitgemonsterde tuigen en de klinkende klokjes aan den hals, maken zich verdienstelijk door er eenige levendigheid te brengen. Want overigens is Venlo een doodsche, sombere stad, waar niet veel is, dat het oog aangenaam aandoet. Na de slooping van haar vestingwerken vertoont zij zich „en profond negligé" en zelfs haar ligging nabij de Maas verhoogt vooralsnog haar schoonheid niet. Daartoe is de afstand veel te groot en de vlakte, die haar scheidt van de rivier, hoewel tot plantsoen bestemd, is nog veel te dor en te kaal, om reeds een aangename wandelplaats te zijn. Wellig zal het nageslacht er onder verkwikkend lommer den blik kunnen laten weiden over den snellen stroom, waarover de spoorbrug is gespannen en aan wiens overzijde het dorpje Blerick ligt. Dan zal Venlo aan deze zijde veel gewonnen hebben door het verdwijnen van de hooge wallen, die het vroeger insloten.

Aan een der uithoeken van de stad ligt het merkwaardigste van haar gebouwen, de groote St. Maartenskerk. Een oud beeldje van den vromen en barmhartigen ridder prijkt boven den wel wat vervallen en verwaarloosden ingang. Binnen de kerk is het kunstig gietwerk van de koperen doopvont, het fraaije snij-

Digitized by Google

werk van den kansel, het meesterlijke schilderwerk van de hand des Venloschen kunstenaars Jan van Cleef opmerkelijk. Het tweede belangrijke gebouw is het raadhuis, met twee torens en een' hoogen stoep. Wij vinden het aan een stijf en ledig vierkant plein. Als begin van restauratie is van den halven gevel de geele pleister afgenomen. Komt later de oorspronkelijke steen weêr aan het licht, dan zal zoowel het stadhuis als het geheele plein er aanmerkelijk door winnen, maar voor 't oogenblik gelijkt het uitwendige, half geel, half rood, op het kostuum van een' weesjongen.

In de nieuwe wijk, die tusschen het station en de oude stad verrijst, zagen wij het postkantoor. 't Is voor een paar jaar in renaissance-stijl opgetrokken en het voorportaal is met gekleurde tegels bezet. De gevel vertoont zich gunstig en de inrigting zal wel aan doelmatigheid niet te wenschen overlaten. Maar als de Venloërs 't wel wat meer in de buurt hadden gewenscht, kunnen wij dat verlangen niet louter voor een uiting van een den mensch ingeschapen ontevredenheid houden.

En nu op weg, den straatweg naar Tegelen op.

't Is ons bepaaldelijk te doen, om een bezoek te brengen aan het groote kasteel, waarvan de uitgestrekte gebouwen bij ons vorig bezoek, van de spoorbaan af, onze opmerkzaamheid hadden getrokken, en wij hebben tijd in overvloed, om derwaarts te wandelen. De middagtrein kan ons dan van Tegelen naar Swalmen brengen, waar wij een tweede, nog grooter, kasteel zagen liggen, terwijl wij daarna onzen weg naar Roermond kunnen kiezen, zooals ons dat het best zal voorkomen. Wij maken dan kennis met het landschap in dit gedeelte van Limburg. De heuvels zijn hier nog laag en zeer glooijend. Trotsche partijen verwachten wij dus niet, maar wij rekenen er toch op, dat het ons althans aan de rivier niet aan fraaije gezigtspunten ontbreken zal.

Digitized by Google

De breede straatweg, met iepen beplant, beantwoordt aan die verwachting wel. Al verliezen wij de Maas meestal uit het gezigt, de uitgestrekte, vruchtbare wei- en bouwlanden langs den oever, waar boven aan de overzijde het vrij groote dorp Blerick zich vertoont, maken toch een' aangenamen indruk. En landwaarts-in zijn de zacht golvende heuvelen met welig wassende veld-vruchten bedekt, terwijl in de verte de blaauwe hoogten op Duitschen bodem in bevallige lijnen rijzen en dalen. Soms loopt een holle weg tusschen de akkers door, of doorsnijdt een laan van hoog geboomte de velden. Nu en dan blinkt in het groene dal nevens ons de heldere stroom, tusschen boschjes en hagen. De weiden zijn met runderen bezaaid en op de bouwlanden begon reeds de oogst. Hier valt het koren voor de hand des maaijers, ginds staat het in schoven, elders wordt het op groote wagens geladen. Enkele huizen staan langs den weg, — „estaminets" natuurlijk, — en eenige kloeke pachthoeven liggen hier en daar verspreid. De roode daken van een tichelwerk herinneren ons, dat de tak van nijverheid, waaraan Tegelen zijn' naam schijnt te ontleenen, nog niet uit dit oord is geweken. 't Is een vrolijk en vriendelijk landschap en vooral in de nabijheid van het dorp zoeken wij niet te vergeefs naar opgaand hout.

Ook aan heerenhuizen ontbreekt het niet. Aan den weg ligt een groot, nieuw gebouw met ruime schuren, in een' aanleg, die den tijd nog niet heeft gehad, om reeds den naam van een' lom-merrijken hof te verdienen, en een weinig verder, op eenigen afstand in het veld, verrijzen de groen-geele muren en blaauwe daken van een aanzienlijke, tamelijk uitgestrekte huizinge, wier kasteel-achtig voorkomen haar van de omliggende hofsteden en arbeiders-woningen onderscheidt. Een populierenlaan langs een beekje en een tichelwerk brengt ons spoedig bij den tuin, door een be-groeide gracht omringd, en een dwarsweg leidt ons naar den breeden voorgevel, voor een brug die toegang geeft tot het huis en de nevengebouwen. Door de openstaande vensters eener bene-denzaal zien wij een altaar en een aantal kerksieraden, die ons aanwijzen, dat de zaal tot kapel is ingericht. Het huis is dan

Digitized by Google

ook een klooster, sedert eenige jaren aan geestelijke zusters uit Duitschland behoorende. Vroeger was het een heerenhuis, bewoond door den heer Lom de Berg, die 't verwisselde voor de nieuwe buitenplaats aan den weg. Lange jaren is het blijkbaar de zetel van deftige familiën geweest, want de schuur draagt het jaartal 1698. Maar als men de overlevering mag gelooven, dan dagteekent het gebouw uit nog vrij wat vroeger tijd en dan had het eenmaal een gansch andere bestemming. Er wordt beweerd, dat hier het munthuis van Venlo is geweest. Of deze overlevering is gebouwd op den naam van het huis, dan of omgekeerd die naam aan de overlevering is ontleend, beslissen wij niet. Zooveel is zeker, dat het als de Munt bekend is, welke naam ook gedragen wordt door het gehucht, waartoe het behoort. Met zijn breede gracht, zijn viertal hooge schoorsteenen, zijn smalle vensters, zijn' uitspringenden achtervleugel, zijn ruim binnenplein en zijn kloeke bijgebouwen, met zijn ten deele begroeide muren en het hooge geboomte in den uitgestrekten tuin, vertoont het zich als een deftige, ouderwetsche Limburgsche heerenhofstede, die niet onwaard is, er een' kleinen omweg voor te maken.

Te minder tijd ging er door verloren, omdat een landweg van het inrijhek regtuit naar Tegelen voert. Langs dien weg hebben wij tevens gelegenheid, een der hoofdbronnen van bestaan voor de bevolking te leeren kennen — de steen- en pannenbakkerijen, die, met de pottenbakkerijen, aan een menigte van handen werk geven.

Het voornaamste gedeelte van het dorp ligt langs den straatweg. 't Is tamelijk lang, minder door het groote aantal zijner huizen, dan door hun verspreide ligging. Gebouwen van veel aanzien zijn er niet, behalve de groote, meerendeels nieuwe kerk, die met geschilderde glazen prijkt. Is de kerk vernieuwd, de zware toren, met zijn dikke muren en zijn eigenaardige versieringen van verglaasden steen, is een bouwwerk, dat eeuwen heugt. Toch schijnt hij jonger dan het oude bedehuis, waar vóór eeuwen de geloovigen van Tegelen zamen kwamen. Althans een brok hardsteen, in den zijmuur gemetseld, is oogenschijnlijk afkomstig

Digitized by Google

van een oude Romaansche kerk. De praatzieke overlevering weet te verhalen, dat deze steen, waarop een paar staande draken zijn uitgehouwen, het wapen was van de Heeren van het naburige kasteel Holtmuhle en dat een dier Heeren reeds in de 8ste eeuw een kerk te Tegelen zou hebben gesticht. „Een wapen" is de steen in geenen deele. Zijn gebogen vorm doet het oude beeldhouwwerk kennen als een stuk van het kapitaal eener kolom, die wel in Tegelens vroegere kerk mag hebben geprijkt en bij het bouwen van den toren hier kan zijn ingemetseld. Oud is die kerk vermoedelijk wel geweest, al klom zij ook niet op tot de 8ste eeuw. Want reeds omstreeks 999 wordt Tegelen genoemd en destijds had het ook een kerk, terwijl de overblijfsels van Romeinschen oorsprong, die de bodem opleverde, er op wijzen, dat de landstreek destijds reeds eeuwen lang was bewoond geweest.

Als behoorende tot het hertogdom Gulik, is de plaats in de geschiedenis van ons vaderland oudtijds niet regtstreeks betrokken. Eerst in 1816 kwam zij onder Nederland. Tegelen kon echter daarom het lot niet ontgaan, van bij de herhaalde belegeringen van Venlo groote schade te lijden. Zoo werd het in Januari 1578 deerlijk door de Spanjaarden geplunderd.

Behalve het klooster op de Munt heeft Tegelen nog een geheel nieuwe geestelijke stichting, wier bewoonsters zich door het houden van een bewaarschool verdienstelijk maken, terwijl de zusters op de Munt geene de minste betrekking met het dorp schijnen te onderhouden en ook tot de welvaart der bevolking niet bijdragen, daar in alle dagelijksche behoeften door het huis zelf wordt voorzien. Even weinig voordeel geniet de gemeente van de drie groote kloosters in het naburige en onder Tegelen behoorende dorpje Steyl, waar wij straks een bezoek willen brengen. Bakker noch brouwer, slagter noch winkelier, timmerman noch metselaar, kleermaker noch smid, schoenmaker noch verwer uit den omtrek levert er zijn waren of zijn werk.

't Komt ons dan ook voor, dat de Limburgsche plattelandsbewoner zich weinig aangetrokken gevoelt door de menigte der

Digitized by Google

Digitized by Google

HOLTMUHLE

HILLENRAAD

ASSELT.

DEN OUBORG

P.A.Schipperus del lith.

S. Lankhout & Co. den Haag

Digitized by Google

Duitsche ordesgeestelijken, op zijn' bodem gevestigd, maar als vreemdelingen verkeerend in zijn land.

Welk voordeel — stoffelijk en zedelijk — die van Tegelen, evenals alle grensdorpen in het Oosten des lands, mogen trekken uit den smokkelhandel, die door de hooge invoerregten in Pruisen een bijzondere levendigheid kan hebben verkregen, dat behoort tot de geheimenissen, waarin 't den wandelaar niet gegeven is in te zien en waaromtrent hij zich bescheidenlijk van gissingen onthoudt.

Om naar het kasteel te komen, moeten wij den straatweg verlaten en den grintweg volgen, die door een zijstraat van het dorp naar het station leidt en voorts door een niet onaardig heuvelachtig landschap loopt. Bouwland en boschjes wisselen elkander af en hier en daar ligt een tichelwerk of een boerenwoning. 't Kasteel ligt in de laagte, door hoog hout ingesloten, en een fraaije laan van notenboomen prijkt aan den voet van den tamelijk hoogen en steil afloopenden heuvel. Van hier zien wij de achterzijde, met twee vleugels en een' der hoektorens, half verborgen door het groen van den tuin. Ook een gedeelte der nevengebouwen, met hun vierkante torens en donkere muren, komt tusschen het geboomte uit, terwijl achter en nevens het huis een zeer groote vijver zich uitstrekt. Aan het einde van dien vijver, digt bij den dwarsweg, waarheen wij zijn afgedaald, spiegelt zich een goed onderhouden, groen geverwde watermolen in het heldere nat. Weiden en boomgaarden vullen de ruimte tusschen het kasteel en den molen.

Hoe heet het kasteel? „Holtmuhle" — zegt de een — „en ten onregte wordt het ook Glasenap genoemd." „Neen" — beweert de ander — „'t heet Glasenap. Holtmuhle is de naam van den molen." Dit laat zich hooren. Maar de Heeren, wien het goed oudtijds behoorde, noemden zich van Holtmuhle, terwijl eerst op het eind der vorige eeuw een baronesse von

Digitized by Google

Glasenap als eigenaresse voorkomt. Naar haar ontving het dien naam, gelijk het volk heden ten dage het huis, naar den tegenwoordigen eigenaar, eenvoudig de Rijk noemt.

Meenden wij vroeger, dat het kasteel onbewoond was, het blijkt ons, dat wij verkeerd waren ingelicht, of dat het sedert weêr bewoners ontving. Het zorgvuldig onderhoud van den tuin en het vrolijke, kleurige schuitje in den vijver spreken niet van verlatenheid. Niettemin willen wij beproeven, of ons de toegang zal worden vergund.

Door de laan van notenboomen bereiken wij de steenen voorpoort, met een brug over de buitengracht, waaraan zich ruime stalgebouwen met vierkante torens aansluiten, en wij komen op een groot, onregelmatig plein, dat met een tweede poorthuis en uitgestrekte schuren en verdere getimmerten prijkt. Er is hier plaats genoeg voor tal van onderhoorigen, voor overvloed van paarden en runderen, voor een' rijken oogst van veldgewassen, terwijl op het plein zelf den burgtheer ruimte genoeg voor allerlei ridderlijke oefeningen overbleef. En toen prins Frederik Hendrik in 1646 hier zijn hoofdkwartier had, kon er een gansche stoet van dienaren en soldaten een onderkomen vinden. Het kasteel zelf, met zijn' breeden voorgevel en zijn beide vierkante hoektorens, rijst op uit een gracht, die zich aan de achterzijde tot een' grooten vijver uitbreidt, en is aan drie zijden door een' bloemtuin omringd. Bouwkunstige sieraden heeft het niet. Twee reijen vensters heeft het in het front, dat met een platte lijst gedekt en door een hoog leijen dak bekroond is. Ook de grijsgroene kleur van de muren berooft het van den stempel der oudheid. Toch maakt het indruk door zijn grootte en door den strengen eenvoud zijner lijnen. En nog veel meer indruk moet het hebben gemaakt, toen het fiere slot nog in zijn geheel zijn hooge daken ophief uit zijn grachten. Wat er nu nog van overbleef is maar een gedeelte. Zijn wij de poort doorgegaan, dan komen wij op een binnenplein, aan drie zijden door gebouwen ingesloten, terwijl van de achterzijde alleen een deel der zware keldergewelven is gespaard. Daarboven lag eens de groote zaal,

Digitized by Google

„de leenzaal", met eenige aangrenzende vertrekken, en nevens de kelders vond men de diepe, donkere gevangenissen. Vermoedelijk ontbraken toen ook aan dezen kant de hoektorens niet en waarschijnlijk sloot een ringmuur het terrein van den tegenwoordigen slottuin in. In de vleugels aan het binnenplein, waarvan slechts één ter bewoning is ingerigt, zijn de toegangen tot de trapportalen en de kamers, waarin wij geen antieke betimmering of oude wandtapijten meer aantreffen. Wat daarvan op het kasteel was te vinden, is reeds sinds lange jaren overgebragt naar het huis der familie de Rijk in het naburige Steyl. Maar bouwen wij in gedachten de gesloopte zalen en torens en muren weêr op, versieren wij de talrijke vertrekken met de kostbare meubels, de gebeeldhouwde schoorsteenmantels, de rijk gestikte behangsels, de ridderrustingen en de wapenschilden, die er in vroeger dagen prijkten, dan rijst het voor ons op als een sterke burgt, door kloeke edelen bewoond, als de statige verblijfplaats van magtige geslachten, met aanzienlijke achterleenen en tienden, met uitgebreide vrijheden en voorregten begunstigd. En wat voor ons Nederlanders den luister van het deftige oude huis nog verhoogt, het is de herinnering aan den edelen en roemruchtigen Oranjevorst, die hier in het statig kasteel der Holtmuhles, von Hunds en Metternichs vertoefde. Met hartelijken dank aan de vriendelijke burgtvrouw voor de ons verleende vergunning en 't ons geschonken geleide verlaten wij het slot, dat, al is het ook niet meer in zijn geheel en al werd het aanmerkelijk gemoderniseerd, ons toch een voorstelling gaf van de inrigting der kasteelen in dit gedeelte des lands.

Achter den molen stort zich het water van den vijver met een' vrij sterken val naar beneden, onder een' gemetselden boog, tusschen ruig bewassen kanten en welig groeijende dennen. Op eenigen afstand komt het ligt gekleurde huis vrolijk uit in het groen van zijn' bloemtuin, en een graslaan, met hooge populieren beplant, verhoogt de wilde schoonheid van het eigenaardige landschap.

Het bruischend beekje, door het afstroomend water gevoed,

Digitized by Google

houdt ons nog eenigen tijd gezelschap. Voortschuimend onder het loof van overhangende boomen en struiken, brengt het het rad van een' tweeden molen in beweging, om zich straks zijwaarts af door de velden naar de Maas te slingeren. Aanvankelijk leidt ons de landweg langs den voet der steile heuvels, onder het lommer van eiken en voorbij enkele schilderachtige huisjes. Dan klimt de holle weg allengs naar de hoogvlakte, waarop de korenakkers zich koesteren in de zomerzon en waarover de groote, breede straatweg is aangelegd. Dat witte huis daarginds is een pensionaat voor meisjes. De — meestal Duitsche — jufferkens, onder geleide van eenige zusters, trekken ons in lange rei voorbij. Daar voor ons ligt Steyl, een klein dorpje, maar dat een welvarend voorkomen heeft en vriendelijk aan de rivier is gelegen. 't Bezit een veerhuis, door kloeke eiken overschaduwd, een niet groote, maar nette, nieuwe kerk en een aanzienlijk buitenverblijf, waarvan wij het statig geboomte en het deftige huis door het ijzeren hek kunnen zien. Ook vinden wij er twee uitgestrekte kloostergebouwen, vlak bij de kerk. Achter den tuinmuur van het eene klinkt vrolijk gejoel van vele kinderstemmen, maar meer dan de kruinen der kastanjes ontwaren wij niet. Het andere is een pensionaat voor jongens. De talrijke bevolking van dit gesticht, als zonen van het Duitsche vaderland kenbaar aan petten en gelaatstrekken, hadden wij reeds onder de hoede van een aantal geestelijken in de nabijheid van het kasteel ontmoet.

Het zijpad tusschen en over de met golvend koren bedekte heuvels brengt ons op den grooten weg terug, en al vertoonden zich de Aardmannetjes, die hier huizen, ook niet, wij hebben van den omtrek genoeg gezien, om het station te gaan opzoeken, waar wij den trein naar Swalmen afwachten. Onze kennismaking met dit gedeelte der provincie heeft ons niet onvoldaan gelaten, want het ontbrak er niet aan eigenaardigheden, kenmerkend voor het gewest in zijn' tegenwoordigen toestand en zijn grijs verleden.

Digitized by Google

Het dorp Swalmen bestaat uit drie gedeelten. Het eerste ligt aan den zandweg bij het station en heeft enkel eenige armoedige stulpen aan te wijzen. Uit de populierenlaan langs het spoor zien wij 't riviertje de Swalm zich kronkelen door een groene vlakte, waar het een' watermolen drijft. Het tweede deel — het eigenlijke oude dorp — ziet er wonderlijk uit. Daar is een vierkant pleintje, dor en kaal, van ongezellige, verwelooze huizen omringd. In het midden staat een armoedige geschoren linde; eenige voeten boven den grond zijn de takken tot een soort van priëel geleid en door palen gestut, en uit dit tafelbladvormig dak rijst een lange, naakte stam, die slechts een drietal trosjes bladeren draagt. Op dit onbehagelijke pleintje vinden wij een poort, die tot het hoog gelegen, ommuurde kerkhof toegang geeft. Daar ligt de tamelijk oude kerk, met haar' lagen, dikken toren, en van het kerkhof zien wij neêr in de binnenplaatsen van boerenhofsteden of tegen de achtergevels der omliggende woningen. Er is in deze digt aaneengesloten huizen iets drukkends en zwaarmoedigs, dat ons benaauwt. Van frischheid en vrolijkheid vinden wij hier geen spoor en welligt is 't aan het uur van den dag te wijten, dat wij in den ganschen omtrek geen levend wezen — mensch noch dier — ontwaren. Als Swalmen ons niets anders te zien geeft, dan houden wij ons er geen minuut langer op dan noodig is en dan nemen wij er een' gansch niet aangenamen indruk van mede!

Toch blijven wij er eenigen tijd en wij scheiden met vriendelijker gedachten.

Aan het einde der doodsche, gelukkig korte, dorpsstraat wordt het landschap vrij wat liefelijker. Daar stroomt en schuimt de snelle Swalm door het ruime, frissche grasveld, en van de steenen brug zien wij zijn' kronkelenden loop. Boven de brug vormt hij een' kleinen, lustigen val en daar plast het wentelend molenrad. Wij bereiken het derde gedeelte van het dorp, waar nette huizen staan en kloeke boomen hun lommer verspreiden. Hier loopt de groote straatweg door, en alles heeft er een ander, nieuwer, vrolijker voorkomen. Tot het oude Swalmen, waar in den grooten

Digitized by Google

strijd met Spanje zoo menigmaal bij afwisseling de huurbenden der oorlogvoerende partijen waren gelegerd en dat jaren lang zoo zwaar onder hun' druk heeft geleden, — dat, naauwelijks herademend gedurende 't bestand, in 1613 zijn droevig aandeel had te leveren aan het veertigtal ongelukkige vrouwen, van hekserij beschuldigd, waarvan er dagelijks twee te Roermond „tot polver" werden verbrand, — tot het latere Swalmen zelfs, waar in 1791 Franschen en Pruisen handgemeen werden, behoort het gedeelte aan den straatweg niet. Aan den aanleg van dien weg dankt het zijn ontstaan en het draagt dan ook een' gansch anderen stempel. Hier vinden wij ook een „estaminet", waar ons in een nette kamer een voedzaam maal wordt bereid, en in den hupschen kastelein treffen wij een' man aan, met de landstreek en hare geschiedenis genoegzaam bekend niet alleen, maar ook gaarne bereid, ons naar het eigenlijk doel van ons vertoef alhier, het vorstelijke kasteel Hillenraad, te begeleiden.

Hillenraad ligt een klein kwartier van het dorp, omringd van een fraaije, vruchtbare landouw. De hoofdtoegang is door een breede iepenlaan, die van den straatweg uitgaat, maar wij slaan een binnenpad door de velden in, dat er ons veel spoediger brengt.

Vorstelijk mag inderdaad het trotsche gebouw worden genoemd, vooral wanneer wij 't ons voorstellen, zooals 't zich eens in zijn' vollen luister vertoonde. Van de heerlijkheid zijner „plantagiën" is niets meer over. De groote vischvijver aan ons pad, het bosch, dat bij het huis zich uitstrekt, het laantje van geschoren linden, dat naar de poort van het voorplein leidt, zijn nog maar enkele overblijfsels van wat de weelde hier eertijds had tot stand gebragt. Maar het gebouw staat nog in zijn geheel, al verloren drie der torens hun sierlijke kappen.

Een zeer groot voorplein, aan drie zijden door hechte stallingen en economie-gebouwen omringd, geeft reeds terstond den indruk van deftige pracht. 't Is in volle overeenstemming met het statige, streng regelmatige kasteel, dat door een lange steenen brug van vijf bogen er aan verbonden is. Vier zware vierkante torens prijken op de hoeken, en in het midden van den

Digitized by Google

achtergevel springt een kloeke uitbouw uit. De roode baksteenen muren spiegelen zich in een breede gracht en een hoog leijen dak bekroont het schoone bouwwerk. Van de brug geleiden twee ruime trappen naar het terras tusschen de beide vleugels aan het front, waar de hoofdingang is, met gebeitelde wapenschilden versierd en, nevens het jaartal 1767, de bede dragend:

Domine hinc fulgura quaeso repellas.

Onder het terras is de ingang voor de uitgestrekte keldergewelven, de lange gangen, de ruime keukens en dienstbodenvertrekken. Hier worden ons ook de drie kleine, donkere gevangenkelders getoond, wier enge luchtgaten de geweldige dikte der muren te beter doen uitkomen. De hoofddeur komt uit in een zeer groote vestibule en ligt regt tegenover de zaal, aan den achtergevel uitgebouwd. Rondom de vestibule, waaruit de breede trap naar boven loopt, zijn de fraaije vierkante vertrekken geschaard. Ook de bovenverdieping bevat een even groote vestibule, waarvan een deel tot kapel is ingerigt, en een groot aantal kamers. Iedere toren zelfs heeft plaats voor eenige vertrekjes, entresols en trappen, in de hoeken, door de aangrenzende kamers gevormd.

Sinds lang staat het prachtige kasteel ledig. De eigenaar, de graaf van en tot Hoensbroek, woont meestal op zijn goederen in Duitschland en maar een enkele maal kwam in de laatste jaren iemand van de familie er eenige dagen vertoeven. Het ameublement is dan ook geenszins in overeenstemming met het gebouw. Wel zijn hier en daar nog fraaije voorwerpen van porselein, marmeren beelden, schilderijen en portretten over; wel staan er nog ouderwetsche tafels en zetels in sommige vertrekken; wel hangen in de vestibule nog kaarten en plans van het goed, schilderstukken en jagttrofeën; wel bewaart nog de kapel allerlei herinneringen aan de vroegere bezitters, maar 't geheel is toch een droevig tooneel van verlatenheid. Het rood damasten behang der groote zaal werd door ingelegerde troepen afgescheurd en enkele lappen slechts hangen nog aan de kale wanden. De prachtige gobelins, die vroeger hier en daar prijkten, zijn door den eigenaar zelven weggevoerd en nog maar één, van weinig waarde, is er

Digitized by Google

over. 't Is te zien, dat de graaf van Hoensbroek zich om dit afgelegen kasteel weinig bekommert en zich vergenoegt met de inkomsten te trekken van de uitgestrekte landerijen, die er onder behooren. Zelfs blijkt het, dat het huis nooit geheel werd voltooid. Van de bovenkamers is meer dan één niet afgetimmerd, alsof de lust of het geld had ontbroken, om de laatste hand te leggen aan een gesticht, dat zeker schatten zal hebben gekost en voor voldoende bewoning een uitermate ruime beurs vereischte. Trouwens, zelfs voor een aanzienlijke hofhouding was er bovendien plaats in overvloed.

In oorlogstijd was Hillenraad herhaaldelijk het hoofdkwartier van bevelhebbers van allerlei landaard — het oude huis althans, dat in de tweede helft der vorige eeuw door het tegenwoordige vervangen werd. Ook prins Willem nam er in 1572 zijn' intrek.

Wij zijn niet ver meer van Roermond. Boven het bouwland langs de iepenlaan zien wij duidelijk zijn torens, en volgden wij den straatweg, dan zouden wij niet veel meer dan een uur noodig hebben, om de stad te bereiken. Maar de dag is nog lang genoeg, om ons een' omweg te vergunnen, die, naar het oordeel van onzen leidsman, ons niet teleurstellen zal. Hij spreekt ons van een' bouwval, in den omtrek als „de Ouborg" bekend en raadt ons, van daar over het dorpje Asselt aan de Maas naar Roermond te wandelen. Dien raad volgen wij en wij worden ook niet teleurgesteld; zelfs vinden wij nog meer dan wij verwachtten, — iets, dat tot nog toe aan de aandacht der meeste Limburgsche kunst- en oudheidkenners schijnt ontsnapt.

Wij verlaten spoedig den straatweg voor een' landweg door de korenakkers en weiden. Dat de tichelarij ook hier wordt beoefend, blijkt ons uit de groote stukken grond, ten behoeve der steenovens afgegraven. Daar ginds stroomt de Swalm door een poort in den spoorwegdijk, en daar ligt ook onze weg. Het lustige

Digitized by Google

riviertje moeten wij echter niet volgen, al omspoelt het straks ook den grijzen Ouborg.

Wij gaan in regter rigting, een hooggelegen weiland over, een groote pachthoeve voorbij, over een vlondertje en wij zijn, waar wij wezen moeten. Hier ligt het verweerde overschot van een' zwaren achtkanten toren, aan eenige vormlooze muurbrokken en puinhoopen verbonden. Wat van den toren nog staat, is tamelijk goed bewaard. Behalve de vensterbogen boven de keldergewelven, zien wij nog een gedeelte van een' steenen wenteltrap, en voor zoover wij het ingestorte muurwerk bij den toren kunnen nagaan, schijnt het gebouw den vorm van een rondeel te hebben gehad. Wat van nevengebouwen en ringmuren verborgen mag zijn onder het korte gras, dat de ruïne omringt, kunnen wij niet nasporen. Sinds lange jaren, zoolang 't den ouden van dagen in den omtrek heugt, lag er deze zwijgende steenklomp. Zelfs zijn naam is vergeten. Alleen als „de oude burgt" is de bouwval bekend. Ook de geschiedenis schijnt er niets van te verhalen te hebben. Onder de overoude „noodtorens", waaruit de burgtheer zich maanden lang verdedigen kon, als de ladder naar den smallen ingang boven den grond was opgetrokken, wordt ook deze genoemd, maar welk geslacht hier eenmaal heerschte, welke stormen eens gingen over dit huis, daarvan schijnen geen berigten bewaard. Wèl lag onder Asselt een „spiker", reeds in 1465 genoemd en, aan den tinshof aldaar onderhoorig, in 1726 beschreven als in dubbele grachten gelegen, met toren en voorhof en ophaalbruggen, met tuinen en boomgaard, in het bezit van aanzienlijke jagtregten, waarover de baron van Zuidwijk van Hagestein in 1725 met de vrouwe van Hillenraad twistte, en dat in de 17de eeuw aan de edele geslachten Meerwijk van Kessel en Hoen van Cartils had behoord, maar vermoedelijk is dit „spiker" niet hier te zoeken.

Blijft het verleden van den bouwval voor ons in het duister gehuld, wij genieten daarom niet te minder het liefelijk tafereel, dat ons het tegenwoordige te aanschouwen geeft.

De voet van den graauwen steenklomp rijst uit distels en

Digitized by Google

brandnetels op, maar het mos, dat zijn stroeve zijden bekleedt en het net van viooltjes, dat rijk en krachtig neerhangt langs de muren en de blaauwe hemel, die door de open venstergaten straalt, zij geven den somberen middeleeuwschen reus een vriendelijk voorkomen. En zoo helder blinkt het riviertje, dat aan drie zijden de burgstede omringt, zoo vrolijk weerkaatst zijn spiegel de groene gras- en rietpollen, waardoor het zijn' weg baant, zoo verkwikkend is het lommer der eiken, die beschermend hun forsche takken uitbreiden over den dartelen stroom, zoo rustig en kalm is het vruchtbare landschap met zijn weiden en akkers, door de spoorbaan als van de wereld afgezonderd, dat wij van onzen leidsman niet scheiden zonder een woord van dank, dat hij ons dit vergeten en verborgen plekje heeft leeren kennen.

Onze kastelein keert naar Swalmen terug, wij zoeken door de velden en over de bouwlanden den weg naar Asselt. De groote pachthoeve met haar bassecour en poort, met haar groepen van eiken, wilgen en peppels, gaan wij voorbij. Op de akkers is alles leven en beweging. De zware kar met rogge schokt door het hobbelig spoor. De maaijers zijn op het veld, de schoven worden opgezet, de wagens met den oogst beladen. De paarsche bloem van de klaver en de witte boekweit wisselt het geel der roggevelden af. Ginds is een aantal vrouwen op een lange rei met het wieden van een' wortelakker bezig. Ruim is het uitzigt van de hoogvlakte. De torens van Roermond blinken in de zon. De lange lijn der boomen langs den straatweg teekent zich scherp tegen de heldere lucht. Van verre zien wij vóór ons de spoorwegbrug, die de Maas overspant, om Antwerpen aan Gladbach te verbinden. En als wij straks tusschen een tweetal kloeke, hooggelegen hofsteden zijn door gegaan, dan stroomt beneden ons aan den voet van den heuvel de statige Maas in kalme majesteit.

't Is warm op de vlakte en aanlokkend is het lommer van den eerwaardigen notenboom bij de pachthoeve. Niet onwelkom is het

Digitized by Google

ons, dat de boer ook bereid is, een glas bier te tappen. 't Zit er heerlijk in de schaduw en het uitzigt is er bekoorlijk. Wij overzien er een uitgebreide en vruchtbare landstreek aan de overzijde der rivier, — uiterwaarden met wilgen en peppels, boschjes en lanen, bouwvelden en hoeven en kerktorens, de fantastische spoorbrug, waarover de trein met haar witte dampwolken snelt. Aan deze zijde daalt de roode leemweg met diepe sporen af naar den stroom, om zich te vereenigen met den weg langs het breede water, — wat verder een frissche groene weide, met boomgroepen versierd, — wat verder nog het torentje van Asselt, in het hout, — verder nog Roermond, boven boschjes en heuvels, en in 't verschiet de golvende lijnen van blaauwe bergen. Wij hebben hier een begeerlijke rustplaats gevonden!

De kinders der hoeve, met die van den buurman spelend onder den boom, gapen met verbazing de vreemdelingen aan — zij zien er hier niet velen. — De bejaarde grootmoeder is in verrukking over het nieuwe, dat zij in 't sinds jaren zoo welbekende landschap door onze binocle te zien krijgt. Van een zeer fraai altaarstuk in de Asseltsche kerk spreekt ons de zoon des huizes. Wij voor ons rekenen er nog wel niet op, dat wij zijn ingenomenheid zullen deelen, maar niets belet ons, onderweg een kijkje in de kerk te nemen. Zelf zal hij meêgaan, om den sleutel te halen.

Langs de rivier, die 's winters den weg overstroomt en ook thans nog in de weiden aan haar oevers groote plassen en poelen achterliet, aan den voet der steile, fraai begroeide hoogte, in schaduw van eiken, populieren en wilgen, voorbij boomgaarden en tuinen en verstrooide huizen, komen wij na een kleine, aangename wandeling bij het hooggelegen kerkje op het lindenplein. Regt loopt de muur van het kerkhof af naar het weiland beneden ons. Thans is de rivier een eind weegs van dezen vooruitspringenden heuvel verwijderd, maar indertijd moet hij onmiddellijk langs de helling hebben gestroomd. Er waren althans in Asselt twee riviertollen — die van den voogd van Roermond en van den Heer van Asselt, later onder Hillenraad behoorende — en

Digitized by Google

men zegt, dat de kerk het oude tolhuis was. Wat daarvan zij, beslissen wij niet. Wèl zien wij, dat de muren van het eenvoudige gebouw, in onregelmatig verband, van brokken kei en vuursteen zijn opgemetseld en dus al eeuwen heugen. Ook Romeinsche tegels merken wij op tusschen het duifsteen van het oudste gedeelte, dat uit de 11de eeuw dagteekent.

En treden wij nu het kerkje binnen, dan treft ons onmiddellijk boven het altaar de wonderschoone schilderij, waarvan men ons waarlijk niet te veel heeft gezegd. Van Rubbens, zooals in Asselt vermoed wordt, is zij zeker niet, maar daarom verraadt zij niet minder een meesterhand. Voortreffelijk van uitdrukking is het gelaat van den stervenden Christus; uitstekend van kleur en van teekening is de gansche levensgroote figuur, die krachtig tegen den donkeren achtergrond uitkomt. Menigmaal kan de leek over de verdiensten van hooggeroemde schilderstukken niet oordeelen, maar omtrent dit heerlijk beeld zal hij niet in 't onzekere zijn. Het grijpt hem aan, het laat hem niet los, het treedt als een levende gestalte voor hem uit het doek. Een eerbiedige huivering vervult hem bij het aanschouwen van de ontzettende smart en van de onvergelijkelijke grootheid in de trekken van hem, die het hoofd buigende, den geest geeft, met den smartkreet en den zegekreet tevens: 't is volbragt.

Wie heeft dit kunstwerk gepenseeld? Hoe komt het nederige kerkje van het kleine Asselt aan dit juweel? Al had de togt zelf naar het vriendelijk dorpje aan den schoonen Maasoever ons niet reeds beloond, wij zouden 't een voorregt hebben geacht dit meesterstuk te hebben mogen ontmoeten. En niet minder rekenen wij 't een voorregt, de aandacht te vestigen op den schat, dien Asselt bezit en die, zeker door de afgelegenheid en de geringe beteekenis der plaats, zelfs bij velen van Limburgs geleerden en kunstvrienden onbekend bleek te zijn.

De eenvoudige maar aangename landweg brengt ons over hoog en laag, langs frissche weiden met wilgen en ganzen, in groene

Digitized by Google

lanen, door naar huis keerende runderen verlevendigd, langs glooijende heidevelden, met schapen gestoffeerd, voorbij een groote steenbakkerij en over de spoorbaan op den grooten straatweg terug.

In het veld daarginds, op eenigen afstand van den weg, zien wij het hooge dak en den toren eener heerenhuizinge of aanzienlijke pachthoeve boven de breede en zware muren der nevengebouwen oprijzen. Men onderrigt ons, dat het „de Tegelderij" wordt genoemd en den heer Scheffers toebehoort, maar weet er ons geen bijzonderheden van te verhalen. Ook den toren van Maasniel ontwaren wij en Roermond is nu niet ver meer. Het gehucht Broekhin met zijn' grooten pachthof, die in den gevel het jaartal 1749 draagt, en zijn brouwerij, waar wij een „beugelbaan" vinden, komen wij door. 't Schijnt hier een veelbezocht oord. Althans, talrijke groepjes wandelaars ontmoeten wij in den stillen, heerlijken zomeravond. De schemering daalt, de dauw begint de velden in een' witten sluijer te hullen en de opkomende maan werpt op alles haar' zilveren glans. Fantastisch sluimeren de boomen in het dal aan onze regterhand in het zachte licht. Helder blinkt de waterplas daar ginds aan den weg en schitterend straalt de witte gevel van het huisje aan den oever. Roermond ligt voor ons, en na een niet zeer aangename strompeling over de keijen in de ons reeds van vroeger bekende straten, vinden wij in het uitstekende hôtel au Lion d'or de welverdiende rust na den welbesteden dag.

Te Roermond behoeven wij ons niet lang op te houden. Reeds vroeger zagen wij de stad en haar merkwaardigheden en het blijkt ons niet, dat er sedert dien tijd veel is veranderd. Maar destijds was met eenig verlangen ons oog gevestigd geweest op de boschrijke hoogten in het blaauwe verschiet, waar, naar men ons zeide, zoo veel schoone en woeste partijen waren te vinden. Noode hadden wij toen ook de gelegenheid gemist, om een bezoek te brengen aan den merkwaardigen stamburgt der graven van Horn,

Digitized by Google

die niet ver van de stad aan de overzijde der Maas nog altijd zijn fiere tinnen verheft. Gebrek aan tijd had ons belet, een eigenaardige Roermondsche industrie — het vervaardigen van behangselpapier — te leeren kennen. Aan de eeuwig jonge natuur, — aan de nijverheid, die over de wetenschap der tegenwoordige eeuw beschikt — aan de oudheid, die van lang vervlogen jaren spreekt — zullen wij den tweeden dag van ons voetreisje wijden.

De heuvelachtige en boschrijke streek ten O. van Roermond is onlangs veel meer toegankelijk geworden. De lijn Antwerpen —Gladbach loopt er doorheen en heeft er een paar stations. Wij behoeven dus weinig tijd te verliezen en kunnen de beschikbare morgenuren nagenoeg geheel in 't door ons gekozen einddoel doorbrengen. Wat zal dat doel zijn? Melick en Herkenbosch is het eene station: Vlodrop is het andere. Men onderrigt ons, dat deze stations ver van de dorpen afliggen en dat vrij wat heide moet worden doorloopen. Dalheim wordt ons zeer aanbevolen. Dat is weinige minuten verder. Maar — wij zijn wandelaars door Nederland en Dalheim ligt even over de grens. Zullen wij het ditmaal maar niet wagen, een weinig ons programma uittebreiden en ons tijdelijk een kleine annexatie te veroorloven? Dalheim kan toch bijna onder de omstreken van Roermond gerekend worden en in Limburg moet de voet wel eens meer over de grenzen worden gezet.

Op onzen weg naar 't station verzuimen wij niet, nog eens onzen groet te brengen aan de Maria-Munster, wier tweede toren aan het front thans is voltooid, en hebben wij plaats genomen in den trein, dan sporen wij de lindenlaan en de kapel van O. L. V. op 't Zand op korten afstand voorbij. Verderop is de landstreek ons vreemd. Wij zien er golvend bouwland en heide, benevens eenige kleine dennebosschen, en bij het eerste station overtuigen wij ons, dat wij wel gedaan hebben, hier niet af te stappen. 't Is een gezigt ver heide en jong naaldhout, broekgrond en wit zand, hier en daar een plas met biezen en eenig schraal bouwland er tusschen. Allengs wordt het beter. De spoorbaan klimt. Fraaije vergezichten openen zich. Rijk begroeide dalen

Digitized by Google

liggen beneden ons. Boschrijke hoogten golven nevens ons. Maar vooral tusschen Vlodrop en Dalheim wordt het landschap woest en stout.

Bij 't station Dalheim is de baan tegen de helling van een' hoogen heuvel gebouwd. Ter regterhand ligt het bosch in de laagte. Links loopt een karweg tamelijk steil tegen de hoogte, en de paarden, die hier de lange dennenstammen naar beneden slepen, hebben een zware taak. Daar bij de kleine Wirthschaft — het eenige huis, dat wij ontdekken — staat zulk een paard, bijna geheel verborgen onder de balken, goed in evenwigt deels op de hooge, sterke wielen geladen, deels daaronder gehangen, zoodat zij boven en ter zijde van het paard uitsteken. De voerman zit in de Wirthschaft, waar ook wij inkeeren, om den weg te vragen en waar wij opmerken, dat bouwstijl en inrigting van het huis, dat kleeding en voorkomen der gasten reeds een' geheel Duitschen stempel vertoonen en 't verschil veel grooter is, dan wij zoo digt op de grens hadden verwacht.

Na bekomen inlichtingen tijgen wij op weg, de poort onder de spoorbaan door en een eind weegs tusschen den dijk en een bosch van elzen, eiken en sparren, totdat wij ter linkerhand een breede laan vinden. Dalheim behoort een' Duitschen graaf en is een uitgestrekt boschrijk riddergoed. Een heerenhuis staat er niet, maar er is een groote hoeve, door een' rentmeester bewoond, hoofdzakelijk bestaande uit de gebouwen van een voormalig klooster. Het bosch levert een menigte hout en het wild — ook het roode en het zwarte — is er overvloedig, zoodat er van tijd tot tijd belangrijke drijfjagten gehouden worden.

Het duurt niet lang, eer wij de woning van den rentmeester bereiken, maar 't is een fraaije laan, die er heen voert. Heerlijk speelt het licht op den grond, door de takken van hoog en digt geboomte. De slanke dennenstammen gloeijen er en als matgoud vonkelen de geele halmen langs de hooge kanten. Krachtig verlicht zijn de gewitte leemen muren der schilderachtige boerenhut, over wier rieten dak een oude vlierboom zich buigt. Scherp komt het witte paard voor de kar daar in de poort tegen de donkere

Digitized by Google

schaduwpartijen uit. Het frische groen van het notenblad straalt ons vrolijk tegen en de grijze muren daar achter zijn half achter hun sierlijke kruinen verborgen. De weg loopt door de poort, over den binnenhof, waar de stallen en schuren tegenover het woonhuis liggen, en voorts door een tweede poort weêr naar buiten. Hier rijzen hooge Italiaansche populieren op bij de brug over de diepe, thans drooge, gracht en een laan van notenboomen klimt langzaam tegen de helling. Daar in de hoogte is 't alles bosch, en hebben wij vooralsnog bouwland en weide nevens ons, die open ruimten zijn toch ook door krachtig houtgewas ingesloten. Diep ingesneden sporen en groeven toonen ons, hoe het water hier kan afstroomen: tallooze grove en fijne grintsteenen zijn blootgewoeld. Hooger en steiler worden de met varens begroeide kanten. Straks zijn wij in het bosch zelf, in het volle groen, onder beuken en eiken, waar oploopende lanen zich verliezen in de digte gewelven, of een doorkijkje openlaten op den blaauwen hemel en de blaauwe bergen aan het einde. Achter ons hebben wij een heerlijk uitzigt op de hooge, begroeide heuvels, tegen wier helling de stationsgebouwen van Dalheim liggen, over den rijken voorgrond met zijn bosschen en velden, door het krachtig geboomte en het forsche bladerendak als in een grootsche lijst gevat. Verder voert ons de boschlaan, al hooger en al dieper in het woud, langs dalkommen vol sierlijks varens, langs hellingen vol slanke, kloeke stammen, in de plegtige stilte, onder de geheimzinnige schaduwen, en de versterkende boschgeur komt ons tegen, waar wij gaan.

Wij naderen den zoom van het woud. Het hout wordt ijler, 't plantsoen wordt jonger. Daar opent zich een schoon verschiet tusschen de met dennen beplante hellingen. Ginds, op dien hoogen, kalen top wacht ons een ruim en heerlijk uitzigt. Dat de zon er brandt op de heide, weerhoudt ons niet, het smalle steenachtige pad naar boven te volgen. Inderdaad, wij beklagen 't ons niet. Hier waait een frissche koelte en hoe uitgestrekt is het panorama, dat wij er genieten! Rondom ons de onmetelijke golvende heide, aan den kant van waar wij kwamen door het donkere bosch begrensd.

Digitized by Google

Ginds de spoorbaan langs de groene heuvels. Hier en daar boschjes en akkers, in de verte torens van steden en dorpen op Duitschen en Limburgschen bodem. Witte zandsporen en voetpaden, — eenzame wegen door de woestenij. Blaauwe bergen in 't verschiet. Maar wij mogen niet lang toeven. Ook Vlodrop's station zien wij, maar op zulk een' afstand, dat het veilig is, af te dalen, om niet te laat te komen. Wij weten immers nog niet, hoe in het bosch, dat voor ons ligt, de wegen nog slingeren en afwijken, hoeveel tijd welligt dalen en stijgen nog vorderen kan! De rigting is ons bekend, maar wij zijn geen vogels, die de regte lijn kunnen houden.

Het blijkt, dat wij wel hebben gedaan, den tijd niet al te zeer te beperken. Wij gaan het bosch weêr in en kiezen een' weg, die ons naar ons doel moet voeren. Hier zijn de houthakkers aan den arbeid. 't Geluid der bijlslagen verbreekt de stilte van het woud. De holle weg loopt tamelijk steil naar beneden, maar buigt zich meer dan eens. 't Blijft een heerlijke togt tusschen dennen en eiken, moskanten en varens. Toch worden wij wat haastig voortgejaagd. Nog weinige minuten en de tijd van den trein is gekomen, en daar ginds, nevens ons in het veld, ligt pas het klooster. Wij moeten een' korten weg vinden, een' die regt op het station aanloopt, of de trein ontgaat ons. Zulk een weg is er. Daar ligt de schilderachtige watermolen, met den grooten, helderen vijver en de beek, die het molenrad in beweging brengt, die tevens de grensscheiding tusschen Holland en Duitschland is. De molen staat op Duitsch, de stal op Nederlandsch grondgebied. Over de brug vinden wij een pad door het veld. Maar daar komt ook de trein reeds. Hij snort ons voorbij. Hij houdt stil aan 't station. Nu de voeten gerept! Nu de hitte niet geacht, noch het mulle zand! Wij zijn bij de baan, wij vinden een open hek. De bel luidt, het signaalfluitje geeft het teeken tot vertrek. De wagens komen in beweging. Toch hebben wij 't gewonnen. Niet zonder ons rent het stoompaard voort. Maar 't was in het zweet onzes aanschijns gehaald!

Digitized by Google

Wij zijn tijdig in Roermond terug. Aan de goede tafel van den gastvrijen Leeuw hebben wij weêr kracht genoeg vergaderd, om het tweede gedeelte van ons plan ten uitvoer te leggen. Wij gaan naar de fabriek van behangselpapier — gansch iets anders dan het heerlijke bosch! Maar vooraf nog eens ons verkwikt aan den oever van de Roer, de brug eens overgewandeld, de voorstad nog eens bezocht en dan de schreden gewend naar het uitgestrekte gebouw, waar wij iets nieuws en belangrijks verwachten te zien.

De „Tapeten-Fabrik" van den heer B. Deuss te Roermond is, voor zoover wij weten, de eenige in ons land en mag derhalve met regt onder de bezienswaardigheden gerekend worden. Ons verzoek om te worden toegelaten, wordt niet alleen bereidwillig toegestaan, maar zelfs ontvangen wij van de beide zonen des eigenaars alle aanwijzingen en inlichtingen, terwijl een hunner ons door alle werkplaatsen rondleidt. Niet onbelangrijk is het, de bewerking gade te slaan, waardoor de bekleedsels van de wanden onzer kamers hun zoozeer verschillende grondkleuren en patronen ontvangen. Het „behangsel" toch speelt in onze tegenwoordige woningen geen geringe rol. Waren oudtijds de zalen der aanzienlijken met tapijten behangen, zooals de naam nog aanduidt, die weelde was maar weinigen veroorloofd. Zelfs in paleizen en burgten vond men in de meeste vertrekken slechts gewitte muren, of den naakten, onbekleeden steen. De gezeten burgers huisden bijna zonder uitzondering tusschen met kalk bepleisterde wanden, al mogt soms de pronkkamer prijken met geborduurd of geweven doek, en de armen hadden niets dan het leem of de planken, waarvan hun hut was opgetrokken. Thans moge hier en daar een wandtapijt, in den vollen zin des woords, de staatsievertrekken der rijken versieren, maar 't „papier" neemt toch nagenoeg overal de voornaamste plaats in. Een vrolijk, zij 't dan ook goedkoop „papiertje" vernieuwt en verfrischt het

Digitized by Google

voorkomen onzer geheele woning en de handige huisvrouw uit de volksklasse knapt voor weinige stuivers haar nederig kamertje op, in verband met den vlijtigen echtgenoot, die een verfje op de planken en balken van de zoldering strijkt. Met aller smaak en aller behoefte houdt de fabriek rekening. Hier worden de kostbare behangsels vervaardigd, die 't met figuren bedrukte leder, of het kunstig weefsel, of het smaakvol naaldwerk bedriegelijk nabootsen. Hier vinden wij de gewone soorten van allerlei teekening, die in den regel worden gezocht. Hier zien wij bonte papieren, met bloemen, landschappen, huiselijke tafereelen, waarop de liefhebbers van sprekende kleuren en levendige voorstellingen azen. Tot de geschiedenis der mode zouden de bladzijden van het groote stalenboek der fabriek niet onaardige bijdragen leveren, gelijk zij een' blik vergunnen in den smaak der verschillende landen en gewesten, wier keuze op de zeer uiteenloopende voortbrengsels van dezen tak van nijverheid valt.

De grondstof, die hier bewerkt wordt, is natuurlijk p a p i e r — „papier sans fin" — dat in vervaarlijke rollen van bepaalde breedte wordt aangevoerd. De groote kunst is het bereiden van de verschillende kleuren. Tot de belangrijkste gedeelten der fabriek behoort dan ook het l a b o r a t o r i u m, dat bepaaldelijk aan een' der zonen is toevertrouwd. Ten deele worden aardverwen — okers en ombers — gebruikt. Maar de meeste kleuren zijn anilinekleuren, die men scheikundig weet te binden aan een vaste stof. Het kleine heiligdom, waar de wetenschap wonderen wrocht, geeft ons merkwaardige dingen te zien. Hier vinden wij ook een machine, die het voor het bewaren van den onmisbaren lijm benoodigde ijs vervaardigt en in een tiental uren 500 k. levert. Door verwarming wordt ammoniakzout vlugtig gemaakt en onder den druk van 12 atmosferen tot een vloeistof gevormd. Drupvormig in de buizen gebragt, ontneemt het aan de atmosfeer de warmte en doet het een koude ontstaan van — 20 °, waarbij het tusschen de buizen aanwezige water bevriest. Later wordt de gebruikte gas naar de machine teruggevoerd, om wederom dienst te doen, zoodat er maar weinig verloren gaat.

Digitized by Google

De grondverw wordt op het papier gebragt door een aantal doelmatig geplaatste borstels en aldus regelmatig verdeeld over de geheele oppervlakte der lange rol, die er langzaam door een machine onderdoor wordt getrokken. Vervolgens worden de patronen met alhier vervaardigde lijmverw machinaal of met de hand er op gedrukt. Bij de eerste bewerking loopt de rol tusschen cylinders, geregeld naar het aantal kleuren, dat op het behangsel moet worden aangebragt. Het drukken geschiedt door middel van vilt, in den vereischten vorm door koperen randen gehouden. Dezelfde machine vouwt het gedrukte papier in lange slingers, die verder over de droogmachine getrokken en op rollengte afgesneden worden. Goud en „velouté" wordt eerst voorgedrukt met een taaije kleefstof en komt vervolgens in een kast met raders, waar de stof er over wordt gestrooid en aan de kleefstof hecht. Eindelijk wordt het geplet. Op een bijzondere machine worden de verschillende figuren gedrukt, die geweven stoffen moeten nabootsen en inderdaad verrassende uitkomsten geven. Met groote belangstelling volgen wij den stillen, geregelden gang der werkzaamheden en slaan wij den arbeid der vernuftig uitgedachte werktuigen gade. Ook de ruime magazijnen en pakkamers en de werkplaatsen, waar de noodige hulpmiddelen worden vervaardigd of de machines worden hersteld, houden onze aandacht langen tijd bezig. En wagen wij ons ook in het minst aantrekkelijke gedeelte, — 't lokaal waar de lijm wordt gekookt, — dan is 't ons een dubbele verkwikking, een' blik te werpen in den fraaijen tuin van het aan de fabriek grenzende heerenhuis, met zijn bloeijende heesters, zijn geurende bloemen, zijn hoog geboomte en zijn klaterende fontein.

Tusschen een fabriek en een' middeleeuwschen gravenburgt is de afstand groot. Tusschen het moderne leven, door stoommachines en scheikundige laboratoria vertegenwoordigd, en de maatschappelijke toestanden, waarvan de dikke muren en zware

Digitized by Google

torens getuigenis geven, ligt een wijde klove. Aan afwisseling ontbrak 't dan ook niet bij ons verblijf te Roermond, dat wij met een bezoek aan het kasteel Horn besluiten. Onze vriendelijke leidsman van vroeger, de heer Musquetier, is ook thans weêr onze gids, door wiens bemiddeling de poorten van het slot zich voor ons openen.

Het dorpje Horn met zijn kasteel ligt niet ver van Roermond, aan de overzijde der Maas. Wij gaan de fraaije ijzeren rivierbrug over en volgen den straatweg op Weert, die tusschen laaggelegen vruchtbare weilanden doorloopt. Verderop wordt de grond iets hooger en bij het dorp vinden wij uitgestrekte boomgaarden, door groene hagen omringd, terwijl op heerlijke weiden prachtig vee zich zelf onbewust ter slagtbank voorbereidt. Te midden van een' rijk begroeiden lusthof verrijst het kasteel, van mergelsteen gebouwd, op een' heuvel. De breede gracht, die vroeger de hoogte beschermde, is thans welig met opgaand hout bewassen. Tusschen acacia's, bruine beuken, tulpenboomen loopt de slotbrug naar boven. De vaste burgt werd sinds lang een vreedzaam woonverblijf.

Toch vertoont zich het hooge poorthuis met zijn' gewelfden doorgang nog krijgshaftig genoeg. Toch spreken de stroeve muren van het hoofdgebouw nog van een' tijd, toen het tegen stormladders en brandpijlen bestand moest zijn. Toch verhaalt de dikke ronde toren en het zware rondeel van dreigende krijgsgevaren, die de versterkingskunst afweren moest. Al werd dan ook de voorgevel van het slot in eenige bijzonderheden veranderd, zooals een afbeelding van het huis in 1740 — in een der kamers bewaard — ons laat zien, nog altijd maakt het een' diepen indruk, omdat het zijn middeleeuwsch karakter in menig opzigt heeft behouden. Zijn wij de poort, waarin de sleuven der oude valdeur nog over zijn, doorgegaan, dan komen wij op een ruim binnenplein, nagenoeg geheel in zijn' oorspronkelijken staat bewaard. Het woonhuis aan onze linkerzijde, door een zijgebouw aan de poort verbonden en met een' kleinen uitspringenden vleugel aan den tegenovergestelden kant, is eenvoudig van stijl, grijsgeel gepleisterd, met drie verdiepingen en een hoog dak. Eigenaardig

Digitized by Google

daarentegen is de galerij van twee boven elkander geplaatste rijen bogen, die in een' halven cirkel het overige gedeelte van het burgtplein omringt. De onderste bogen zijn open en geven het uitzigt in het frissche groen van het plantsoen aan den voet van den heuvel, of op het vriendelijk landschap, dat den burgt omringt. De walgang boven de eerste rij heeft door smalle deuren gemeenschap met twee halfronde torens, aan de zijde van het plein regt opgaande. De eene toren grenst aan de poort. Wij vinden er in de kelderverdieping een' ouden bakoven; boven de kelders ligt de slotkapel, met een beschilderd venster; enge steenen trappen voeren naar den walgang en naar de kap, uit wier kleine raamgaten een groot deel van den omtrek is te overzien. De tweede toren verrijst omstreeks het midden van de galerij en pronkt met een sierlijke, zeer hooge spits. In de bovenverdiepingen houden duiven in menigte hun verblijf en tegen den voet is een fraaije serre gebouwd. Waarschijnlijk stond een derde toren nevens het hoofdgebouw, waar de galerij is afgebroken. Een deurtje bij den eersten boog leidt naar een torentrap, die in den tuin uitkomt.

De tegenwoordige eigenaar en bewoner van Horn, de heer L. H. A. Magné, lid der Gedeputeerde Staten van Limburg, is ongehuwd en heeft maar weinige vertrekken van het groote kasteel in gebruik. De bewoonde kamers liggen gelijkvloers nevens elkander in het hoofdgebouw en den vleugel naast de poort. Zij hebben muren van 2 M. dikte, wat hen niet belet er vrolijk en gezellig uit te zien, en heerlijk is overal het uitzigt uit de ramen in de diepe nissen, zelven reeds kamertjes van niet al te kleinen omvang, waarvan één een juweeltje van een studeercel vormt. In drie der salons zijn antieke spiegeldeuren tegenover elkander, die het vertrek tot in 't oneindige weerkaatsen; overigens vinden wij er een bibliotheekzaal en een biljartzaal en wat verder tot een aanzienlijke woning behoort.

Dit is de stamburgt der graven van Horn, het middelpunt eener overoude heerlijkheid, die een tiental dorpen bevatte en waaraan de erfvoogdij over de landen van Thorn en Neerit-

Digitized by Google

ter was verbonden, de zetel van een hoog edel geslacht, dat menig krijgsman voortbragt, in oorlog en veete geducht, en der kerk meer dan één' bisschop leverde. Oorspronkelijk, naar het schijnt, een deel van het graafschap Loon, werd het later als mannelijk leen aan een' tak van het geslacht Altena uitgegeven. Bij het uitsterven van de mannelijke lijn der Loonsche graven, in 1360, kwam het leenheerschap aan den bisschop van Luik. Bisschop Cornelis van Berghen vergunde in 1538 den kinderloozen Heer Johan van Horn over deze zijne heerlijkheid, die in 1450 tot een graafschap verheven was, vrijelijk te beschikken. Zoo kwam Horn bij testament aan zijne weduwe, Anna van Egmond en aan den oudsten zoon uit haar eerste huwelijk, Filips van Montmorency, wiens hoofd op het schavot te Brussel viel. Weinig genot van 't op hem vervallen goed had Filip's erfgenaam, zijn broeder en lotgenoot Floris, de baron van Montigny, die in Spanje gevangen was en in het najaar van 1570 zijn vonnis onderging. Sinds werd het bezit van het graafschap een bron van talrijke protesten en processen. Horn was een mannelijk leen, dat bij ontstentenis van mannelijk oir tot den leenheer — in dit geval de Luiksche kerk — moest terug vallen en het domkapittel erkende de buiten zijn toestemming door bisschop Jan van Berghen gegeven vergunning niet. Bovendien deden de zusters van graaf Filips met hunne echtgenooten en nakomelingen hun regten op de nalatenschap gelden. Eindelijk trad Casper Hoen van der Lip, Heer van Blijenbeek, op met zijn aanspraken, gegrond op de aan hem door Anna van Egmond gedane verpanding. Tot vermeerdering der verwarring kwamen nog andere partijen in 't geschil. Filips' weduwe, Walburg van Nieuwenaar, legateerde het graafschap aan Egmonds dochter Sabina, die 't aan den baron de Cerclair verkocht. Door den bisschop beleend, tot tweemaal toe door 't kapittel verdreven, droeg deze zijn regten over aan de Staten van Holland en dezen op hunne beurt aan Adriaan van Horn, Heer van Kessel. Weinig verkwikkend is dan ook de verdere geschiedenis der heerlijkheid. Door den prins-

Digitized by Google

bisschop van Luik in bezit genomen, bleef het graafschap, ook door inlegeringen gedrukt, door binnenlandsche onlusten beroerd, door landloopers en bokkenrijders geplaagd, een twistappel, totdat in 1794 de Fransche overheersching er een einde aan maakte. De verschillende dorpen, onder Horn behoorende, waren vroeger en later als afzonderlijke heerlijkheden vervreemd. Het slot met omliggende landerijen werd als domein verkocht.

Hielden de Hornsche Heeren en graven bij voorkeur hun verblijf op hun huis te Weert, de burgt te Horn was toch de zetel der regering. Daar vergaderden de landsstaten — geestelijkheid, ridderschap en gemeenten. Daar hield het leenhof zijn zittingen. Daar woonde de Hoog-drossaert en daar werden de vonnissen geveld en uitgevoerd.

Rondom den heuvel, die de nog altijd fiere en merkwaardige slotgebouwen draagt, legeren zich de pachthoeven en woningen, de schuren en tuinen van een klein, maar welvarend dorpje. De overoude kerk, wier muurwerk Romeinsche votiefsteenen bevatte, is in 1838 afgebroken en door een nieuw bedehuis vervangen. In een kapel naast den ingang is de grafstede der familie Magné. En werpen wij straks van den straatweg nog een' laatsten blik op het edele huis, dan nemen wij de herinnering mede aan zijn ernstige muren, zijn sterke uit de gracht oprijzende torens, zijn hecht rondeel, gelijk zij daar forsch en krachtig uitkomen tusschen het weelderige groen, dat de helling van den heuvel bekleedt en zich spiegelt in den helderen waterplas aan zijn' voet.

Nog dezen zelfden avond brengt ons de spoortrein naar Beek, waar wij in de kleine en eenvoudige, maar nieuwe en nette herberg van den heer Jan Bausch den nacht willen doorbrengen.

Digitized by Google

Digitized by Google

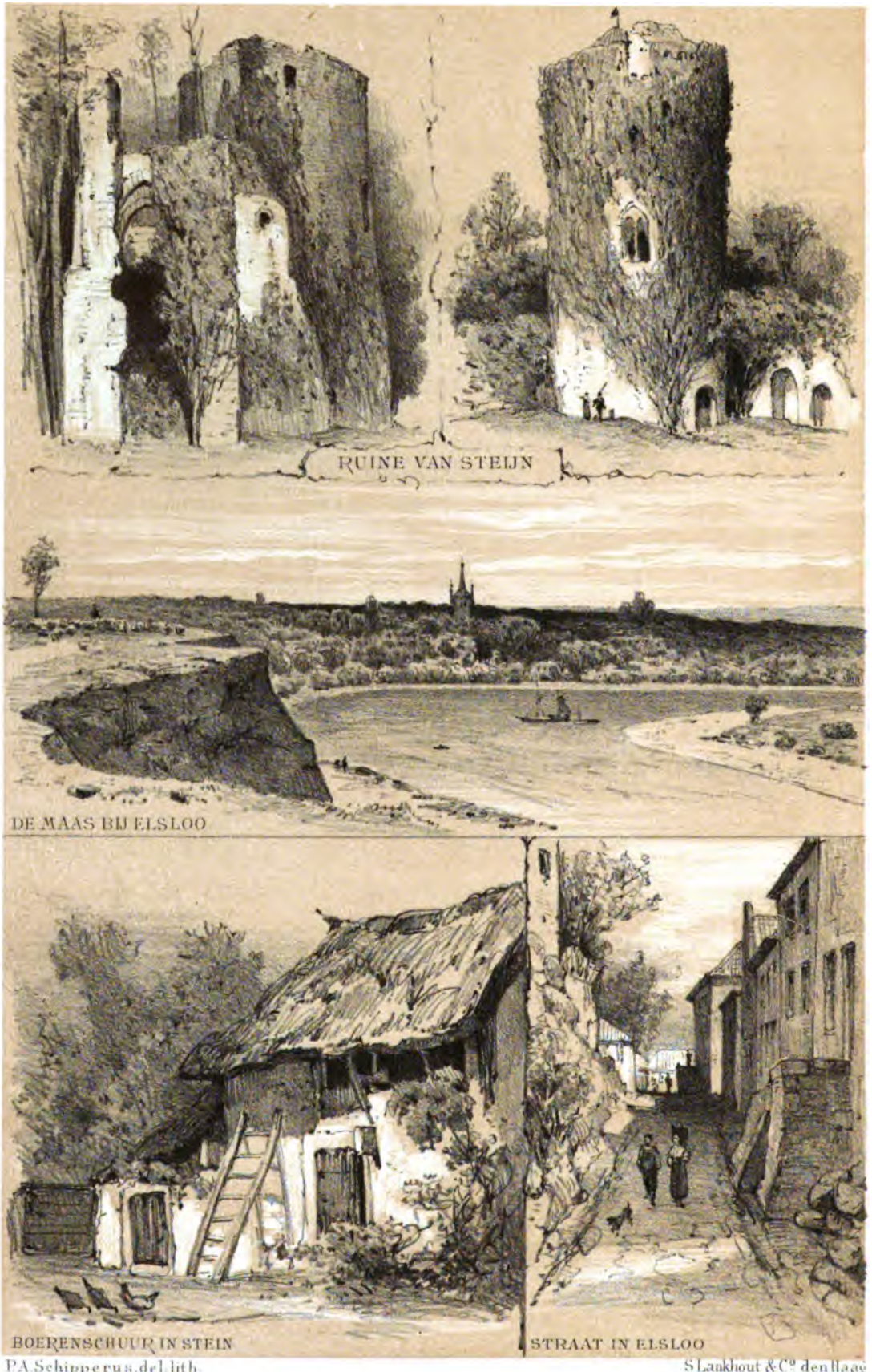

P.A. Schipperus, del. lith. S. Lankhout & Cº den Haag

Digitized by Google

Wie wat zien wil op een' togt als dezen, moet zoo weinig mogelijk tijd verliezen. Daarom hadden wij de duisternis van den avond gebruikt tot den spoorrid naar Beek, om 's morgens vroeg tot een nieuwe wandeling gereed te zijn. Vooraf hadden wij ons vergewist, dat te Beek logies was te vinden, want daarop valt niet in alle Limburgsche dorpen te rekenen.

Al ontbreken ook ten N. van Beek de heuvels niet geheel, dáár begint toch eerst het eigenlijke bergachtige gedeelte der provincie, en al heeft de landstreek, die wij door sporen, ook ontegenzeggelijk haar belangrijkheid, zoowel door de historische herinneringen, er aan verbonden, als door de gebouwen, er in welstand of in ruïne te vinden, 't wordt tijd, dat wij ons opmaken tot het doorkruisen van andere landschappen, dan waardoor op de beide vorige dagen ons pad ons leidde.

Onze morgenwandeling naar Steijn en Elsloo geeft ons dan ook weêr iets nieuws te zien en brengt ons in een paar zeer eigenaardige en hoogst schilderachtige dorpen, wier omstreken aan natuurschoon rijk zijn. Aanvankelijk is 't een vriendelijke weg, door knoestige peppels, wilgen en eiken omzoomd, langs golvend bouwland, waar blaauwe klokjes op de steile kanten groeijen en alom de drukte van den oogsttijd heerscht. Soms liggen de akkers reeds zóó hoog, dat wij wandelen in holle wegen, in wier ruig bewassen zijden de populierstammen halverwege beneden de eerste takken zijn verborgen. In een heerlijk opgaand zijpad straalt de morgenzon onder een' groenen boog van weelderig gebladert. De grijsgeele mergelgrond tintelt van licht, door koele schaduwpartijen afgewisseld en een kudde schapen, afdalend door het ravijn, komt juist ter regter tijd, om nieuwe bekoorlijkheden te geven aan dit uitnemend fraaije landschapje. Wordt straks de weg meer open, wanneer hij op de hoogvlakte is gestegen, ruime vergezigten over uitgestrekte bouwvelden en in vruchtbare dalen vergoeden ons 't gemis van het lommer. Ook ontbreekt het niet aan 't verkwikkend groen, waartegen het goud van het korenveld afsteekt en het witte huisje krachtig uitkomt. Spoedig komen wij ook weêr in het hout. Tusschen breede greppels en randen van

Digitized by Google

kort, maar frisch en geurig gras, waarop een paar omgehouwen boomstammen blinken als brons en paarlemoer, aan weerskanten ingesloten door hooggelegen akkers, loopt de grintweg op een digte en donkere boschpartij aan. Een oud moedertje leidt er langzaam haar kleine, magere, roodbonte ossen, met een van teenen gevlochten muilkorf om den bek, van het bouwland naar den stal. De geduldige dieren bragten den wagen naar den akker en terwijl deze wordt opgeladen, gaan zij een tweede voertuig halen. Of men „den dorschenden os zou muilbanden", als hij hier voor dat werk werd gebruikt, is ons onbekend, maar de trekos is buiten de gelegenheid gesteld, om zijn deel te nemen van het gemaaide koren, wat hem anders, naar zijn uiterlijk te oordeelen, niet onwelkom zou zijn. Het drinken echter wordt hem niet ontzegd. Bij den waterpoel aan den voet van den hoogen wal, door wild opgroeijend struikgewas overwelfd, waar sparren en iepen een koele schaduw spreiden over den weg, laat de vrouw haar beestjes zich verkwikken. Tegen het bosch ligt een huisje met witte muren en rood pannen dak, half in het groen verscholen. Op den akker daarginds gaat de zaaijer heen en weêr, gevolgd door het sterke paard, dat de egge over de voren trekt. Een herder drijft zijn wollig leger naar het stoppelland en langs de golvende heuvels, daar tusschen het hout. En over heel het liefelijk tafereeltje werpt de zon haar' warmen, opwekkenden gloed. Als de bogt van den weg het aan ons oog onttrekt, naderen wij spoedig de eerste huizen van Steijn, eerst op eenigen afstand van elkander gelegen, weldra meer nevens en tegenover elkander langs den weg geschaard. En welke huizen! Twee hoofdtypen laten zich onderscheiden: kleine woningen, meest van ééne verdieping, met een paar ramen aan de straat, en boerenhofsteden, met binnenplein en daaromheen gebouwde schuren. Maar wat oneindige verscheidenheid, wat voortdurende afwisseling! De weg klimt aanhoudend, al is 't ook niet sterk. De mergelsteen van de rots komt overal te voorschijn, onder de muren, tusschen de huizen, of uit den mantel van mos en wilde struiken, die de milde, onbedwongen natuur er over geplooid heeft. Wat weelde-

Digitized by Google

righeid van lijnen, wat rijkdom van kleuren en schakeringen in dit zonderling dorp! Hier een reeks van hoeven, met de schuren van leem en vlechtwerk en verweerde mergelblokken rondom de mestvaalt, waar 't wemelt van kippen en varkens. Daar armoedige stulpen, met half ingezakte daken en deuren, waarheen een ruwe trap van opgestapelde steenen leidt. Ginds wat knapper geveltjes, waar het lakmoes den boventoon voert. Straks een flinke pachthof, met sterke, steenen poort, maar verweloos en verwaarloosd als de rest. Elders wonderlijke getimmerten van latten en planken, met mos begroeid en met spichtig gras op het schuine dak. Wat mengeling van wit en geel, van grijs en bruin, van groen en zwart, van blaauw en rood, in alle denkbare nuances. Wat bogtige bemoste rieten daken, wat hellende muren, wat scheve vensters. Wat verwarring van blaauw gekielde boeren, bonte runderen, zwaar getuigde paarden, bloeijende vlierstruiken, sierlijk neerhangende wingerdranken, verwilderde hagen, krachtige esschen, oogstwagens en landbouwwerktuigen, kinderen en huisdieren. Wat overvloed van geestige binnenpleintjes, scherp door het invallend zonlicht verlicht. Wat donkere zijwegen, onder het digte loofgewelf afdalend van de hoogte. Wat blinkende en stralende waterpoelen, waar het vee zijn' dorst komt lesschen. Zeker, wat wij netheid noemen, is schaarsch in Steijn te vinden! Als er welvaart is, dan wordt dat aan de gansche lange dorpsstraat althans niet openbaar. Bij de gedachte, om hier in een van die huizen te wonen, zelfs om in den zomer hier eenigen tijd te vertoeven, zouden wij huiveren. Maar schilderachtig in hooge mate is het wonderlijke dorp. Bij elken voetstap vinden wij een tafereeltje, dat den kunstenaar in verzoeking zou brengen, om er zijn' ezel te plaatsen, of althans zijn schetsboek open te slaan, verrukt over de lijnen en kleuren, die zijn oog hier treffen, waar ieder hoekje een schilderij is en iedere schrede weêr een verrassing bereidt. Wij doorwandelen intusschen vooreerst het dorp nog niet in zijn geheele lengte. Een der diep ingesneden ravijnen brengt ons, in schaduw van hoog geboomte, naar een' weg aan den voet van den berg, waar te

Digitized by Google

midden van een' fraaijen lusthof de trotsche bouwval van den ouden burgt zich verheft. Reeds veel vroeger hadden wij dien weg kunnen inslaan, maar tot ons geluk deden wij het niet. Wij zouden dan een goed deel van het dorp hebben gemist. De hooge Heeren van Steijn zagen van de hoofdplaats van hun gebied niet veel, gelijk wij er van beneden niets van bespeuren. Daar ginds op de hoogte lag zij verborgen. Steile hellingen, met dennen begroeid, rijzen hier op nevens den breeden rijweg. Het water uit een' grooten, tamelijk hoog gelegen vijver drijft het rad van een' ouden molen en vormt dan een snelvlietend beekje, dat lustig voortstroomt door de groene weiden daar ginds, waar het vee onder hooge boomen graast. 't Is hier een gansch ander landschap, dan daar boven op den berg! Hier is 't gebied der aristocratie, daar huist de daglooner en de boer. Hier spreekt alles van rijkdom, gelijk daar de harde arbeid voor het dagelijksch brood aller krachten in beslag neemt. Hier is alles zorgvuldig onderhouden; hier is alles, wat tot het heerenhuis behoort, ook van de buitenwereld afgezonderd. Het schoone plantsoen is deels door stevig rasterwerk, deels door een' steenen muur omringd en een oude, sterke poort, met gracht en brug, die het wapenschild der Merodes draagt, is de eenige toegang. Den belangstellenden bezoeker blijft die poort intusschen niet gesloten, te minder, wanneer — zooals nu — de eigenaar der lustplaats met zijn gezin afwezig is. Het witte poortgebouw zelf heeft iets opmerkelijks, minder door zijn' bouwstijl en den lagen, dikken toren, die er bij behoort, al vormt een en ander een' niet onaardig geheel, als wel door de bijzonderheid, dat dit gedeelte van den burgt — van ouds als de middelste of „witte" poort bekend — een leen was van Valkenburg, terwijl de burgt en de vrije rijksheerlijkheid van Steijn overigens in geenen deele aan de leenzaal aldaar onderhoorig was, maar aan de graven van Loon en later aan het bisdom Luik. Binnen de poort ligt de voormalige voorburgt, thans met heesters en opgaand hout, met bloemen en grasperken versierd. De oude grachten zijn tot fraaije vijvers vergraven en een aanzienlijk heerenhuis, een veertig jaren

Digitized by Google

geleden gebouwd, prijkt aan een der zijden van het ruime plein. Dit alles is in nieuwen stijl en smaak. Is hier van de vroegere slotgebouwen nog iets over, dan is 't alleen verborgen muurwerk in den grond. Maar op een' begroeiden heuvel rijst nog de sterke ronde hoofdtoren van den burgt, met klimop digt omkranst, omhoog. Aan den voet der hoogte is de slotpoort van mergelsteen nog over, door een' ten deele vervallen halfronden muur aan een' ronden toren van kleinen baksteen verbonden. Het overige is grootendeels in puin gestort en onkenbaar geworden, of met struiken en woekerplanten bedekt. Eenige steenen kogels, die hier liggen, zijn de getuigen uit een' tijd, toen zulke vaste burgten tegen het onbeholpen geschut nog genoegzaam bestand waren. Beklimmen wij de ruïne zelve, dan vinden wij ook hier een rondeel, dat de eene zijde van het binnenplein insloot, terwijl de andere zijde was ingenomen door het gansch verdwenen woonhuis, waarvan enkel de uitgestrekte kelders nog over zijn. De ingang van den grooten toren is ongeveer ter halve hoogte van het hechte gevaarte en thans alleen te bereiken langs een' ijzeren, van buiten aangebragten trap. De muur van gehouwen steen is bij de deur 3 M. dik en heeft, in de vensternissen gemeten, een dikte van 2½ M. In dien muur loopt een gemetselde trap naar het plat, waarboven vroeger een hooge spits zich verhief. Eenig roestig ijzerwerk van de windvaan ligt er nog op, en ruim en heerlijk is er het uitzigt. Behalve een ijzeren vuurplaat in een der torenkamers, die het wapenschild van Luxemburg vertoont en daardoor uit het einde der 17de eeuw afkomstig blijkt, treffen wij geen overblijfsels van huisraad of wapentuig aan, terwijl wij ronddwalen tusschen het puin of de talrijke kelders doorkruisen. Maar in den toren bij de poort wijst men ons, als wij een' steenen trap zijn afgedaald, een zware, gegrendelde deur. Daar achter ligt de donkere, thans voor altijd gesloten gevangenis, waar, zooals men elkander in den omtrek verhaalt, de zoon van een' der Heeren van Steijn zeven jaren was opgesloten, met de schuld van vadermoord op het geweten. Misschien ligt het voorval, dat de grondslag dezer overlevering kan zijn ge-

Digitized by Google

weest, niet zóó ver achter ons, als wij bij een dergelijk verhaal wel zouden vermoeden. Den 15den Nov. 1740 waren droevige en schandelijke dingen op den burgt geschied. Terwijl de hooge baron Maurits Willem van Kinsky met zijn gezin en zijn gasten aan tafel zat, had zijn oudste zoon Maurits met bittere verwijten en gruwelijke verwenschingen zijn' vader aangevallen. Op den degen had hij hem geëischt en buiten de eetzaal had hij zelfs zijn rapier tegen hem getrokken, terwijl hij hem met vloeken en lasteringen overlaadde. In den kerker van het slot had echter de woesteling zijn misdaad niet geboet, maar sedert had hij het huis verlaten en als een vagebond had hij met een Joodsche deerne omgezworven, ja zelfs, zooals 't gerucht liep, had hij het Joodsche geloof aangenomen. Bij testament werd deze jonker, die zoozeer zijn geslacht onteerde, door den beleedigden en vergramden vader onterfd.

De baronnen van Kinsky bezaten evenwel de rijksheerlijkheid Steijn niet alleen. Door vererving en verkoop was de baronie sinds lang in handen van zeer verschillende geslachten. Reeds van ouds schijnt zij tweeheerig te zijn geweest. De eerste bezitters, niet onwaarschijnlijk uit de graven van Heinsberg gesproten, hielden de heerlijkheid als een Loonsch leen. Een hunner, Arnold van Steijn, verdreef de kinderen van zijn' broeder Daniël wederregtelijk met geweld uit het slot, maar werd zelf door den leenheer, den bisschop van Luik, van zijn regten ontzet. In 't begin der 15de eeuw was een deel der heerlijkheid in 't bezit der Heeren van de Merwede, later van de graven van Loon-Heinsberg, en door huwelijk van gravin Maria kwam zij aan Jan van Nassau, Heer van Breda, terwijl ook Willem van Brederode, als gehuwd met een dochter der Merwede's, er regten had gehad. De graaf van Nassau verkocht in 1464 de baronie aan Dirk van Bronkhorst. Sedert bleef zij aan verschillende familiën, die door afkomst of huwelijk met dit edel geslacht waren verbonden. Donkere en droevige dagen kwamen. Herman van Bronkhorst, in 1541 met Steijn beleend en in 1556 overleden, had vier zonen: Willem, Karel, Dirk en Gijsbert. De beide

Digitized by Google

jongsten stierven den 1sten Junij 1568 te Brussel op het schavot; de oudste, Heer van Steijn en Batenburg, betaalde de mislukte poging om 't benarde Haarlem te ontzetten, in Julij 1573 met zijn leven. De laatste der broeders werd in 1580 te Keulen vermoord. Toen kwam Steijn aan Karels eenigen zoon Maximiliaan, die zich met den koning van Spanje verzoende en de verbeurd verklaarde heerlijkheid terug ontving, maar de zoon zijns zwagers, Boudewijn van Luxemburg, verdreef hem in 1602 van zijn slot. Na zijn' dood ontstonden er zware processen tusschen de Merodes en de Luxemburgs, waarvan de eersten hun aanspraken grondden op hun regten, door het huwelijk van Maximiliaans dochter met Floris de Merode verkregen. Zoo vinden wij Steijn na 1677 van tijd tot tijd bewoond door Joachim Ernst, hertog van Brunswijk, als echtgenoot eener gravin van Merode. In 1689 werd de baron van Kinsky, als echtgenoot van de erfdochter der Luxemburgs, met Steijn beleend. De beide wapens, die wij in den gevel der poort en in de torenkamer vonden, herinneren aan het gemeenschappelijk, maar daarom nog niet vriendschappelijk bezit der beide strijdende familiën. In den loop der vorige eeuw kwam een zesde deel der baronie in handen van den baron van der Marck, aan wien een der van Kinsky's, ter betaling zijner schulden, zijn aandeel had verkocht. Maar ook deze nieuwe mede-eigenaar, die geruimen tijd het kasteel bewoonde, stak diep in schulden, en na velerlei pogingen om zijn verwarde zaken te herstellen, trok hij naar Amerika, terwijl zijn gemalin, een gravin d'Aspremont-Lijnden, in het klooster ging. Na een veelbewogen en avontuurlijk leven keerde hij naar Steijn terug en stierf in 1797 te Maastricht, na zijn regten op de heerlijkheid aan de gravinne van Holberg te hebben verkocht. De Fransche overheersching hief de heerlijke regten der rijksbaronie op. De goederen gingen in andere handen over. Het kasteel viel in puin. Thans vinden wij er een aanzienlijk buitengoed en een' indrukwekkenden bouwval. En zijn niet alle herinneringen aan wat hier is geschied, van verheffenden aard, wie zich het onderzoek van de zeden onzer voorgeslachten ten taak stelt, kan aan

Digitized by Google

de geschiedenis der Heeren van Steijn meer dan één belangrijk tafereel ontleenen. Van de regten der vrije rijksheerlijkheid en van de verwikkelingen door het gemeenschappelijk bezit kon een belangwekkende studie worden gemaakt. De namen van een viertal broeders, in den grooten strijd onzes volks betrokken, zijn aan dezen burgt verbonden. De Geuzen hadden er in 1668 hun wapenplaats en edelen van allerlei rang en landaard — avontuurlijke Heeren soms — hebben er gewoond. En wie zich vermeijen wil in de schildering van vorstelijke pracht en militairen luister, die vindt een dankbaar onderwerp in 't bezoek, dat Lodewijk XV in 1746 bragt op het hooge huis, waar hij de gast was van den kranken, nog steeds om het wangedrag zijns zoons verbitterden baron, waar ook de prins-bisschop van Luik, Johan Theodoor van Beijeren, den koning bezocht, en waar een luisterrijke wapenschouwing over de Fransche legers werd gehouden.

Langs den grooten vijver voor het kasteel stijgen wij naar de hooggelegen kerk, wier koor en toren, van mergelsteen gebouwd, de teekenen van vrij hoogen ouderdom dragen. De met linden beplante heuvel, waarop het eenvoudige bedehuis staat, daalt hier steil naar beneden, naar het vlakke, groene veld aan den Maasoever. Eiken en esschen langs de helling en aan den voet overschaduwen enkele huisjes van het dorp, maar de overgroote meerderheid der woningen ligt op den berg, en nemen wij van de kerk den terugtogt weêr aan, dan leidt ons de kronkelende weg bij voortduring langs tal van huizen en hoeven, gelijk aan die wij reeds zagen, maar toch over 't algemeen beter onderhouden, naarmate zij digter bij de kerk staan. Vrij wat straten komen wij door, vrij wat zijstraten laten wij liggen, eer wij terugkomen aan den diepen hollen weg, dien wij straks insloegen, om het kasteel te zoeken. Wij dalen er weêr in af, den rijweg langs den voet der hoogte steken wij over, den fraaijen slottuin met zijn waterwerken en zijn sierlijk geboomte houden wij aan onze reg-

Digitized by Google

terhand en weldra beklimmen wij het plateau, waar wij in het lommer van eenige eerwaardige iepen en in 't genot van een frissche koelte ons verkwikken met het heerlijk uitzigt, dat zich over het bloeijend Maasdal vóór ons, over de golvende, vruchtbare hoogvlakte nevens ons, over de verre boschrijke valleijen achter ons opent. De statige rivier aan den voet van den steilen berg vormt hier de grens van ons land. Aan de overzijde is het Belgisch grondgebied. Hoogten zien wij daar niet, maar bouwakkers en weiden, met boschjes en kerktorens en de veerhuizen aan den oever, die over Steijn en Elsloo de gemeenschap met Nederland onderhouden. Boven het bosch aan deze zijde rijst de slottoren van Steijn nog als van ouds omhoog, als de wachter die den omtrek overziet, en aan den anderen kant der bogt, door de Maas gevormd, springt het geboomte van Elsloo met het kerktorentje vooruit, als een voorpost, die den stroom bewaakt. Wij kunnen hier langs het diepe karspoor afdalen naar den weg tusschen de rivier en den steilen, loodregt afgegraven bergwand, maar wij rekenen op trotscher en schooner vergezigten, als wij op de hoogte blijven en wij vinden hier dan ook inderdaad een prachtig landschap, terwijl wij den zoom van het plateau volgen. Niet al te digt aan den kant! Het houweel der grintgravers brak de wanden af, tot zij als regte muren naar beneden liepen. Een brok kan loslaten en gij stort hulpeloos in de diepte, of de voet kan uitglijden over het korte, dorre, gladde gras en een val zou noodlottig zijn. Laat u niet misleiden door het voorbeeld der weidende schapen, die zorgeloos langs den rand der steilte het schrale voedsel zoeken, of der dartele lammeren, die, ligt en vlug als zij zijn, zonder gevaar hun halsbrekende sprongen wagen. Gij kunt daarom toch wel den fieren stroom daar beneden den voet der rotsen zien bespoelen en het donkere bosch van Elsloo zich krachtig zien afteekenen tegen de geele hellingen van den helder verlichten bergwand op den voorgrond.

De landstreek herinnert ons aan den Veluwezoom, waar, evenals hier, de rivier zich slingert langs de heuvels, van waar het oog de vlakke, vruchtbare bouwvelden en weiden aan den anderen

Digitized by Google

oever overziet, maar de aard van den grond in beide schoone gedeelten onzes vaderlands verschilt genoeg, om hun in lijnen en kleuren een zóó eigenaardig karakter te geven, dat niemand, die zoowel de Veluwsche hoogte als deze Limburgsche Maasoevers zag, hen in zijn herinnering zal verwarren, noch ooit zal meenen, dat het een wel onbezocht kan blijven, omdat het andere hem bekend is. Niet velen intusschen kunnen die vergelijking maken. Tegenover de duizenden, jaar op jaar door de gemakkelijke reisgelegenheid en den welverdienden roem van Arnhems omstreken naar den Gelderschen lusthof gelokt, dwaalt maar een enkel vreemdeling naar dezen uithoek af, om zijn' zwerflust beloond te zien door de ondervinding, dat het goede land zijner inwoning nog vrij wat meer schoons en indrukwekkends heeft aantewijzen, dan de groote menigte, die des zomers uitzwermt, wel weet en vermoedt.

Om in het dorp Elsloo te komen, moeten wij dalen. Een smal voetpad in een diep, wild ravijn, met allerlei struiken begroeid, brengt ons langs stukjes bouwland en kampjes wei, langs stille waterpoeltjes en geele rotskanten te midden der verward doореengeworpen huizenmassa, die het dorp uitmaakt. Een deel van Elsloo is gebouwd op den vlakken top der rots. Daar vinden wij de nieuwe kerk, met haar' nuffigen toren, wiens vier kleine hoektorentjes zijn versierd met ronde bollen, waarvoor de bouwmeester zeer vernuftig lampenballons schijnt gekozen te hebben. Daar vinden wij ook nog een hoog en stevig brokstuk der oude kerk, van mergelsteen gebouwd. Daar vinden wij de school en een aantal woningen van allerlei vorm en kleur en een menigte open plekken, werven, tuinen, straatjes en wegen. Aan de eene zijde loopt de rotswand steil naar beneden, en zijn wij afgedaald in den diepen, hollen weg, dan zien wij tamelijk hoog boven ons de huizen, aan de steilte hangend of op den rand der rots opgetrokken, en aan de overzijde der zonderlinge straat groote en kleine, grijze en geele huizen, met groene luiken, roode daken, hooge ruwe steenen trappen, tegen de helling van den berg. 't Ziet er hier weêr gansch anders uit, dan in Steijn, maar ook

Digitized by Google

hier vormen de afwisselende lijnen en de rijke kleurschakeringen een hoogst schilderachtig geheel, verlevendigd door de kinders, die er spelen en de vrouwtjes, die er bij een bron in de diepte hun waterremmers komen vullen.

Als een dartel sprankje, straks tot een vrolijk beekje gewassen, stroomt het bronwater langs den hoogen muur, die den slottuin afsluit. Niet als de fiere burgttoren van Steijn, overziet het kasteel van Elsloo van een' hoogen heuvel den omtrek. 't Is gebouwd in de vlakte, aan den voet der welig begroeide bergen. Zijn witte muren steken niet onaardig af tegen het groen, dat daarachter de hellingen bedekt en tegen het groote grasperk, dat zich voor het huis uitbreidt, maar het kan in belangrijkheid en schoonheid bij de naburige slotruïne niet halen. Als een vrij groot, maar gewoon huis, met een hoog dak tusschen twee trapgevels, vertoont het niet veel, dat aan den luister van een' overouden ridderburgt herinnert. 't Is trouwens ook geen overblijfsel van het voormalig kasteel der Heeren van Elsloo, wier naam reeds in den aanvang der 13de eeuw met eere wordt genoemd onder de edelen, die ter kruisvaart togen. Hun sterke burgt, die van Brabant in leen werd gehouden, met uitzondering van den aan Valkenburg leenroerigen voorburgt, is door de wateren der Maas verwoest. Thans vloeit de stroom op eenigen afstand van het park en van de huizen aan den voet der hoogte tusschen zijn bruine, scherp afgespoelde zoomen. Vreedzaam en rustig is het landschap aan zijn' oever. Onder het lommer der kastanjes speelt het heldere beekje, dat zich ginds door de groene weiden kronkelt. Vriendelijk komt het brugje met zijn houten leuningen uit onder het groen van eiken, acacia's, wilgen en struikgewas. De poelen en plassen, half met gevelde boomstammen gevuld, sluimeren in de koele schaduw, terwijl het zonlicht helder blinkt op het voetpad tusschen hagen en tuinen, op de roode daken in 't geboomte en op het witte veerhuis aan den overkant der rivier. Ook het oude vrouwtje in haar kleurig gewaad draagt het hare bij tot de kalmte, die dit liefelijk landschap ademt. Maar 's winters golft hier de wilde stroom. Menig huis heeft hij reeds onder-

Digitized by Google

mijnd en doen instorten, en gelijk hij den burgt allengs heeft neêrgeworpen, zoo had hij reeds vóór het jaar 1459 de oude kerk, die bij het kasteel stond, „weggedreven". In dat jaar werd een nieuwe kerk met een' kloeken toren op de hoogte gebouwd. De vrijheer van Merode, wiens slot en heerlijkheid Steijn door hetzelfde gevaar werd bedreigd, had dan ook — met toestemming van den toenmaligen baron van Elsloo, wien het regtsgebied over de Maas met de aanwassen hier behoorde — in 1649 zijn grondgebied door het verzwaren van een' dijk trachten te beveiligen.

Reeds lang vóór dat het slot der Heeren van Elsloo zich spiegelde in de wateren der rivier, moet hier een gebouw hebben geprijkt van geen' minderen rang dan een koninklijk paleis. Althans voor Elsloo houden de geleerden 't Aslao, waar koning Lotharius in 860 vertoefde en de Elidione villa, waar Karel de kale in 876 een diploma uitvaardigde. Weinig jaren later, in 883, verscheen Karel de dikke weêr voor de muren, maar thans om zijn onderdanen te bevrijden van nog geduchter vijanden dan de opgeruide golven der Maas. De gevreesde Noormannen hadden zich sedert 881 in „Haslon" gevestigd. Sterke wallen hadden zij er opgeworpen en den buit, op hun verwoestende strooptogten vergaderd, bragten zij er in veiligheid, om telkens weêr op nieuwe ondernemingen uit te gaan. Twaalf dagen lag het leger voor de sterkte, door de keur der Noordsche opperhoofden verdedigd. Toen werden de poorten geopend, deels, omdat, naar men zegt, een geweldig onweêr de wallen had doen instorten, deels, omdat de keizer, zijn gewone staatkunde volgend, de gevreesde overweldigers met geld en gaven had afgekocht. Met tweehonderd schepen verlieten zij de Maasoevers, maar de verwoesting der Fransche kusten en de brand van Deventer bewees, dat noch het verdrag met den keizer, noch de doop, door Godfried ontvangen, noch de vrees voor des keizers legerbenden, hun roofzucht in 't minst had beteugeld.

Naar men verhaalt, wordt nog in onzen tijd in de kerken van Esloo en Steijn des Zondags na de hoogmis het eeuwenoude gebed

Digitized by Google

uitgesproken „voor de rust der ziel van koning Sanderbout en zijne gemalin Sofia". Aan dezen Sanderbout — zooals hier in den omtrek keizer Arnulfs basterdzoon Zwentibolt wordt genoemd — moeten beide dorpen hun aandeel in de uitgestrekte, thans grootendeels bebouwde Graatheide te danken hebben. Eens, zoo verhaalt de overlevering, behaagde 't Z. M., die op het kasteel te Born zijn hof hield, te verklaren, dat zooveel dorpen, als een man te paard kon rondrijden terwijl de koning aan den maaltijd zat, tot het bezit en gebruik dier destijds boschrijke heide zouden geregtigd zijn. De man moet kloek gereden hebben — bij Steijn vond hij een versch paard, een' schimmel — en koning Sanderbout moet niet kort hebben getafeld, zooals ieder zien kan, die den ruiter op de kaart nareist. Van Born reed hij over eenige kleinere plaatsen en Sittard tot Munstergeleen, vandaar tot Elsloo en voorts langs den Maasoever over Papenhoven en Holtum, om nog tijdig terug te zijn op het slot. Bij Holtum weigerde een oude vrouw, hem een hek te openen. Daarom werd deze laatste plaats ten eeuwigen dage van 't bezit der heide uitgesloten. Dit geschiedde op het einde der 9de eeuw, kort voor den dood van Zwentibold, die in het jaar 900 bij Susteren sneuvelde en in de fraaije kerk aldaar begraven werd.

Maar wat was de rit van dien man bij de reis van den vromen Wijnand van Elsloo, in de laatste jaren der 12de eeuw! Met eenige dorpsgenooten was hij ter bedevaart naar Jeruzalem gegaan. Zijn makkers aanvaardden op den heiligen Paaschdag den terugtogt. Wijnand wilde op dien dag niet reizen. Den volgenden dag maakte hij zich op. En zie, daar ontmoette hem een ruiter, die hem op het paard nam, en toen de avond daalde was hij te huis. Hun, die hem niet gelooven wilden, voorspelde hij o. a., dat op zijn graf rozen zouden bloeijen en nog moet de pastorietuin te Elsloo, waar zijn gebeente rust, met de schoonste rozen uit den ganschen omtrek prijken.

Voor ons, die slechts beschikken kunnen over de vervoermiddelen, die de natuur den mensch heeft gegeven, wordt het

Digitized by Google

tijd, den terugweg naar Beek aan te nemen. De straat langs de rotsen brengt ons weêr buiten het dorp, voorbij allerlei huizen, werkplaatsen, hoeven en tuinen. Bijna zouden wij tot het vermoeden komen, dat hier niet alleen veelvuldig ooft aan de boomen wast, tot roem en voordeel van Elsloo, maar dat ook het bier er groeit. Een huis aan den weg draagt althans het opschrift: „de Bierboom." Holle wegen en zonderlinge beplante heuveltjes, hooge bouwakkers en schaduwrijke lanen, uitzigten op golvende bergen en vruchtbare velden geven afwisseling langs het pad, dat ons bij den overgang over de spoorbaan brengt. En te Beek wacht ons de overvloedige maaltijd, waarmede wij ons tot onze wandeling over de hoogten naar Valkenburg voorbereiden.

Het dorp Beek ligt op eenigen afstand van het station, maar de weg er heen is levendig genoeg, om niet lang te vallen. Er zijn vrij wat huizen langs gebouwd en de landstreek is vruchtbaar en welvarend. Boomgaarden zijn er talrijk en de bouwlanden prijken met overvloedig gewas. Alles ziet er vrolijker en opwekkender uit dan in de dorpen, die wij dezen morgen bezochten. Hoe zorgvuldig is de haag van ceders en beuken om dien tuin bij den ingang van het dorp onderhouden. Hoe helder blinken de muren dier groote hofsteden en dier nette burgerwoningen. Hoe goed voorzien schijnen die winkels. Hoe fraai zijn die heerenhuizen met hun plantsoenen en bloemperken. Wat wij hier zien is zeker niet zoo eigenaardig en veel minder schilderachtig, als wat ons Elsloo en vooral Steijn te aanschouwen gaf, maar op den duur bevredigt het ons toch meer. Behalve door landbouw en ooftteelt, bloeit Beek door een niet onbeteekenende nijverheid en een aantal deftige familiën zijn er gevestigd. De plaats, die een aantal ruime straten heeft, telt dan ook een 1200 inwoners en bezit, behalve een aanzienlijke R. C. kerk, een net bedehuis voor de Protestanten en een synagoge. En is haar voorkomen niet zoo bepaald Limburgsch, als elders doorgaans 't geval is,

Digitized by Google

wij vinden er toch ook de aan de landstreek eigene groote pachthoeven, met het ruime plein in het midden. Zelfs zien wij er, met een zeer eigenaardige hangende galerij rondom den binnenhof versierd.

Prijkte het niet ver van hier gelegen Geulle nog met zijn prachtig kasteel, dan zouden wij onzen weg over dit dorp genomen hebben, al ware 't dan ook een omweg geweest. Maar nu dat edele huis, het schoonste, naar men zeide, van de Limburgsche kasteelen, sedert eenige jaren is gesloopt, kiezen wij een nader pad, dat ons vooreerst naar het gehucht Geverik leidt. Even buiten Beek treffen wij een deftig landgoed aan. Het groote geele huis met cour en stallen en een klein torentje uit het dak, ligt een weinig ter zijde van den landweg. Weldoorvoed vee graast in den glooijenden boomgaard nevens de laan, en ruime volières tegenover de poort huisvesten zeldzame hoenders en rijk gekleurde fesanten. De eigenaar, baron de Rosen, onderrigt ons, dat het huis Gillebroek heet en vergunt ons een wandeling door het fraai aangelegde park, waar een heldere waterpartij tusschen uitgestrekte grasperken blinkt en lommerrijke paden tegen de digt begroeide heuvelhellingen opklimmen.

Geverik is een groot en welvarend gehucht, dat zich nagenoeg aan de laatste huizen van Beek aansluit. Het heeft een kerkje en aanzienlijke pachthoeven, waar heden een groote bedrijvigheid heerscht. De oogst is in vollen gang. De hoog geladen wagens rijden in de poorten. De kostbare vracht wordt in de schuren geborgen. De dorschmachines en wanmolens snorren. De rook der locomobile stijgt omhoog. De boeren zijn blijkbaar in hun nopjes. Eén noodigt ons dringend, binnentekomen — zóó dringend, dat wij zeker gaarne zijn uitnoodiging zouden hebben aangenomen en van nabij die vrolijke drukte gadegeslagen, wanneer 's mans opgewondenheid niet blijkbaar een' ietwat verdachten oorsprong had gehad.

Als wij Geverik door zijn, verlaten ons voor een' tijd de groene hagen, de boomgaarden, de bosschen en lanen, de nette huizen en de groote pachthoeven. Wij beklimmen het hooge,

Digitized by Google

vlakke plateau, waar onafzienbare korenvelden zich uitstrekken en enkele schaduwlooze landwegen elkander kruisen. Even boven de golvende zee van halmen verheft zich op eenigen afstand aan onze linkerzijde het torentje van Ulestraten. 't Is echter niet eenzaam op de ruime hoogvlakte. Ook hier zijn de maaijers bezig, en de zware karren met hun krachtig voorspan verlevendigen het landschap. Straks, als de oogst van het veld is gehaald, zal 't er stil en doodsch zijn en als hier de herfstwinden gieren en de regen er neerstroomt, dan moet het hier een toonbeeld van verlatenheid zijn.

Na eenigen tijd dalen wij langs een' vriendelijken hollen weg tusschen populieren en wilgen af, om allengs het gehucht Vlieck te naderen. 't Heeft minder huizen en minder inwoners dan Geverik, maar de meeste huizen liggen in een rij langs den weg en daardoor heeft het een tamelijke uitgestrektheid. Ook hier vinden wij de bewijzen van welvaart in het voorkomen der arbeiderswoningen en der hofsteden, vooral op het punt, waar de weg van Ulestraten op Meerssen den onzen ontmoet. Aan geboomte ontbreekt het er niet en de hoogten nevens ons zijn rijk en digt begroeid. Maar wat het afgelegen gehucht vooral opmerkelijk maakt, is het schoone kasteel, het Huis te Vlieck, door den Heer Magné, den broeder van den Heer van Horn, bewoond. Het groote witte huis met de daaraan verbonden oeconomie-gebouwen, die een tweetal binnenpleinen insluiten, ligt met den breeden, modernen voorgevel gekeerd naar een' prachtigen lusthof, waarlangs geruimen tijd de weg ons leidt. De achtergrond wordt gevormd door de berghellingen, met statig hout bewassen, en eene aanmerkelijke waterval stort zich naar beneden in de grootsche waterpartij van het park. Breede paden, sierlijke boom- en heestergroepen, veelkleurige bloemperken omringen een groote, ompaalde weide, waar runderen en paarden van edele rassen het goede der aarde op hunne wijze genieten. Drong de tijd ons niet tot voortgaan, wij hadden gaarne den toegang tot dit bekoorlijk buitenverblijf gevraagd, wat ons, naar men verzekerde, door de heuschheid des eigenaars niet zou zijn geweigerd. Nu moeten wij

Digitized by Google

ons daarvan spenen, tevreden, dat het ijzeren hek op den lagen steenen muur althans het vrije gezigt over het geheel vergunt.

Boven de toppen der boomen op den berg steekt een steenen toren uit, alsof 't de wachttoren ware van een' ridderburgt, die daar boven op de mergelrots troont, of liever nog, als een dier geheimzinnige, smalle, vensterlooze gebouwen, die in Engeland eeuwen geleden voor eene overoude eeredienst werden gebezigd. Wij behoeven er echter dergelijke romantische herinneringen niet aan te verbinden. Met de offerplegtigheden van heidensche voorvaderen, noch met den zetel van een middeleeuwsch riddergeslacht heeft dit gevaarte iets gemeen. 't Is eenvoudig een fabriekschoorsteen, daar gebouwd, om beter te „trekken", thans in ruste, want de fabriek zelve is gesloopt. Eenige arbeiderswoningen, die er bij behoorden, vinden wij op de open ruimte, waarover het zijpad naar Raar zich van den weg op Meerssen afbuigt. Wij volgen het langs den rand van den berg, door een bosch- en waterrijke landstreek. Het ruime uitzigt op de blaauwe, golvende hoogten, achter elkander oprijzend in de verte, verliezen wij, maar andere schoonheden komen daarvoor in de plaats. Talrijke bronnen ontspringen in de begroeide hellingen; kleine watersprankjes blinken tusschen het malsche gras en kruisen ons pad, om zich te vereenigen met het beekje, dat nevens ons voortbruist. In het dal liggen korenvelden en weiden, met boschjes en verspreide boomen bezaaid. Enkele roode daken wijzen in dit eenzaam oord de ver uiteengelegen woonplaatsen van menschen aan. Dennen met uitstekende en overhangende wortels klimmen tegen de heuvels op. Esschen en populieren vormen een groene laan, onder wier gewelf wij voortwandelen. 't Is een vreemd en wild landschap, dat wel den arbeid der menschenhand verraadt, maar toch den indruk geeft van niet meer — welligt nog iets minder — dan de eerste en meest onmisbare zorg aan ontginning en beheersching besteed. De natuur blijkt er mild en weelderig genoeg, maar zij schijnt hier te veel aan zich zelve overgelaten, om de vruchten te geven, die zij voortbrengen kon. Wij danken daaraan intusschen een aantal fraaije land- en boschge-

Digitized by Google

zigten. Zoo komen wij in het gehucht Waterval. Van de twintig huizen, die het gehucht moet bezitten, zien wij er drie, — een pachthoeve en een paar vervallen, armoedige hutten. Van de ruim honderd inwoners die er leven, ontwaren wij er twee — een oud, stokdoof man, die ons wezenloos aanstaart en een bejaarde, in lompen gehulde vrouw, die het mag zegenen, dat zij in de 19de eeuw leeft. In de dagen der heksenprocessen zou zij den vuurdood niet zijn ontgaan. Haar welwillendheid verdient dan ook beter lot. Onder hevig geschreeuw en met de heftigste gesticulaties vergezelt zij ons door de drassige weide, over een paar vonders, — over de beek geworpen boomstammen, — en door het digte kreupelhout naar den voet der hoogte, waartegen het smalle, steile pad naar Raar opklimt. „Daar, daar, daar," gilt zij, terwijl de dreigend uitgestoken vinger het pad aanwijst en de magere, gebruinde voorarm rusteloos heen en weêr vliegt. Wie haar zóó had gezien, zou gemeend hebben, dat de bitterste haat zich in de hartstogtelijkste vervloeking lucht gaf. Toch wijst ze ons eenvoudig den weg. Hoe zou het zijn, als zij eens werkelijk in ziedende drift was ontstoken! Daar tintelt zuidelijk bloed in die dochter van Limburg! Of die doove, suffe man is haar echtvriend, en deze blakende opgewondenheid heeft zij geleerd door de behoefte om zich door hem te doen verstaan.

Meer dan een pad voor maaijers is het wegje niet. Maar 't is veel nader, dan de groote weg, en terwijl wij opstijgen, langs hagen en eikenwallen, tusschen weilanden en akkers, worden wij op prachtige vergezigten vergast. Een donker, glooijend bosch bedekt de vallei nevens ons en daarachter legeren zich bebouwde hoogvlakten, door breede, ten deele zigtbare dalen van elkander gescheiden. Blaauwe bergen in het verschiet teekenen hun krachtige tinten tegen den helderen hemel af, en hoog op een' der heuvelen schitteren de witte muren van een groot landhuis of klooster, met een' toren uit het dak, in den gloed der dalende zon. De ernstige schoonheid van het berglandschap, zooals dit gedeelte van Limburg er zoovelen heeft aantebieden, ontrolt zich voor ons oog, totdat een lange muur ter eene, een boomgaard ter andere zijde ons alle

Digitized by Google

uitzigt benemen. Nu nog een steile klim — gelukkig, dat het voetpad droog is, anders was er geen doorkomen aan! Wij zijn te Raar, midden in het hooggelegen gehucht, dat aan weerskanten van den kunstweg van Meerssen op Nuth en Amstenrade is gebouwd. Groot is het niet, maar het ziet er tamelijk net en welvarend uit. Wij vinden er flinke pachthoeven, enkele buitenverblijven en een groot landhuis, dat met zijn stallen en oeconomie-gebouwen aan drie zijden een' fraaijen tuin insluit, terwijl de voorkant van dien lusthof door een ijzeren hek aan den weg voor onbescheiden indringers is beveiligd. Hier zijn wij weêr in de bewoonde wereld. Hier wandelen dames in elegante zomertoiletten; hier is in een winkeltje, waar „van alles" te koop is, ook „oud-Maastrichts" te bekomen, niet onwelkom na de wandeling op den zomermiddag. Hier wijst men ons ook het voetpad naar het Geuledal.

't Gaat door een' boomgaard en over weilanden omlaag; 't gaat langs een neêrstroomend beekje, door duizende wilde bloemen omzoomd, en langs met hoog hout begroeide of met koren bewassen berghellingen. Tegenover ons rijst de torenspits van Bergh boven de rotswanden aan de overzijde van 't riviertje. Beneden ons komen de boomgroepen en de witte huizen van Houthem en St. Gerlach en de frissche groene weiden van het bloeijend dal in 't gezigt. Nevens ons treedt het hooge kerkdak van Meerssen op eenigen afstand te voorschijn, en daarachter golven de sierlijke lijnen der wijkende bergen. 't Is een rijk en heerlijk landschap, ons te liever, om de vriendelijke herinneringen, door die bekende namen en plaatsen bij ons verlevendigd. Wij gaan de spoorbaan over en wij komen op den grooten weg tusschen Valkenburg en Maastricht in het levendige, uitgestrekte Houthem, met zijn talrijke buitenverblijven. Een' blik op den watermolen van de Geule en op den waterval bij de brug verzuimen wij niet. Aan den voet der steile rotsen, in wier grotten een deel van Geulems bevolking woont en waar donkere openingen de ingangen der aloude steengroeven aanwijzen, volgen wij de snelstroomende rivier, om straks het smalle, glibberige

Digitized by Google

bergpad te bestijgen, dat ons wel van den stroom verwijdert, maar toch niet zoover, of wij kunnen beneden ons zijn kronkelende wateren zien vlieten door de weiden achter het kasteel. En als eindelijk de weg zich afwendt van de Geule, om tusschen hooge stammen en voorbij geele en graauwe rotswanden, met struiken en klimplanten getooid, langs de meelfabriek en villa's en nederige wonigen voort te loopen, dan brengt het ons ter plaatse onzer bestemming. Door de oude Grendelpoort treden wij Valkenburg binnen.

Onder de fraaije dorpen en de schoone landschappen, die uit Valkenburg zonder overgroote inspanning zijn te bezoeken, mogen Wijlré en Gulpen met hunne omstreken worden genoemd. Maakt men van de spoorbaan gebruik, dan is de togt zelfs zeer gemakkelijk, want beide dorpen liggen digt bij elkander en het eerste heeft een station. Tijd en kracht kan dus gespaard worden voor de wandeling in dien omtrek, en wie alles goed wil zien, die kan daar zoowel van het een als van het ander genoeg gebruiken. Maar wie, als wij, gaarne ook de binnenwegen en voetpaden leert kennen, doet wel, wanneer hij den weg naar Wijlré over den Keutenberg neemt. De eerste morgen van ons verblijf in Valkenburg mag gewijd zijn aan de ruïne, bij wier sombere muren wij weêr het heerlijk uitzigt genieten; de middag vindt ons op den breeden grintweg, die naar Oud-Valkenburg leidt. Tot dusver is die weg ons bekend. Het kasteel Oost aan de overzijde der Geule, de Schaesberg met zijn bosch en zijn kluis, het slot Schaloen met zijn' watermolen en zijn lanen, zijn nog niet veranderd. De eerwaardige linde bij het witte kerkje van het kleine dorp spreidt nog haar takken uit over den weg. En achter de kerk ligt nog het deftige kasteel met zijn' vervaarlijk dikken toren, wiens hooge spits boven de lindenlaan uitsteekt. Van den ruimen, van stallen en schuren omringden voorhof leidt een colossale steenen brug naar het huis. De voorgevel van donker grijzen steen draagt in bouwstijl en versieringen

Digitized by Google

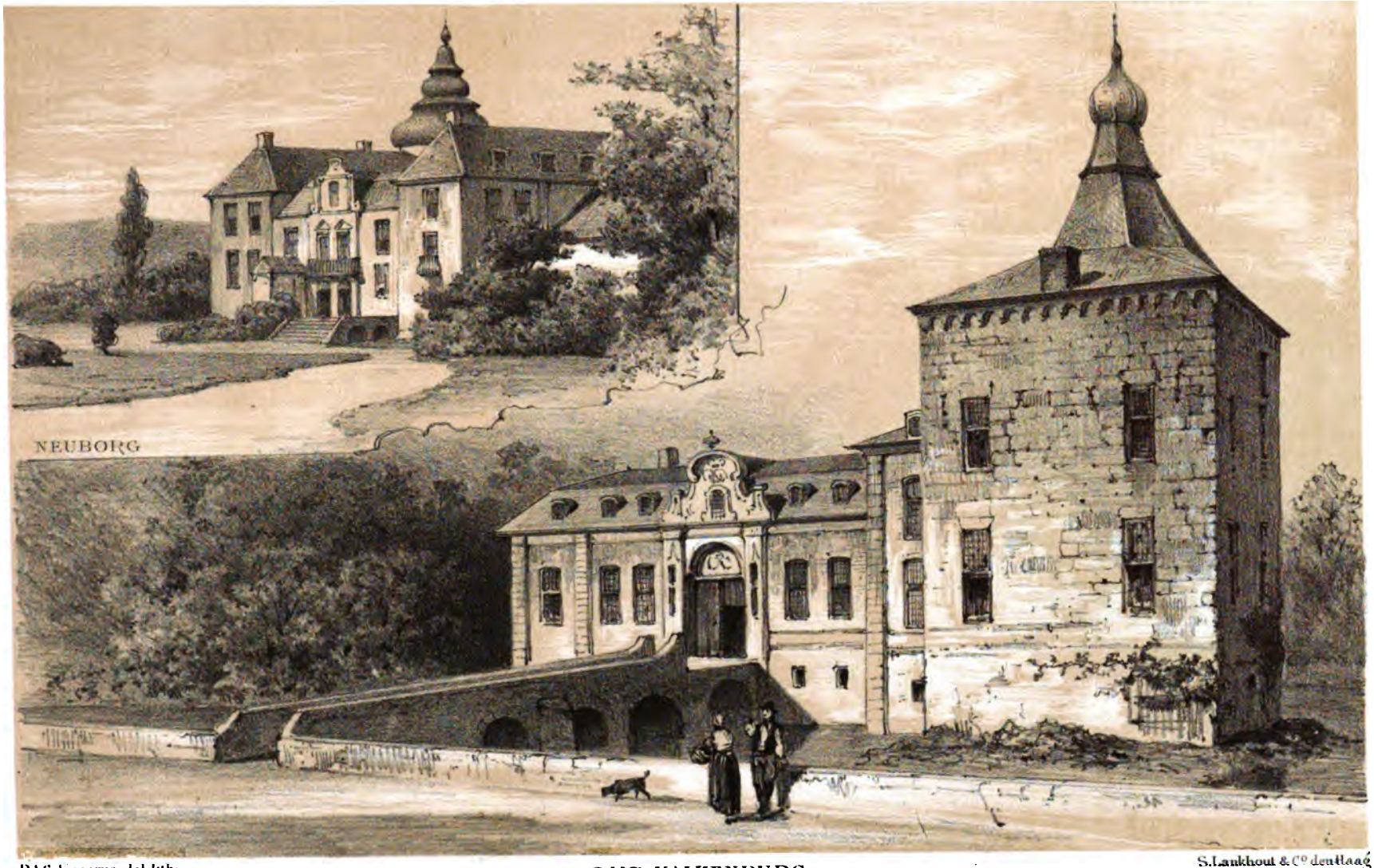

P.A Schipperus, del: lith:

OUD VALKENBURG

S.J.Lankhout & Co deutlaag

Digitized by Google

Digitized by Google

den stempel der vorige eeuw. De windvaan op de torenspits toont het jaartal 1620. Maar de toren zelf is blijkbaar veel ouder. En ouder is, naar het schijnt, ook de achteruitspringende vleugel, die zich daaraan aansluit en, nevens andere vertrekken, een groote zaal bevat. Aan deze zijde van het kasteel zijn de woonkamers, terwijl aan den anderen kant der hoofddeur keukens en waschkamers liggen. De achtergevel van het voorhuis en de vleugel komen uit op een open, aan de beide andere zijden ommuurd plein, door de breede gracht omspoeld en met een bloemserre prijkend. 't Laat zich gissen, dat in vroeger tijd het gansche plein door forsche gebouwen was ingesloten. Zooals reeds zijn naam aanduidt en de oorkonden bevestigen, behoorde Oud-Valkenburg onder de oudste burgten van het landschap, en als een der belangrijkste sterkten was het in de onophoudelijke oorlogen, die het schoone Geuledal teisterden, een begeerlijke bezitting voor de verschillende partijen en natiën, wier aanhangers en soldaten elkander hier in het harnas ontmoetten. Thans, als verscholen achter de huizen en de boomen van het nederige dorpje, schijnt het zich uit het woelige leven te hebben teruggetrokken, om in vrede zijn' krachtigen ouderdom te genieten, of om te mokken, wijl zijn rol als vaste burgt is uitgespeeld. Maar als een statige edelmanshuizinge en als een eerbiedwaardig overblijfsel uit dagen van onrust en strijd, bekleedt het kloeke kasteel nog altijd met eere zijn plaats onder de Limburgsche burgten.

Een eindweegs moeten wij nog de groote heirbaan houden. Wij maken daarbij kennis met den eigenaardigen bouwstijl van vele der onder Oud-Valkenburg behoorende huizen, die met hun blinde gewitte zijgevels naar den weg staan gekeerd en voor het grootste gedeelte naar hetzelfde model zijn opgetrokken, — niet tot verhooging van de levendigheid en van de afwisseling. De zijwegen naar Sibbe en naar de Hut moeten ons niet afleiden, maar bij den tol — naar landsgebruik zonder tolboom, — als de groote weg zich links afbuigt, moeten wij het zandpad aan onze regterhand inslaan, waar vriendelijke witte huisjes, grootendeels ook met de blinde zijgevels naar de straat gekeerd, vrolijk uit-

Digitized by Google

komen tegen het groen der hagen, waarvan zij omringd zijn en der hooge boomen, in wier lommer zij zijn genesteld. Met de woningen aan den grooten weg vormen zij de buurt Strucht.

Tegen verwarring en misverstand moeten wij hier op onze hoede zijn. Den weg vragen kan geen kwaad in een vreemd land, maar waarheen wil men ons hier zenden! „Regtuit," zegt de een. „Terug naar de chaussée," raadt de ander. „Een eindje regts en een eindje links, en dan weêr regts en dan weêr links," adviseert een derde. „Gij zijt op den goeden weg," verzekert deze. „Gij loopt verkeerd," verklaart gene. Hoe meer wij vragen, des te grooter wordt de onzekerheid. Gelukkig zijn wij omtrent de rigting 't met ons zelven genoeg eens, om vrijmoedigheid te hebben, zelven een keus te doen. Wij stijgen dan ook tusschen de korenvelden, totdat wij de hoogvlakte hebben bereikt. Op aanmerkelijken afstand ligt een gehucht, met roode daken in een klein boschje. „Hoe heet dat gehucht?" vragen wij een' arbeider op het veld. „Keutenberg", is het antwoord. „En deze berg?" „Ook Keutenberg." Nu gaat ons een licht op. Daar beneden wees de een ons naar het gehucht, de ander naar den berg. Wij zijn dus teregt en het blijkt ons, dat de raad, om over deze hoogte te wandelen, een goede raad is geweest. 't Is een prachtig panorama en de zon begunstigt ons met een heerlijke verlichting. Overal rijzen de bevallig glooijende heuvels op uit ruime valleijen. De bouwakkers op de hellingen zijn rijk geschakeerd met geel en groen en wit, grijze rotswanden blinken daar tusschen, en met die heldere, levendige kleuren mengen de donkere bosschen en boomgroepen van den Schaesberg en, vooruit, in het dal van Wijlré en in den omtrek van Gulpen hun ernstige tinten. De wijde, vruchtbare vlakte, waar de Geule door stroomt, breidt zich achter ons uit. De torentjes van Schin-op-Geul en Sibbe steken hun spitsjes op de bergen ter regter en ter linkerzijde omhoog. Verre heuvels blaauwen aan den gezigteinder. De hooge toren van het nieuwe klooster bij Simpelveld straalt als in rozenrooden gloed. Scherp verlichte graanakkers tintelen van goudglans. De groote witte hoeve vóór ons schittert tegen het zware

Digitized by Google

hout en de krachtige bruine beuken. 't Is een landschap vol vrede en weelde, waar de blik ook heenweidt. En welk een ruimte kunnen wij van hier overzien!

Bij de hoeve — Krutshove is haar naam — moeten wij links af. Wèl zou het lommer, waarmêe het pad regtuit bevoorregt is, ons aanlokken, en wanneer wij dat volgden, zouden wij vrij spoedig Gulpen bereiken, maar dan moeten wij afwijken van ons plan. 't Kan de vraag zijn, of wij daardoor geen' tijd zouden gewonnen hebben. Een zeer fraai gedeelte van den togt hadden wij dan echter gemist. De aanzienlijke hoeve, met haar bosch en haar' boomgaard, heeft een heerlijke ligging. Het uitzigt is er wat minder ruim, maar niet minder rijk dan op den bergtop. Naar den kant van Wijlré, dat zich ginds in het dal in het digte hout verschuilt, daalt de helling langzaam af, met haar groene weiden met vee bezaaid, met haar korenvelden waar de schoven zijn opgezet, met haar krachtige bosschen die de valleijen en ravijnen bedekken. Daarachter verheffen zich nieuwe heuvels, sierlijk van vorm en fijn getint. En aan de andere zijde opent zich tusschen de hoogten een vrolijk dal, waar akkers en boschjes elkander afwisselen, terwijl daar voor ons in de diepte het houtgewas van Stockheim ligt, door de rijk bebouwde bergen op den achtergrond ingesloten. Ten deele krachtig verlicht, ten deele onder zware wolkschaduwen, verrast ons hier een landschap, dat weêr zijn eigen schoonheid heeft, al is het van den zelfden aard als wat ons zooeven boeide. Steil loopt de weg naar beneden. Wat minder steil is het voetpad daarnevens. Dieper en dieper zinkt het ruwe, steenachtige karspoor. Hooger worden de graauwe, kale rotswanden, wier norsche zijden alleen een liefelijk tooisel van blaauwe en paarsche, roode en geele bloempjes dragen. Een moordende weg moet het zijn voor de paarden, wanneer de zwaarbeladen karren in die ruwe sporen, vol gaten en kuilen en verraderlijke rotsblokken, achter hen schokken en hotsen! Sterke dieren moeten het zijn, om de zware vrachten tegen te houden bij een zoo snelle daling van den weg! En wij mogen ook wel oppassen, dat wij niet struikelen of uitglijden op

Digitized by Google

het smalle voetpad, want de diepte beneden ons is meer dan voldoende, om een' val langs den steilen rotsmuur hoogst gevaarlijk te maken. Het gezigt op de groene velden en de blaauwe bergen aan 't einde der kloof, omlijst door het struikgewas op de hoogte, is liefelijk genoeg om onze aandacht te trekken, maar 't is geraden, het toezien, waar de voet zich zet, niet te verzuimen! Veilig en behouden komen wij in Stockheim aan, een klein, vriendelijk gehucht aan den voet der heuvels, met overvloedig geboomte en nette huizen en een schilderachtigen waterput.

Aan het gehucht ontleent eene overoude adellijke familie, nog in België bloeijend, haar' naam en de herinnering is er aan verbonden van een overwinning, door den toenmaligen kolonel, den later zoo rampspoedigen luit.-admiraal Jacob van Wassenaar Obdam, in 1632 op een Spaansche troepenmagt behaald. Overigens is in de nabijheid een zeer krachtige, uit den berg ontspringende bron opmerkelijk.

Een binnenpad slingert zich tusschen frissche weiden, langs hooge populieren en eiken, naar het nabijgelegen Wijlre. De Geule stroomt met snelle vaart door het dal en vormt een paar schuimende en bruisende watervallen, terwijl zij het rad van een' schilderachtigen molen — den ouden dwangmolen — drijft. Langs den achterkant van het dorp jaagt de lustige rivier voorbij, en aan het einde der groote weide ligt het kasteel, aan den voet van digtbegroeide bergen, tegen wier groene bosschen de geele muren van het huis helder uitkomen. Het vrij breede, maar ondiepe gebouw met zijn smalle vensters maakt niet veel vertooning. Poort en grachten herinneren aan een' ouden burgt, maar de regelmatige bouwstijl en het gemis van torens geeft er het voorkomen aan van een nog niet zeer oude heerenhuizinge. Ook de tuinen er om heen munten niet door sierlijkheid van aanleg of rijkdom van houtgewas uit. Daar moet evenwel op het kasteel een belangrijk archief berusten. Wijlre is dan ook een overoud goed en was eertijds een aanzienlijke vrije rijksheerlijkheid. Reeds in 1075 gaf de aartsbisschop Annon te Keulen aan de kerk van O. L. V. op de trappen goederen te Wijlre, door vrouw

Digitized by Google

Ermentrudis aan zijn' voorganger Herman geschonken. Sedert het midden der 12de eeuw komen Heeren van Wijlre voor, krijgshaftige edelen uit den wijdvertakten stam van Scavedriesch, wier schild met het getakte kruis in de veeten en oorlogen, die den omtrek van Gulp- en Geuledal beroerden, niet dikwijls werd gemist. In de bloedige veldslagen bij Woeringen en bij Baesweiler werden zij met name onder de wakkerste strijders voor de Brabantsche belangen genoemd. Aan menig oorkonde hingen zij mede hun zegel, en in de geestelijke gestichten leefden er velen van hun geslacht. In het begin der 15de eeuw was de heerlijkheid in 't bezit der Sceifaerts van Merode, later in dat der Dobbelsteins, Nesselrode's, Binsfelts en Wachtendoncks. De Fransche overheersching maakte op het eind der vorige eeuw een einde aan de heerlijke regten, en het kasteel is thans niet meer dan het middelpunt van een aanzienlijk landgoed. Zijn dikke muren, waaraan 't welligt nog als een deel van den ouden burgt is te herkennen en de herinneringen van meer dan zeven eeuwen bleven in den stroom des tijds en onder de stormen van veel strijd en onrust over.

Het dorp ligt aan den anderen oever der Geule. Van de brug overzien wij een vriendelijk landschap; het voetpad door de groene weide, van kloeke eiken beschaduwd; de snelvlietende rivier, zich voortspoedend langs tuinen en boomgaarden en huizen; de bijgebouwen van den molen, met het groote rad; de grazende runderen, de spelende kinders, de rustig toeziende grijzen, op hun stokje geleund. Haast heeft alleen het riviertje, en drukte is er alleen bij den molen. Trouwens, wij zijn hier ook achter en buiten het dorp. Maar ook daarbinnen, aan den grooten weg, die er doorloopt, is niet veel meer beweging. 't Is er stil in de hoofdstraat, stil in de achter- en dwarsstraten. 't Is er stil bij het hooggelegen kerkje, dat er nog nieuw en frisch uitziet — in 1841 is het gebouwd — en dat den verguld koperen bol op zijn torentje vrolijk laat vonkelen in het zonlicht. 't Is er stil in de nette gelagkamer der herberg, tevens brouwerij, waar 's brouwers dochter ons een verkwikkende teuge schenkt. Of dit

Digitized by Google

nog het oude „banpanhaus" — de dwangbrouwerij — is, is ons onbekend. „Swart" bier drinken wij er althans niet, en al is het niet duur, 't kost toch waarschijnlijk meer dan „drey Aix haller" het „quart", zooals het bankregt van Wijlre voorschreef. Misschien is 't wel „dick of dubbel bier", dat ook mogt gebrouwen worden, mits de onderzaten der heerlijkheid hun „drey Hellers bier" maar overal vonden. Ook Valkenburgsch en Gulpensch bier mogt er worden geschonken, maar tegen dubbelen prijs. Vreemd bier behoefde overigens de brouwer niet toe te laten. Alleen „huysvrouwen en suyckinderen" mogten „anderen bier buyten doen haelen, sonder mysdoen aan den Here." „Eyn gans jaer borgen" willen wij niet. De brouwer zou ons, die geen onderzaten zijn, ook wel zoolang geen crediet geven. Met „Aix hallers" kunnen wij niet meer betalen, maar met marken of francs behoeven wij hier niet verlegen te zijn, en moeten wij wisselen, dan verwondere 't ons niet, als wij muntspeciën van drie verschillende landen terugkrijgen. Welk een taal de juffer spreekt, of liever zingt, blijft ons een ondoorgrondelijk raadsel.

Even voorbij de kerk, ongeveer halverwege de hoofdstraat, maakt de groote weg een' regten hoek, om tegenover de poort van het kasteel zich met een' dergelijken hoek in de rigting van Gulpen te wenden. Wij blijven vooreerst nog in de laagte, in het dal van de sterk kronkelende Geule, die nu eens den weg nadert, dan zich weêr op eenigen afstand achter weiden en boschjes verschuilt. Een lange houten brug, thans over een grasrijke vlakte geslagen, spreekt er van, hoe hoog in den winter de wateren kunnen stijgen. Nevens ons rijzen begroeide hellingen op en ook aan de overzijde der rivier vertoonen zich niet onbelangrijke hoogten. In de breede vallei daartusschen zijn het meestal vette weilanden, van rijen populieren en wilgen doorsneden.

Een klimmend zijpad tusschen met kort gras begroeide wallen en steile, kale hoogten brengt ons in het dorp Gulpen. Althans, in het hoogst gelegen gedeelte dier fraaije en uitgestrekte plaats. Gulpen toch bestaat uit twee hoofddeelen. Het eene ligt in het dal, aan den grooten weg van Maastricht op Aken, het

Digitized by Google

andere is tegen den berg gebouwd. Hier ligt de groote, vrij nieuwe R. C. kerk, met een gedeelte van den ouden toren, te midden van het door een' ronden muur omringde kerkhof, op een verheven stuk grond. Over den houtrijken heuvelrand zien wij in het bloeijende dal. Hier ligt ook, een weinig verder, de Synagoge en, nog iets verder, de Hervormde kerk, nette gebouwen met torentjes. Hier liggen fraaije, meestal vriendelijke witte huizen, ten deele op den rand der steilte gebouwd, met heerlijke uitzigten over de schoone landstreek. Een breede straat daalt van de hoogte af, en daar beneden, langs den grooten weg, schaart zich een tweede reeks van woningen, die ons, van hier gezien, door aanzien en bouwstijl aan een kleine Duitsche badplaats doen denken. Gulpen wordt onder de aanzienlijkste dorpen van Limburg gerekend en zijn omstreken dingen naar de eerepalm onder de door de natuur het meest begunstigde gedeelten van dat aan natuurschoon zoo rijke gewest. Overal zijn het aanzienlijke hoogten, heerlijke dalen, trotsche en woeste partijen, of liefelijke landouwen, waar het oog op rust, en vooral het uitzigt van den steilen Gulpenberg wordt geroemd door wie de inspanning, aan het klimmen verbonden, niet ontzagen. De Gulp en de Eysbeek, die in de nabijheid van het dorp hare wateren met die van de Geule vereenigen, dragen niet weinig tot de bekoorlijkheid der heerlijke landstreek bij. En bovendien heeft het op een goed kwartier afstand een prachtig park en een trotsch kasteel.

Als wij een pad zijn afgedaald, komen wij aan een lindenplein bij den grooten weg in het vriendelijke dal, waar de Gulp door stroomt, met weiden en huisjes en molen en boschjes, en daar vinden wij de lange donkere kastanjelaan, die op het edele huis Neuborg aanloopt. „Een prachtig park" is het, dat zich nevens het kasteel uitstrekt. Reeds door de traliën van het deftige ijzeren hek kunnen wij den rijkdom van den aanleg, de smaakvolle boomgroepen, de breede paden, de groote gras- en bloemperken bewonderen. Maar veel meer nog is te genieten bij de wandeling op het goed, die niet geweigerd wordt. Vooral aan de rivier,

Digitized by Google

die zich slingert door het park en een' fraaijen waterval vormt, dankt het een eigenaardige en niet alledaagsche schoonheid, gelijk het golvend terrein en de heerlijke gezigten op de omliggende bergen natuurlijke voordeelen aanbieden, waarvan de kunst voortreffelijk partij heeft getrokken. Met den grootschen aanleg is het vorstelijke slot in overeenstemming. 't Is een zeer uitgestrekt gebouw, met twee vleugels aan den gevel die op den tuin uitziet, met een' zwaren ronden toren, door een eigenaardige opeenstapeling van koepeldaken bekroond, en met een groote binnenplaats, waarop de voorpoort en de stallen uitkomen. Twee vierkante torens beschermen den hoofdingang en naast den binnenhof ligt een tweede plein, eveneens door gebouwen omringd en door een sterke poort toegankelijk. Over de breede gracht zijn kloeke bruggen geslagen. Een afgesloten boomgaard binnen de gracht sluit zich aan de slotgebouwen aan, en het geheel geeft een' indruk van deftige pracht en smaakvollen rijkdom, zooals den ouden en edelen Neuborg voegt. Want oud en edel is de Neuborg, al is het kasteel in zijn tegenwoordige gedaante grootendeels uit het laatst der vorige eeuw afkomstig. De graaf van Plettenberg, vrijheer van Witthem, heeft het in 1775 aanmerkelijk vergroot en verbouwd. Sedert eenige jaren alleen door een' rentmeester bewoond, terwijl de eigenaar op zijn huis te Witthem zijn verblijf hield, was het verwaarloosd en vervallen. Maar vroeger was het de zetel van magtige geslachten, het middelpunt eener zeer aanzienlijke heerlijkheid. Aan het huis Neuborg behoorde de halve heerschappij over Gulpen, bij overdragt van het kapittel van O. L. V. te Aken, tegen de tienden op alle gronden, die van het kasteel releveerden. De andere helft kwam in de 13de eeuw, met het land 's Hertogenrade, uit het huis Wassenberg aan Limburg en later aan Brabant. Het hooge gerigt behoorde den hertog en de doodvonnissen moesten te 's Hertogenrade voltrokken worden. Op den Vroenhof, die nog in het bezit van het kapittel te Aken was, rustte de verpligting, kar en paard te leveren tot vervoer van den misdadiger. De overige geregtigheden werden door de beide Heeren gelijkelijk

Digitized by Google

uitgeoefend. Evenwel niet, zonder dat er van tijd tot tijd botsingen kwamen en klagten vielen. In 1594 drong de toenmalige Heer van Neuborg, Frans van Eynatten, bij den koning van Spanje, die de heerlijkheid met hem deelde, op scheiding aan. 't Gevolg was een accoord, waarbij hem de hooge en lage jurisdictie over de geheele heerlijkheid bij wijze van verpanding werd toegekend. Bovendien maakten een menigte renten in geld en in natura en allerlei inkomsten uit boeten, vergunningen en wat dies meer zij, Neuborg tot een zeer belangrijke bezitting. Eeuwen lang behoorde zij aan het edele geslacht van Eynatten. Thans is het schoone goed, nog steeds „verreweg de beduidendste bezitting van Limburg" genoemd, in handen van den graaf de Marchandt d'Ansembourg.

Was de omtrek van Gulpen, gelijk zich verwachten laat, menigmaal het tooneel van verbitterde veeten en van bloedigen strijd, in de jaren 1283 en '84 zag men hier tot tweemaal toe het merkwaardige schouwspel, dat het uitgetogen zwaard weêr in de schede werd gestoken. Over de Limburgsche heerschappij was de oorlog uitgebroken, die in 1288 op het slagveld van Woeringen zou worden beslist. In het Geuledal stonden de legers der strijdende vorsten, met hun aanhangers uit de edelste huizen, tegen elkander over. Toen wisten Minderbroeders een' zoen te bewerken, die echter spoedig weêr verbroken werd. Ook het volgende jaar voorkwamen vredesonderhandelingen nog in tijds den dreigenden veldslag en werd dit vriendelijk oord bewaard voor het lot, om getuige en slagtoffer te zijn van de verschrikkingen des oorlogs. Maar elders woedde de verdelgende krijg, totdat de groote strijd werd gestreden, die de erfenis van Limburg aan den Brabantschen hertog bragt. Daar hadden de Scave driesche het voorregt gevraagd en verkregen, den eersten aanval te doen.

Si waren
Beide die ierste ende die leste
In den stryt — ende oec die beste.

zegt Jan van Heelu.

Digitized by Google

Van Gulpen kunnen wij over Witthem naar Wijlre terug wandelen. Wat ons daartoe beweegt, is het tweetal kasteelen, volgens de kaarten en plaatsbeschrijvingen op dien weg te vinden. Getrouw aan ons programma, om zooveel mogelijk die overblijfselen van middeleeuwsche bouwkunst te leeren kennen, scheiden wij — te spoedig naar onzen wensch! — van het bekoorlijke Gulpen, om onzen pligt te doen. Zoowel van het adellijke huis te Witthem als van het kasteel Cartils mogen wij eenige verwachtingen koesteren. Beide sloten toch togen op een lang verleden en beiden behoorden tot voormalige vrije heerlijkheden, wier bezitters in den gravenstand werden verheven. Door oudheid of aanzien kunnen zij dus ligt onze opmerkzaamheid verdienen. 't Blijkt ons, dat wij anderen niet behoeven op te wekken, ons voorbeeld te volgen. De breede keiweg op Witthem, met groote iepen beplant, aan den voet der hoogten, is niet onaangenaam, maar biedt toch niets opmerkelijks aan, en al behoort hij tot de oude Romeinsche heirbaan, die Maastricht aan Aken verbond, wij zien er niets, dat ons aan dien oorsprong herinnert. Het dorpje is klein en heeft maar zeer weinig huizen, behalve het kasteel en het prachtige klooster, door paters Redemptoristen bewoond. In het jaar 1732 werd het door den Heer van Witthem, grave van Plettenberg, ten behoeve van Capucijner monniken gesticht. Van den grooten weg vertoont zich het kasteel als een grijs vierkant gebouw, met een hoog leijen dak en een' ronden, met een spits gedekten toren op den hoek. Het front is naar den binnenweg op Wijlre gekeerd. Daar heeft het een' vooruitspringenden vleugel en een' lagen, achtkanten toren, waarin de ingang is aangebragt, in den hoek, door den vleugel gevormd. Groote schuren en bouwhuizen staan er nevens op de plaats van den ouden voorburgt, en een open plein voor het huis binnen de gracht schijnt de vroegere uitgestrektheid aan te wijzen van het eenmaal sterke slot, dat in 1286 den geduchten Walram van Valkenburg buiten zijn muren hield.

Voorwerpen van Romeinschen oorsprong, in de nabijheid opgegraven, getuigen dat de landstreek reeds vroeg werd bewoond.

Digitized by Google

De groote heirbaan van Maastricht op Aken liep er trouwens in de eerste eeuwen onzer jaartelling reeds, evenals thans, doorheen. In 1125 schonk eene edele vrouw, Uda, haar goed te Witthem aan de abdij van St. Jacob te Luik. De latere Heeren van Witthem, die sedert het begin der 13de eeuw in geschiedenis en oorkonden voorkomen, behoorden tot het geslacht Julemont. Onder de banier van den hertog van Brabant streed Arnold van Witthem wakker mede in den slag van Woeringen en zag, tot loon voor zijn diensten, zijn heerlijkheid belangrijk vergroot. In 1312 was het leen opengevallen en een bastaard van Brabant werd er meê beleend. Ook de „sires" uit dat geslacht lieten zich nooit vergeefs op het slagveld of onder de muren van belegerde steden en burgten wachten, als hun hulp werd gevraagd, gelijk zij hun zegel hingen aan gewigtige staatsstukken en tot bewaring van den Landvrede hun diensten leenden. Sedert 1466 kwam Witthem aan het edele huis van Pallandt, en keizer Karel verhief de heerlijkheid, ten behoeve van Heer Floris van Pallandt, tot een graafschap. Onder het bestuur der Pallandts werd ook dit graafschap voor de hervorming opengesteld, en de hertog van Alba bezette in 1568 het kasteel, dat echter weêr door den graaf van Culemborg werd veroverd. Tien jaar daarna nam Parma het in bezit. Met de andere Culemburgsche goederen ging ook Witthem in 1597 aan het grafelijk huis van Waldeck over. Sedert 1689 verklaarden zich de Heeren van Witthem, als souvereinen van den leenband, van Brabant ontslagen en geregtigd tot zitting op de landdagen van den Westfaalschen kreits. Na korten tijd aan andere geslachten behoord te hebben, werd het graafschap in de eerste helft der vorige eeuw een bezitting der graven van Plettenberg, die ook den Neuborg kochten, maar hier hun gewoon verblijf hielden, totdat de kans keerde en de Neuborg uit zijn verval werd opgerigt, terwijl voor „den Plettenberg" lange jaren van verwaarloozing en verlatenheid kwamen. Tegenwoordig is het eerwaardige huis weêr bewoond door den eigenaar, den heer J. M. H. Merckelbach, lid der Gedep. Staten van Limburg. Staat het in aanzien en lig-

Digitized by Google

ging bij den vorstelijken nabuur achter, in oudheid en in belangrijkheid behoeft het voor weinig Limburgsche kasteelen te wijken.

Een weinig bezijden den weg, die de beide voormalige vrije heerlijkheden Witthem en Wijlre verbindt, ligt Cartils. Ook dit was een vrije heerlijkheid, die alleen den keizer als opperheer erkende, maar van zeer geringen omvang. Behalve het slot behoorden er slechts een paar hoeven en woningen onder. Heeren van Cartils komen sedert het midden der 13de eeuw in de oorkonden voor. In 't begin der 14de eeuw nam een hunner den naam zijner moeder aan, en in het edele, sedert omstreeks 1640 grafelijke, geslacht Hoen van Cartils bleef de heerlijkheid, totdat zij door erfenis aan den graaf de Liederkerke kwam. Hoe klein ook, bezorgde zij aan de omliggende landstreken vrij wat overlast. Fier op haar onafhankelijkheid, duldde zij geen dienaars van vreemde Heeren op haar grondgebied en zij werd een begeerlijk toevlugtsoord voor allerlei landloopers en Heidens, die van hier uit des nachts op hun rooftogten uitgingen. Vermoedelijk werkten ook vrees voor weerwraak en gevoel van onvermogen er toe mede, om de gasten te beschermen, die men niet weeren kon. Dat de Fransche heerschappij aan dergelijke misbruiken een einde maakte, toen zij de souvereiniteit van al die kleine potentaten vernietigde, kon in het belang van veiligheid en gelijkheid van regtsbedeeling in geenen deele worden betreurd! Het kasteel Cartils is een gewoon wit huis, met een klein achtkantig torentje aan een' der hoeken, door een gracht omringd en in een tamelijk verwilderd plantsoen gelegen. Een poort met klokvormig dak, aan de bouwhoeve tegenover het huis verbonden, herinnert nog eenigermate aan de vroegere sterkte van het gebouw.

Na een wandeling van een half uur zijn wij in Wijlre terug. Wij maken nu ook kennis met het deel van het dorp, dat wij nog niet bezochten. Inmiddels is de avond gedaald. De koeijen komen van de weide terug en zoeken den welbekenden stal. De arbeiders keeren huiswaarts van den akker. Daar is een gezellige drukte op straat, straks weêr door de stilte van den nacht

Digitized by Google

vervangen. Tegen betaling van een cent wordt ons het hek tot een binnenpad over een boerenerve ontsloten en in het eenvoudige stationsgebouw verbeiden wij den trein, die ons naar Valkenburg brengt.

Aan zijn rotsen dankt Limburg zijn voor ons land eigenaardig voorkomen, zijn stoute en afwisselende landschappen, zijn ruime vergezigten. Maar aan diezelfde rotsen dankt het ook een deel van zijn welvaart — niet alleen, omdat op de hoogvlakten en langs de hellingen bosschen en vruchtbare graanakkers zich uitstrekken, maar ook en vooral, omdat nog steeds uit de diepe, geheimzinnige mergelgroeven de steen wordt gebroken, die honderden brood geeft en omdat ook hier de

zwarte diamant der mijn

wordt gedolven, die „van beschavings tempelsteenen hoofd- en hoeksteen" is.

Bij Kerkrade, nagenoeg op de Duitsche grenzen, zijn twee steenkolenmijnen in volle werking en de gelegenheid, om op vaderlandschen grond zulk een merkwaardige groeve te leeren kennen, mag waarlijk niet worden verzuimd! Volgens onderzoekingen en boringen is Limburg ver van arm aan de kostbare grondstof, wier beteekenis voor het leven der kinderen van onzen tijd naauwelijks te hoog kan worden geschat. Welligt zijn er in gansch Zuid-Limburg, tot Venlo toe, kolenlagen te vinden, maar zeker is het, dat de landstreek tusschen de grens en de dorpen Klimmen en Wijnandsrade belangrijke steenkoolbeddingen bevat. Meer dan één concessie tot ontginning van mijnen is dan ook reeds gegeven, al hebben tot dusver de groote kosten, aan de inrigting der benoodigde werken verbonden, in verband met de gedrukte prijzen en enkele andere ongunstige omstandigheden, de exploitatie nog tegengehouden. Alleen in het gehucht Ham op de Speckholzerheide wordt tegenwoordig in het mijnveld Wil-

Digitized by Google

lem door de Maatschappij Bergwerkersvereeniging voor Nederland de toegang tot nieuwe

Warmte- en Licht trezoren

geopend. Maar het kolenbekken van Limburg is allergunstigst gelegen en vroeger of later zullen wel de belemmeringen en bezwaren worden opgeheven, kapitalen bijeengebragt, aan elkander grenzende mijnvelden vereenigd. En dan rijzen ook wel elders op de Limburgsche bergen de schoorsteenen op, waaraan men een bergwerk herkent. Dan blijft een spoorweg, die het kolendistrict doorsnijdt, niet uit en den belangstellenden reiziger zal 't dan waarschijnlijk gemakkelijker vallen, zulk een bergwerk te bezoeken, dan thans met de mijnen van Kerkrade het geval is. Toch zullen de Domaniale mijnen aldaar nog wel langen tijd de voorkeur verdienen om haar voortreffelijke inrigting en hun aanmerkelijke uitgebreidheid. En bovendien vinden wij er in de nabijheid de aloude abdijgebouwen, waarin tegenwoordig het klein-seminarie van het bisdom Roermond is gevestigd; het schoone Kloosterrade, dat, tot ons leedwezen, in Limburg nooit anders, dan met zijn' verfranschten naam Rolduc wordt genoemd. Met ons uitstapje hebben wij een dubbel doel. Zoowel de kolenmijn als het seminarie willen wij bezoeken. En hoe verschillend van aard beiden ook mogen wezen, toch is beider geschiedenis verbonden. Monniken uit de abdij hebben eeuwen lang de groeve bewerkt en — wat haar een bijzondere belangrijkheid geeft — 't is uit de archiven van het klooster gebleken, dat reeds in of vóór 1113 hier steenkool werd gegraven, terwijl, naar de gewone voorstelling, de eerste mijnen in 1198 in het Luiksche werden ontdekt. De eersteling der kolenmijnen lag dus op den bodem, die thans vaderlandsche grond is, en in die oudste en eerwaardigste mijnschacht willen wij afdalen.

Digitized by Google

Niet de naaste, maar de beste weg is over Aken en van daar naar Herzogenrath. Wèl is het naaste Nederlandsche station Simpelveld en van daar loopt ook een spoorbaan naar de mijnen, maar die is alleen voor kolenwagens in gebruik en voor een' voettogt is de landstreek te eentoonig. Wij doen dus best, den omweg te maken over Duitsch grondgebied. 't Is een aangename spoorrid. De weg is fraai en afwisselend. Terwijl wij voortstoomen langs de begroeide helling van den Schaesberg, zien wij Valkenburg in het dal tusschen de bergen, en de ruïne, die het stadje beheerscht. De Geule kronkelt zich tusschen haar groene zoomen. De kasteelen Oost, Schaloen en Oud-Valkenburg liggen daar beneden ons, met hun frisch geboomte en hun heldere grachten. De Keuteberg vertoont daar ginds zijn' breeden rug. De boschrijke vallei van Wijlre en de zonderlinge toren van Neuborg komen met de bergen van Gulpen in 't gezigt. De spoorbaan klimt allengs meer en telkens openen zich nieuwe vergezigten. Ter linkerzijde van den weg ligt het dorpje Eijs en een weinig verder het groote grijsgeele kasteel Goedenraad, met zijn' voorhof en zijn' dikken vierkanten toren, door een koepeldak met lantaren gedekt, in het midden van het breede hoofdgebouw. Dan volgt Simpelveld, met het nieuwe klooster van rooden steen, — straks het kasteel Bongerd, een deftig vierkant huis van baksteen, met banden van mergelsteen en twee ronde torens aan den voorgevel — eindelijk Bocholz, welks hooge kerktoren wij van den Keuteberg hadden zien stralen in het licht der namiddagzon.[1] Nu zijn wij spoedig aan en over de grens. Wij behoeven echter onze oogen niet te sluiten, omdat wij op vreemd grondgebied gekomen zijn. En bieden de uitgestrekte bouw- en weilanden langs de spoorbaan ook weinig opmerkelijks aan voor ons, die aan de vlakte gewoon zijn, hier en daar is het uitzigt heerlijk in groote, vruchtbare valleijen, en in de nabijheid van de oude keizersstad rijzen weêr rijk begroeide

[1] Op blz. 54 wordt deze toren bij vergissing die van het klooster bij Simpelveld genoemd.

Digitized by Google

heuvelen op. In Aken blijven wij thans niet langer, dan noodig is om van trein te wisselen. Straks sporen wij verder door het zeer fraaije, bergachtige en ook om zijn nijverheid belangrijke Wormdal, waar het riviertje over de rotsblokken schuimt, totdat wij de groote abdijgebouwen van Rolduc de hoogte nevens ons zien kroonen en den gekanteelden toren van den ouden Saffenburg zien uitsteken boven 't geboomte, dat den kegelvormigen slotberg bedekt.

Aan het station stappen wij af. Van het vrij groote stadje zien wij een paar breede, nette straten. Wij gaan de brug over de Worm over en laten het stroompje zijn' weg vervolgen, om geruimen tijd de grensscheiding tusschen Nederland en Duitschland te vormen. Hier is de breede heirbaan, aan den voet der hoogte, die den Saffenburg draagt, en na een wandeling van een klein half uur vinden wij een paar huizen, waarvan het eene tot een zeer goede herberg is ingerigt. Nu zijn wij in de onmiddellijke nabijheid der Domaniale mijnen, wier schoorsteenen en gebouwen wij reeds van verre op de kale hoogte zagen liggen. De tweede mijn op vaderlandsch grondgebied is de mijn Neuprick, daar ginds op kleinen afstand, sedert 1808 in werking en thans geëxploiteerd door het Vereenigd gezelschap voor steenkolenontginning in het Worm-district. Zij heeft slechts ééne schacht en is door een dwarsgalerij verbonden met de op Duitsch grondgebied gelegen mijn Neuvoccart, van waar het water uitpompen en de ventilatie wordt bezorgd.

Ons bezoek geldt de zoogenaamde Domaniale kolenmijnen. Zij zijn rijkseigendom en werden in 1845 voor een tijdperk van 99 jaren, tegen zekere voorwaarden en een aandeel in de winst, in beheer en genot afgestaan aan de Aken-Maastrichtsche Spoorweg Maatschappij, om na verloop van dien termijn met alles, wat er toe behoort, in goeden staat en zonder eenige vergoeding aan den Staat terug te keeren. Vóór 1795 behoorden zij aan de abdij Kloosterrade. Toen werden zij aan het domein getrokken en geruimen tijd hield de exploitatie op. In het jaar 1826 werden door de regering de noodige

Digitized by Google

maatregelen genomen, om het groote werk weêr naar behooren te beginnen, maar toen alles gereed was, brak de Belgische omwenteling uit. De Belgen genoten de opbrengsten gedurende eenige jaren en toen de mijnen in 1839 onder Nederlandsch bestuur terugkeerden, was alles in ontredderden toestand. Zoo bleef het tot 1845. Thans is alles vernieuwd en uitstekend ingerigt, zoodat zij, naar het getuigenis van bevoegden, „in deugdelijkheid van aanleg en inwendigen bouw niet ligt geëvenaard worden."

Boven den grond is niet veel belangrijks te zien. Een paar schoorsteenen, een groot overdekt gebouw, waarin de machines en ketels staan, een sterke stelling, waarop de kleine kolenwagens uit de mijn op sporen loopen, om in de wachtende karren en andere voertuigen te worden leeggestort — voorts de woning van den directeur, met kantoren, bergplaatsen en wat dies meer zij, zietdaar 't voornaamste. Verder kolengruis in overvloed, oud ijzerwerk, kruiwagens en gereedschappen, zware paarden en mannen, zwart van aangezigt. En onder den grond, in het hart der aarde, in de ingewanden der bergen, in den eeuwigen nacht?

Na welwillend bekomen verlof om af te dalen, betreden wij de ruime, hooge, in schemering gehulde hal, waarin de beide schachten — diepe, vierkante kokers — uitkomen. De eene dient voor de ventilatie en het oppompen van het water. Daar worden de twee groote vijanden van den mijnwerker bestreden: het mijngas, dat plotseling kan ontploffen, het water, dat onverhoeds kan opzwellen en de gangen vullen. Honderden menschenlevens zijn daardoor reeds verloren gegaan, maar deze mijnen zijn tot nog toe voor zulke verschrikkelijke rampen bewaard gebleven. Volgens officiëele opgaven kwamen in 1852 vier mannen door het mijngas om. Sedert werden er in verschillende jaren vier door den val van steenen gedood en geraakte er één onder de kooi. Het getal der ongelukken is dus niet groot te noemen. De tweede schacht is bestemd om de geladen wagens op te halen, de ledigen af te laten. Ook de mijnwerkers gaan daarmede naar boven en naar beneden. De gevaarlijke ladders zijn hier niet meer in gebruik. Straks gaan ook wij in die donkere

Digitized by Google

diepte. Daar wordt de ledige wagen op het ijzeren plat boven de eene helft der schacht gereden. Het signaal klinkt. De wagen verdwijnt. De sterke kabel, van aloëbast gevlochten, is in beweging. Het duurt een' geruimen tijd eer aan de andere zijde de volle wagen het daglicht bereikt! Trouwens, 200 M. diep liggen de gangen, waar thans wordt gewerkt; op 330 M. onder den mond der schacht ligt het diepste gedeelte der mijn.

In een kamertje maken wij toilet. Het bezoek aan het onderaardsche tooverpaleis eischt een passend kostuum. Wij zien er prachtig uit in ons blaauw linnen broekje en dito boezeroen en met den groven vilten hoed op het hoofd. In de hand hebben wij het lantarentje en zoo nemen wij in de „kooi" de plaats van een zooeven bovengekomen kolenwagentje in. Gevaar is er niet. De kooi, ten overvloede van ijzeren leuningen voorzien, past juist in de schacht en van er uit te vallen kan dus geen sprake zijn. De kabel is meer dan ijzersterk. Maar mogt hij soms breken, dan verhinderen aan de kooi aangebragte vangers een' val, die noodlottig moet zijn. Daar klinkt het sein. Daar dalen wij. Het daglicht wordt schemering, de schemering nacht. Tamelijk snel gaat het omlaag. De lantarens werpen een flaauw en mat schijnsel op de spookachtige graauwe wanden. Zonderling! Als wij het lichtje bedekken, dan is 't ons, of wij omhoog gaan. Alleen de beweging langs de zijden van den koker overtuigt ons, dat wij dalen. Daar glinstert de steenkool, de zwarte laag. En weêr gaat het langs grijze gesteenten en weêr langs vochtige muren van de kostbare brandstof, al dieper en dieper, totdat eindelijk de kooi den bodem heeft bereikt. Nu zijn wij in de mijngangen aangekomen. De lange, enge galerij is met dennenpalen gestut en spoorrails zijn op den grond bevestigd. Langs de wanden drupt het water neêr. Vrolijk en opwekkend is het hier niet, maar de ventilatie is ruimschoots voldoende. Langzaam treden wij voort bij den schijn der lampjes. „Glück auf!" klinkt ons tegen uit den mond der mannen, die wij ontmoeten. „Glück auf!" is onze welgemeende wedergroet. Een donderend geraas, dof weergalmend in den mijngang, nadert van ver. Vrees niet,

Digitized by Google

maar ga wat terzijde, in een der holten in den muur. Daar komt een kolentrein, een reeks van wagentjes, getrokken door een' schimmel, die reeds lange jaren hier in de onderwereld dienst doet, maar er nog frisch en krachtig uitziet. De paarden leven lang in de duisternis op 200 M. beneden de bewoonde aarde!

Eens scheen hier ook het zonlicht. Eens strekte een onmetelijk moeras zich in wijden, wijden omtrek uit en wonderlijke, lang uitgestorven geslachten van planten en boomen groeiden er, door geen menschenoog gezien. Geweldige natuurkrachten hebben gewoed:

Ziet, de golvende bodem scheurt krakend van een!
Door den smook, dien hij blaast, spelen vuurvlammen heen;
Gloêende steenregens dwarlen en ploffen in zee;
't Gebergte verschuift en de dalen gaan meê!
En de boschreuzen wagglen en tuimlen in 't rond,
En de wouden vergaan in den gapenden grond,
Op elkaâr, door elkaâr, in de diepte gesmakt,
Tusschen vuursteen en kleiaard te zamen gepakt!
Zoo verdwijnt, als een droom, heel dit machtige Rijk,
Onder 't deksel van zand en doorzijpelend slijk. [1]

Wat ontzagwekkende geschiedenis, waarbij het meest fantastische tooversprookje niet halen kan, gaat hier onzen geest voorbij! Van wat wonderen spreken deze gesteenten! Eeuwen, eeuwen — wie zal zeggen hoevelen! — gingen voorbij en al die eeuwen lang bleef wat er overschoot van dat verdwenen wonderrijk verborgen onder de geweldige schors, honderden meters diep in geheimzinnige sluimering verzonken. Toen „sloeg de Menschheid met heur koningsstaf op dit graf." Hij boorde en groef en brak door de harde rotslagen heen.

Der toekomst voorraadschuur

werd geopend. Telkens nieuwe gangen drongen door in het hart der onderaardsche wereld. Lanen werden uitgehouwen in het bosch van omgeworpen stammen. Het houweel houwt de brokken los: het

[1] Ten Kate; de Schepping. Derde Tafereel.

Digitized by Google

kruit doet de ijzerharde massa uiteenspringen. Daar davert langs de steile helling nevens ons het ijzeren wagentje neder, met den nieuwen oogst bevracht — varens, halmen, stukken van zegelboomen, zaâmgeperste overblijfsels van het voorwereldlijk woud. Het geduldige paard trekt den langen trein van aaneengekoppelde oogstwagens naar de reusachtige zeef, waar het gruis van de groote brokken wordt uitgezift. In gereedstaande voertuigen overgeladen, komen zij aan het benedeneind der schacht. Daar rijzen zij opwaarts en nu beschijnt hen weêr, na eeuwen — eeuwen — van duisternis en vergetelheid, het vrolijk daglicht. Nu keeren zij terug tot de aarde, de zoozeer veranderde, vernieuwde, herschapen aarde en zij gaan er zegen verspreiden. Licht gaan zij er geven en warmte. Wonderen gaan zij helpen verrigten in dienst der nijverheid, of wonderen in de werkplaats van den scheikundige, die er schitterende kleuren of welriekende oliën van bereidt. Wat is er te zien in de diepte? Niet veel! Donkere gangen, zwarte mannen, ijzeren wagens, vormelooze stukken steen, vochtige muren, wegen met kolengruis bedekt, alles flaauw door het lampje beschenen. Prozaïsch is de arbeid, waarvan gij getuige zijt, en als gij weêr uit de mijn zijt gekomen, dan moogt gij u wel duchtig wasschen. Maar in wat wereld van wonderen hebt gij vertoefd! Van wat groote dingen werd u daar gesproken! Van geheimzinnige krachten en werkingen der natuur, van goddelijke almagt, van menschelijk genie en geduld, van moed en volharding, van arbeid vol zegen. Niet zonder een' diepen indruk te ontvangen hebt gij in de kolenmijn rondgedwaald.

Daar is aan deze mijn nog iets eigenaardigs verbonden. Op Nederlandsch gebied hebt gij gewandeld, maar boven ons lag in een gedeelte der mijn Duitsche bodem. Wij waren dus in twee koningrijken te gelijk. Vóór 1816 lag de Nederlandsche grens een weinig meer oostelijk. Bij de nieuwe grensregeling in dat jaar werd bepaald, dat deze verandering geen' invloed zou hebben op de Domaniale mijnen, gelijk ook, volgens nagenoeg algemeen geldende wetten, de eigendom van den grond geheel onderscheiden is van den eigendom der mineralen onder de oppervlakte.

Digitized by Google

Zonder die bepaling zou geregelde mijnbouw onmogelijk zijn.

De Domaniale mijnen zijn voorzien van 7 stoomwerktuigen en 12 stoomketels. Behalve het overige personeel, werken er omstreeks 120 mijnwerkers. Zij arbeiden er geregeld, behalve des Zondags, van 6 uur 's morgens tot 4 uur in den namiddag, met 2 uren rust. Door de voldoende luchtverversching en de voortreffelijke maatregelen voor de veiligheid komen ziekten betrekkelijk weinig en ongelukken hoogst zeldzaam voor. Een uitstekend ingerigt fonds, door de directie en de arbeiders gezamenlijk tot stand gebragt, verschaft pensioen, ondersteuning bij ziekte, geneeskundige hulp, tegemoetkoming in begrafeniskosten en vrij schoolonderrigt aan de kinderen. De geest der werklieden en de onderlinge verhouding tusschen hen en de directie is goed en van werkstaking is nooit eenige sprake geweest.

Sedert het begin der 12de eeuw lag daar op den groenen, met eiken omkransten en door een tweetal beken bevochtigden heuvel, dien de vrome kanunik Ailbert van Antoing, naar luid der legende, in een hemelsch gezigt aanschouwd en na langen zwerftogt gevonden had, de trotsche en wijdvermaarde Augustijner abdij Kloosterrade. — Rode wordt zij in haar oudste oorkonden en op haar oudste zegel genoemd; Rolduc is thans haar gewone naam geworden. Met de krachtige hulp van Heer Adelbrecht van Saffenberg en andere vromen werd zij in 1104 gesticht en gedurende de jaren van haar bestaan vloeiden rijke giften haar toe. Wèl had zij ook natuurlijk haar deel aan rampen van allerlei aard en zelfs was in 1661 tot haar opheffing besloten, toen het gedeelte van Herzogenrath, waartoe zij behoorde, aan de Staten was toegewezen, maar een nieuw tractaat bragt haar onder de heerschappij van den koning van Spanje en tot op het einde der 18de eeuw bleef zij in 't bezit van rijkdom en aanzien. Van tijd en oorlog, van verwaarloozing en schending, leden haar hechte en statige gebouwen zóó weinig, dat zij in

Digitized by Google

1831 door den bisschop van Luik tot klein-seminarie konden worden ingerigt. Tegenwoordig hebben zij een dergelijke bestemming. Zij huisvesten eenige honderden leerlingen en een dertigtal professoren, benevens het noodige dienstpersoneel, en beslaan met haar voor- en binnenpleinen, haar nevengebouwen en tuinen, een zeer belangrijke uitgestrektheid. Al gingen de bezittingen der abdij verloren, haar voormalige luister is nog geenszins vergaan.

Langs de hooge tuinmuren en door een tweetal poorten bereiken wij het groote hoofdgebouw, welks breede voorgevel met een tweetal torens prijkt. In het midden van het front rijst de fiere Romaansche kerktoren, in 1678 vernieuwd, omhoog. Een vierkante toren, met een sierlijk koepeldak gekroond, springt op den hoek vooruit. De gansche gevel is van donkerkleurigen baksteen met hardsteenen banden, van kruisramen voorzien en in deftigen stijl gebouwd. Op ons verzoek wordt ons gereedelijk de toegang vergund en de Regent, prof. W. Everts, heeft de welwillendheid, ons persoonlijk te geleiden. Het allereerst bezoeken wij de schoone, ruime kerk, met haar merkwaardige crypt. Dit zeer fraaije en door kenners hooggeroemde bouwwerk, in den vorm van een Latijnsch kruis, ten deele uitstekend in stand gebleven, ten deele door den architect Cuijpers voortreffelijk gerestaureerd, dagteekent uit de 12de eeuw. Met verschillende tusschenpoozen en bij gedeelten opgetrokken, was zij in 1209 voltooid. Twee rijen van vijf zware pijlers, — prachtige monolithen, door rondbogen verbonden, — dragen het gewelf van het middelschip. In het Wormdal vond de bouwmeester een steensoort, die, rijk gekleurd, fijn en hard van korrel, zich als geel, met rood en bruin en grijs gevlamd en geaderd marmer vertoont en tot de schoonheid van de spaarzaam versierde, statige pijler-basiliek niet weinig bijdraagt. Een aantal gebeeldhouwde zerken dekken de graven veler abten, en ook Limburgsche hertogen kozen hier hun laatste rustplaats. De zerk van hertog Walram III is door een koperen rooster tegen beschadiging beveiligd. Maar 't mogt der abdij niet te beurt vallen, ook het overschot van haar' hoogvereerden stichter te bewaren. Op reis naar zijn geliefd Kloosterrade had hij eenige

Digitized by Google

dagen bij den graaf van Saffenberg op diens burgt aan de Ahr vertoefd. Onder weg stierf hij, in 1122, te Settenich in de nabijheid van Bonn en werd in de slotkapel aldaar begraven. Ondanks zijn' eigen wensch, om in zijn stichting te worden bijgezet en ondanks alle bemoeijingen des graven, wilden die van Settenich het lijk van den Heilige niet afstaan, en in 1771 werden, bij herstellingen aan de kapel, zijn beenderen teruggevonden.

Rijker aan bouwkundige sieraden dan de kerk, die vooral door edelen eenvoud uitmunt, is de crypt, het oudste en ook het merkwaardigste deel van het gebouw. In 1104 begonnen, werd zij in 1108 door bisschop Otbert van Luik gewijd. Ailbert zelf wordt als de bouwmeester genoemd. De oorspronkelijke vorm van een klaverblad is in 't inwendige der crypt geschonden door een' muur, die de halfronde noordelijke absis grootendeels afsluit, terwijl ook de zuidelijke achter zware kolommen is verborgen. De bouw van het koor, dat uit den tijd der late Gothiek afkomstig is, eischte deze steunsels, tot groote schade der schoone benedenkerk. Toch bleef er nog veel opmerkelijks over en met name de eigenaardige, op verschillende wijze gegroefde en versierde kolommen van rooden zandsteen, de met fantastische menschen- en dierenfiguren bedekte kapiteelen, de zonderlinge, monsterachtige of lachverwekkende gestalten waarop de zuilen rusten, trekken in hooge mate de aandacht, als uitnemende proeven van hoog ontwikkelde kunst en van zinrijke symboliek.

Bij onze verdere omwandeling door de uitgestrekte kloostergebouwen, die twee door de kerk gescheiden binnenplaatsen insluiten en een reusachtig vierkant vormen, vinden wij lange, breede corridors, waarop talrijke ruime zalen uitkomen. Daar Rolduc in zich vereenigt een gymnasium, een hoogere burgerschool en een Duitsche „Realschule", is het onderwijs er veelomvattend en vereischt een menigte van localen. De leerzalen zijn licht en luchtig en van de noodige hulpmiddelen voorzien. Aan verzamelingen van teekeningen, modellen, pleisterbeelden voor het onderwijs in teekenen en bouwkunst, van opgezette dieren, ertsen, planten, van physische instrumenten, van platen,

Digitized by Google

kaarten, globes, ten behoeve van het onderrigt in de kennis der natuur in haar' vollen omvang, ontbreekt het niet. Bijzonder fraai is de bibliotheekzaal, door een rij groote vensters in den achtergevel verlicht. Zij is in rococostijl, groen met witte figuren, en de schatten, er bewaard, zijn van hooge waarde. De kasten langs de wanden bevatten menig kostbaar en zeldzaam boekwerk en in vitrines onder de vensters liggen merkwaardige oude charters, ten deele nog van de zegels voorzien. De belangstelling in deze belangrijke oorkonden behoeft ons niet te beletten, even de oogen op te slaan van de eerwaardige perkamenten en het heerlijk uitzigt te genieten over het schoone stuksken der wereld, dat uit de ramen der bibliotheek is te overzien. Te lang moet het evenwel ons niet ophouden. Daar is nog meer te zien en wij mogen geen onbescheiden beslag leggen op den tijd van onzen vriendelijken leidsman. Een oppervlakkig overzigt van de belangrijkste charters houdt ons toch reeds tamelijk lang bezig. Gelegenheid tot rondzien in den omtrek hebben wij straks, als wij den toren aan den achtergevel hebben beklommen. Daar is 't gezigt rijk en prachtig. Beneden ons ligt de groote abdij, met haar talrijke bijgebouwen, als in het middenpunt van een stout en liefelijk landschap. Vooral aan de zijde van Herzogenrath, waar de welig begroeide hoogte afdaalt naar het Wormdal, waar het stadje met zijn huizen en torens tusschen het groen is gelegen, als van ouds onder de hoede van den Saffenburg, waar bergen en valleijen zich in rijke verscheidenheid afwisselen, zien wij een tafereel, dat ons boeit door zijn schoonheid. De landstreek daar voor ons en rondom ons heeft ook voor ons, Nederlanders, haar belangrijkheid, al behoort zij thans meerendeels tot Pruisens grondgebied. Immers wij overzien een gedeelte van de oude heerlijkheid 's Hertogenrade, in het midden der 12de eeuw door huwelijk met de erfdochter der Saffenburgs aan het hertogdom Limburg gehecht en na den slag van Woeringen den hertog van Brabant toegevallen, maar sedert het begin der 15de eeuw achtereenvolgens aan Birgel, Heinsberg en Gulik verpand. De heerlijkheid

Digitized by Google

omvatte de bannen van Vaals-Vylen en Holset, Kerkrade, Merkstein, Ubach, Simpelveld, Welsdorf en Roerdorf, Gulpen en Margraten, de dorpen Afden en Bocholz en de vrije heerlijkheden Rimburg en Alsdorf. Toen Willem van Gulik in 1543 zijn hertogdom Gelder aan keizer Karel moest afstaan, werd hij erkend in zijn regten als pandheer van 's Hertogenrade. In 1609 was het landschap door de Vereenigde Staten bezet en bij tractaat in 1661 werd het tusschen hen en den koning van Spanje verdeeld. Aan de Staten werden de bannen Gulpen, Margraten en Vaals toegekend, terwijl in 1816 bij de grensregeling met Pruisen, Kerkrade, Ubach-over-Worms, Simpelveld en Bocholz bovendien aan het koningrijk Holland kwamen. Wij hebben dus nog een oude betrekking op het landje, waarvan de aloude hoofdplaats daar beneden ons ligt en waarvan een groot gedeelte thans tot ons vaderland behoort. En ook het stadje Heinsberg daar in de verte, even van hier te onderscheiden, draagt een' naam, die in onze geschiedenis niet zelden wordt genoemd. Met moeite onttrekken wij ons aan het heerlijk panorama. Maar een nieuw genot wacht ons in den uitgestrekten tuin, met zijn golvend terrein, zijn schaduwrijk geboomte, zijn viertal heldere, boven elkander liggende vijvers, zijn schoone uitzigten op de trotsche kloostergebouwen, op het stadje met zijn' burgt aan den voet van den heuvel, op het bloeijend dal, waar de bogtige stroom zich tusschen begroeide hoogten en vruchtbare bouwvelden kronkelt. Waarlijk, de vrome Ailbert had een rijk gezegend plekje gekozen, om er zijn klooster te stichten en de choorheeren, die hier naar den regel van den H. Augustinus leefden, konden hun godvruchtige overpeinzingen opwekken of afwisselen door overvloedig natuurgenot! En voor de tegenwoordige kweekelingen, die er wandelend lezen en lezend wandelen, is 't een studeervertrek, dat menigeen hen benijden zou.

Een ruime speelplaats achter het gebouw, door kastanjes beschaduwd en van allerlei toestellen voor gymnastiek of spelen in de open lucht voorzien, geeft gelegenheid tot veelsoortige ont-

Digitized by Google

spanning. Ook hier is 't een fraai gezigt, over de lage steenen balustrade langs den heuvelrand. Wij treden het huis weêr binnen door een achterdeur, die naar een' van zuilengangen omringden en tot een' bloemtuin aangelegden binnenhof leidt. De slaapzalen, de recreatie- en billardzalen, de groote eetzaal, de keukens hebben wij gezien. Alleen de theaterzaal hebben wij nog te bezoeken. Zij ligt in een der bijgebouwen aan het voorplein en is bestemd tot oefeningen in de voordragt en muziekuitvoeringen. Er is een klein tooneel met beweegbare zij- en achterschermen, maar vooral het decoratief der zaal is smaakvol en goed gedacht. De voornaamste vakken van wetenschap en kunst, hier beoefend, zijn in fresco aan de wanden zinnebeeldig voorgesteld, door den Heilige, die als patroon er van wordt beschouwd en door twee voorname meesters uit de heidensche oudheid en uit den nieuwen Christelijken tijd. En daar ook de schilderstukken zeer goed van uitvoering zijn, maakt dit fraaije zaaltje een' hoogst aangenamen indruk.

't Is een kleine wereld, daar te Rolduc, en er is heel wat noodig om zooveel monden te voeden! Een groot dienstpersoneel is er dan ook aan verbonden en allerlei bedrijf wordt er uitgeoefend, want ook deze kolonie voorziet voor een goed deel in hare eigene behoeften. Zij heeft haar bakkerij en haar brouwerij, haar slachters en haar tuinlieden, haar kleêrmakers en haar schoenmakers, haar weiden en akkers en moeshoven. Alleen de vrouw wordt binnen deze muren niet gevonden.

Tijdig genoeg zijn wij aan 't station te Herzogenrath terug, om nog een deel van den middag en den avond in Aken door te brengen. 't Behoort tot de voordeelen van Valkenburgs ligging, dat twee zoo belangrijke steden als Aken en Luik van daar in korten tijd en met weinig kosten te bereiken zijn. Maar aangezien noch de keizersstad, noch de bisschopsstad tot onze Nederlandsche steden worden gerekend, blijven pen en potlood bij onze bezoeken aldaar in de schede.

Digitized by Google

Niet alzoo, waar wij nog een' enkelen togt in den omtrek van Maastricht ondernemen.

De schoone stad, zoo merkwaardig ook door haar geschiedenis, zou zonder twijfel regtmatige aanspraak maken op een meer uitvoerige behandeling, maar de wandelaar mag niet al te lang in één gewest vertoeven. „Elders heen" is de eisch, al is de rijke stof nog op verre na niet uitgeput. Welnu, de steden moeten dan den voorrang afstaan aan het platteland; het meer belangrijke welligt moet wijken voor het minder merkwaardige, maar dat ook minder bekend is en toch wel waard is gekend te worden. Een eenigszins volledige geschiedenis en stedebeschrijving van Maastricht zou de grenzen van ons bestek ook verre te buiten en de mate onzer kennis verre te boven gaan. „Pro memoria" vermelden wij de fraaije nieuwe kerk in de voorstad Wijk — de schoone brug over de Maas, van waar de stad zich zoo schilderachtig vertoont, met haar talrijke kerken en torens en de oude gevels op de kaden — de prachtige St. Servaas, met haar rijk gebeeldhouwd portaal, haar indrukwekkenden kloostergang, haar' zeldzamen reliquienschat, in kostbare en kunstig bewerkte reliekhouders bewaard, haar menigvuldige kunststukken van schilder- en beeldhouwwerk — de overoude L. V. kerk, naar men zegt, op de grondslagen van een' Dianatempel gesticht, met haar' zonderlingen voorgevel en haar merkwaardige crypten. „Pro memoria" de sierlijke Protestantsche St. Janskerk, met haar' ranken Gothischen toren, die thans met kennis en zorg wordt gerestaureerd, en de tot een magazijn misbruikte kerk der Predikheeren, met haar heerlijk maar treurig verwaarloosd koor en haar hoogst belangrijke, half uitgewischte muurschilderingen. „Pro memoria" de oude Helpoort met haar tweetal ronde torens, de eenige poort, die Maastricht nog bezit, en het overblijfsel der tweede omwalling, den ringmuur van 1229, het overschot van de eenmaal zoo sterke vestingwerken, door tal van opvolgende geslachten in steeds wijder kring rondom de stad gelegd. „Pro memoria" de verzameling van oudheden, waaronder velen van Romeinschen oorsprong, aan de Société histori-

Digitized by Google

que et archéologique behoorende, en de archiven en merkwaardigheden op het deftige stadhuis. „Pro memoria" de talrijke en bloeijende fabrieken, waaronder die van den welbekenden heer P. Regout, waar wij geen' toegang konden krijgen en die te Wijk, waar wij met belangstelling de bewerking van fijn aardewerk zagen. „Pro memoria" het ruime Vrijthof, met de hoofdwacht en de vele societeiten, de straten met hun heerenhuizen en winkels, het plantsoen aan de Maas, met zijn buitensocieteit. „Pro memoria" eindelijk de groote processie op Maria-hemelvaart en het concours der harmoniegezelschappen uit Limburg en de aangrenzende landen, waarvan wij getuigen waren, toen de stad vol was van versieringen en veelkleurige gewaden en blinkende insigniën en rijkbestikte banieren. Wij spreken niet van den Pietersberg en van ons bezoek aan den doolhof dier lange, hooge, donkere gangen, waarop zooveel beroemde namen zijn geschreven en zoo veelsoortige afbeeldingen zijn gemaald, waaraan zoo vreeselijke en aandoenlijke geschiedenissen zijn verbonden, waaruit zulke merkwaardige versteende voorwerpen uit een vroegere scheppingsperiode te voorschijn kwamen; die zulk een' rol hebben gespeeld in de belegering van 1794, toen een der hoofdaanvallen op het daar boven gelegen fort St. Pieter was gerigt, en die zoo vaak voor de bedreigde bewoners der omliggende dorpen en hoeven een veilig toevlugtsoord waren.

Maar dringen wij de gewelven van den merkwaardigen berg niet binnen bij deze onze laatste omzwerving in de omstreken der lustige hoofdstad, langs zijn steile wanden, over zijn breede kruin leidt onze weg toch wel.

Nog enkele punten moeten wij bezoeken, al is 't dan ook vlugtig, want wij mogen van Limburg niet scheiden, zonder althans een' blik te hebben geworpen in het liefelijke dal van de Jeker, die onder de muren der stad haar wateren met die der Maas vermengt. Dat uitstapje laat zich verbinden met een wandeling naar de pastorie van Oud-Vroenhoven, de stille, landelijke pastorie, in haar' bloem- en moestuin tegenover het kleine witte kerkje een weinig ter zijde van den grooten weg

Digitized by Google

op Tongeren gelegen. Die weg zelf, door Napoleon aangelegd, zou ons zoozeer niet aantrekken. 't Is niet de oude Romeinsche heirbaan; deze ligt, voor zoover zij is nagespoord, een honderd pas ter linkerhand. De oude vestingwerken, waarop menig aanval geschiedde bij de talrijke belegeringen van Maastricht, zijn buiten de Tongersche poort ten deele nog over, maar al hebben zij geschiedkundig belang, om harentwille zouden wij dezen weg niet zijn opgegaan. Ook het landschap heeft zooveel opmerkelijks niet. Moesgrond en bouwland, ter voorziening in de behoeften der hoofdstad, wier torens achter ons aan het einde der vallei boven de digte huizenmassa oprijzen, bergen aan wederzij, van verre de uitgestrekte vlakte begrenzend, straks de lange, witte muur van het kerkhof en na een klein half uur het dorpje Wilre — meestal Trichts Wilder genoemd, in onderscheiding van het dorp bij Gulpen — in het dal, waarheen de keiweg afdaalt, en daarnevens de hoogten van den Louwberg, ziedaar het eenvoudig, vriendelijk tafereel, dat zich aan ons oog vertoont. Wat ons herwaarts voert is de begeerte, den herder van Oud-Vroenhoven te bezoeken in zijn woning daar in Wilre, want die herder is sedert een paar jaren pastoor Habets, vroeger kapellaan te Bergh-Terblijt, bij wien ieder aanklopt, die omtrent Limburg iets weten wil, en bij wien niemand vergeefs aanklopt. Dat de regenbuijen, die met telkens korter tusschenpoozen den ganschen dag zijn gevallen, thans tot een' aanhoudenden motregen zijn overgegaan, zou ons zeker vrij wat meer hinderen, waar in den omtrek zooveel schoons is te zien, als de studeerkamer ons niet zóóveel ter vergoeding aanbood, dat wij er bijna de vrije natuur door vergeten zouden. Behalve een gastvrije ontvangst en een belangrijk onderhoud, vinden wij er een' schat van werken over oudheid en geschiedenis en een kleine, maar opmerkelijke verzameling van Frankische, Germaansche en Romeinsche oudheden, uit den bodem van Limburg te voorschijn gebragt. Een gansche bezending, uit de pas ontdekte Romeinsche villa onder Heer, is voor een paar dagen ter fine van nader onderzoek aangekomen. Die villa ligt wat ver, om er heden nog heen te gaan, maar

Digitized by Google

afspraak voor een' volgenden dag wordt gemaakt. En als de regen ophoudt en de zon weêr doorbreekt, dan maken wij ons op, om wat ons nog van het daglicht rest, zoo goed mogelijk te gebruiken. Welken weg? Met pastoor Habets hebben wij geen' weg noodig. 't Gaat den berg op, langs een voetpad, als 't er is, dwars door de stoppelvelden of over de heide, als er geen paden of wegen loopen. De zon daalt reeds, de tijd is niet overvloedig meer en nog altijd dreigen er wolken. Willen wij nog iets zien, dan mag geen oogenblik verloren worden.

Op den Louwberg is het uitzigt ruim en schoon. Een niet gering gedeelte van de landstreek, die wij overzien, behoort tot België. Bij de eindelijke grensregeling in 1843 werd bepaald, dat de naaste omtrek van Maastricht, „een kanonschot ver," — d. i. 1200 vademen in doorsnede — Nederlandsch grondgebied zou zijn. In dien tijd schoot een kanon niet zoover als thans. Wilre zelfs, dat daar beneden ons, te midden van zijn moesgronden, ligt, is reeds bijna Belgisch en Belgisch zijn de dorpen Heukelom, Montenaken, Herderen en anderen, wier torens wij op grooter en kleiner afstanden zien. Belgisch is ook Opper Canne daar ginds, maar Nederlandsch het kasteel Neer Canne, dat zich vlak bij het dorp in zijn donker bosch verschuilt. Naar den Maaskant is het vaderlandsche grond. Daar ligt Maastricht, in den glans der zon, die voor 't oogenblik de zegepraal op de nevelen behaalde. Daar in de verte onderscheiden wij Meersen met zijn begroeide heuvels en het hooggelegen Bergh. Naderbij den Pietersberg, met de ruïne van Lichtenberg en de groote witte pachthoeve op zijn' top en een donkere spelonk, een' der ingangen van de steengroeven, half onder het groen verscholen aan zijn' voet. De paters Jezuiten uit Maastricht kozen een heerlijk punt voor het zomerverblijf, dat zij bezig zijn op den Louwberg te bouwen van den zachten, ligt geelen mergelsteen, uit de groeve beneden ons getrokken! Het oog weidt er over een uitgebreid en liefelijk landschap en het verwondert ons geenszins, dat hier een huis verrijst, waar de natuur zooveel schoons heeft aantebieden. Eer bevreemdt ons de schaarschheid aan huizen op deze

Digitized by Google

zoo bekoorlijke hoogte. Eeuwen geleden had trouwens een aanzienlijk Romein zich door de fraaije vergezichten, op dezen berg te genieten, opgewekt gevoeld om er een villa te bouwen. Niet ver van het nieuwe huis, waar thans een klaverveld groent, vond men de overblijfsels van een dier Romeinsche stichtingen, die in de nabijheid van Maastricht niet zeldzaam zijn. De ontdekking van kleine kanalen onder den bebouwden grond, met fragmenten van aardewerk gevuld, gaf in 1879 aanleiding tot verdere nasporingen en tot het opgraven van wat er van de oude villa nog over was. Er is tegenwoordig niets meer van te zien, dan hier en daar wat verspreide brokstukken van tegels en scherven. Veel wordt er niet aan verloren, want het gebouw was niet zeer belangrijk. De funderingen waren van kiezel en sporen van metselwerk werden niet gevonden. Alleen de stallen waren ruim. Ook had alles reeds veel geleden. 't Was hier op den berg vaak woelig en levendig genoeg, en niet enkel de ploeg of de spade ging er door den grond. Bij de talrijke belegeringen van Maastricht waren er doorgaans wel troepen op den Louwberg gelegerd. Ginds, digt bij de villa, liggen nog de mergelsteenen vloeren, waarop bij het beleg door Frederik Hendrik, in 1632, de tenten zijner Engelschen en Franschen waren geplaatst, zooals ingekraste woorden en jaartallen in de steenen aanwijzen. En toen de slag van Lafeld in 1747 werd geleverd — het dorpje en het slagveld zien wij daar ginds in de vlakte — stonden hier de legers der bondgenooten onder den hertog van Cumberland opgesteld. 't Was niet altijd zoo kalm en rustig op den Louwberg, als heden, nu enkel een herder met zijn vreedzame kudde er ronddwaalt over de stoppellanden, wier oogst de landman mogt binnenhalen in de schuren. Sedert de Romeinsche adelaars blonken op den heirweg van Aduatuca Tungrorum naar Pons Mosae, heeft de zon op menig harnas gestraald en de wind er menig oorlogsvaan doen wapperen.

Wij dalen af langs de gladde hellingen, over de velden nat van den regen, door voren en sporen waar de Limburgsche klei ons zoo gemakkelijk niet loslaat, en wij landen aan in het vrien-

Digitized by Google

delijke dal van de Jeker. Nog steeds zijn wij in de gemeente Oud-Vroenhoven. Dien naam zoudt gij vergeefs op een kaart, ouder dan het jaar 1839, zoeken. Wèl was Vroenhoven reeds eeuwenlang bekend. Misschien was het in den Carolingischen tijd een gouwgraafschap, met Maastricht als hoofdplaats; zeker was het in de middeleeuwen een graafschap, dat, behalve de dorpen Wilre, Montenaken en Heukelom, ook een deel der tegenwoordige stad Maastricht, het voormalige dorp Linculen, bevatte en uitsluitend aan Brabant onderhoorig, terwijl in de stad de heerschappij door den hertog en den Luikschen bisschop werd gedeeld. Tot vermeerdering van de verwarring, uit de tweeheerigheid der stad geboren, droeg niet weinig bij, dat de Maastrichtenaren, voor zoover zij op Vroenhofsch grondgebied woonden, niet voor de stedelijke regtbanken, maar slechts voor hun eigen schepenen betrokken konden worden. Ten overvloede had de St. Servaas binnen de stad nog haar eigen gebied, de bank van Tweebergen en was de Nieuwstad, op den regter oever van de Jeker, een deel der Luiksche heerlijkheid St. Pieter. Tot de Fransche omwenteling duurde deze zonderlinge ingewikkelde toestand voort. Bij de scheiding van België werd een gedeelte van het Vroenhofsche territoor, met eenige stukken van de gemeente Lanaeken en Canne, op den linker oever der Jeker binnen het aan Nederland verbleven rayon, tot een gemeente vereenigd, die ter herinnering aan het voormalige graafschap den naam van Oud-Vroenhoven ontving.

Een vriendelijk en vrolijk dal is het Jekerdal. Tusschen akkers en weiden, boomgaarden en boschjes stroomt het riviertje voort. Witte huisjes zijn als in de ruime vallei gezaaid en zelfs de fabriek van geweerloopen, al herinnert zij aan den oorlog met al zijn verschrikkingen, verstoort de kalmte van het liefelijk landschap niet. Wie haar krijgshaftige bestemming niet kent, die groet haar voor een gewone werkplaats van vreedzame nijverheid. Op den achtergrond, waar de bergen wijken, ligt de hoofdstad, onder wier muren de Jeker zich met de Maas vereenigt.

Digitized by Google

Vóór ons naderen de hellingen elkander en wordt het dal enger. De boschrijke hoogte van Neer Canne rijst aan de regterhand van den landweg op. Aan den anderen kant verheffen zich de zijden van den Pietersberg, met de huizen en de torentjes van het dorpje Op Canne. In den bergwand nevens ons zien wij de openingen van mergelgroeven, waaruit de bouwsteenen voor het kasteel en de verspreide hoeven in het dal zijn gehouwen. Een vrolijke, opwekkende muziek weerklinkt in den stillen avond. Op den breeden landweg nadert eene feestelijke optogt van den kant van Maastricht. Een aantal mannen, met bandelieren getooid, omringen een' grooten, rijk met bloemen en vlaggen versierden oogstwagen, waarop een troepje lustige landlieden, eveneens met sjerpen en bandelieren omhangen, heeft plaats genomen. De groote banier, met gouden en zilveren zinnebeelden en letters, die in tal van medailles van behaalde zegepralen getuigt, wordt statig vooruit gedragen. 't Is het fanfare-corps van Bassange, terugkeerend van het concours in Maastricht, met een opgewektheid, door den regen van den feestdag niet uitgebluscht. Wij hadden des morgens dergelijke optogten zich zien bewegen door het rustige Valkenburg, om de harmoniegezelschappen uit den omtrek te brengen naar 't station. Wij hadden ze bij Maastricht gezien, op de wegen, die uitloopen op de stad. Maar zoo eigenaardig en zoo geestig stoffeerden zij toch het landschap niet, als hier, waar de kleurige stoet voorttrekt aan den voet van het hooge terras, waarop het deftige kasteel, van donker groen geboomte omlijst, zich verheft en waar hij verdwijnt achter de graauwe muren der kapel, aan den landweg gebouwd.

Het kasteel Neer Canne, ook onder den naam Agimont bekend, werd in 1839, tengevolge van stappen, daartoe door den toenmaligen eigenaar gedaan, bij het Nederlandsch grondgebied ingedeeld. Het dorpje, waartoe het van oudsher behoorde, werd Belgisch en onmiddellijk bij den tuinmuur zijn wij ook „buitenslands". De grens loopt in deze streken wonderlijk. Velerlei wenschen en belangen van groote heeren en grondeigenaars werden bij de regeling in aanmerking genomen. Tot 1794 was het kasteel

Digitized by Google

een vrij eigen goed, onder het bisdom Luik behoorende. De eerste bekende heer was Bertrand de Liers, ridder, die, nevens de heerlijkheden Canne, Eben en Emael, ook het sterke slot Caestert bezat, dat daar ginds op den Pietersberg ligt. Hij was een kloek en magtig edelman, een der aanvoerders van de woelige Luiksche burgers bij de verwoesting van den burgt Argenteau in 1347 en meer dan eens burgemeester in de bisschopsstad. Maar niettemin zag hij zijn slot Caestert door zijn altijd onrustige stadgenooten plunderen en verbranden.

Hetzelfde lot trof Neer Canne in 1465, toen het stormenderhand door de partijgangers van bisschop Louis de Bourbon werd genomen. Sedert herbouwd, was het kasteel in 1632 door een honderdtal Friezen van Hendrik Casimir van Nassau bezet, en 't was sterk genoeg om een' aanval der tot ontzet van Maastricht opgerukte Spanjaarden te weerstaan. Maar in 1649 beschermde 't zijn' toenmaligen heer Philippe de Wansoulle niet tegen de Luikenaars, die hem in den nacht uit het bed haalden en het slot nog eens plunderden en grootelijks beschadigden. Van het oudste kasteel schijnt niets meer over, tenzij misschien het muurwerk van den vierkanten toren, die door sommigen als ouder dan de 15de eeuw wordt beschouwd. Van den herbouw na 1465 bleef de hooge, sterke hoofdwal met de kleine ronde torens, benevens een gedeelte van den linkervleugel, bewaard. Uit 1661, na de tweede verwoesting, dagteekent het gebouw, dat zich bij den grooten toren aansluit en welligt ook die toren zelf. In den staat, waarin het zich thans vertoont, werd het in 1698 door den gouverneur van Maastricht, baron Daniel Wolf von Dopf, gebragt. 't Wekte de bewondering van den dichter Francois Halma, die het „in heldendicht afschetste". En zooals het daar ligt tegen de helling van den berg, door statig hout omringd, met zijn deftig hoofdgebouw, zijn ruim, ommuurd en met torens geflankeerd plein, zijn' door een sierlijke kap gedekten grooten toren, zijn terrasgewijze oploopende tuinen, maakt het dan ook een' diepen indruk door zijn schoone ligging en zijn' edelen bouwstijl, terwijl het aan

Digitized by Google

KASTEEL NEER CANNE

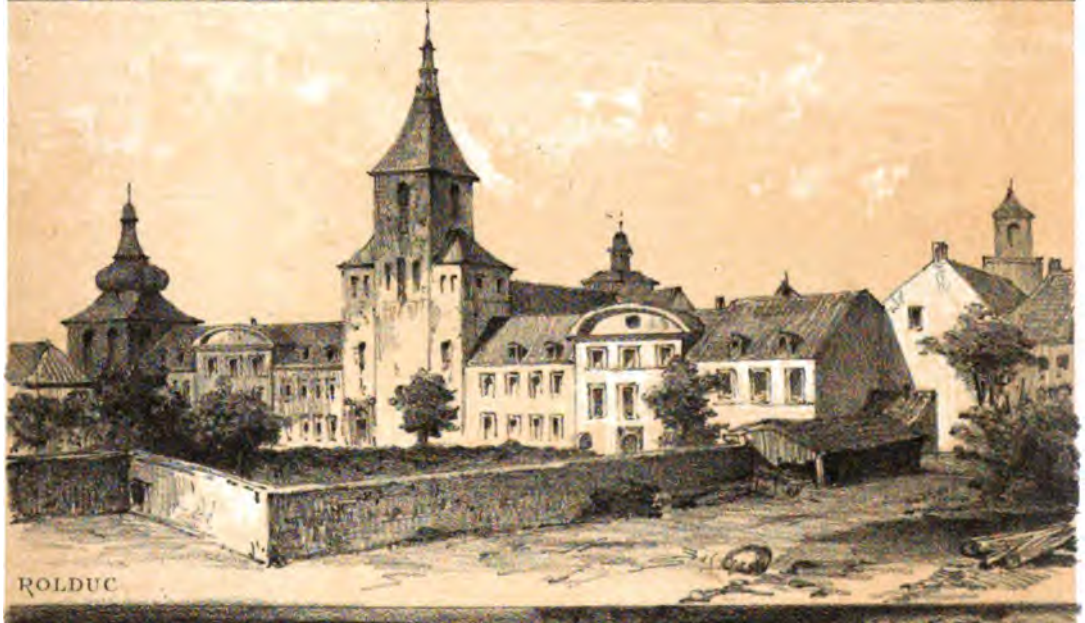

ROLDUC

KELDER DER ROMEINSCHE VILLA BIJ HEER

P.A.Schipperus del. lith

S.Lankhout & C.te den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

alle zijden prachtige vergezigten heeft op het rijke dal, dat het beheerscht en op de bergen, die het omringen. Vorstelijke personen bezochten het meer dan eens. Czar Peter de Groote was er in 1717 de gast van generaal von Dopf. Maar, naar men zegt, de vermoeijenissen, die 't bezoek van den altijd haastigen monarch den grijzen gouverneur van Maastricht had bereid, kostten hem in de lente van het volgende jaar het leven. Met eere wordt nog altijd de naam genoemd van den man, die, uit de Pfalz geboortig, door moed en bekwaamheid tot de hoogste eerambten opklom en door Keizer Leopold I in den adelstand werd verheven. Het nagenoeg geheel verbrande en verarmde dorpje Canne dankte hem velerlei goeds. „De voorzienigheid zijner vasallen" werd hij genoemd. Van zijn weldadigheid, zijn onbekrompen zorg ook voor het geestelijk welzijn zijner onderzaten, van de schitterende feesten, die zooveel welvaart verspreidden, gaat de faam nog rond, maar ook van het vreeselijk ongeval, dat hem trof toen zijn gemalin en twee kinderen, met haar rijtuig voor een onweder in een steengroeve bij het kasteel gevlugt, evenals de koetsier, de bonne en de paarden, werden doodgeslagen.

Tegenover het kasteel ligt een kleine kapel, in 1647 gesticht door een' inwoner van Neer Canne, Herman Jeekermans, die een bedevaart naar het H. Land had gedaan, en later door den baron von Dopf uit eigen middelen grootendeels vernieuwd. Zij dient thans voor slotkapel en ten behoeve van de omwonende dorpelingen, terwijl de parochiekerk te Op Canne aan den overkant der Jeker staat.

Niet ver van het kasteel ontspringt, uit den berg, de thans bijna geheel verstopte bron van St. Servaas. De legende verhaalt, hoe de vrome bisschop, uit Tongeren gevloden en op weg naar Maastricht, met zijn gezellen door dorst gefolterd, hier op zijn gebed een wonderbare lafenis vond. Lang werd aan het water der bron genezende kracht toegeschreven, vooral voor oogziekten. Meer profaan was het gebruik, dat er van werd gemaakt voor de fontein, die in de 17de eeuw het Vrijthof versierde.

Het dorpje Op Canne is aan beide oevers van de Jeker ge-

Digitized by Google

bouwd. 't Is niet zeer groot noch zeer aanzienlijk, maar men vindt er fraaije gezigten op den boschrijken berg; waartegen het edele huis met zijn grijsgeele muren en zijn statige terrassen krachtig uitkomt. Ook is er een oude kerk en een aan arbeiders en ambtenaars verhuurd kasteel. Dit slot Harff is vooral vermaard als de woonstede van den geduchten Guy de Montperthingen, den „tyran van Luik". Al is zijn voormalige luister gansch vergaan en al werd er vrij wat verbouwd en vernieuwd, zijn poort, zijn ronde toren, waarin nog een antieke schoorsteenmantel met het wapen van Heer Guy is bewaard gebleven, zijn ruim binnenplein en zijn dikke muren, zijn nog herinneringen aan de dagen, toen het de zetel was van een adellijk geslacht en uit den tijd, toen Hendrik Casimir de versterkte hoeve had opgenomen onder de werken, die het ten deele onder water gezette Jekerdal tegen het Spaansche leger moesten dekken, terwijl hij zelf Maastricht aan deze zijde insloot. Iets eigenaardigs merken wij op, terwijl wij het oude gebouw rondwandelen. Tegen den achtergevel, naar den tuin gekeerd, blijkbaar vroeger eene open galerij, hangt een soort van kooi van houten latwerk. Liefhebbers der beroemde Limburger kaas kunnen hier zien, hoe dit product, geruimen tijd aan de lucht bloot gesteld, zijn hooggeschatte geur verkrijgt.

Nu gaan wij den Pietersberg op, langs de grens, nu eens op Nederlandsch, dan weêr op Belgisch terrein. Te midden der korenvelden, waarmede de berg is bedekt, doet niets ons denken aan de wonderen en geheimen daar binnen. Wij bemerken er niets van, dat wij wandelen boven al die duizenden elkander kruisende gangen, en ongelukkige verdoolden zouden er hun' bangen doodstrijd kunnen strijden, zonder dat hun angstkreten tot ons doordrongen, evenmin als wij iets bespeuren van de vrolijke liederen, welligt aangeheven door een lustig reisgezelschap, dat de gidsen met hun walmende fakkels door de duistere gewelven volgt. Toch is er eenige gemeenschap met die verborgen wereld. Daar steekt een klein boschje boven de bouwakkers uit. Wees voorzigtig. Nader het niet te digt, om er een oogenblik lommer

Digitized by Google

te zoeken! Daar is een verraderlijke diepte, een gapende afgrond, onder het loof verborgen. 't Is een der instortingen, die hier niet zeldzaam zijn, waar het houweel van den bergwerker te veel heeft weggenomen. Waren wij digter bij het fort St. Pieter, dan zouden wij het kunnen houden voor een gat, door het Fransche buskruit bij 't beleg van 1794 geslagen, toen in de groeven onder het fort de dood en verderf brengende mijnen waren aangelegd.

Al ligt ook het kasteel Caestert niet op vaderlandschen grond, nu wij zoozeer in de nabijheid zijn, is de verzoeking te groot, om even een' blik te slaan in de rijk en smaakvol aangelegde tuinen en op het prachtige, in Gothischen stijl herbouwde slot, dan dat wij niet nog een weinig ter zijde zouden afwijken. En van het terras voor het schoone gebouw genieten wij een heerlijk uitzigt. Daar beneden stroomt de Maas. De vruchtbare vlakte aan den overkant, waar Eysden, Gronsveld, Ryckholt, Heugem liggen, is afgesloten door den heuvelrug, waarover vroeger ons pad ons leidde. Het golvende bergplateau strekt zich tot op verren afstand uit en tusschen de begroeide hoogten en de vruchtbare oevers slingert zich de fiere stroom. 't Is een uitzigt, niet minder schoon dan zich opent aan den voet van de grijze steenbrokken van Lichtenberg, en nog stouter en woester is de steile weg, die van hier langs de witte en blaauwe rotsbrokken afdaalt. De paarden der kasteelhoeve, die beneden in het kanaal worden gedrenkt, zullen met dit pad wel niet zeer ingenomen zijn, maar ons wandelaars verschaft het een overvloedig genot. En als wij beneden zijn aangekomen, dan is wel de zijde van den weg, waar langs het regte kanaal met zijn sluizen in rustige rust voortloopt, minder belangwekkend, omdat de rivier ten deele door den dijk aan ons oog is onttrokken en de vlakke oever aan den overkant van hier niet veel opmerkelijks aanbiedt, maar de hooge, regte, trotsche kanten van den berg, soms begroeid tot den top, soms alleen de norsche wanden van mergelsteen vertoonend, geven ons genoeg te zien, om onze aandacht voortdurend te boeijen. Sterker dan wij zouden verwachten, is hier de scheiding tusschen de talen der beide

Digitized by Google

aangrenzende en zoo na verwante volkeren. „Vlaamsch" verstaat hier geen mensch, zoolang wij de grens niet overschreden hebben.

Daar nevens ons liggen de welbekende terrassen van het oude Observanten-klooster, de tegenwoordige societeit Slavante; tegen de hoogte leunt het dorpje St. Pieter en de kapel, gebouwd op de plaats der oude basiliek, waar St. Lambert, de laatste der Maastrichtsche bisschoppen, werd begraven. Voor ons ligt Maastricht en als wij de stad weêr binnentreden, dan hebben wij een wandeling ten einde gebragt door een landstreek, aan natuurschoon en aan herinneringen rijk.

Hebben wij nu nog ons voorgenomen bezoek aan de overblijfselen der Romeinsche villa gebragt, dan mogen wij de dagen van ons verblijf in Limburg wèl besteed noemen.

Van Valkenburg naar de Romeinsche villa „te Backerbosch" kan 't een aangename wandeling zijn. Een anderhalf uur is er voor noodig. Men volgt den grooten weg over Vilt naar Bergh, waar men zulke fraaie gezichten heeft op Maastricht en de omliggende bergen, wanneer men den top der hoogte heeft bestegen. Aan het dorp gekomen, dat met zijn kerk voor verreweg het grootste gedeelte regts van den kunstweg ligt, vindt men ter linkerhand bij een haag een zijspoor naar Bemelen. 't Loopt al spoedig vrij steil naar beneden, naar het schoone groene dal, waarin dat dorpje is gelegen en tusschen velden en boschjes kloeke hofsteden zijn verspreid. Geele wanden van mergelsteen, hier en daar met struiken en klimplanten bekleed, rijzen aan de zijden van den diepen hollen weg forsch en krachtig omhoog. Knoestige wilgen wortelen in de spleten en hun fijne grijsgroene tinten vermengen zich met de donkere kleuren van het hooge hout, dat Bemelen omringt. Hier en daar zijn grotten in den rotsmuur gebroken en rijk geschakeerde bouwakkers bedekken de heuvels, die ons oog overziet. Het kerkje van Bemelen ligt tamelijk hoog te midden der huizen en hoeven van het dorpje, dat eenvoudig maar niet

Digitized by Google

armoedig zich vertoont en eenige straten en dwarsstraten telt. Hier moeten wij vragen naar de opgravingen van pastoor Habets en na eenig tobben wijst men ons wel verder den weg. Na wat zoeken en haspelen over karsporen en akkers vinden wij de villa — misschien. 't Kan een aangename wandeling zijn, mits het droog weêr is en eenigen tijd niet geregend heeft. Want bij regen zijn die zijwegen, die karsporen, vol kuilen en gaten, vergaderplaatsen van een taaije, sopperige kleefstof, die ook den minst eischenden voetganger in vertwijfeling brengt. En op de stoppellanden maakt gij u onwillekeurig aan 't vervreemden van gansche bunders bouwgrond schuldig. De villa is daarom bij ongunstig weder niet ontoegankelijk. Wie naar het station te Wijk is gespoord, vindt daar den breeden steenweg naar Heer, die in 1825 is aangelegd. Na een goed half uur ziet gij te regterhand een huis — een der weinigen langs dezen weg — door het opschrift als het café van Pieters-Hoeben kenbaar. Schuin daartegenover, op weinig minuten afstand, liggen de overblijfsels der villa in het bouwland. Pieters-Hoeben weet het terrein zeer goed aantewijzen en zijn dochterken brengt er u gaarne, als het noodig mogt zijn. Aan den voet van een terras zien wij de opgravingen, waaromtrent de verwachtingen niet te hoog mogen gespannen zijn, alsof er een gansch gebouw, gaaf en ongeschonden, voor uw oog zou verrijzen, maar die toch belangrijk en zeldzaam genoeg zijn, om onze aandacht ten volle te verdienen.

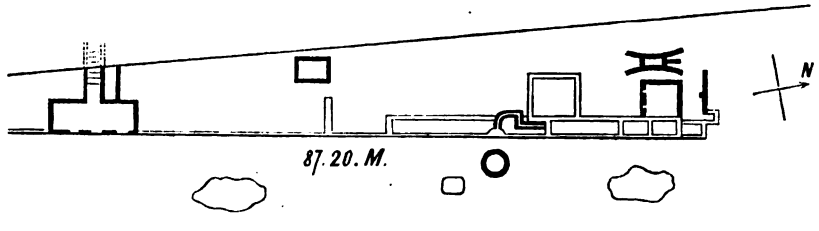

Wij vinden er den kelder, van mergelblokken gemetseld, met tegels bevloerd, waarin voor een deel de licht- en luchtgaten nog zijn te herkennen en in de beide korte zijden nissen zijn aangebragt. Allerlei scherven van aardewerk en stukjes verkoold hout bedek-

Digitized by Google

ken den grond. Ook overblijfsels van dakpannen bewijzen, dat er indertijd boven de houten zoldering van den kelder nog een gebouw, althans een kamer, met houten wanden, was opgetrokken. In den kelder is de monding van een' kleinen gang, waarin een trap met zeven houten treden uitkwam, leidende naar het, deels natuurlijk, deels gemetseld terras, ongeveer 1½ M. hooger dan de begane grond, waar de sporen van kamers zijn gevonden, met kiezel en rooden dras bevloerd. Hier kwam een schrijfstift, een paar mantelhaken en een munt van Faustina Senior aan het licht. Dit schijnt het eigenlijke woonhuis te zijn geweest, waarschijnlijk met twee uitspringende vleugels boven den kelder en de keuken. Op den grond in den gang lag een fraaije koperen vaas, met een' uitnemend schoon en sierlijk bewerkten drievoet van brons, vermoedelijk uit de nis daarboven gevallen. Dit voortreffelijke kunstgewrocht, dat goed bewaard was gebleven, getuigt van den rijkdom en van den smaak des eigenaars, en daar de villa's in Limburg blijkbaar niet plotseling zijn verlaten, maar de bewoners den tijd hadden, hun meubels en kostbaarheden in veiligheid te brengen voor de plunderende benden der barbaren, die zij ontvlugtten, is een vondst als deze hoogst zeldzaam. Op eenigen afstand van den kelder, eveneens aan den voet van het terras, liggen gemetselde fondamenten, te herkennen als die van het bad, met zijn kanalen voor koud en warm water, zijn afvoerbuizen en zijn verwarmingstoestel, van de keuken, met haar rookleiding, en van een paar kleine vertrekken. Een muur, waarin de ingangspoort niet zal hebben ontbroken, verbindt de beide deelen van het gebouw, en ongeveer in het midden der open ruimte tusschen beiden zijn de grondslagen van een kamertje — 't portiershuisje welligt, — te bespeuren. Het gansche front besloeg een breedte van 87,20 M. en met de gebouwen op het terras en de vleugels was het dus een aanzienlijke huizinge. De bouwheer had een schoone ligging gekozen, want een heerlijk bergachtig en vruchtbaar landschap breidt zich voor de villa uit.

Min of meer vreemd zouden wij het achten, dat voor het front, in de onmiddellijke nabijheid, de vuilnishoopen lagen.

Digitized by Google

Maar den onderzoeker leveren juist die vergaarplaatsen van den afval kostbare bijdragen voor de kennis van het leven, in zulke woningen geleid. Wat zij aten, van welk vaatwerk zij zich bedienden, wat gebroken sieraden of voorwerpen tot huiselijk gebruik zij er wegwierpen, dat is er vaak verrassend uit te leeren. Ook de put buiten den voormuur, al kon men er zonder gevaar van instorting slechts 70 voeten van ontgraven, leverde huisraad van allerlei aard, deursloten en sleutels, beenen scharnieren, zelfs een beeldje van gips, een zittende huisgodin voorstellend. En eigenaardig is ook de kalkbak, die ons de metselspecie doet kennen en leert, dat men zich van uit mergelsteen gebrande kalk bediende. De groeve, waaruit de bouwsteenen waarschijnlijk zijn gehouwen, is nabij het huis gelegen, terwijl de vloersteenen, van een soort van hard wit marmer, herkend zijn als afkomstig uit Namensche carrières en ten deele ook van het Limburgsche Kunrade bij Heerlen. Zoo wordt ons een bladzijde opgeslagen uit de verborgen geschiedenis van het maatschappelijk leven uit het eind der 2de eeuw, met zijn behoeften, zijn gebruiken, zijn handelsbeweging, zijn nijverheid, die in hooge mate aantrekkelijk en leerzaam is, vooral wanneer men haar lezen mag onder leiding van een' gids, als die ons de mysteriën dier lang verloopen tijden verklaarde.

De eigenaar der villa had het oog op zijn stallen, op eenigen afstand van het hoofdgebouw gelegen, waar mede allerlei voorwerpen zijn gevonden en de bewijzen, dat er een felle brand had gewoed. En hij zag, nog wat verder, misschien aan de grenzen van zijn landgoed, de graven zijner familie. Een enkele grafheuvel, als de Tomme in den omtrek bekend, was bij ons bezoek nog over, hoewel reeds aanmerkelijk afgegraven. Later onderzoekingen bragten niets te voorschijn dan de houtasch van den brandstapel en enkele Romeinsche potscherven. Dat de tumulus reeds vroeger onderzocht was geweest, bleek uit een' gang, die er onder doorliep.

Bij den halfverdwenen grafheuvel, den geschonden getuige van een belangwekkend tijdperk van beschaving en weelde, dat alleen

Digitized by Google

nog uit enkele overblijfsels is te kennen, nemen wij afscheid. Ons Limburgsch uitstapje is ten einde. Henri Havard verwondert zich, omdat zoo weinig Nederlanders Maastricht en zijn omstreken bezoeken, „waar zij inderdaad alles kunnen vinden, wat zij elders gaan zoeken." Dit „alles" nu moet natuurlijk niet letterlijk worden opgevat. Speelzalen en badplaatsen, waar allerlei exemplaren van het menschelijk geslacht in eigen of geleenden glans komen schitteren, vindt gij er niet. Meeren en gletchers, watervallen en rotspartijen als in Zwitserland of Noorwegen, heeft Limburg niet aan te wijzen. Ook ons vaderland heeft grooter bosschen van kloeker hout en zeegezigten, die hier worden gemist. Maar zeker heeft Limburg „fraaije landouwen, belangrijke wandelingen, overheerlijke gedenkteekenen, eene beminnelijke bevolking, goede logementen, en een goedkoop leven." En zij, voor wie het geen „vereischte is dat men de grenzen moet overschrijden of groote sommen verteren, om werkelijk genoegen te smaken," — zij kunnen er in ruimen overvloed vinden wat hen aantrekt en boeit en vriendelijke herinneringen achterlaat.

AANTEEKENINGEN.

Omtrent Tegelen is een uitvoerige beschrijving te vinden: Publ. de la S. h. et a., Deel XIII (1876), waarin ook bijzonderheden omtrent de bezitters van de Munt en Holtmuhle zijn opgenomen, evenals omtrent Steijl, zijn vroegere beteekenis voor den doorvoerhandel en zijn tegenwoordige kloosters, waaronder vooral het Missiehuis uitmunt. De Munt wordt bewoond door Benedictijner nonnen uit Vierssen, wier overste een gravin von Fürstenberg Stamheim is. De bekende geschiedenis van het goed klimt niet hooger op dan tot 1699, die van Holtmuhle tot 1402. De baron van Glazenap had omstreeks 1750 de erfdochter der von Hundts geschaakt. Hij had inderdaad in de stallen van het kasteel een escadron cavallerie op eigen kosten uitgerust. Ook had hij het slot bomvrij trachten te maken, met het gevolg, dat een gedeelte van het gebouw onder den last der opgehoopte aarde instortte. Voorts heeft hij er munt geslagen, waarvan nog enkele exemplaren, als Glazenapjes bekend, over moeten zijn.

Digitized by Google

Hillenraad was een Geldersch leen. Bijzonderheden omtrent de bezitters vond ik in Ferber: Geschichte der Fam. Schenk van Nijdeggen. Derik van Oost was in 1381 Heer van Hillenraad. Isabella van Oost bragt in 1487 de heerlijkheid aan Arnold Schenk (volgens het Necrologium van O. L. V. Munster te Roermond: Publ. 1876, bl. 175, was Christoforus Schinck reeds Heer van Hillenrade in 1446; of moet het zijn 1546?). Er waren onder die Heeren Schenk, wier leven den romandichter een uitnemende stof zou opleveren, vooral Christoffel in 1680, zijn broeder Casper en zijn neef Arnold, de laatste Heer uit dat geslacht, die, na een avontuurlijke jeugd, een gravin van Hoensbroeck trouwde, ten wiens behoeve Hillenraad en Swalmen in 1695 tot een markiezaat werden verheven en wiens eenige zevenjarige zoon zich zelven in 1703 bij ongeluk dood schoot. Na zijn' dood in 1709 kwamen de heerlijkheden aan het huis Hoensbroeck.

Een der graven uit dat huis, bisschop van Roermond, hield in 1778 op Hillenraad zijn zomerverblijf (Bachiene i. v.)

Ferber geeft ook iets meer omtrent »den Ouborg", dan mij bekend was. 't Was het huis te Swalmen, ook Rathem genoemd. In 1660 was het reeds een ruïne en heette toen ook reeds de Aldenborg. Jonger zonen van Schenk werden er doorgaans mede beleend.

Swalmen was vroeger een afzonderlijke heerlijkheid. Varkijn van Swalmen komt voor in 1286 (Oorkb. 1109). Sloet Seger van Swalmen wordt (Nijhoff Ged. I, 152) in 1313 genoemd. Hij droeg toen de hooge heerlijkheid, evenals zijn tol te Asselt een leen van Cranendonk, den grave van Gelder op. Robin van Swalmen verkoopt in 1381 zijn huis te Swalmen met alle toebehoor aan Derik van Oort.

Tegelijk met Varkijn van Swalmen treedt Rogier van Asselt in 1286 op (Sloet l. c.). De heerlijkheid werd later bij Swalmen gevoegd. Over »het Spiker" te Asselt, vg. Publ. VIII, bl. 436.

De geschiedenis van de regten en aanspraken op het graafschap Horn is tamelijk ingewikkeld. Tal van bijzonderheden over die aloude heerlijkheid zijn te vinden in de Publ., vooral VIII en XVI en bij Slanghen: Bijdragen tot de gesch. van het hertogdom Limburg (ten deele overdruk uit de Publ.) Het doel der echtverbindtenis van den ongelukkigen Filips van Montmorency met Walburg van Nieuwenaar was mede, in den verwarden toestand orde te brengen. Jacob II, graaf van Horn, had uit geldgebrek, door oorlog enz. veroorzaakt, het graafschap verpand aan den graaf van Meurs. Na den dood van zijn beide kinder-

Digitized by Google

looze zonen Jacob III en Jan kwam de heerlijkheid bij testament aan Jans weduwe, Anna van Egmont, vroeger weduwe van Josef van Montmorency, wiens moeder Maria van Horn was geweest. Hun zoon Filips was de naaste bloedverwant der Hornes en Walburg de erfgename der pandregten van Meurs.

Over Steijn is te vergelijken het belangrijke opstel in de Publ. VIII. Er blijft omtrent die heerlijkheid nog vrij wat te vragen over.

Over Elsloo is te vergelijken Ernst: hist. du Limbourg, I, bl. 331. Publ., II, (de wonderbare reis van Wijnand van E.) VI (Sanderbout en de Graatheide); VII, (kamp van Karel den Stoute en herbouw der kerk); X, (de Noormannen). Hermanus de Elsloo leefde in 1218 (Sloet 451), Lotharius de E. nobilis in 1226 (ib. 494).

Over Oud-Valkenburg verg. Slanghen: Bijdragen, I, bl. 125, over Wijlre, Withem en Gulpen, Publ. XVI en Slanghen I, 103 e. v.

Bijzonderheden omtrent de Domaniale mijnen zijn te vinden: Tijdschrift tot bevordering der Nijverheid, XLI, en in de verslagen der Gedep. Staten van Limburg.

De Annales Roldenses zijn opgenomen in het uitgebreide werk van Ernst; vg. ook Habets: Geschiedenis van het bisdom Roermond. Dr. Fr. Bock gaf een beschrijving van kerk en crypt in het Organ. für Chr. kunst, Köln. 1859.

Een zeer levendige en uitvoerige beschrijving van de merkwaardigheden van Maastricht gaf Havard: Bedr. grenzen. Over den ouden regeringsvorm van M. schreef L. J. Suringar in 1873 een zeer lezenswaardige dissertatie. De belangrijke muurschilderingen in de kerk der Predikheeren zijn met groote zorg gecopieerd door jhr. Victor de Stuers.

De geschiedenis van Neer Canne is te vinden Publ. XIV.

De Romeinsche villa en de vaas (met afbeelding) worden beschreven in de Kunstbode 1879 en 1880.

Digitized by Google

VAN UTRECHT NAAR DOORN.

't Is nog niet vele jaren geleden, sedert wij onze Wandelingen door Nederland begonnen, maar in dien tijd zagen wij de opkomst en de aanvankelijk snelle ontwikkeling van een alleraangenaamst vervoermiddel. De „tram" deed zijne intrede in ons vaderland. Aanvankelijk liet zich dat woord wel door „paardenspoorwagen" vertalen. Maar wie zet ons „stoomtram" over, zóó, dat alle eigenaardigheden van dit voertuig in de Hollandsche benaming uitkomen en het verschil met den gewonen spoortrein duidelijk blijkt? In onze groote steden, Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Leiden, Haarlem, Utrecht, Arnhem, zijn het paarden, — in Rotterdam ook muilezels — die de wagens voorttrekken over de rails. In de drukke, volkrijke, soms enge en bogtige straten durft men zich nog niet van de stoomkracht te bedienen, en daar buiten zijn 't vooreerst nog alleen de wegen tusschen het Haagsche Rijnspoorstation en Scheveningen en tusschen Breda en Oosterhout, waarop de stoomtram zich voortbeweegt, al zijn nog andere concessies gegeven en andere wegen in aanleg. Een paardenspoor verbindt Delft aan den Haag, Dokkum aan het station Veenwou-

Digitized by Google

den, Arnhem aan Velp, Utrecht aan Zeist, en 't zal niet lang meer duren, eer de schoone hoofdsteden van Gelderland en het Sticht door den „tram" — een' stoomtram, naar men zegt — aan elkander geschakeld zullen zijn. Dit jongste en begeerlijkste onzer openbare middelen van vervoer zal welligt in de toekomst het aantal wandelaars verminderen, zeker zal het hun, die van het gilde blijven, onschatbare diensten bewijzen. Welke voordeelen vereenigt het niet! Het doorsnijdt niet de minst vruchtbare of bekoorlijke streken en blijft niet hooghartig buiten de grenzen der steden en ver van de dorpen. Het zoekt juist de digt bewoonde plaatsen, de wegen, waar landgoederen liggen en villa's. Het snelt niet onbarmhartig voort naar enkele hoofdstations, om den reiziger aftezetten op de vastgestelde plekken, vaak nog zoo ver van zijn doel. 't Vergunt hem uit te stappen of in te stijgen waar hij wil. 't Gaat snel genoeg, om hem tijd te doen winnen en toch niet zóó snel, of hij heeft ruimschoots gelegenheid, om de schoonheden van het landschap te genieten. 't Is veel goedkooper dan eigen gehuurd rijtuig, en met zijn groote, heldere glasruiten, zijn balkons, misschien met zijn zitplaatsen „bovenop", veel aangenamer dan de enge, voor uitzien hoogst ongeschikte diligences en snorwagens. Voor den wandelaar zullen de bosschen, de heiden, de duinen, de zandsporen en zijpaden nog in genoegzamen getale overblijven, om daar naar den lust zijns harten rond te dwalen, maar bij het te verwachten toenemen van het tramverkeer zal hij menig onbelangrijk eind weegs gemakkelijk en in korten tijd kunnen afleggen en de schoonheden langs menig inderdaad fraaijen grooten weg bijna even goed kunnen opmerken, als in de dagen toen zijn voeten hem daar langs moesten dragen, wanneer niet het meeste en voornaamste daarvan voor hem zou verloren gaan. Waren de trams een tiental jaren vroeger ten onzent in gebruik gekomen, of hadden wij eenige jaren later onze zwerftogten aanvaard, hoeveel meer hadden wij misschien kunnen doen, hoeveel kosten kunnen besparen, hoe menig weinig loonenden spoorrid kunnen uitwinnen! Of is dat mogelijk wat sterk gesproken — onze

Digitized by Google

wandelingen zouden er zonder twijfel den invloed van ondervonden en er de voordeelen van gesmaakt hebben. Onder de veranderingen, in dat tijdsverloop in ons vaderland gekomen, mogen zij waarlijk niet onvermeld blijven, en welke dingen wij ook hadden verwacht, niets gaf ons destijds reden, om zulk een verbetering in de reisgelegenheden zóó haast aanstaande te rekenen. Wij leven snel in deze eeuw en wie zal zeggen wat onze kinderen nog weêr boven ons voor zullen hebben!

Welk genot zal het zijn, op een' schoonen dag aldus de heerlijke landstreek tusschen Utrecht en Arnhem door te reizen, in den open wagen, die het uitzigt vrij laat, of op de ruime, gemakkelijke banken daar boven, van waar het oog ongehinderd over het rijke en prachtige landschap kan rondgaan! Welk genot is 't nu reeds, aldus den fraaijen straatweg te volgen van de grijze bisschopsstad naar het bloeijende Zeist, thans nog het eindpunt van den Stichtschen tram!

Wij maken intusschen van deze lijn in haar geheele lengte geen gebruik op den togt tusschen Utrecht en Doorn, waartoe wij ons opmaken. Bijna even goed, maar toch niet even goed als te voet, worden de menigvuldige schoonheden van dien weg gezien en 't is ons minder om een oppervlakkig overzigt, dan om een naauwkeuriger beschouwing van dit gedeelte van het Sticht te doen, wanneer wij aan onze tradities getrouw willen blijven. De volle vrijheid is alleen het deel des wandelaars. De tramlijn dient ons voor het eerste, minder belangrijke gedeelte van den weg.

Daarmede is niet bedoeld, dat de stad Utrecht, voor zoover wij die doortrammen, onbelangrijk zou zijn. Verre van daar! Door haar geschiedenis, haar nog uit de grijze oudheid gespaarde gebouwen, haar tegenwoordige beteekenis op velerlei gebied, heeft zij regt, zich fier onder de merkwaardigste steden des lands te rekenen. Maar wij achten onze wandeling begonnen, als wij haar sierlijk beplante bolwerken, haar heldere singels achter ons heb-

Digitized by Google

ben en de plek voorbij zijn, waar velen onzer nog de fraaije Witte Vrouwenpoort hebben zien prijken en waar onze oogen het thans nagenoeg ledige terrein, waar de afgebrande kazerne stond, kunnen aanschouwen. Ook ditmaal houden wij ons in de stad niet op. Den moed, om Utrecht in zijn eigenaardigheden te schetsen, zou den vreemdeling ook ten eenemale ontzinken, waar een geestige onbekende tafereeltjes teekent, die wij nog wel eens in een bundeltje vereenigd hopen te genieten. En nu het rijke archief is geordend, meenen wij ook van een bekwame hand, zooal geen volledige geschiedenis, dan toch kostbare bijdragen tot de kennis van het verleden der aloude en belangwekkende veste te mogen verwachten.

Voor den wandelaar is 't een voorregt wanneer hij de straten eener stad snel en gemakkelijk doorrijdt, en daartoe gebruiken wij dankbaar de tramlijn, die onmiddellijk bij het station van den Rijnspoorweg begint. Als wij de brug over den stadssingel zijn gepasseerd, komen wij in de schoone Biltstraat, de breede laan, door linden en platanen overschaduwd, van deftige heerenhuizen en smaakvolle villa's omzoomd en, evenals de trotsche Maliebaan, met haar acht rijen eerwaardige linden, een prachtige „avenue" aan deze zijde der stad vormend. Zij behoort nog wel tot Utrechtsch grondgebied, maar zij draagt volstrekt geen' steedschen stempel. Veeleer is zij als het voorportaal tot den door kunst en smaak zoo heerlijk getooiden tempel der natuur, waarin wij ons gaan vermeijen. En van het land, waar gladde runderen grazen, van de buitengoederen, wier stallen kostbare paarden huisvesten, van de heiden, door wollige schapen verlevendigd, van de jagtvelden, waar edele honden het spoor zoeken, spreekt ons ook het uitgestrekte gebouw op den hoek aan het einde der lange straat. Daar is de veeartsenijschool, wier kweekelingen de schatten van den boer en de lievelingen van den edelman moeten helpen genezen van de tallooze kwalen, die de beschaafde dierenwereld bedreigen.

Nu zijn wij buiten. De Gildebrug, wier naam de herinnering aan een der oude Utrechtsche grootmagten bewaart, bragt

Digitized by Google

ons over het smalle watertje, de oude Vecht, eens de grens der Voorstad buiten de Witte Vrouwenpoort, die, evenals de andere voorsteden, tot 1823 haar eigen geregt had. Misschien hebben wij een oogenblik oponthoud, als de hekken gesloten zijn, omdat op den Oosterspoorweg, die den straatweg snijdt, een trein wordt verwacht. Als 't snuivend gevaarte voorbij is gesneld, vervolgen wij den togt. Den wagen verlaten wij nog niet. Wie ooit naar de Bilt is gewandeld, die kent den weg om „het fort" en die verlangt niet, dit onaantrekkelijk gedeelte noodeloos te voet af te leggen. Onmiddellijk bij de stad ligt wel een fraaije buitenplaats, wier geel gepleisterd, in Italiaanschen stijl gebouwd huis tusschen het digt geboomte gunstig uitkomt, maar overigens is het land vlak en kaal. Weiden en moesgronden strekken zich aan beide kanten van den straatweg uit, alleen van verre door houtgewas omzoomd. 't Is deze lage vlakte, die in oorlogstijd onder water moet worden gezet om den toegang tot Utrecht te beletten, terwijl de smalle wegen, dan als dijkjes uitstekend boven het meer, door sterke forten onder het vuur worden gehouden. Het fort op de Biltstraat is bepaaldelijk bestemd om, in verband met de vooruitgeschoven werken op den Voordorpschen dijk en op den Hoofddijk, de nadering des vijands van den kant van Zeist te verhinderen, terwijl ook de forten de Blaauwe kapel en het Vossegat met hun ver dragend geschut den weg kunnen bestrijken. Was Utrecht in het noodlottig jaar 1672 aan deze zijde aldus gedekt geweest, het Fransche leger had niet zonder slag of stoot onder de muren der stad gestaan, tenzij flaauwhartigheid of verraad, verzuim of baatzucht de overwinning gemakkelijk had gemaakt!

Het fort zelf is voor het publiek gesloten. Van buiten is er uit den aard der zaak niet veel aan te zien, dan muren en wallen, in breede grachten gelegen. Daar binnen zouden de bomvrije kazematten en magazijnen, de reusachtige achterlaadkanonnen, de kleinere vuurmonden, die naar de behoeften van het oogenblik gemakkelijk te verplaatsen zijn, de granaten en andere projectielen en wat verder tot de bewapening van het fort be-

Digitized by Google

hoort, onze belangstelling wekken en ons met een zeker gevoel van veiligheid vervullen. Maar niettemin, hoezeer zouden wij daar gestemd worden tot den vurigen wensch, dat de vrede bewaard en het oorlogsgevaar verre blijve! Afgezien nog van alle andere rampen van den krijg, wat verwoesting zou hier zelfs zijn dreigen moeten aanbrengen! Die vruchtbare velden overstroomd, die bouwhoeven en heerenhuizen gesloopt, die kloeke boomen omgehouwen, die rijke plantsoenen geveld, die bosschen daar ginds onder de bijl gevallen — heel die lusthof in een woestenij herschapen, al die arbeid en zorg van jaren vernietigd! Zoowel de veiligheid van de forten als hun kanon eischt een vrij en open terrein en boven alles, wat binnen hun vuurlijn geplant of gebouwd is, hangt het zwaard van Damocles.

De straatweg, die om het fort zich heenbuigt, herneemt weêr zijn vorige rigting. Voor den tram is de sterke kromming niet zonder bezwaar. 't Gebeurt wel eens, dat de wagen er ontspoort, maar ernstige ongelukken zijn daarbij toch niet te vreezen, als de passagiers op de balkons er op verdacht zijn, om niet door den schok van hun standplaats geslingerd te worden. Straks gaat het weêr regt vooruit. De weg begint een fraaijer aanzien te krijgen. Linden en iepen, deels door ouderdom reeds eerwaardig, deels ook nog in hun' groei, vormen een schaduwrijke laan, terwijl naast den rijweg, langs de Biltsche Vaart, een voetpad is gelegd. Enkele buitenplaatsen en een paar uitspanningen vertoonen zich als de voorposten van het groote leger. Behalve in hun tuinen en plantsoenen is het hout in den omtrek echter nog schaarsch. Weilanden zijn het nog voor 't meerendeel, doorsneden van slooten, waarover hier en daar een knotwilg zich buigt, en wij behoeven vooralsnog ons voertuig niet te verlaten. Maar allengs wordt het geboomte digter en rijker. De aanzienlijke buitenplaats Arenberg, met haar deftig huis, haar' sierlijken aanleg, haar fraaije waterpartij en haar veelsoortig houtgewas ligt ter linkerhand en daar tegenover een kleiner, maar niettemin bekoorlijke lusthof, wiens heerenhuis zich spiegelt in de heldere vaart en als het toezigt houdt op de sluizen. Aardige kijkjes geeft

Digitized by Google

ons die vaart. Hier welft zich een geestig brugje er over; ginds slaan kloeke boomen er hunne takken beschermend over heen; elders weerkaatst zij het hek of het dak eener hofsteê; straks bevochtigt zij de laag afhangende twijgen eener treurwilg, of geeft zij het beeld van bonte runderen weêr. Aan de overzijde wordt de grond iets hooger en begint het landschap eenigszins van karakter te veranderen. Een grintweg, die zich met den weg van de Bilt naar Blaauw Kapel — den Voordorpschen dijk — vereenigt, wendt zich af tusschen bouwlanden, waarop de gevleugelde bewoners van gindschen duiventoren te gast gaan. De molen rijst hoog boven de velden op en eenige huisjes zijn er verspreid, als om ons op de nabijheid van het dorp voortebereiden. Wij zijn dan ook inderdaad digt bij de Bilt. En hier achten wij den tijd gekomen, om het sein tot stoppen te geven. Regts van den weg vertoont zich een uitnemend schoone plaats. Het groote huis is blijkbaar nieuw, van rooden baksteen, met zand- en hardsteen afgewisseld, en van heldere spiegelruiten voorzien. Maar het zware hout er om heen getuigt, dat dit reeds voor jaren werd geplant. Forsche kastanjes, krachtige linden, kloeke beuken en eiken vormen er heerlijke groepen; groote grasperken en rijke bloembedden spreken van smaak en weelde en de witte steenen brug, waarover de trotsche linden zich welven, is wel niet geheel in overeenstemming met den stijl van huis en aanleg, maar daarentegen vormt zij, met het heldere water en het digte hout- en struikgewas er om heen, een vrolijk en vriendelijk echt Hollandsch landschapje. Zandwijk grenst onmiddelijk aan het Klooster en zijn park is ook een deel van het uitgestrekte buitengoed. Beide bezittingen behooren aan ééne familie — de Boetselaars. De stichter van het nieuwe gebouw had het voorregt, zijn huis te kunnen timmeren te midden van een plantsoen, dat reeds overvloedig den tijd had gehad om te groeijen. De schilderachtige brug, die ook tot het Klooster den toegang geeft, voegt bij dat oude landgoed uitstekend. Wel is het groote, grijze, vierkante huis, in zijn lijst van hoog en donker hout, met de frissche weide, door fraaije boomgroepen en een smaakvolle water-

Digitized by Google

partij versierd, op den voorgrond, geenszins antiek. Het verving het „tamelijk goede huis", dat de markgravin de St. Simon, vroeger weduwe van Jhr. Hendrik van Utenhove, er in 1772 bezat. Maar de plaats zelve heeft reeds heugenis van meer dan zeven eeuwen. In het jaar 1113 werd hier een klooster voor Benediktijner nonnen gebouwd. De naburige abdij Oostbroek was oorspronkelijk een gemengd klooster geweest. Niet lang na de stichting was evenwel de bevolking zóó toegenomen, dat de eerste abt, Ludolfus, het noodig achtte, ten behoeve der geestelijke zusters een afzonderlijk klooster te vestigen. Evenals de abdij, werd het gewijd aan de H. Maagd en den H. Laurentius en het bleef onder het bestuur van Oostbroek, niet altijd zonder dat er geschillen ontstonden over het gebruik der gemeenschappelijke goederen, vooral over het graven van turf uit de veenen. Ook omtrent het regt van den Abt bij de verkiezing der priores was in 1317 de strijd hevig. Belangrijke giften vermeerderden den rijkdom van het gesticht en zijn aanzien werd verhoogd, toen er na 1375 een abdis aan het hoofd werd geplaatst. Zijn kerk, met een tweetal torens prijkend, was in overeenstemming met den hoogen rang, dien het adellijk convent innam en aan den heirweg stond een deftige steenen poort. Dochters der edelste huizen werden er opgenomen, en nevens andere hooge gasten vertoefde er keizer Karel. Maar ruwe krijgsknechten bragten er ook vaak schade en schrik.

Het Klooster draagt nog een' anderen naam, dien van Coelenberg, sedert Jhr. Maurits Karel van Utenhove van de HH. Staten van Utrecht verlof had ontvangen, de heerlijke regten, aan zijn kleine, nabij gelegen heerlijkheid Coelenberg verbonden, op dit huis overtebrengen. Het adellijk huis van dien naam werd sinds verlaten en gesloopt. In 1778 stond het nog.

Tegenover het schoone landgoed vormt een reeks van kleinere buitenverblijven den overgang tot de dorpsstraat, terwijl aan deze zijde een breede waterpartij het donkere bosch begrenst en de eerste huizen van het dorp schilderachtig tusschen het hout-

Digitized by Google

gewas uitkomen. Sierlijke beuken aan den ingang verhoogen de bekoorlijkheid van het liefelijke plekje, dat sinds eeuwen tal van bezoekers uit de stad tot zich trok en van ouds om zijn belangrijke paardenmarkten beroemd was.

Dit druk verkeer had dan ook reeds vroeg aanleiding gegeven, dat aan den weg naar de Bilt meer dan gewone zorg werd besteed. 't Was een „steenweg", — waarlijk geen weelde, maar toch een groote zeldzaamheid tot het begin onzer eeuw toe. Als wij zien, hoe jammerlijk de toestand der zand- en kleiwegen gedurende het grootste gedeelte van het jaar was, dan is 't inderdaad vreemd, dat men er zich zoolang meê beholpen heeft. Wat ophef werd er gemaakt van den klinkerweg, die op aandrang van Constantijn Huijgens tusschen den Haag en Scheveningen werd gelegd! Zelfs naar Italië, waar hij zich destijds ophield, werden hem berigten gezonden omtrent den voortgang van het groote werk, en toen 't gereed was, werd het als een wonder door de dichters verheerlijkt! Deze steenweg — niet met klinkers, maar met keijen bestraat — was veel ouder. Reeds in 1433 werd hij „vermaakt". Maar toen werd ook uitdrukkelijk verboden, er op te rijden met wagens, wier wielen met ijzer beslagen waren. Voor zulke voertuigen was een der zandpaden aan wederzij. Wij zouden meenen, dat juist voor rijtuigen de harde weg, was bestemd, omdat die er het meest behoefte aan hadden. Maar wij herinneren ons, dat destijds, behoudens een' enkelen reiswagen, nog geen rijtuigen bestonden en de „wagens", die geweerd werden, dus wel voornamelijk zware vrachtkarren moeten zijn geweest. Voor de voetgangers en ruiters was de weg, en toen de aanzienlijken zich van carossen gingen bedienen, zal het oude verbod wel eens zijn overtreden, als des zomers het zandpad rul en 's winters het spoor een modderpoel was.

In het midden der vorige eeuw vond men ook reeds een aantal buitenverblijven langs den steenweg, „vooral bij het dorp". Behalve het Klooster en Kolenberg, worden op kaarten uit dien tijd ook „van Oort" en „Vivien" aangeteekend, waar nu Arenberg ligt; „van Someren" even voor het tegenwoordige

Digitized by Google

Zandwijk; Bloeijendaal en Rijnenburg, — vroeger Melaten — op de hoogte van het fort. Claas Bruijn, die in 't begin dier eeuw zijn Kleefsch reisje maakte, schijnt er intusschen nog niet veel bijzonders gezien te hebben. Hij springt althans terstond van Utrecht naar Zeist over, en ook de „naarstige" Ludolf Smids spreekt alleen van de vruchtbaarheid der landstreek. Met de Vecht, waar Amstels koopheeren hun lustpaleizen hadden gesticht, kon dit gedeelte van het gewest nog in geenen deele wedijveren.

't Was destijds ook nog niet lang geleden, dat de Bilt tot eenig aanzien was gekomen. Eerst in 1650 was het kerkje voor de godsdienstoefening der Hervormden geopend, omdat toen het getal der huizen en inwoners vrij wat vermeerderd was. Vóór dien tijd had het dorpje, dat onder de voorsteden van Utrecht en als zoodanig tot de stads Vrijheid gerekend werd, nooit een eigen bedehuis bezeten, zelfs geen kapel, want het St. Petronella's kapelletje, bij Rademaker in drie verschillende gezigten afgebeeld, was niet meer dan een „heilig huisje" op steenen voet, zooals er meer langs de wegen geplaatst waren. En beteekende 't oude gehucht reeds niet veel, 't had bovendien herhaaldelijk veel geleden. Niet zonder schade kon het zoo digt bij de telkens bedreigde en aangevochten bisschopsstad liggen! Holland en Gelder bragten er meer dan eens plundering en brand. De onrustige tijden der groote worsteling waren voor zijn ontwikkeling niet gunstig, en eerst sedert den aanvang der 17de eeuw kwam het tot zekeren bloei. Het verblijf van het Fransche leger in den omtrek, ten jare 1672, deed weêr veel van zijn welvaart verloren gaan en de strijd op 13 Aug. 1787, schoon van weerszijde met geschut gevoerd, kostte wel geen bloed, maar toch werden een aantal huizen en buitenverblijven aanmerkelijk beschadigd. De laatste jaren zagen het telkens toenemen in aanzien en uitgebreidheid. Eenige oude geveltjes ziet men er nog, maar de meeste huizen in de vrij lange, met linden beplante dorpsstraat zijn van nieuwe dagteekening. Doorgaans zijn zij laag en grijs is de heerschende kleur. Aan groen en lommer ontbreekt het niet en het geheel maakt

Digitized by Google

een' vriendelijken indruk. Ook is 't er doorgaans levendig genoeg. Tal van equipages rijden er. Troepen jonge, aan elkander gekoppelde paarden trekken er door, onder 't geleide der paardenkoopers met hun gladde blaauwe kielen. Kanonnen met hun bespanning doen er de vensterruiten trillen, bij hun militaire wandelingen of hun togten naar „de kamp van Zeist". De regelmatige stap van infanteristen en mineurs dreunt er in de straten. De lange boerenwagens der landlieden uit den omtrek laten er hun witte huiven blinken. Ruiters en amazones draven er lustig door heen. Wandelaars in menigte komen er zich verpoozen. 't Is aan alles te bemerken, dat wij hier zijn in een volkrijke landstreek, in de nabijheid eener groote stad, in een middelpunt van rijkdom en weelde. Ook de rekening van den kastelein draagt er toe bij, om ons daarvan te overtuigen. Een belangrijke en gunstig bekende rijtuigfabriek is hier eigenaardig op haar plaats. En wie aan de Bilt buitengewone drukte wil zien, die ga er heen als 't paardenmarkt heet. 't Is op Palmzondag in den middag. Dan vindt hij er rijtuigen van allerlei aard en wandelaars in menigte. Heeren en burgers, dames in elegante toiletjes en studenten met alle jolligheid hun stand en leeftijd eigen, zwermen in bonte mengeling eendragtig dooreen. Daar is al het rumoer, dat bij een paardenmarkt behoort. Alleen de paarden ontbreken sedert een paar jaar. 't Is niets meer dan de herinnering aan de weleer vermaarde markt, die aan de Utrechtsche Palmmarkt voorafging.

In een landstreek als die, waarin wij ons ophouden, dient de wandelaar zich eenigszins te beperken, wanneer hij den nacht onder zijne eigene tente wil door brengen. Maakt hij een voetreisje van eenige dagen en is 't hem onverschillig, waar hij het hoofd neder legt, dan wijke hij vrijelijk naar 's harten lust ter regter- of ter linkerzijde af, zoo vaak hem een zijweg, of een bosch, of een landgoed uitlokt en aantrekt. Tusschen de Bilt en Doorn is gelegenheid en verzoeking genoeg daartoe! Even-

Digitized by Google

wel, in het drukst van den tijd, in den zomer, als 't vacantie is, kan hij niet altijd op logies rekenen. De logementen zijn dan vaak bezet met families, die er „en pension" eenige weken doorbrengen. Daarvoor behoeven wij heden niet te vreezen. 't Is reeds laat in het jaar. De herfst heeft reeds eenige boomsoorten ontbladerd, anderen met zijn rood en bruin en goudgeel getint. Reeds lang is de oogst van de velden binnen gehaald en de vruchten van de ooftboomen zijn allen geplukt. De zomeruitstapjes zijn gedaan, vele buitenplaatsen en optrekjes reeds verlaten door eigenaars of huurders, die in stad hun winterkwartieren betrokken. Plaats kunnen wij nu overal in overvloed vinden. Maar de avonden zijn lang en donker en zal onze togt ons geen dagen kosten, dan mogen wij niet te veel den grooten weg verlaten. Hier en daar zal het toch van zelf wel onvermijdelijk zijn, waar wij in den onmiddellijken omtrek der dorpen bosschen en landgoederen aantreffen, die wij niet onbezocht mogen laten, zonder ganschelijk ontrouw te worden aan onze roeping als wandelaars. En twee dagen — korte najaarsdagen als zij zijn — worden wel vereischt, als wij niet al te overhaast en al te oppervlakkig het bekoorlijke en aan afwisseling zoo rijke oord zullen doortrekken. Het station Driebergen opent de gelegenheid om naar Utrecht te gaan en daar den avond door te brengen, den volgenden morgen aan datzelfde station den draad weêr opvattend, — tenzij men, zoo als wij, reden had, om liever in Rotterdam den dag te besluiten.

Waarom dan den korten herfstdag, niet den langen zomerdag gekozen? 't Is dan ook immers de tijd, om zulke streken te bezoeken, als de buitens bewoond zijn, als de bloemen er prijken in hun volle pracht, als vrolijke groepjes onder de veranda's der landhuizen zitten of lustig spelen onder het groen der bloeijende heesters, als sierlijke rijtuigen en vlugge ruiters elkander kruisen op de breede wegen en alles van weelde spreekt en van levensgenot! Maar 't is niet altijd zomer en er zijn nog andere bezigheden en pligten, dan met den wandelstaf in de hand te dwalen door de bosschen, te dolen over de heiden, rond te trekken over de landgoederen. Als er afwisseling wordt verlangd in

Digitized by Google

de streken, die wij zamen bezoeken, dan is er niet altijd sprake van den besten tijd te kiezen; dan moet vaak de eenig mogelijke tijd worden gebruikt en herinnering of verbeelding zonneschijn laten stralen over het landschap, dat onder den somberen najaarshemel sluimert, of waar de fijne jagtsneeuw dwarrelt. Maar daarom meene niemand, dat alleen de zomer, als „de rijkdom" buiten is, de geschikte tijd zou zijn voor een wandeling door de Stichtsche lustwarande. Rijke kleuren heeft de bloemenschat der weelde, maar niet minder rijke tinten heeft de herfst voor 't geboomte en voor het struikgewas. Liefelijk is de glans, die de dalende zon in het schoone jaargetijde verspreidt over de natuur, maar prachtig is ook de gloed, waarmede zij in digte wolkgevaarten schuil gaat en stouter luchten zijn er niet, dan die in het najaar stralen tusschen de ontbladerde takken. Wij behoeven ons niet al te zeer te beklagen, als onze weg ons in dezen tijd des jaars herwaarts leidt.

Zie eens, hoe geestig verlicht dit landwegje naast den stal der herberg is, waar hooge wilgen zich buigen over de rieten daken van blinkend witte huisjes en over de geele bladeren in het spoor, als strepen van mat goud over den bruin grijzen grond getrokken. Zie eens, hoe ernstig langs den zijweg aan het einde van het dorp de breede beukenlaan zich uitstrekt, waar de blanke stammen oprijzen uit het bed van afgevallen loof en de kloeke takken als vergulde bogen dragen. Zij spiegelen zich in den heldere vliet, die ook de bruine eiken en de gouden kastanjes van Houderinge weerkaatst en zich in de verte verliest in het digte, rijk geschakeerde gebladerte. Wij mogen niet afwijken, noch ter regterhand naar het landgoed, dat in de plaats van het oude klooster Oostbroek is gekomen, noch ter linker, waar de kunstweg ons naar 't vorstelijk Soestdijk of naar de liefelijke Vuursche, met het statige Drakestein en het voorvaderlijk offeraltaar onder de schoone linden zou leiden. Een enkele blik alleen is ons vergund.

Er is, tot veler leedwezen, geen vrije wandeling meer op Houderinge, sedert baldadigheid er misbruik van heeft gemaakt.

Digitized by Google

Wij houden ons aan den grooten straatweg, waar de hoofdtoegang is tot het fraaije landgoed. Een schoone laan van vier rijen linden leidt regtuit naar het deftige, vierkante, rood steenen heerenhuis. In het midden loopt de rijweg, aan beide zijden een voetpad. Een ijzeren hek sluit de laan af en onder zwaar geboomte ligt bij den ingang een boerenwoning. Nevens het hek rijzen kloeke populieren omhoog. Zie eens, wat rijke kleurenmengeling in de krachtig verlichte laan, aan wier einde de zon op het heldere groen van heesters speelt, terwijl de grond met roode bladeren is bestrooid en overal blinkende afvallende blaadjes als lichtjes zweven onder de hooge gewelven, die allengs hun' loofdosch verliezen, maar er toch nog genoeg van hebben overgehouden, om licht en schaduw te doen afwisselen op de stammen. En vriendelijk is ook van hier het gezigt op het dorp, over de breede, nog frisch groene grasstrook nevens den straatweg, de grijze huizen, het witte hek van de brug en het donkere hout op den achtergrond.

De naam van het landgoed wordt doorgaans, in overeenstemming met uitspraak en taaleigen, Hoederingen gespeld. Te vergeefs zouden echter de taalvorschers zich uitsloven, om dien naam uit onze taal te verklaren, hoe gewoon ten onzent de uitgang „ingen" ook zijn moge. In Frankrijk moet zijn oorsprong worden gezocht. Onder de refugié's, die ten gevolge van de herroeping van het Edict van Nantes in ons vaderland een toevlugtsoord zochten, was een edelman, met name de Mamuchet, Heer van Marrège, Grunerie en Houdringe. In het Sticht verkreeg hij de aanzienlijke bezittingen Sterkenburg en Lauwenregt. Bij de Bilt legde hij een buitengoed aan, dat hij, naar een zijner Fransche heerlijkheden, Houdringe noemde. Bij Oestgeest bouwde hij een huis, waaraan hij den naam Grunerie verbond. De grafstede der familie de Mamuchet wordt nog in de kerk van dat dorp gevonden. De erfdochter van jhr. Jan Frederik de Mamuchet, Heer van Houdringe, Grunerie, Sterkenburg en Lauwenregt, uit zijn huwelijk met Catharina van Heusden, huwde in 1709 Jan Jacob van

Digitized by Google

Westrenen, Heer van Themaat, Wierst en Vuilkoop, en bragt haar' echtgenoot ook de vaderlijke goederen aan. Onder een tombe, met zestien kwartieren, liggen zij in de St. Jacobskerk te Utrecht begraven. De Heer Pieter Hieronymus van Westrenen van Themaat verkocht in 1844 Houderinge aan jhr. Fabricius van Leyenburg.

De breede straatweg loopt eenigen tijd langs de bouwvelden van het goed, door dennebosschen omzoomd, en langs de groote weiden, die zich in de rigting van Oostbroek uitstrekken. Als wij bij den hard roodbruin gekleurden tolboom zijn gekomen, zien wij op eenigen afstand het witte huis, met de vier schoorsteenen op het dak, van hoog hout omringd. 't Ligt wat ver van den weg, om het te bezoeken. Ook heeft het in de vorige eeuw gebouwde huis op zich zelf niet genoeg merkwaardigs, om dat tijdverlies te regtvaardigen, al zouden wij er enkele voorwerpen vinden, uit het terrein van de voormalige abdij te voorschijn gekomen. In het begin der 12de eeuw gesticht, rijk begiftigd door keizerin Mechteldis, met belangrijke privilegiën bevoorregt door bisschop Godebald, die er zelf op 't eind van zijn leven het ordeskleed aannam en er ook begraven werd, heeft het klooster tot 1580 gestaan en gebloeid. Ongewenschte gasten waren er niet zeldzaam in de veelvuldige oorlogen, waardoor het Sticht werd geteisterd, al leed het vrouwenklooster meer door zijn ligging aan den steenweg. Om dezelfde reden ontving het ook niet zoo vaak bezoek van doortrekkende vorsten en edelen, maar toen de burgers van Utrecht, tot het laatst toe aan hun traditiën getrouw, Hendrik van Beijeren niet als bisschop wilden ontvangen en de poorten hunner stad voor hem sloten, nam de kerkvorst hier zijn' intrek. Sedert driehonderd jaar zijn de kloostergebouwen verdwenen. De regering der stad heeft ze, ingevolge eener overeenkomst met den laatsten abt, voor afbraak verkocht. In de vorige eeuw stond er bij den moestuin nog een muur met schietgaten en in een' zijmuur van het tegenwoordige huis moet nog een gedeelte van den kerkmuur overig zijn. De grond levert van tijd tot tijd nog steenen, stukken van

Digitized by Google

zerken, munten en andere overblijfsels op. 't Merkwaardigst, wat men er vond, was een soort van steenen doodkist zonder bodem, van losse tufsteenen rondom en boven het lijk opgezet. Deze eigenaardige „stolp" wordt thans in de verzameling van het Provinciaal Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen bewaard.

Voorbij den tol vormt een lange beukenlaan, ter linkerzijde van den straatweg uitgaande, de scheiding tusschen Houderinge en Beerschoten en bij den jagtpaal staat de portierswoning nevens het hek van dit sierlijk aangelegde en uitgestrekte landgoed. In de vorige eeuw stond hier een heerenhuis, aan de aanzienlijke familie Godin behoorende. Geschiedkundige bijzonderheden of herinneringen schijnen overigens aan de fraaije en uitnemend gunstig gelegen plaats niet verbonden. Maar bosschen van krachtig en weelderig hout, frissche weiden en heldere waterpartijen, breede rijwegen en wandelpaden, deftige lanen en schoone boomgroepen doen Beerschoten een' hoogen rang onder de lustverblijven dezer landstreek innemen. Zoowel de gebouwen als de plantsoenen getuigen van zorg en smaak en zijn uitstekend onderhouden, terwijl het vriendelijk witte huis een heerlijk uitzigt heeft op den straatweg, die zich om het landgoed heenbuigt, op weiden, boomgaarden en hofsteden, op de zware eiken en beuken aan de overzijde van dien weg en op den hoogen Domtoren, ginds in de verte boven velden en boschjes oprijzend.

Tegenover den hoofdingang van Beerschoten begint het bosch van Vollenhoven, door een ijzeren hek van den openbaren weg gescheiden. De beukenlaan langs den zoom loopt geruimen tijd evenwijdig daarmeê voort en vergunt ons het gezigt op de duizenden stammen, als donkere strepen fantastisch uitkomend tegen het lichtgroene waas van het gebladerte en tegen den eenigszins golvenden grond, rood gekleurd door het afgevallen loof. Maar het schoonste gedeelte van het beroemde landgoed vertoont zich aan gene zijde van den hoek, dien de straatweg maakt, waar de zijweg op Amersfoort zich afwendt langs den zoom van het bosch van Beerschoten, met zijn wilde, steile kanten,

Digitized by Google

vol donzig mos en glinsterende bladeren en welig opschietend struikgewas. Bijna regt tegenover die statige laan van beuken en sparren ligt het groote grijze huis, aan de overzijde van een uitgestrekt grasperk. Een smaakvol waterwerk en prachtige groepen kastanjes en populieren versieren de groene, met bonte runderen gestoffeerde weide, en hoog en digt geboomte, waartusschen het huis en de stalling uitkomt, sluit haar van drie zijden in, behalve een enkel punt, waar een opening in het hout een doorzigt geeft op de vruchtbare velden achter het park. Ook op Vollenhoven getuigt alles van een zorgvuldig onderhoud, den grootschen aanleg waardig. Tot de aloude adellijke goederen en ridderhofsteden van Utrecht behoort het niet. Zelfs is het betrekkelijk nieuw — zoo niet aangelegd, dan toch belangrijk vergroot en verbeterd door Godard Alexander Gerard Philip, baron van der Capellen van Berkenwoude, en aan dien uitnemenden vertegenwoordiger van een hoogst verdienstelijk geslacht dankte Vollenhoven de groote vermaardheid, die het tot omstreeks het midden dezer eeuw genoot. De bewoner was een merkwaardig man. Zoon van een trouw en eerlijk dienaar van den Stadhouder, die waarheid boven vorstengunst stelde, heeft hij met groote bekwaamheid en onkreukbare regtschapenheid onder Lodewijk Bonaparte en de beide eerste Koningen uit het oude huis van Oranje in velerlei betrekking de belangen des lands behartigd, maar door zijn onafhankelijkheid van karakter ook vrij wat tegenstand en vrij wat miskenning gevonden. Na zijn terugreis uit Indie, waar hij als Gouverneur Generaal veel goeds had gedaan en veel goeds had beproefd, bragt hij den tijd zijner ongenade op Vollenhoven door, en hier bleef hij, ook toen hij geregtvaardigd en in gunst hersteld was. Aanzienlijke eerambten, als die van gouverneur van Luxemburg en van gezant te St. Petersburg en te Londen wees hij af, evenals herhaalde aanzoeken, om als Minister optetreden. Slechts een paar eervolle zendingen bij het Engelsche hof vervulde hij, om zich voorts te wijden aan de wetenschap, die hij lief had en steunde waar hij kon. Treurig was het einde zijns levens. Toen de Februarij-omwenteling in

Digitized by Google

1848 uitbrak, vertoefde hij te Parijs, waar Koning Louis Philippe hem gaarne zag. Een steenworp trof den zeventigjarigen grijsaard aan het hoofd en met een geschokt zenuwgestel keerde hij herwaarts terug, om zijn laatste levensdagen in diepe zwaarmoedigheid door te brengen en in een' hevigen aanval dier kwaal de hand aan zich zelven te slaan. Den 10den April stierf hij. In zijn' tijd vooral was Vollenhoven wijd en zijd bekend. Daar was een voortreffelijke paardenstoeterij. Daar vond men een opmerkelijke kweekerij van uitheemsche planten, bloemen en gewassen. Daar werd in twee zalen een belangrijke verzameling bewaard van Indische zoogdieren, vogels en insecten, schelpen en zeegewassen, wapens, sieraden, gereedschappen en modellen, Javaansche en Chineesche leerboeken en andere zeldzaamheden, die met groote vrijgevigheid voor ieder ter bezigtiging was opengesteld. Thans is dit kabinet niet meer op Vollenhoven. Maar voor het vaderland is het niet, als zoo menig andere kostbare collectie, verloren gegaan. 't Berust in het Museum te Utrecht.

Tegenover het huis staat aan den straatweg een oude, alleenstaande beuk, wier benedenste tak zich hoog boven den grond over den weg uitstrekt. Die boom schijnt een wonderbare tooverkracht te bezitten. Naauwelijks is de wandelaar onder dien tak gekomen, of hij staat stil, keert zich met den rug naar den stam, met het gelaat naar het huis en zelfs de eerzaamste en minst luidruchtige begint een luid geschreeuw aanteheffen. Wat mag toch de reden zijn, waarom juist op die plek zooveel onzinnige en uitdagende kreten tegen de vreedzame muren van Vollenhoven worden geslingerd? De verklaring van het raadsel vindt de nieuwsgierige — als hij het soms nog niet weet — zoodra hij zich overgeeft aan de magt van den geheimzinnigen geest, die aan de plaats boeit en tot schreeuwen dwingt. Wij onderwerpen ons natuurlijk ook aan zijn' onweêrstaanbaren invloed en ontvangen daarvoor het beloofde loon.

Tot het dorp Zeist blijft de weg bekoorlijk en vol afwisseling. 't Is wel geen aaneengeschakelde reeks van buitenplaatsen, want wij vinden er weilanden en uitgestrekte bouwvelden, meestal

Digitized by Google

tusschen donkere dennebosschen gelegerd, landwegen en dwarslanen, over schaarsch bevolkte vlakten voerende, hooge akkers met steile begroeide kanten, of akkermaalshout, dat zijn' bruinen herfsttooi reeds aantrok, maar talrijk zijn toch de grootere en kleinere landhuizen. Zij zijn allen nieuw. Eerst in den loop dezer eeuw werden de heiden en veenen in een weelderig en bloeijend lustoord herschapen. Claas Bruijn heeft over de landstreek tusschen Utrecht en Zeist niets te vertellen en ook in de vorige eeuw vond men wel in de nabijheid van het dorp enkele riddergoederen, maar de rijken en aanzienlijken zochten nog elders de genoegens van het buitenleven. Één ding zou hun hier ook te veel hebben ontbroken — de gelegenheid om te visschen. Ook zal 't wel als regel gelden, ook voor 't voorgeslacht, dat menschen menschen trekken. Thans wordt met ieder jaar het aantal lustverblijven grooter en een kaart, waarop zij allen zijn aangewezen, of een beschrijving, waarin allen worden genoemd, zou wel voordurend herzien mogen worden. Een plaatwerk, zooals de vorige eeuw er meer dan één zag verschijnen, zou een vervolgwerk zonder einde zijn. 't Zou trouwens ook niet zeer voldoen. De engelsche aanleg, hier uit den aard der zaak in zwang, leent zich veel minder dan de fransche, tot afbeelding. En de huizen zijn juist niet het sterkste punt der buitens in deze streek. Ongetwijfeld zijn zij, met hun veranda's en groote spiegelruiten, hoogst aangenaam ter bewoning, maar zij zijn meerendeels wat stijf en eentoonig en „portland" of pleisterkalk speelt er een te groote rol. Gebouwen, die door stijl of versiering opmerkelijk zijn, vindt men er niet overvloedig. Dat architekten van bekwaamheid en smaak, met villa's en landhuizen buitenslands of elders in ons vaderland bekend, de plannen hebben ontworpen, blijkt minder dan men wel zou wenschen. Daar zou veel rijker verscheidenheid en doorgaans meer bevalligheid van vormen mogelijk zijn. Niet te min, aangenaam en opwekkend is de weg in hooge mate. De vaak zware eiken en beuken, daar langs in overvloed wassende, dragen er het hunne ruimschoots toe bij en de aanleg der plaatsen, hun rijkdom in statig hout, in bloemen en heesters,

Digitized by Google

de goede smaak in hun waterpartijen en wandelpaden, biedt een voortdurend genot aan den wandelaar, die telkens iets nieuws en iets schoons ontmoet, ook al kan hij soms de hoop niet onderdrukken, dat de heerschappij der confituurtaarten en van de haringslâ haar toppunt bereikt moge hebben. Vooral kleine terreinen lijden vaak door de overlading en de stijve regelmatigheid, waartoe deze mode aanleiding geeft.

Klein Vollenhoven met zijn grijsgeel huis en zijn' vijver, ligt op een zeer fraai punt, tegenover zijn' grooten naamgenoot, en aan denzelfden kant van den weg zien wij het nieuwe huis van Berkenhoven, met zijn koepelvormig uitbouwsel aan het front, omringd van een' uitgestrekten aanleg, eigenaardig door de groote grasvlakten, met boomen beplant. De overplaats prijkt met een schoone waterpartij en een' kunstmatigen heuvel. Naar de groote dennebosschen, die zich langs den Amersfoortschen straatweg tot aan het „kamp van Zeist" uitbreiden, leiden van hier eenige eikenlanen en landwegen. Tusschen kreupelhout is een villa gebouwd en een plaats aangelegd, die alle blijken dragen, dat zij tot de jongsten in den omtrek behooren. 't Is alles nog nieuw op Villa Blanda, maar van den toren, aan het grijze huis verbonden, is zeker het uitzigt ruim en heerlijk. Een groot gebronsd hert is een eigenaardige versiering van den bloemtuin. In levenden lijve zou zulk een gast den eigenaar zeker minder welkom zijn.

Met sierlijke bogten slingert zich de breede straatweg verder, langs Eikenstein, Eikenoord, Rozenoord, Villa Nuova, Oirschot, onder statige beuken, tusschen plantsoenen en akkers, van sparrenbosschen omzoomd. Zeist is niet ver meer en digter sluit zich de reeks der buitens. Bij het uitgestrekte park van Ma Retraite, met zijn groot heerenhuis en zijn smaakvolle overplaats, steekt reeds het torentje der R. C. kerk boven het houtgewas uit en daarvoor spiegelt zich het grijze huis van Veldhuizen in den vijver. Ook dit landgoed heeft een fraaije overplaats en de weg vormt er een trotsche beukenlaan, die met de omliggende plantsoenen als één grootsch geheel uitmaakt. Aan

Digitized by Google

de andere zijde der kerk ligt Nieuweroord en daartegenover staan de beuken en de palen van den Huize Schaerweijde bij den tol. Den Brink, Beeklust, Bloemheuvel, Stenia, Lommerlust, Jagtlust, fraaije plaatsen, met hoog geboomte, grasperken en vijvers, evenals eenige nieuwe villa's zonder naam, aan weerszijde van de breede beukenlaan geschaard, het omrasterde terrein der ridderhofstad Kersbergen, met zijn sierlijke waterpartij, zijn lanen en bosschen, dit alles vormt als den ingang van het schoone dorp, terwijl een aantal zijstraten, van den hoofdweg uitgaande, weêr andere villa's en tuinen te zien geven.

Bij de op een kleine hoogte gelegen kerk der Hervormden kunnen wij geacht worden in de kom van het dorp te zijn, hoewel in haar nabijheid maar aan ééne zijde de dorpsstraat met huizen betimmerd is. De andere zijde is ingenomen door een gedeelte van het bosch van Kersbergen, dat nog altijd de ridderhofstad verborgen houdt. Kerk en toren zijn tamelijk nieuw; nog geen veertig jaar is 't geleden, dat zij voltooid waren. De smaken verschillen. Een aanzienlijke plaats als Zeist heeft aanspraak op een kerkgebouw, overeenkomstig haar' rang. Dit bedehuis, min of meer in den modern-Engelsch-Gothischen stijl — die door sommigen oneerbiedig „koekebakkersstijl" wordt genoemd, — maakt in elk geval vertooning. Zij vervangt de plaats van een overoud duifsteenen kerkje, dat gezegd wordt in 1180 te zijn gesticht, en als bouwvallig en te klein voor de steeds aanwassende gemeente, in 1841 werd gesloopt. Hier was het, dat de bisschoppen van Utrecht — met uitzondering van Filips van Bourgondië, die het weigerde — bij hun huldiging eigenhandig de klok luidden, ten teeken, dat de opgezetenen ten platten lande verpligt waren, hen als landsvorsten te dienen zoo vaak de klok hen te wapen riep, en welligt is hieraan het verhaal toe te schrijven, dat de kerkvoogd de kosterij van Zeist bezat en wel 30,000 gulden daaruit trok. Dit regt zou vervolgens

Digitized by Google

aan de stadhouders zijn gekomen, totdat de Staten, na den dood van Willem III, het aan zich trokken. De zaak zelve schijnt althans onwaar te zijn, al was een kosterij oudtijds voor personen van adellijken bloede vaak een niet verwerpelijke bezitting en in de kloosters een eervolle betrekking. In het vrouwenkloóster van Oostbroek vind ik Cornelia van Zuilen en Henrica van Solms als kosterinnen genoemd. De pastorie te Zeist werd gerekend niet meer dan 70 gulden op te brengen en in de vorige eeuw werd de koster door den Heer van Zeist aangesteld, op een inkomen van 40 gulden. In een huis achter de kerk, later door den Schout bewoond, had Lodewijk XIV in 1672 zijn hoofdkwartier. Het kasteel, dat anders meer eigenaardig tot verblijf des konings zou hebben gestrekt, bestond destijds nog niet.

Wèl had er vroeger een slot gestaan, in het jaar 1536 als riddermatig erkend, maar dit huis was vervallen en afgebroken, gelijk het oude, reeds in 1164 genoemde, geslacht der Heeren was uitgestorven. Tijdens de hoog loopende oneenigheden tusschen den abt van Oostbroek en eenige jufferen uit het vrouwenkloóster in 1317, was Petronella van Zeijst priores. In 1360 bragt een erfdochter de heerlijkheid aan een' edelman uit het geslacht der Borre's van Amerongen, die in 't bezit werden opgevolgd door edelen uit de huizen van Renesse, Zuilen en Culemborg.

Reeds lang vóór dat de naam van den eerst bekenden Heer in de oorkonden voorkomt, had de plaats bestaan. In 838 stond bisschop Alfrik het vruchtgebruik van „Seiste", Doorn, Leusden en andere plaatsen, af aan graaf Lotgarius, die aan de kerk velen zijner eigene goederen had geschonken. Onder de oudste plaatsen van het Sticht kan Zeist dus worden geteld en het genoot altijd zekeren voorrang, al dagteekent zijn grootste bloei uit veel later jaren. Op het einde der vorige eeuw noemde Jan Fokke, die het vervolg op Koks woordenboek schreef, het nog een plaats, „op zich zelve van gering aanzien" en „anders bijna vergeten." Dat zou hij er thans zeker niet van

Digitized by Google

zeggen! Wèl was ook destijds „de toevloed van vermaaksreizigers, uit bijkans al de Vereenigde Gewesten, aanzienlijk", maar 't was toch voornamelijk aan de Broedergemeente te danken, dat de plaats eenige beteekenis verkregen had. Dit is nu ook het geval niet meer, al behoort de Broedergemeente nog tot de eigenaardigheden van Zeist en al komen zeker ook om haar stichtingen velen herwaarts. Een weinig voorbij de kerk, aan beide zijden van de laan, die op het kasteel aanloopt, liggen de gebouwen der Hernhutters en op den hoek van de dorpsstraat ligt het hotel, dat den naam „de Broedergemeente" in den gevel voert. 't Is er verre van af, dat het kasteel, zooals in Jan Fokke's tijd, aan het einde van het dorp zou liggen. De straat strekt zich nog vrij wat verder uit en ook in het bosch daartegenover prijkt menig villa en landhuis.

Claas Bruijn dweepte niet met Zeist. Den hof van 't kasteel had hij bewonderd:

»Doch dit voldoet ons niet, de smaak moet zijn voldaan;
Dus roept de holle maag, maar hoe wil 't hier vergaan?
Hier is noch vis noch vlees, doch brood en wijn te halen
Bij buurman Leen, die 't zich ten duurste doet betalen
Tot aan de haver toe."

En had hij gehoopt, „dat de slaap zijn zorgen althans mogt verzachten", hij had zich daar blijkbaar in bedrogen gezien, want op de terugreis herinnert hij zijn reisbroeders nog eens:

»Wij zijn te Zeist, waar wij voor 't eerst de rust genooten,
Een slegte nagt, die ons niet weinig heeft verdrooten."

Had hij in onze dagen gereisd, hij had het beter getroffen bij Schneider, buurman Leens opvolger. Doet 's mans, voor een' kastelein, onheilspellende naam den reiziger vreezen dat hij „gesneden" zal worden, daarvoor behoeft hij niet bezorgd te zijn, al gaat niemand naar Zeist om goedkoop uit te gaan. Ook is er, behalve brood en wijn, „vis en vlees" te krijgen, en reden om te klagen over „een slegten nagt" geeft het logement geens-

Digitized by Google

zins. Daarvan weten de vele gasten die hier des zomers hun' intrek nemen wel te getuigen.

„Deftig" is het woord, dat het eigenaardige uitdrukt van het dorp op den viersprong, die er als het middelpunt van uitmaakt. De breede straat, aan beide zijden met nette, ten deele aanzienlijke woningen bebouwd, wordt hier regthoekig gesneden door een zeer lange, statige laan. Ter linkerhand verliest die laan zich in het bosch, terwijl villa's en landhuizen haar aan weerskanten omzoomen; regts eindigt zij voor het front van het groote kasteel, en het rijpad in het midden, met de voetpaden daarnevens, loopt daar tusschen twee rijen digte groene hagen. Juist tegenover elkander vindt men naast de laan twee vierkante pleinen, aan den voorkant open en overigens ingesloten door ouderwetsche roodsteenen huizen, meerendeels met kleine ruitjes en hooge stoepen, die er uitermate rustig en tamelijk steedsch uitzien. Ieder pleintje is in eenige grasperken afgedeeld, omringd met klinkerpaden en regelmatig door een paar bestrate wegen doorsneden. Links ligt het Broederhuis, regts het Zusterhuis en juist in het midden van dit laatste gebouw vindt men de kerk. De eigenaardigheden der broedergemeente behoeven hier niet vermeld te worden, te minder, omdat de bezoeker er weinig van bespeurt. De mannen hebben in hun voorkomen niets bijzonders, iets meer de vrouwen. Zij dragen een bijzondere soort van mutsen, met verschillend gekleurde linten, waaraan weduwen, gehuwde vrouwen, volwassen meisjes en kinderen zijn te onderscheiden. Bovendien zijn 't niet enkel Hernhutters, die hier wonen. Eenige huizen, niet voor de leden der gemeente benoodigd, zijn aan andere families verhuurd. Een wandeling rondom het pleintje langs de huizen geeft ons allerlei namen en allerlei beroepen op de deurplaatjes uitgedrukt, te zien. Een boekhandelaar woont er en een apotheker. Wij vinden er twee goed ter naam staande kostscholen én een gedeelte van het Broederhuis bezit een aantal winkels. Wat is daar niet te koop! Galanteriën, speelgoed, hout- en lederwerk, fotografiën, sigaren en verdere rookbenoodigdheden, allerlei voorwerpen van weelde en tot huiselijk

Digitized by Google

BROEDERHUIS TE ZEIST.

T HUIS TE ZEIST.

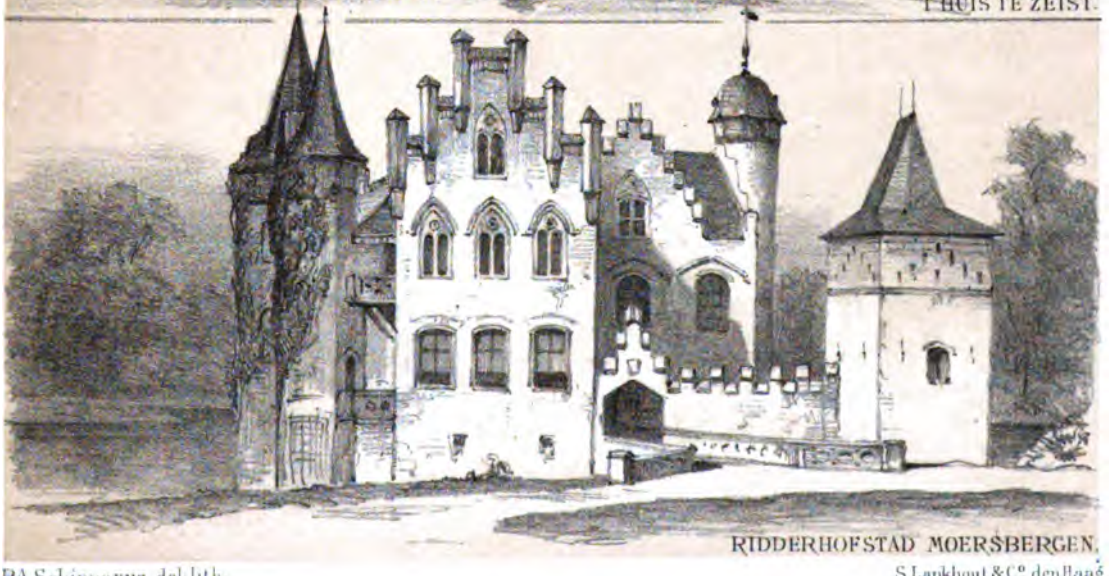

RIDDERHOFSTAD MOERSBERGEN.

P.A. Schipperus, del. lith.

S. Lankhout & Cº. den Haag.

Digitized by Google

Digitized by Google

gebruik, snuisterijen, toiletartikelen, kostbaar en kunstig snijwerk. Wie er komt met een welvoorziene beurs, kan er een rijke keus doen. Wie 't een weinig moet overleggen, raakt min of meer verlegen om uit zooveel iets te kiezen. De vriendelijke, stille broeder, die er rondleidt, dringt niets op, prijst niets aan. Wat gij verlangt wordt aanstonds netjes ingepakt, overhandigd, betaald en telkens opent hij zwijgend andere localen, waarin gij kunt rondzien, zoolang gij begeert, tot dat hij u beleefdelijk de deur weêr uitlaat. Veel van wat hier is tentoongesteld wordt in de colonie zelve vervaardigd en de opbrengst wordt in de algemeene kas gestort.

Toen August Gottlieb Spangenberg, de onvermoeide apostel der Broedergemeente, in 1735 naar de Vereenigde provinciën was gekomen, om ook hier de beginselen der geestverwanten van graaf Zinzendorff bekend te maken, werd de aandacht gevestigd op den kring dier vromen, wier zamenwoning allengs op 's graven landgoed Berthelsdorff het vlek Hernhut had doen ontstaan. Spoedig kwam de graaf zelf in het land, waar een zijner bloedverwanten als gevolmagtigde des keizers den Utrechtschen vredehandel had bijgewoond. Voor een' hoogeren en, naar hij hoopte, duurzamer vrede wilde hij er arbeiden. Te Amsterdam vooral hield hij zamenkomsten en leidde hij godsdienstige oefeningen, en reeds in het volgende jaar vestigden zich eenige Hernhutters, onder toezigt van den baron von Wattewijl en onder bescherming der prinses-weduwe van Oranje, nabij IJselstein op een landgoed, dat zij 's Heerendijk noemden. Welligt zouden zij daar gebleven zijn, wanneer zij niet met de overheid in geschil waren geraakt omtrent den aanleg van een eigen kerkhof. Nu verhuisden zij in 1746 naar Zeist, waar een Amsterdamsch Doopsgezind koopman, Cornelis Schellinger, hun gaarne het verblijf toestond in de door hem gekochte heerlijkheid, terwijl hij hun vergunde, hun godsdienstoefeningen te houden in de oranjerie van zijn huis. Op de weilanden ter wederzij van de laan die het kasteel met het dorp verbond, bouwden zij hun huizen. Hier konden zij in vrede wonen en

Digitized by Google

hun getal nam voortdurend toe, ondanks de vele strijdschriften, tegen hen in het licht gegeven. Nog liever zal 't hun geweest zijn, dat de tweede dochter van graaf Zinzendorff in 1767 de heerlijkheid kocht. Thans waren zij geheel onder de hoede van eene uit hun eigen midden. Al vreesden zij geenszins ontbering en gevaren, waar zij geroepen werden naar 't onherbergzame Groenland of de eenzame wildernissen van Amerika, strijdlustig waren zij niet en liefst gingen zij in stilheid hun' weg, vrome oefeningen met uitnemend practische werkzaamheid verbindend. En het dorpje, waar zij woonden, plukte de vruchten van hun verblijf in meerdere bekendheid en welvaart, totdat in andere tijden hun woonplaats een vereenigingspunt der groote wereld werd, niet meer om hunnentwil. Toch blijven zij ook een eigenaardige plaats bekleeden onder de merkwaardigheden, waardoor het bloeijende Zeist zoovelen tot zich trekt.

Kleine tuintjes, door hagen ingesloten, zijn tegen den achterkant der woningen aangelegd, en nevens het Broederhuis ligt de uitgestrekte moestuin der gemeente. Vooral waar het groen van hagen en boomen de stijve lijnen wat breekt en afwisselt, vertoonen zich de ouderwetsche gebouwen het gunstigst.

Het huis te Zeist is een van die deftige, stevige, door en door solide gebouwen, die de laatste helft der degelijke 17de eeuw ons naliet. Met keur van bouwkunstige versierselen pronkt het niet. De lijnen zijn eenvoudig, de ornamenten spaarzaam aangebragt. Het grondplan is, in overeenstemming met het toenmalig gebruik, een vierkant hoofdgebouw met twee vleugels, waarin stallen, oranjerie en wat dies meer zij, gebouwd rondom een plein, waarvan de voorzijde open is, of — zooals vroeger ook bij het huis te Zeist — door een fraai ijzeren hek gesloten. In het midden van de voorzijde van het plein is de brug, regt tegenover den ingang van het huis, en de vleugels zijn vaak, zooals hier, door lagere

Digitized by Google

gebouwen of door muren met poorten, aan het hoofdgebouw verbonden. Deze type vinden wij, met eenige wijziging in de onderdeelen, bij de landhuizen, ridderhofsteden, paleizen zelfs, ten onzent gesticht in dien tijd, toen de rijkdom en de weelde zooveel nieuwe gebouwen optrok, of zooveel oude kasteelen vernieuwde. Waar de voorpleinen door ijzeren hekken zijn gesloten, is doorgaans het smeedwerk kostbaar en kunstig, smaakvol en sierlijk. Ook vond men hier, in de eerste jaren, eenige „schoone beelden", door van Specht in 1698 in print uitgegeven, maar in 1707 reeds verdwenen. Overigens was de meeste pracht tentoongespreid in de tuinen, die met beelden, vazen, en waar het geschieden kon, met fonteinen prijkten. Ook het huis te Zeist „lag in weelderige en wijd uitgestrekte plantagiën". 't Had „een fraai bloemperk met twee kabinetten op elken hoek, en twee kaskaden, elk met twee schoone liggende reuzen- of riviergod-beelden versierd."

De inwendige inrigting van het huis is ons onbekend. De tijd ontbrak, om er toegang te vragen. Is het gebouwd naar de gewone plannen uit dien tijd en later niet belangrijk veranderd, dan verwachten wij er een zeer ruime vestibule en een' breeden hoofdtrap, terwijl de kamers in elkander loopen en ten deele op de vestibule uitkomen, maar geen' afzonderlijken ingang hebben op een' gang. 't Maakt in de meeste huizen uit dat tijdperk de gemeenschap gebrekkig en lastig, dat men doorgaans slechts door de eene kamer in de andere komen kan. De paleizen, voor prins Willem III gebouwd, hebben dit gebrek in hooge mate en de uitvoerige beschrijving van het stadhouderlijk hof te Leeuwarden, zooals het nog was in de vorige eeuw, bewijst, dat het ook daar in geenen deele vermeden was. Opmerkelijk is in de deftige gebouwen dier dagen het gemis aan privaten. Terwijl de bouwmeesters onzer oude kasteelen ze noodig rekenden voor ieder vertrek, zoodat men zelfs uit het aantal en de ligging der van buiten aangebragte kokers bij de ruïnen onzer burgten, het aantal verdiepingen van torens en gebouwen en de grootte van zalen en kamers kan opmaken, zijn zij in de aanzienlijkste huizen uit het einde der 17de eeuw geheel of grootendeels weggelaten. Dat zij

Digitized by Google

vergeten zouden zijn, is wel niet aantenemen. Wat ook met meer of minder grond op 't uitwendige onzer hedendaagsche woningen moge zijn aantemerken, in doelmatigheid en gemakkelijkheid van inrigting zijn zij die, waarin ons voorgeslacht woonde, zeker verre vooruit.

Het ijzeren hek van het voorplein is verdwenen. De „kaskaden en rivier-goden" uit den tuin zijn sedert lang niet meer te vinden, gelijk de aanleg van het park naar den smaak des tijds is veranderd. Overigens heeft het schoone gebouw niet veel wijziging ondergaan, sinds Willem van Nassau, Heer van Odijk en Cortgene, eerste edele van Zeeland, — tweede zoon van Lodewijk van Nassau, Heer van de Leck en Beverweerd en dus de kleinzoon van prins Maurits — 't in 1677 had gesticht. Bij den koop van „een aanzienlijke partij landerijen, onder het geregt van Zeist gelegen", had hij verzocht, dat hem het hoog en laag gerigt over de dorpen Zeist en Driebergen en onderhoorige gehuchten zou worden verkocht en het voorregt van riddermatigheid, aan het oude huis te Zeist verbonden, op het nieuw te bouwen huis zou worden overgebragt. Dit verzoek was gaarne toegestaan, uit achting voor den toen alvermogenden prins van Oranje, „alsmede daar nevens zijnde regeflecteerd op de illustre qualiteiten en hooge merites van welgemelden heer van Odijk en om andere goede consideratiën." IJverig aanhanger en gunsteling van prins Willem III, behoorde Willem van Nassau-Odijk tot diegenen, wier persoon aan het hof en wier fortuin aan het leven van den grooten stadhouder-koning naauw was verbonden, en na 's konings dood taande zijn aanzien en invloed aanmerkelijk. Niet lang heeft hij zijn' meester en vriend overleefd. In 1705 is hij gestorven. Zijn kleinzoon heeft huis en heerlijkheid verkocht, naar het schijnt meer door zijn bezittingen te Bergen bij Alkmaar aangetrokken. Na Schellinger en de gravin van Dohna, — Zinzendorfs dochter — is de familie Huydecoper langen tijd in 't bezit van het fraaije kasteel geweest. Thans behoort het den heer Labouchère.

De slottuin, door een breede gracht omringd, heeft prachtig

Digitized by Google

geboomte en een uitnemend fraaije waterpartij. Tusschen het trotsche, donkere hout komt de deftige achtergevel ten deele te voorschijn, en zijn de lijnen van het front wat stijf, uit de schoone beukenlaan langs de buitenzijde der gracht vertoont zich het edele huis met zijn' grootschen aanleg als een indrukwekkend geheel, waard om met eere te worden genoemd onder die landgoederen van den eersten rang, die de rijkdom van het voorgeslacht stichtte en de zorg van aanzienlijke bezitters voortdurend in waarde hield. Aan de buitenzijde van den heerlijk begroeiden singel loopt de weg naar Bunnik, van de laan gescheiden door een vaart, die achter het Zusterhuis in een soort van haven uitloopt. Het uitgestrekte, digte bosch langs den Bunnikschen weg behoort tot de oude ridderhofstad Kersbergen. Van het gemoderniseerde vierkante steenen heerenhuis komt niet veel te zien. Slechts een enkele open plek in het hout vergunt er een' blik op te slaan. 't Was met zijn grondgebied altijd van de heerlijkheid Zeist afgescheiden en als allodiaal goed erkend. De Renesse's, die het huis te Zeist bezaten, hebben 't echter ook in eigendom gehad, evenals de Zuilens van Harmelen. Edelen uit de geslachten van Baexen, Borre van Amerongen en Sloet van Warmelo hebben er gewoond. Later kwam het aan baron Taets van Amerongen en aan Mevr. de Wed. van Eik.

Vrije wandeling op het terrein van Kersbergen wordt niet vergund, gelijk trouwens nagenoeg alle buitens in deze streek voor het publiek gesloten zijn. Bij zoo druk bezoek kan dat ook moeijelijk anders.

Van de ridderhofsteden — overoude zetels van den wakkeren en onrustigen Stichtschen adel — wenden wij ons naar de stille, vreedzame plek, waar ook de kinderen der armen hun deel kunnen genieten van de schoone, vrije, frissche natuur, die nieuwe levenskracht en nieuwen levenslust in de aderen giet. Aan beide zijden van de groote laan, tegenover het kasteel van den hoofd-

Digitized by Google

weg uitgaande, vinden wij vooreerst weêr de landhuizen en omrasterde tuinen van de meer begunstigden door de fortuin. Beukenrode, Middenhoeve, Bloemenhof, Choisy, zijn de namen die wij lezen; andere buitens en villa's zijn of worden er bovendien nog gebouwd; een smaakvol sociëteitsgebouw prijkt er. Dan volgt het nieuwe, sierlijke Protestantsche weeshuis en een deel daarvan is ingeruimd voor de vriendelijke stichting Bethanië. In 1873 werd zij opgerigt, met het doel: „door ziekte, ongezond klimaat of andere oorzaken verzwakte en tevens behoeftige kinderen, die tot herstel van gezondheid de buitenlucht en versterkend voedsel noodig hebben, op te nemen." — Dit doel spreekt voor zich zelf. Wie geen vreemdeling is in de steegjes en sloppen onzer steden; wie de holen en krotten kent, waarin zoo menig zwak en kwijnend kind moet opgroeijen; wie het weet, hoeveel zelfs de zorgvuldigste verpleging in 't ouderlijk huis voor lijdenden of aanvankelijk herstelden te wenschen moet overlaten, die waardeert de gedachte, om de versterkende lucht van Zeist ook dienstbaar te maken aan het opkweeken van zulke kinders, wier behoefte daaraan groot is, maar wie de gelegenheid er toe ten eenemale ontbreekt. Te midden van al de weelde en het levensgenot, hier zoo overvloedig te zien en te smaken, maakt dit huis der liefde een' weldadigen indruk. Velerlei zegen is er reeds van uitgegaan. Menig kind is reeds hersteld vertrokken. Nog eischt beperktheid van middelen en krachten beperking van den kring, waarin gewerkt kan worden. Kinders beneden de vier jaren of lijders aan ongeneeslijke krankheid kunnen alleen bij uitzondering worden opgenomen, omdat het personeel daartoe ontoereikend is. Ook kan Bethanië in den winter maar enkele patienten verzorgen. Veler steun blijft dringend noodig, maar de zoo echt weldadige inrigting verdient ook meer algemeene bekendheid, opdat de arbeid harer liefde telkens overvloediger zij.

Digitized by Google

Een groot bosch verschaft aan de ingezetenen en aan de bezoekers van Zeist een zeer geliefkoosde wandelplaats. Geruimen tijd kan men er ronddwalen en menig bezoek kan men er brengen, eer men 't in alle rigtingen heeft doorkruist en er alle schuilhoeken van heeft leeren kennen. En daar het zamenhangt met de bosschen, die zich tot aan den straatweg van de Bilt naar Soestdijk uitstrekken, terwijl het zich nagenoeg aansluit aan die van Rijsenburg en Driebergen en daardoor aan die bij Maarn en Doorn, kan de wandelaar uren aan uren lang tusschen het houtgewas zwerven en telkens zijn togten afwisselen. De eenzaamheid moet hij dan echter niet vreezen, noch al te veel behoefte hebben aan de verkwikkingen, in herberg of hoeve te vinden, want huizen zijn er in de ontgonnen heide niet veel. Nagenoeg alleen waar een groote weg de dennenbosschen snijdt, treft hij menschelijke woningen aan, behoudens hier of daar een „boschwachter" of een „jagertje" in het hout verscholen. Ook het Zeisterbosch heeft zijn „jagershuis" en niet ver van daar nog een tweede uitspanning, „het Zwitsersche huis". Beiden worden druk bezocht en ook voor buitenpartijen gekozen. Menigmaal weergalmen er in den zomer de stille, woeste boschpartijen van vrolijke kinderstemmen en lustige bruiloftsliederen, terwijl de meer bedaarde wandelaars er uitrusten onder het genot van het fraaije uitzigt, dat vooral het op een' heuvel gebouwde „Zwitschersche huis" aanbiedt, en de onvermoeiden de zandige hoogten in den omtrek beklimmen, of in de kronkelende paden tusschen het kreupelhout en het hooger geboomte zich afzonderen tot vertrouwelijken kout en vreedzaam natuurgenot. Dennen en beuken zijn in het bosch het meest vertegenwoordigd. De min of meer golvende bodem is grootendeels met opslag en struikgewas begroeid, of met donzig mos bedekt. Hier en daar blinken kale zandbergjes. Niet al te veel heeft er de menschenhand gedaan, om er de wilde natuur van de aanvankelijk bedwongen woestenij voortdurend in band en tucht te houden. Het Zeisterbosch is er niet minder aantrekkelijk om. Orde en netheid is op de talrijke buitens in den omtrek genoeg te zien, om ook niet de bekoor-

Digitized by Google

lijkheid van zulk een landschap hoog te doen waardeeren. En doet de herfstzon de geele bladeren der forsche beuken stralen van gloed tegen de donkere kroonen van het altijd groene naaldhout; werpt zij haar' glans op het bruine mos, geschakeerd met het goud van het afgevallen loof en het rood, dat de heesters en struiken siert, dan heeft het eenzame, zwijgende woud een plegtige schoonheid, een verheven majesteit, die ons onweerstaanbaar boeit en, als wij noode scheiden, een' onvergetelijken indruk achterlaat. Telkens meer grond verovert de beschaving in het bosch, al is er vooreerst nog geen vrees voor, dat zij het gebied der woeste, haast ongerepte natuur geheel zal innemen. De weg, die tegenover het weeshuis, langs het uitgestrekte terrein van Choisy, naar de lange „Donkere laan" voert, is reeds met villa's bebouwd en aan die fraaije beukenlaan zelve vinden wij buitenhuizen en lustplaatsen. Villa Lacta, Rustoord, Rustenburg, Bagatelle, den Hoek, Boschoord, bewijzen dat in de laatste jaren de stroom dergenen, die Zeist tot hun zomerverblijf kozen, nog niet ebde. Niet het minst schoone gedeelte van het bosch is trouwens ook in hun nabijheid te vinden. Hier groeijen trotsche beuken en statige sparren. Hier leiden slingerpaden over glooijende heuvels en door digt begroeide laagten. Hier blinkt een vriendelijke waterpartij in de diepte, tusschen bemoste kanten in het lommer van acacia's en eiken. En van hier loopt een breede zandweg, van hooge beuken omzoomd, langs het wilde bosch van Pavia, met zijn sierlijk heerenhuis, en den schoonen aanleg van Hoogbeek en Roijen, met zijn lanen en zijn vijvers, naar de vrolijke dorpsstraat.

Tusschen Pavia en Hoogbeek en Roijen zou een zijweg langs den zoom van het bosch en den achterkant van de buitens aan den straatweg, ons naar Rijsenburg en Driebergen kunnen brengen. Maar al verdiende die weg ter afwisseling aanbeveling, de groote heirbaan belooft ons meer.

Digitized by Google

Een groot aantal, meestal aanzienlijke, buitengoederen vinden wij aan beide zijden van den breeden straatweg, maar daarmede zijn nog niet allen gezien, waarop het schoone dorp mag roemen. Wat meer landwaarts in, regts van den weg, liggen er nog eenigen, deels, als het fraaije Wulperhorst, om sierlijken aanleg en statig houtgewas opmerkelijk, deels, als Blikkenburg, om zijn' rang als voormalige ridderhofstad merkwaardig. Blikkenburg, thans een niet groote buitenplaats met een modern huis, grenst nagenoeg aan het park van het Huis te Zeist; en als het oude kasteel van Zeist — zooals wel waarschijnlijk is — op de plaats van het tegenwoordige slot heeft gestaan, dan trof men tot het midden der 16de eeuw drie ridderlijke huizingen in elkanders onmiddellijke nabijheid aan. De Stichtsche adel toonde dus reeds vroeg een' voorkeur voor dit oord, waar hij veilig woonde, als in het hart des lands, ver genoeg van de grenzen, om niet gedurig voor een' vijandelijken aanval te vreezen, niet ver van de fiere, bloeijende bisschopsstad en met overvloedige gelegenheid voor het edel weispel, dat hun hart lief had. Naar het schijnt, hebben de burgten alhier in de talrijke Geldersche oorlogen weinig geleden. Er is althans niet veel meer van bekend, dan de namen hunner bezitters. Blikkenburg, een Gaasbeeksch leen, naar men zegt door een' edelman uit het geslacht van Wulven gesticht, heeft ook aan den wijd vertakten stam der Zuilens behoord, evenals Kersbergen en Zeist. Edelen uit de huizen Groeneveld, de Voogt van Rijneveld, Brakel, Renesse van Baar en Voorst zijn er achtereenvolgens mede beleend geweest, totdat de nieuwe Heer van Zeist, de graaf van Nassau-Odijk, het in 1687 kocht. Sedert bleef het aan die heerlijkheid verbonden. In de vorige eeuw was het huis reeds verdwenen en door een boerenwoning vervangen. De voorpoort met zijn koepeltorentje bleef nog een aantal jaren de herinnering aan de oude ridderhofstad bewaren, maar thans is ook hiervan niets meer over dan de naam, terwijl de boerderij weêr tot een heerenhuis werd verheven. Oudheden zoeken wij vergeefs in den omtrek van Zeist en om de wille daar-

Digitized by Google

van behoeven wij dus niet af te wijken van den grooten weg.

Eenigszins ouderwetsch is het laatste huis van het dorp, op den hoek der Blikkenburgerlaan, dat met zijn koepelvormige uitbouwsels den stijl van een vroeger tijdvak vertoont en met zijn' uitgestrekten tuin als den overgang van de dorpshuizen tot de buitenplaatsen vormt. De prachtige oprijlaan van Hoogbeek en Roijen ligt er tegenover, en aan die zijde zijn wij reeds geheel in het gebied der landgoederen. Van hier zien wij ook het heerenhuis en de schoone waterpartij dier aanzienlijke bezitting, waaronder een groot deel van het Zeisterbosch behoort. Indrukwekkend is de vorstelijke straatweg, door hooge beuken overschaduwd. Links ligt Sparrenheuvel, regts, op eenigen afstand, het witte huis van Schoonoord, met de groene weide en de fraaije boomgroepen er voor en het digte bosch er nevens. 't Behoort onder de oude heerlijkheid Stoetwegen, thans een der gehuchten van Zeist. Aan Sparrenheuvel grenst Molenbosch, dat met een roodsteenen huis met witte pilasters prijkt en een smaakvol waterwerk en statige lanen bezit. Dwarswegen tusschen boschjes en velden leiden naar het Zeisterbosch en naar de lage vruchtbare landen, die de Rijnspoorweg doorsnijdt. Een nieuwe sierlijke chalet zonder zigtbaren naam, — het grijze huis van Heerewegen, met zijn' vijver en zijn van lanen omringde weide, — het ijzeren hek van Rijnwijk, dat den toegang geeft tot de lange laan naar het huis, op grooten afstand tusschen den spoorweg en den krommen Rijn gelegen, — het vriendelijke Eikenhof in een' bogt van den weg, — de steenen palen, de waterpartij en het witte huis van het deftige landgoed de Breul — de elegante Tallyho Cottage, afgewisseld door hakhout, dennenboschjes, akkers en weiden, volgen elkander op. Ook de landelijke schaapskooi, de uitgestrekte boomgaard, de met riet gedekte boerenhofsteê ontbreekt er niet. Verscheidenheid is er genoeg van fraaije buitens, met bloemen en heesters, lanen en vijvers, grasperken en boomgroepen, ook van eenvoudiger tafereeltjes, zooals de zorgvuldig ontgonnen zandstreek ze te zien geeft, en eer wij het weten zijn wij bij de nieuw aangelegde villa Bornia, zoo vro-

Digitized by Google

lijk uitkomend tegen het donkere dennenhout op den achtergrond, en bij het logement Woud- en Bergsoord, waar de spoorbaan den breeden, lommerrijken straatweg kruist en aan de overzijde van den ijzeren weg het station Zeist-Driebergen dag op dag tal van reizigers binnen zijn muren ontvangt.

Wederom buitens — „Toujours perdrix"? — Men kan van het goede ook te veel hebben! Maar vooralsnog verveelt ons de lange reeks van bloeijende lusthoven in geenen deele. De wandeling door de trotsche beukenlaan tusschen al die sierlijke tuinen en zorgvuldig onderhouden heerenhuizen blijft boeijend, ook door hun afwisseling. Want geen twee zijn gelijk. De aanleg, de vorm en de ligging van het huis, de lijnen der waterpartij, de verdeeling van bloemperken, heesters en boomgroepen — dat alles verschilt en houdt de aandacht levendig. Maar voor een beschrijving leent het zich niet. In bijzonderheden te willen treden omtrent ieder buitenverblijf zou zijn, een ondankbare taak ondernemen. Wie in werkelijkheid met ons wandelde, zou ons zonder moeite getrouw blijven tot het einde toe, maar de medewandelaar op den stoel zou 't den halven weg niet uithouden. Toch behooren streken als deze tot het eigenaardige van ons vaderland. Zij geven een beeld van de welvaart, waarin zich de natie verblijden mag. Zij toonen, hoe groot het aantal is dergenen, die zich de weelde kunnen veroorloven, zulke landhuizen te bezitten, of althans voor de zomermaanden te huren. En de vreemdeling, die zich een voorstelling van „Holland" wil vormen, moet niet alleen enkele groote steden hebben gezien, mitsgaders het huisje van Czar Peter en Broek in Waterland, maar ook de zomerverblijven der gezeten burgerij moet hij leeren kennen, gelijk hij die, te midden van de groote landgoederen der aristocratie, in grooten getale bij Arnhem, bij Haarlem en niet minder tusschen Utrecht en Doorn ontmoet.

Steeds buitens. — Welbekend aan alle reizigers op den Rijn-

Digitized by Google

spoorweg is het groote, zware huis van Rose Villa, vlak bij 't station, op de plek, waar vóór jaren het veelbezochte logement van Kobus stond en afbrandde. Welbekend ook het terrein van Beerschoten langs de spoorbaan, met de volière en den vijver en het huis op den heuvel en de dennenbosschen achter de plaats. Het huis van Beerschoten ziet ook uit op den straatweg en op de overplaats naast Rose Villa, tot een' hertenkamp aangelegd en afgesloten door een hek, met geweijen versierd. De naam schijnt hier in trek. 't Is althans reeds het tweede Beerschoten, dat wij heden aantreffen. Dan volgt Bloemenheuvel, een vriendelijke naam voor een vriendelijk landhuis, dat evenzeer het uitzigt heeft op zijn overplaats, waar geen herten, maar bonte runderen grazen in de frissche, van helder water doorsneden weide. Ook bouwvelden en lanen en boerenhofsteden vinden wij nevens den weg tot Rijsenburg, maar buitens toch het meest. Hoogenweerd, Kleinhoeve, Otra Banda, Pietersburg, Kraaijbeek, Bijdorp, Bloemenoord, trekken het meest de aandacht, maar zij zijn de eenigen niet en zoo al niet allen even groot en aanzienlijk zijn, zij wedijveren in netheid en vrolijkheid, en rijk is de bloemenschat dien zij 's zomers ten toon spreiden. Thans is die pracht grootendeels uitgebloeid, maar het herfstloover prijkt ter vergoeding met zijn prachtige tinten.

Rijsenburg hebben wij vóór ons. Over het ruime veld zien wij de huizen van het dorpje in het groen. Weldra zijn wij er. Ten deele is 't een dorp, zooals er velen zijn. Links van den weg vinden wij het uitstekende logement van Scholz, waar het wapen der heerlijkheid uithangt, en eenige huizen, die niets bijzonders hebben. Maar tegenover het hôtel ligt een half rond plein. Aan het einde daarvan verheft zich het kerkje en al de huizen aan het plein, evenals die, welke zich langs den straatweg daarbij aansluiten, zijn naar hetzelfde model en onder ééne lijst gebouwd. Zij zijn allen van ééne verdieping en hebben ronde ramen. Men kan 't hun wel aanzien, dat zij één' zelfden bouwheer hebben. Rijsenburg is dan ook een kunstmatig dorp, althans het oudste gedeelte. Daarmede is niet gezegd, dat het oud is. Op een kaart

Digitized by Google

vóór 1808 zou men het vruchteloos zoeken. Wèl zou men er den naam vinden, maar als dien van een uitgestrekte heerlijkheid en van een overoud adellijk huis. Ook nu nog ligt bij het dorpje, op kleinen afstand van het logement, een groote en deftige ouderwetsche heerenhuizinge, met een torentje op het hooge dak, een ruim voorplein, stalgebouwen en grachten. Maar dit is het huis Rijsenburg niet. 't Is Sparrendaal, een der weinige lustplaatsen, die hier reeds in de vorige eeuw waren aangelegd, het eenige misschien, behalve het kasteel te Zeist, dat zijn oude gedaante nagenoeg heeft behouden. Ook werd het door den Heer van Rijsenburg bewoond, toen het dorpje gesticht werd, en in zoover was het dus „het huis". Om te zien wat er van het oude en eigenlijke huis van dien naam is overgebleven, zouden wij een goede twintig minuten lang de laan achter de kerk moeten volgen. Aan het einde daarvan zouden wij aan de Langbroeker Wetering eenig houtgewas vinden en een met grachten omringd terrein, waarop een boerderij en een schilderachtig poortje. Dat is het overblijfsel van een der oudste burgten en een der fraaiste ridderhofsteden van het Sticht.

Toen Gijsbrecht van Amstel in 1268 met de Kennemers, Waterlanders en Westfriezen den meester speelde in 's bisschops land, werd Willems huis van Rijsenburg, evenals eenige andere Stichtsche kasteelen, door hem in kolen gelegd. Waarschijnlijk behoorde het destijds reeds aan het edele geslacht Proeijs. Althans, een Willem Proeijs herbouwde het eenige jaren later. Volgens de afbeelding was het in de vorige eeuw nog een groot en aanzienlijk gebouw, onregelmatig van vorm, met allerlei uitbouwsels en trapgevels en een' ver uitspringenden vleugel, waaraan de poortruïne van een veel ouder kasteel was verbonden. 't Begon te vervallen en op 't einde dier eeuw werd het gesloopt. De ambachtsheerlijkheid, binnen wier palen in 1748 maar negen huizen werden gevonden, was aan alle kanten door de hooge heerlijkheid Driebergen ingesloten, maar daarvan niettemin geheel onafhankelijk. De namen der geslachten van Abcoude, Vianen, Culemborg en Heemskerk van Beekestein

Digitized by Google

worden als die van bezitters van slot en ridderhofstad genoemd.

De heer Pieter Jodocus van Oosthuyse, die in 't begin dezer eeuw op Sparrendaal woonde en de heerlijkheid Rijsenburg had gekocht, bouwde in het jaar 1808 het nette kerkje en de stijve huizen om het hoefijzervormige plein. Van de liefde voor regelmatigheid, die zijn geboorte-eeuw kenmerkte, had hij blijkbaar een goed gedeelte geërfd en zijn stichting is dan ook meer eigenaardig dan schilderachtig. Dezelfde stijfheid, waaronder de huizen der Broedergemeente lijden, vinden wij ook hier, maar deze huisjes zijn op veel kleiner schaal aangelegd en daardoor volstrekt niet indrukwekkend. Alleen de beuken rondom de kerk, wassende en hun takken uitbreidend zooals de natuur ze laat groeijen, zeggen ons, dat wij geen dorpje uit een Neurenberger doos of van een bouwprent voor ons zien; en munten ook de latere bouwwerken in den omtrek in den regel niet door losheid uit, daar is toch belangrijke vooruitgang zigtbaar.

Het was of de heer van Oosthuyse in zijne heerlijkheid min of meer wilde navolgen, wat ruim 50 jaar vroeger in de naburige heerlijkheid Zeist was geschied, maar ten behoeve van zijne geloofsgenooten. IJverig R. Catholiek, was 't natuurlijk een R. C. kerkje, dat hij bouwde en sedert hebben dan ook de R. Catholieken in de gemeente Rijsenburg verreweg de meerderheid. Wij mogen niet verzuimen, het kleine, fraaije heiligdom ons te doen ontsluiten. Daartoe hebben wij ons aan te melden bij den pastoor, wiens eenvoudige woning wij in de laan achter de kerk vinden. Op weg daarheen zien wij het kerkhof, met eenige gedenkteekens, waaronder een — boven den grafkelder der familie van Ryckevorsel — wel wat zwaar van vorm is, maar uitmunt door een kunstig gebeeldhouwd kleed, in breede plooijen afhangend van de hooge tombe. Het geele huis eener buitenplaats tegenover de pastorie herinnert ons, dat wij nog steeds in het land der buitens zijn.

't Inwendige der kerk is net en vriendelijk. Fraai stucadoorwerk, eenig snijwerk in hout en enkele geschilderde glazen van verschillende waarde maken het bezienswaardig. In een kapel regts

Digitized by Google

P.A.Schipperus, del: lith. S.Lankhout & Co den Haag

GRAFMONUMENT IN DE KERK TE RIJSENBURG.

Digitized by Google

Digitized by Google

van den ingang hangen een paar niet al te goed zigtbare portretten van den stichter der kerk en zijn huisvrouw. Maar dit een en ander is toch niet het belangrijkste, wat er te zien en te bewonderen is. Dat vinden wij in de kapel ter linkerzijde. En dat zou alleen reeds een wandeling naar Rijsenburg waard zijn. Sedert het jaar 1863 prijkt hier een wonderschoon beeldhouwwerk van den Belgischen kunstenaar Ducasu, door den toenmaligen eigenaar van Rijsenburg, Jhr. van Ryckevorsel, gewijd aan de nagedachtenis der dooden, die in den grafkelder daaronder rusten, — de stichters van de kerk en bij hun leven voortdurend de weldoeners der gemeente. Op de trappen van het grafmonument van grijs marmer, dat een opschrift draagt en de wapenschilden van Pieter Jodocus van Oosthuyse, gest. 1818, en Magdalena Ida de Jongh, die hem tot 1846 overleefde, is een heerlijk vrouwenbeeld van smetteloos wit marmer gezeten. Haar linkerarm rust op het wapen der heerlijkheid; met de regterhand legt zij een' krans op de zerk aan haar voeten. Een lang gewaad, dat het hoofd omhult, golft in breede plooijen langs de slanke, reine gestalte. Het schoone gelaat, vol liefde en weemoed, heeft een onuitsprekelijke bekoorlijkheid. Door het zacht rood gekleurde venster valt op de maagdelijke figuur een licht, dat leven schijnt te geven aan den fijnen, witten steen, zoo krachtig uitkomend tegen de wanden der kapel, in donkeren, ernstigen toon gehouden. Terwijl wij daar staan voor het ijzeren traliehek is het ons, of er een vriendelijke glimlach komt om den mond, of er beweging komt in de teedere hand, of de plooijen van het gewaad niet meer van marmer gebeiteld zijn. Wij verwachten bijna, haar den krans te zien neêrleggen en haar, als dit werk der dankbaarheid is volbragt, te zien opstaan en heengaan uit de sombere kapel, om in de hutten der armen, aan ziekbed of sterfbed, iets te gaan brengen van den vrede die in haar is. En als zij ons voorbij zweefde, wij zouden plaats maken met eerbiedigen groet. — Maar zij blijft, en wij rukken ons los van het onbeschrijfelijk aantrekkelijk kunstwerk, met een herinnering

Digitized by Google

die ons niet spoedig verlaat en met onze hulde aan den kunstenaar, die voor een paar jaar zelf tot zijn rust is ingegaan.

Met de stemming, medegenomen uit het kerkje en zijn grafkapel, is de stemming niet in strijd, waarin wij nog eenigen tijd blijven verkeeren, ons verliezend in de plegtige stilte van het bosch. De eikenlaan naast het hôtel leidt er heen. Zij behoort, even als het bosch zelf, tot het landgoed Kraaijbeek en aan de overzijde der weide, die de laan aan onze linkerhand begrenst, zien wij het plansoen en het huis. Weldra zijn wij aan alle kanten in het hout. Bijzonder zwaar is het niet; zelfs is er vrij wat hakhout en jong gewas, nevens de statige zuilen van den woudtempel, over wier kruin reeds jaren heengingen. Ook de aanleg heeft zooveel opmerkelijks niet. 't Zijn meestal regte, vrij breede lanen en slingerpaadjes, en al is het terrein eenigszins golvend, hooge heuvels en diepe dalen vinden wij er niet. De partijen bij „de Zwitserschе brug" herinneren maar zeer van verre aan Helvetia's rotsen, bergstroomen en meeren! Maar gelijk daarginds in de grafkapel tegenover den dood weemoed zonder bitterheid lag op het reine gelaat der liefelijke maagd, zoo ligt hier over het vriendelijk aangezigt der natuur de weemoed vol vrede van het scheidende leven. De zachte herfstnevel, die toch den glans der zon niet verbergt, rust op het landschap. Hoe bont en toch hoe vol harmonie zijn de tinten van het najaar. Waar tooit zich het eikenloof met zóó rooden, soms bijna purperen gloed, als hier! 't Is of een reusachtige koningsmantel ligt uitgespreid over de toppen, omzoomd met goud, waar het blinkend geele beukenblad zich er mede vermengt. En krachtig steekt er het digte, donkere groen der dennen bij af, terwijl op den grond het rijk geschakeerde tapijt der afgevallen bladeren door de fijne kleuren van mos en heide en witte, zandige plekken of zwartbruine struiken wordt afgewisseld. Een stille waterplas sluimert tusschen de hooge glooijende kanten, de slanke stammen weêr-

Digitized by Google

kaatsend en de grijze, glanzende lucht, die tusschen de kroonen der boomen straalt. Voorbij is de weelderige pracht van den rijken zomertijd, maar de majesteit van den herfst is gekomen, eer de stormen voeren door de takken en het loof verstrooiden, of de nachtvorst het verkleurde en verschrompelde. Alsof het najaar den mensch wilde verzoenen met de gedachte, dat het de heerlijkheid des zomers moet verwoesten, geeft het nog eens zijn volle heerlijkheid te zien, opdat het hart bij het naderen van den winter niet zonder vrede en zonder hoop zou zijn.

Het bosch, door den Rijnspoorweg doorsneden, beslaat een aanmerkelijke oppervlakte en heeft een aantal lanen en voetpaden. Ook vindt men er een paar huisjes en een paar kleine waterstroompjes, zandige hoogten, met gladde dennennaalden bezaaid, ruwe boschwegen met diepe sporen en aan de zoomen ruime vergezigten op de heide. Vooral het gedeelte, dat nog den ouden naam van „Rijsenburgs warande" draagt, is woest en trotsch. Maar ook op kleiner afstand van het dorpje ontbreekt het geenszins aan plekjes, indrukwekkend door hun kunstelooze schoonheid. Een der zijwegen loopt achter de haag, die het terrein van het Aartsbisschoppelijk Seminarie omringt. Ware 't niet, dat deze afsluiting met het hooge ijzeren hek ons aan de bewoonde en beschaafde wereld herinnerde, dan zouden wij hier de weelde daarginds aan den straatweg voor een oogenblik kunnen vergeten. Wild en stout is hier het landschap. Tusschen de dennengroepen op de golvende heide opent zich het verre, blaauwe verschiet. Weelderig struikgewas, gekromde stammen met uitgewaaide takken, ruige heideplanten, omzoomen den rullen zandweg. Hier is de natuur nog nagenoeg in den zelfden toestand als in de eeuwen, die er verliepen eer smaak en mode en gemakkelijke reisgelegenheid de in elkander loopende dorpen Rijsenburg en Driebergen tot de door honderden bewoonde, door duizenden bezochte plaatsen maakten, die zij nu zijn geworden. Maar dat geeft aan den omtrek ook in zoo ruime mate zijn aantrekkelijkheid. Wie de eenzaamheid liefheeft en het maagdelijke natuurschoon zoekt, al is 't maar ter afwisseling van het vrolijk gewoel

Digitized by Google

en van de scheppingen der kunst, die kan hier in overvloed aantreffen, wat hij begeert, om straks weêr in volle ruimte de gemakken te vinden, waaraan hij als kind dezer eeuw is gewend en de zorgende menschenhand op te merken in bloemhof en park.

Een troepje kweekelingen van het Seminarie komt daar juist van de heide en verdwijnt door het hek in de lange laan, die op den achtergevel van het gebouw aanloopt. Als gezondheid en opgewektheid en studielust door het verblijf in een heerlijke landstreek worden bevorderd, dan verkeeren deze jongelingen ontegenzeggelijk in uitnemend gunstige omstandigheden, gelijk over 't algemeen de R. C. geestelijkheid ten onzent haar opleiding op uitgezochte plekjes ontvangt en in de jaren harer studie in ruime mate natuurgenot smaken kan. Ook het bosch van het Seminarie, grootendeels het oude plantsoen van Sparrendaal, is groot en rijk aan eerwaardig hout. — Niet lang vertoeven wij in de eenzaamheid. De zandweg buigt zich langs dit bosch en spoedig vinden wij weêr nieuwe huizen er langs gebouwd. Rijsenburg breidt zich hoe langer hoe meer uit. Het kleine dorpje begint reeds een' niet onbelangrijken omvang te verkrijgen door zijn zijstraten. Maar langs dezen weg is toch 't getal der woningen nog niet groot. Eerst als wij de hooge boomen achter de witte tuinmuren van Sparrendaal nevens ons hebben, digt bij den staaatweg, komen zij in grooter getale en digt aaneengesloten, allen met den stempel der nieuwheid op gevels en daken. En niet onaangenaam is ons de ouderwetsche bouwtrant van het groote heerenhuis, met zijn plein en zijn stallen, door prachtige beuken versierd. Breede, regte vijvers verliezen zich onder de overhangende takken en statig hout vormt den achtergrond van den deftigen aanleg. In 1767 ontving de toenmalige eigenaresse, de weduwe van den Utrechtschen burgemeester Jacob van Berck, den jeugdigen stadhouder met den hertog van Brunswijk en verder aanzienlijk gevolg op het huis, dat wel niet onder de adellijke huizen of ridderhofsteden werd geteld, maar als een der schoonste lustplaatsen van het Sticht zulk een vorstelijk bezoek niet onwaardig was.

Voor eenige jaren werd Sparrendaal tot een buitenverblijf voor

Digitized by Google

den aartsbisschop ingerigt, terwijl op een deel van het terrein het groot Seminarie van het bisdom werd gesticht. Tegenwoordig wordt het huis aan particulieren verhuurd.

De uitgestrekte gebouwen van het Seminarie liggen op eenigen afstand van den straatweg, door opgaand hout ingesloten. Een fraaije weide met vee, eerwaardige lanen en een heldere waterpartij geven er het voorkomen van een aanzienlijke buitenplaats aan.

Aan de overzijde van den weg zien wij het witte huis en den smaakvollen aanleg van de Wildbaan en het digte geboomte van Ruzziburg, dat zich tot de eerste huizen van de stichting der Oosthuijse's uitstrekt.

De korte herfstdag kon wèl besteed worden genoemd en wij hebben het maal, in 's heeren Scholz gastvrije woning ons gereed gemaakt, eerlijk verdiend. Het blijkt ons, dat ook in den tijd, als gasten en reizigers dit oord verlaten hebben, het logement zijn' in den zomer verdienden roem niet behoeft te verliezen. In de duisternis wandelen wij langs den thans verlaten straatweg naar het station Zeist-Driebergen terug, om morgen van daar den togt naar Doorn voorttezetten.

Daar ligt sneeuw op den weg en op de velden, en de herfsttinten der boomen zijn vermeerderd met het wit, dat er grillig bij afsteekt, — de voorbode van den winter. De zon breekt wel door, maar de harde, scherp verlichte wolken bewaren nog wel meer in hun' schoot dan ons aangenaam zal zijn. Door de openingen in het hout blaast een gure wind. Niettemin, 't moet gewaagd. Gelukkig hebben wij grootendeels de luwte van het bosch te wachten en als ons goed gesternte ons niet geheel verlaat, dan mogen wij met een lucht als deze ook wel geestige lichtspelingen en ten slotte een' prachtigen zonsondergang hopen. Met moed dus voorwaarts! Het eerste, reeds gisteren betreden gedeelte van den weg zien wij met genoegen terug, en naauwelijks hebben wij Rijsenburg achter ons, of wij zien het torentje van Driebergen vóór

Digitized by Google

ons en het grijze huis, met zijn zijramen in het hout, dat als het eerste huis van het dorp mag gelden, al is de overgang tusschen Rijsenburg en Driebergen door de reeks van buitens, die wij reeds kennen en een paar nieuwe villa's en boerenhofsteden onmerkbaar. De breede brug met steenen balustrade, over de Schippersvaart geslagen, kan als de scheiding worden aangemerkt, al behoort Sparrendaal officieel reeds tot de laatste gemeente.

Ook Driebergen weet van vooruitgang te spreken. Een eeuw geleden werd het dorp „noch groot, noch vermogend" genoemd, maar het lag „in veel geboomte en gansch niet onvermakelijk". Nu is „groot" betrekkelijk en het dorp zelf, dat een kleine 1000 inwoners tellen zal, is nog altijd zoo uitgestrekt niet. Maar met alle nieuwe huizen, buitenplaatsen, optrekjes, villa's en wat dies meer zij, vormt het toch een gansch niet onbelangrijk geheel, en „vermogend" mag het, naar zijn uitwendig voorkomen te oordeelen, veilig genoemd worden. Het „vele geboomte" en de „vermakelijkheid" verhieven het in den loop van een vijftig jaren tot een der aanzienlijkste plaatsen ten platten lande. „Een buitentje bij Driebergen" is het ideaal der Droogstoppels en ook wel van andere kooplieden en makelaars dan die van zijn' stempel zijn. De vraag is, of 't aan de Droogstoppels wel het beste besteed is, wat hier te genieten valt. Geef hun een plaats, waar velen van hun slag zamenwonen, een plaats, die in de mode is en waar zij tegenover hun concurrenten Busselinck en Waterman, en niet minder tegenover hun vrienden de Rozemeijers, vertooning kunnen maken met huis en hof en rijtuig en 't zal hun tamelijk onverschillig zijn, of de natuur haar gaven er mild of karig ten toon spreidt. Dennenbosch en heide zijn althans stellig niet productief genoeg, om naar hun' smaak te wezen. Wie van hun' geest niet zijn, kunnen ook bij Driebergen, evenals in de gansche hoog bevoorregte landstreek, overvloed van zeer verschillende schoonheden vinden, behalve het eigenaardige genot van een digt bevolkte en door kunst rijk getooide verzamelplaats van weelde en welvaart. Uitgestrekte bosschen, golvende heidevelden, grootsche vergezigten zijn te vinden ten N. van den

Digitized by Google

straatweg. Een bereisd vriend verhaalt ons, dat die landschappen treffend herinneren aan de natuur in Rusland en zelfs aan niet weinig partijen binnen de heilige stad Moscow, zoodat wij tevens eenig denkbeeld verkrijgen van het rijk der Czaren. En ten Z. liggen de vruchtbare weiden en akkers, door lanen en boschjes afgewisseld, in de rigting der Langbroeksche Wetering, terwijl aan de oevers dier vaart, nevens tal van aanzienlijke buitengoederen, nog eenige merkwaardige proeven van oude militaire bouwkunst zijn overgebleven. — Ons maakt de kortheid der dagen het heden ondoenlijk, van Doorn uit den terugweg langs de Wetering te nemen, maar wij blijven dien in meer dan één opzigt belangrijken togt ons voorbehouden. Tusschen Driebergen en Doorn is de afstand een goed uur gaans. 't Zijn altijd weêr buitens langs den straatweg, maar niet meer zoo digt aaneengesloten, als wij ze sedert Zeist en nog vroeger zagen. Wij vinden hier meer groote landgoederen, met een' aanleg in de nabijheid van het huis, maar overigens met de bouwlanden, bosschen en hofsteden, die aan deze streek een landelijker en eenzamer voorkomen geven. Meer dan één heerenhuis ligt ook op eenigen afstand van den weg, zoodat van hun plantsoen en hun bloemperken minder te bespeuren is. Dat geldt intusschen nog niet van den onmiddellijken omtrek van Driebergen, waar de kom van het dorp onmerkbaar overgaat in een reeks van oudere en nieuwere buitenverblijven, met veranda's en koepeltjes en tuinen, door rasters of ijzeren hekken of groene hagen afgesloten, onder het lommer van iepen, linden, beuken, kastanjes en ander hoog en breed getakt geboomte. Zijlanen loopen ginds en her naar de bosschen en velden ter zijde van den weg, en als wij de landhuizen van Dennenheuvel en Welgelegen achter ons hebben, dan zijn wij bij het begin der breede, fraaije beukenlaan, die naar het deftige Dennenburg leidt. Dit landgoed behoort, evenals het een weinig verder gelegen Broekbergen, tot de lusthoven die reeds uit de vorige eeuw dagteekenen. Zij waren het eigendom der burgemeesterlijke familie van der Muelen uit Utrecht. De Hollandsche minnaars van

Digitized by Google

het buitenleven dwaalden destijds nog zoover niet af. Zij zochten en vonden dat genot grootendeels binnen de palen hunner eigene provincie. Schellinger was onder de Amsterdamsche kooplieden een der uitzonderingen, en zijn sympathie voor de Moravische Broeders was vermoedelijk wel de reden, dat hij zoover van huis een heerlijkheid kocht. Na den verkoop van Zeist heeft hij zich waarschijnlijk ook niet meer opgehouden in de destijds daarvan weêr afgescheiden en door hem in bezit gehouden heerlijkheid Driebergen. Daar was destijds geen „heerenhuis," gelijk er nooit een schijnt geweest te zijn en nog geen gevonden wordt.

Nevens de buitenplaats de Wildbaan, even vóór Driebergen, loopt een kunstweg over Dennenburg naar de Langbroeker Wetering, die tegenover de ridderhofstad Sterkenburg uitkomt. Den hoogen ronden toren van dat oude en edele huis zien wij reeds spoedig boven het houtgewas uitsteken, wanneer wij even de laan van Dennenburg inslaan, en herhaaldelijk komt bij onzen verderen togt langs den straatweg dat zware bouwgevaarte te voorschijn, als om ons te noodigen, het niet te vergeten.

De breede weg, met zijn grasranden en een voetpad er nevens, leidt ons langs open plekken, met jeugdig, krachtig verlicht hout, langs akkers, door bosschen omzoomd, waar het ligtgroene winterkoren den bodem reeds begint te kleuren, of de zwarte aarde het zaad nog verbeidt, onder de krachtige takken van beuken, wier geele bladeren de slooten en greppels vullen, langs berkenboschjes en weiden, met donkere dennen op den achtergrond, langs boerderijen en boomgaarden en zijlanen van eiken, die hier minder goed dan de beuken schijnen te gedijen. Ook aan buitens ontbreekt het niet. Welgelegen met zijn waterpartij, het witte huis van Dennenhorst, de Horst, Veldzigt, Rusthof, Lindenhorst met zijn overplaats, Buitenlust met zijn' ouderwetschen zijgevel, volgen elkander op, nu eens aan deze, dan weêr aan gene zijde van den weg. Een schilderachtige schaapskooi, een eenzame molen, de toren van Sterkenburg in de verte boven het open veld, links vóór ons op eenigen afstand het grijze huis en het digte bosch van Heidepark, met

Digitized by Google

het bouwland er voor, dat alles geeft aanhoudend afwisseling aan het vriendelijke landschap. Voortdurend blijkt de streek dan ook gezocht, gelijk zij verdient. Een gansch nieuw huis is daar ginds gebouwd. Boschwijk heet het. Rosé gepleisterd en met wit afgezet, met tal van ramen in allerlei vorm, met een' glazen koepel en versierde schoorsteentjes op het dak en beelden op de lijst, met een bergje in den pas aangelegden tuin, toont het, dat de bouwheer veel voor zijn bezitting over heeft, maar — gij weet het — de gustibus non est disputandum, zooals de geleerden zeggen.

De trotsche sparrenlaan van Heidepark en het deftige steenen huis, de smaakvolle groepen van acacia's bij het ijzeren inrijhek, de stille vijver tusschen de hooge dennen van Oudeweg, vormen met den prachtigen straatweg hier een schoon en indrukwekkend geheel. Een lange laan, die uitgestrekte dennenbosschen doorsnijdt en zich aan de overzijde tot in een onafzienbare lengte voortzet, is afgesloten met een hek, waarop wij den naam der Ridderhofstad Sterkenburg lezen. Zij loopt er nagenoeg regt op aan, over de gronden der aanzienlijke heerlijkheid, en verbindt het oude huis met het voor weinige jaren gebouwde Nieuw-Sterkenburg, dat aan den anderen kant van den weg, tegenover de buitenplaats Doornsveld, in heerlijk hout is gelegen. 't Heeft ook een' toren, even als het vaderlijk huis, en gelijk het zich vertoont aan de overzijde van een fraaije weide, tusschen de oude bosschen en met de donkere laan, die er heenleidt, is het nieuwe huis en goed den overouden roem van het stamslot niet onwaardig. De straatweg zelf blijft aan schoonheid en afwisseling rijk. Nu eens voert hij tusschen donkere bosschen van sparren, waar lange lanen een doorzigt geven op het blaauwe verschiet, dan langs beukenpleinen, waarover het witte voetpad slingert, straks langs kreupelhout, van zandsporen doorsneden. Hooge beuken welven zich over de breede heirbaan, forsch en statig oprijzend uit den bemosten grond, of slanke, sierlijke berken laten hun witte stammen blinken, in smaakvolle groepen vereenigd.

Tot aan Doorn, dat niet ver meer is, zouden wij met on-

Digitized by Google

verminderd, met steeds klimmend genot, dien prachtigen straatweg volgen, ware 't niet dat een lange zijlaan ter regterhand ons noodigde er van af te wijken, om langs andere wegen het dorp te bereiken.

Aan het einde dier laan toch onderscheiden wij even de grijze muren van een groot heerenhuis, met torens, poort en brug. Tusschen akkers en bosschen, waarin talrijke zijlanen en voetpaden zich verliezen, komen wij over de voormalige buitengracht op een ruim grasplein, hier en daar met statig geboomte bezet, en regt daartegenover ligt het kasteel, in een' ruimen vijver, aan drie zijden door het hooge hout van thans zoo rijk getinte en geschakeerde sparren, eiken, beuken, kastanjes en platanen ingesloten. Het hoofdgebouw heeft een' trapgevel en twee rijen boogvensters boven de kelderverdieping. Aan de eene zijde loopt een terras, dat in verbinding staat met een' achtkanten toren, waarachter een zware ronde toren uitspringt. Een wilde wingerd, als een purperen mantel afhangend van de transen, plooit zich rondom de stroeve muren, en kloeke, spitse torenkappen doen daar boven hun blaauwe leijen tintelen in de zon, wier stralen door de dreigende hagelwolken breken. Aan de andere zijde ligt een open pleintje, van voren ingesloten door een' gekanteelden muur, met een' vierkanten toren op den hoek en aan den achterkant door een' zijvleugel van het huis, mede met een' trapgevel en een' slanken, ronden, door een klokvormige kap gedekten toren. De steenen brug, met sierlijke balustrade, leidt naar de poort in den muur, die tot het plein toegang geeft. Aldus vertoont zich tegenwoordig de oude ridderhofstad Moersbergen, een der adellijke huizen van het Sticht, sedert de eerste helft der 15de eeuw bekend. Oorspronkelijk, naar het schijnt, een eigen goed, aan het edele geslacht de Wael behoorende, werd het in 1492 als thinsgoed opgedragen aan de Domproostdij te Utrecht. Na door huwelijk aan de van Oostrums te zijn gekomen, werd Moersbergen in het begin der vorige eeuw het eigendom der familie de Boot en eenige jaren later der baronnen d'Ablaing van Giessenburg, in wier bezit het nog altijd is.

Digitized by Google

't Is in hoofdzaak nog hetzelfde gebouw, zooals het volgens een afbeelding vóór ruim honderd jaren was, en waarschijnlijk had de toenmalige ridderhofstad wel den grondvorm van het oude kasteel bewaard. De restauratie in gothischen stijl verving de hooge daken, met hun sierlijke dakvensters, door trapgevels, de kruisramen door spitsboogvensters, nam de fraaije gesloten balkons der bovenverdieping van het hoofdgebouw weg, verlaagde den vierkanten hoektoren en veranderde de klokvormige kappen der beide hoofdtorens in spitsen. Daarentegen bragt zij den ronden zijtoren, den gekanteelden voormuur met de poort en verving de houten brug door een steenen. Met die afbeelding vergeleken, heeft het huis in deftigheid en afwisseling van vormen niet gewonnen, en zeker heeft het verloren aan kleur, nu de eentoonige grijze „portland" den boventoon voert. Wat het zou kunnen zijn, toonen de met wilden wingerd begroeide torens, die inderdaad sieraden van het slot genoemd mogen worden. Maar ook zooals het is maakt het edele huis een' goeden indruk, en wat ook in den loop des tijds min of meer in zijn nadeel moge veranderd zijn, stellig niet het plantsoen rondom den vijver, waar heerlijke boomen en smaakvolle boschpartijen de stijve berceaux en de geschoren hagen vervingen, en 't is wel te zien, dat de tegenwoordige bezitter der schoone hofstad haar zorgvuldig in waarde en naar verdienste in eere houdt.

Onder de vele wandelingen, die een niet al te spoedig vermoeide voetganger in den omtrek van Doorn met groote voldoening kan maken, behooren die in de bosschen van Moersbergen en van daar door de korenvelden en de trotsche lanen van Sterkenburg of Hardenbroek naar de Langbroeksche wetering, om over Sandenburg naar het dorp terug te keeren, terwijl ook de achterweg naar Driebergen, op Dennenburg uitkomende, zijn eigenaardige schoonheden heeft, al is bij kortstondig vertoef in deze streken de straatweg het meest aanbevelenswaardig. De wandelaar, wien slechts weinig tijd ten dienste staat, moet hier veel ongezien laten, wat uit zijn' rijkdom hen verkwikt, die er zich dagen en weken kunnen ophouden. Wij zullen dan ook het verwijt niet kunnen ontgaan, dat wij onvolledig en opper-

Digitized by Google

vlakkig van de schoonheden der Stichtsche lustwarande verhalen, maar wij zijn nu eenmaal „Wandelaars door Nederland" en geen logeergasten, die naar harten lust den ganschen omtrek kunnen doorkruisen, totdat zij nergens meer vreemdelingen zijn.

Beperkt in den tijd, moeten wij ons beperken tot wat niet ver van den straatweg afligt, om welligt later nog eens te bezoeken, wat ditmaal onvermeld moet blijven.

Wij keeren echter niet naar den straatweg terug. Het laatste gedeelte daarvan, tusschen de laan van Moersbergen en Doorn, zien wij straks nog wel. — Niet zonder schade trouwens zouden wij het ongezien laten. — Naast een boerenwoning in de beukendreef loopt een zijpad boschwaarts in, door hakhout, dennen, berken, hier en daar langs een stukje heide, langs sparrenlanen met groenen grond, voorbij arbeiderswoningen en boerderijen, met weiden en bouwgrond, en met het donkere bosch van het Huis te Doorn vooruit. Van den buurtweg leidt meer dan één pad naar straatweg en dorp, maar wij houden het pad, dat tusschen jonge eiken, wilgen en reeds ontbladerde populieren langs den zoom van het digte plantsoen rondom het schoone huis voert. Het landschap is hier vlak en de bosschen van Neerlangbroek wijken ver naar den achtergrond, maar ter afwisseling is het gezigt over de ruime vlakte niet zonder aantrekkelijkheid en het hooge hout ontbreekt er waarlijk niet, waar 't aan onze linkerzijde fier en statig in weelderigen overvloed oprijst, zich spiegelend in de breede buitengracht, die het bosch omringt en in de waterloopen, die het hier en daar doorsnijden. 't Kasteel blijft evenwel bijna geheel er door verborgen en ook als wij op den grintweg naar Langbroek zijn uitgekomen, vinden wij wel een' der toegangen tot het goed, met het fraaije Zwitsersche huis van den portier, maar nog altijd geen voldoend gezigt op het heerenhuis. 't Is ons trouwens niet onbekend, dat het kasteel, behalve een' hoektoren, geen overblijfsels van zijn' ouden bouwtrant behouden heeft, terwijl wij ook overigens den omweg ons niet hebben te beklagen. Want van deze zijde het dorp naderend, zien wij den fraaijen aanleg van het vriendelijk buitengoed Citio

Digitized by Google

en de statige bosschen van het aanzienlijk Schoonoord, terwijl het kerkje van Doorn, door bouwvelden en houtgewas omringd, van een ruim en liefelijk landschap het bekoorlijk middelpunt is.

De Doornsche kerk ligt op een bekrompen pleintje, nagenoeg geheel door huizen ingesloten, ter zijde van de ruime markt. 't Gebouw zelf is ook niet groot en de toren evenmin, al heft hij zijn scherpe spits wakker omhoog. Met uitzondering van den toren en van het koor, is het kerkje van tufsteen opgetrokken en boven den ouden, thans digt gemetselden ingang bleef eene eigenaardige en tamelijk zeldzame versiering over, bestaande in een' grooten ruitvormig overkruisten rooden zandsteen, overwelfd door den boog, die eenigszins van den gedrukten rondboogvorm afwijkt en een begin van overgang tot de gothiek aanwijst. Ook is er in den muur nevens het koor een zonderling rond gat, thans evenzeer gesloten, aangebragt. Het heeft het voorkomen van niet in later tijd voor schiet- of spiegat te zijn uitgebroken, maar bij den bouw der kerk opzettelijk gemaakt. 't Is althans met een' rand van duifsteen omringd en kan als lichtopening hebben gediend, maar dan is het vreemd om zijn plaatsing en gedaante. Het oudste gedeelte der kerk schijnt uit de 12de eeuw te dagteekenen. Op dat tijdperk wijst ook de betrekkelijke kleinheid en de nette bewerking van den tufsteen. Heeft er vroeger een bedehuis bestaan, dan zal 't wel van hout zijn geweest. En onwaarschijnlijk is het niet, dat er reeds in overoude tijden althans een kapel werd gevonden. Doorn toch was reeds in het begin der 9de eeuw een eigendom van St. Maarten, waarvan bisschop Alferik het vruchtgebruik afstond aan dien graaf Rotgarius, die vele zijner eigene goederen der kerke geschonken had, en het stond van ouds onder het bestuur van den Domproost, zooals uit een stuk van 1126 blijkt. 't Is dus te gissen, dat het binnen de grenzen der heerlijkheid niet ontbrak aan een bevolking talrijk genoeg om een plaats van godsvereering te

Digitized by Google

behoeven, te meer, daar ook de opgezetenen van Driebergen tot deze parochie behoorden. Wordt de naam Doorn teregt als boom verklaard, dan hebben wij hier misschien te denken aan een' bijzonderen boom. Bij de oude boschrijkheid der landstreek is die naam op zich zelf een tamelijk onzekere plaatsbepaling en het vermoeden ligt voor de hand, dat hier een alom in den omtrek bekende heilige boom stond, bij de invoering van het Christendom door een kapel vervangen.

De huizen van het dorp zien er voor het meerendeel vriendelijk en net onderhouden uit. Rood of geel of wit, soms met tuinen er voor of er omheen, vertoonen zij zich vrolijk tusschen het groen. Er zijn eenige straten en er is een groot marktplein, dat met een pomp, een zware linde en een schoone acacia prijkt en waar ook de twee zeer aanbevelenswaardige logementen liggen. In het drukst van den tijd is hier, evenmin als in de gansche streek, op logies voor den gaanden en komenden man te rekenen. Zij zijn dan doorgaans door families bezet. Maar wanneer men er ook kome, op 't ontvangen van gasten zijn zij uitstekend ingerigt en wedijveren ze met die van Driebergen, Rijsenburg en Zeist in voorkomende bediening, goede tafel en billijke prijzen. De bezoekers van het heerlijk oord kunnen dus ook in dit opzigt Doorn met volle gerustheid tot hun rustplaats kiezen. Overigens doen zij wel, als zij zich niet al te lang onder de veranda's of op de balkons dezer inrigtingen ophouden, want zóó lang is de langste zomerdag niet, of hij is veel te kort, om alles te zien wat in den omtrek kan worden genoten.

Daar is — op vrij grooten afstand trouwens, al is die voor een' kloeken wandelaar niet te groot — de veelbezochte Darthuizerberg, met zijn jagershuis, waar men pannekoeken eet en van waar men een uitstapje maakt naar

»Nellensteins gepleisterd graf",

de witte piramide tusschen de hooge dennen op den heuvel, om welligt in den stillen avondstond den togt met een wandeling over de heide naar 't station Maarsbergen te besluiten. Daar

Digitized by Google

is, wat naderbij, van meer dan één hoogte menig prachtig hei- en boschgezigt te vinden. Daar is, vlak bij het dorp, op het landgoed Schoonoord meer dan één fraaije boschpartij en digt nevens den straatweg is er een liefelijk plekje, waar tusschen beuken en sparren, acacia's en dennen een romantische waterkom zich verschuilt, en statig is de lange laan voor het deftige grijze huis, van schilderachtige esschen omringd en met den éénen hoog gewassen en hoog gesnoeiden esch voor den ingang. Daar zijn liefelijke landwegen, van waar men het dorpje ziet liggen in zijn' rustigen eenvoud, als onder de hoede van het trotsche kasteelbosch en met den krans der buitengoederen er om heen. Daar zijn stille kronkelpaadjes door jonge dennenbosschen en breede zandsporen door de purperen heide, waarover de witte berken hun sierlijke kroonen buigen. Er is geen denken aan, om alle bezienswaardige punten te bezoeken, maar een proeve van de onderscheidene landschappen in den omtrek kunnen wij toch in een' niet al te uitgebreiden kring vinden.

Wij wandelen het kerkje langs naar den hoofdingang van het park rondom het kasteel — het deftige ijzeren hek tusschen de met vazen versierde hardsteenen pilasters en de statige beukenlaan daarachter. Er is geen vrije wandeling op de plaats, die om haar eerwaardig hout, haar' smaakvollen aanleg, haar breede vijvers een' welverdienden roem geniet, maar overigens geen bijzondere merkwaardigheid bezit waarom wij 't ons ten pligt zouden moeten stellen er den toegang te vragen. Ook het fraaije, groote huis is daartoe te veel gemoderniseerd. In de vorige eeuw vertoonde 't zich als een ruim, niet zeer hoog hoofdgebouw, met een' zwaren vierkanten toren op den hoek. Een dergelijke, iets hooger maar minder dik, aan de andere zijde van den voorgevel, bevatte de poort, waarheen een houten brug den toegang gaf, en twee ronde torens prijkten aan den achtergevel. Thans zijn de muren even hoog opgetrokken en onder één groot dak gebragt, zoodat het een colossaal vierkant gevaarte is geworden, aan welks voormalige bouworde alleen de ronde hoektoren nog herinnert. De vierkante torens aan het front werden twee kleine, vooruitspringende vleu-

Digitized by Google

gels, waartusschen tegenwoordig de ingang wordt gevonden. Nog altijd omringt een gracht het edele huis, maar de oude en de nieuwe muren zijn met dezelfde pleisterlaag bedekt, zoodat het zich meer als een aanzienlijk landhuis, dan als een oude burgt voordoet.

In den aanvang der 14de eeuw werd het kasteel gesticht door den domproost Floris van Jutfaas. Diens leenvolger Hendrik van Mierlar voltooide den begonnen bouw en tot in 1634 bleef het door de achtereenvolgende domproosten bewoond. Had welligt de verwoesting van Doorn door den Hollandschen graaf in 1322 aanleiding gegeven tot het stichten van een versterkt kasteel, 't kon de dorpelingen in 1420 en 21 niet beschermen tegen de Geldersche stroopers, die er kwamen plunderen en branden. En zijn weerbaarheid werd niet op de proef gesteld, toen hier in 1584, evenals op Sterkenburg, Staatsche soldaten onder bevel van Philips Cassel in bezetting lagen. 't Laat zich vermoeden, dat zulk een inlegering voor huis en hof niet zeer voordeelig was. Reinier van Goltstein, die 't kasteel en de daarbij behoorende landerijen als vrij eigen goed in 1634 kocht, droeg het aan prins Frederik Hendrik als graaf van Buren op. Sedert werd het als een leen van Buren door verschillende familiën bezeten, terwijl het in 1536 als een ridderhofstad werd erkend. De heer Labouchère is tegenwoordig eigenaar van het Huis te Doorn.

Van het voetpad langs den zoom van het bosch zien wij het deftige gebouw, tusschen het hooge hout indrukwekkend gelegen, en volgden wij dit pad met zijn groene hagen, dan zou 't ons op de plaats achter het huis brengen. Maar zóóver gaan wij niet. Bij de vriendelijke, fraai met klimplanten en wilde rozen begroeide chalet kiezen wij de prachtige wilde laan, die uitloopt te midden van heerlijke boschpartijen, waar uit den heuvelachtigen, met donzig mos en wuivende varens begroeiden, met bruine, roode en geele bladeren bezaaiden bodem krachtige stammen oprijzen, waar de rijke herfsttinten schitteren in volle heerlijkheid, waar de najaarszon straalt tusschen de bonte loofgewelven en een opening in het hout ons een uitzigt gunt op het torentje van het dorp,

Digitized by Google

met zijn scherp verlichte huizen. Een der paden voert ons naar den straatweg, tegenover het hek van het landgoed Buitenzorg, met zijn lange regte laan. Nog eens komt van de breede, schoone heirbaan, die wij een eindweegs volgen in de rigting van Doorn, het „Huis" in 't gezigt en dan slaan wij een zijlaan van acacia's en jonge beuken in, om ons te laten leiden naar de heidevelden en dennebosschen ten N. van den straatweg, waar weêr andere tafereelen en nieuwe schoonheden ons wachten.

Hier vinden wij de witte zandsporen door de graauwe heide, het fijne grijs- en blaauwgroene korstmos, den paarschen bodem, waar de erica haar' bloem nog niet heeft verloren, de blanke berken en de grijze beukenstammen, het teedere groen der jonge sparren, het gouden loof van het wilde kreupelhout, het diepe blaauw der verre heuvels, de donkere lijnen der bosschen, golvend langs de hoogten en neêrdalend in de valleijen — al de liefelijkheid en den ernst van het landschap, waar de menschenhand den ruwen zandgrond bedwong, maar nog niet onbetwist en onverdeeld heerschappij voert over de weerbarstige natuur.

Zijn wij op den grintweg naar Maarn gekomen, dan zien wij een der zegepralen, door zorg en geduld in den loop der jaren op haar behaald. Daar liggen kampen hakhout en bosch, sparren en beuken, berken en acacia's, weiden en bouwvelden, eikenlanen en boschpleintjes en op een glooijende hoogte het vriendelijke witte huis van Zonheuvel, met zijn rieten dak en zijn weelderige klimplanten, met zijn boerderij en zijn' boomgaard er nevens. Een halve eeuw geleden was alles hier barre wildernis. Thans is het grondgebied van Zonheuvel, met de daaraan grenzende bosschen van Schoonoord, een der sieraden van den omtrek en de weg naar Maarn wordt niet vergeten door wie in den zomer in de rijk bevoorregte streken, waardoor onze togt ons leidde, vertoeven.

Zonheuvel ligt op een vrij aanzienlijke hoogte. 't Ontbreekt in den omtrek aan fraaije en ruime vergezigten niet. Even voorbij het huis, waar de weg naar Maarn benedenwaarts loopt, opent zich een heerlijk uitzigt over de groote, golvende heide. Hier en

Digitized by Google

daar breken donkere dennenbosschen het bruin van den ruigen bodem, dat allengs in het fijne blaauw van het verschiet overgaat. De witte dampkolom wijst de spoorbaan aan, die de uitgestrekte wildernis doorsnijdt. Hoog boven de heuvelen verheft zich van verre de slanke toren van Amersfoort en ginds rijst de piramide van Austerlitz. Donkere wolkschaduwen ijlen in vliegende vaart door de dalen en klimmen tegen de hellingen op, als op den voet gevolgd door stroomen van licht. De torens in de verte steken zwartgekleurd tegen den grijzen hemel af, om straks weêr helder verlicht te blinken aan den horizon. De versterkende wind suist door de toppen van het hout aan den grintweg, de ritselende bladeren afstroopend van de takken en ze voor zich uitjagend in wijde kringen. Het korte gras beeft op zijn' stengel en de jonge stammen buigen zich voor de magtige geesten, die in wilden galop komen aanrennen over de heide. Daar is gezondheid en levenskracht in te ademen met volle teugen! Maar de tijd voor de open rijtuigjes en de ligte zomertoiletjes is voorbij. Thans zien wij ze ook niet. Eenzaam en stil is het op den weg. Verlaten is de uitspanning te Maarn, en de buitens bij den viaduct in den spoorwegdijk, om het aanzienlijk landhuis van den Plattenberg gegroept, hebben hun bewoners zien heengaan. De vrolijke drukte van den zomer is hier met den zomer verdwenen.

Als wij terugkeeren naar Doorn, dan genieten wij van den heuvel, die langzaam naar de zijde van het dorp afdaalt, het fraaije gezigt op de boschrijke streek, waartusschen de torenspits uitsteekt en waartegen de witte huizen krachtig uitkomen. En voert eindelijk de wagen, die van Wijk bij Duurstede over Doorn naar 't station Driebergen rijdt, ons terug langs de bosschen van „het Huis" en de buitengoederen Buitenzorg, den Hirtler en Aardenburg, dan gaat de najaarszon bloedrood n purperen en gouden wolkgevaarten onder. Achter de fierei stammen blinkt haar gloed in wonderbare heerlijkheid, als om ons bij het afscheid nog eens de majesteit van den herfst in dit indrukwekkend schoone landschap te toonen.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

Bl. 102. Een der hofsteden aan den straatweg bij het fort heet Vredendaal. Eertijds stond er een klooster van dien naam, bewoond door Hieronymus- of collatiebroeders, van het vermaarde Hieronymusdal te Delft afkomstig en sedert 1419 levende naar de inzettingen der reguliere kanunniken van Windesheim. In den aanvang der 15de eeuw gesticht, werd het in 1527 door de Gelderschen verbrand. Later herbouwd, werd het in 1585 verwoest, opdat de vijand er zich niet zou nestelen, en in het volgende jaar gesloopt. Tegenover het klooster lag het Leprozenhuis, Melaten genoemd, in 1528 in de asch gelegd.

De destijds bestaande buitenplaatsen tusschen Utrecht en Doorn zijn vermeld, met opgave van de namen der eigenaars, in Christemeijers nog altijd wel bruikbaar boekje: Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe (1837), minder volledig in v. d. Monde's: Utrecht en derzelver fraaije omstreken, met kaartje (1842.) De in zijn' tijd bestaande verzamelingen voor wetenschap en kunst in Utrecht zijn daarin beschreven, o. a. ook die op Vollenhoven van den baron van der Capellen, wiens treurig ziek- en sterfbed in de onlangs verschenen autobiografie van prof. Mulder op aandoenlijke wijze herdacht wordt.

Een goede wandelkaart van Utrecht en omstreken, met bijschrift van Martin Kalff, is uitgegeven bij J. G. Broese te Utrecht.

Hoe zich in de vorige eeuw het Vrouwenklooster, de huizen Zeist, Kersbergen, Rijzenburg en Doorn en het poortje van Blikkenburg vertoonden, is o. a. te zien in de platen, behoorende bij den Tegenw. Staat van Utrecht.

Over de geschiedenis en den voormaligen luister van het vrouwenklooster is tamelijk veel voor den belangstellende te vinden. Oorkonden betreffende de stichting, eenige bezittingen, en hooggaande twisten met den abt van Oostbroek zijn uitgegeven door het Hist. Gen. te Utrecht: Codex

Digitized by Google

dipl. serie 2, Deel 4, Afd. 2. Een dagverhaal, geschreven door de abdis Hendrika van Erp, is bewaard Matth. Anal. Daaruit blijkt o. a. dat de kerk met twee torens prijkte, waarvan een in 't begin der 16de eeuw inviel, dat er een priesterhuis en een bouwhuis werd gevonden, dat het door een muur met twee poorten was ingesloten — dat het klooster in 1516 en '17 door Hendrik van Nassau met vele edelen en in 1545 door keizer Karel en den bisschop werd bezocht — dat in 1527 de Gelderschen er veel moedwil bedreven en in 1528 den windmolen verbrandden, de kerk beschadigden en plunderden, bedden weghaalden, de glazen stuk sloegen, terwijl in hetzelfde jaar Floris van Egmond er kwam, met veel volk, dat de veulens van het klooster meênam — dat in 1543 de nonnen met blanke messen werden bedreigd. Voorts blijkt uit Matthaeus, dat het klooster in 1583 nog stond en in orde was, zoodat de opgaaf in den Tegenw. Staat, waarbij 1548 als het jaar der slooping genoemd is, onjuist is. Dodt van Flensburg I, bl. 166, bewaarde 't relaas van den moedwil en de ontheiliging, in 1481 er gepleegd door de partijgangers van David van Bourgondië, in tegenwoordigheid van den bisschop zelven. Ook Oostbroek en Vrededal leden destijds groote schade.

Omtrent de abdij van Oostbroek zijn in dezelfde bronnen berigten te vinden. De steenen doodkist, er opgegraven, is beschreven in het Nieuw Archief van K. gesch. 2de serie, Deel VIII, bl. 408 en in den catalogus der Archeol. Verg. van het prov. Utr. Gen. (1868) bl. 169. Ook die te Zeist gevonden is daar vermeld, bl. 170.

De opgaven omtrent de geschiedenis van Houdringe heb ik te danken aan jhr. F. van Bevervoorde tot Oldemeule te Amsterdam, wiens moeder uit het thans uitgestorven geslacht v. Westrenen van Themaat stamde. Zulke mededeelingen omtrent weinig bekende bijzonderheden zijn altijd welkom.

Bij het huis Kersbergen is de poort der oude ridderhofstad nog over.

Bl. 118 lees Rotgarius voor Lotgarius.

Digitized by Google

Cornelis Schellinger was, volgens mededeeling van prof. de Hoop Scheffer te Amsterdam, in 1715 bij de gemeente in de Zon gedoopt, ging echter in 1729 tot de gemeente bij 't Lam over, waarschijnlijk uit ingenomenheid met den leeraar Joh. Deknatel. Deze Deknatel was een vurig voorstander van de Hernhutters en woonde geregeld hun oefeningen bij. Ook Schellinger zal daar niet ontbroken hebben.

Nadere bijzonderheden omtrent Bethanië zijn te vinden in de jaarlijksche verslagen dier aanbevelenswaardige inrigting.

In de vorige eeuw lag op den hoek der laan van het huis te Zeist, de buitenplaats Beek en royen. Het ouderwetsche huis (van Hoog Beek en royen te onderscheiden) ligt nog in de dorpsstraat, tegenover de laan, op bl. 128 vermeld; op het terrein van dat landgoed is blijkbaar later een reeks huizen gebouwd.

Schaerweijde en de Breul waren van ouds ambachtsheerlijkheden, later onder de hooge heerlijkheid Zeist gebragt. De Breul behoorde, evenals de heerlijkheid Kattenbroek, aan de Heeren van Moersbergen.

Rijnwijk wordt als een zeer oude plaats vermeld. In 1005 werd de hof aldaar door graaf Balderik en Adela aan de abdij van Deutz geschonken. De graaf van Gelder werd er in 1256 eigenaar van. In 1725 zocht de proost der Luxemburgsche abdij Orval er met veertien kloosterlingen, om hun Jansenistische gevoelens verdreven, een wijkplaats.

Een der Heeren van Moersbergen, Bartholomeus de Wael, was een ijverig voorstander van de zaak der Staten tegen den koning van Spanje, een der Stichtsche gemagtigden tot het ontwerpen van de Unie en met den toenmaligen Heer van Sterkenburg in 1584 een der aanvoerders van het krijgsvolk ter bescherming van Utrecht.

Digitized by Google

Schoonoord bij Doorn behoort ook tot de betrekkelijk oude lustplaatsen. In de vorige eeuw behoorde zij aan Mr. Hendrik Swellengrebel, Deken van het Domkapittel.

Omtrent de stichting van het huis te Doorn loopen de berigten uiteen. De gewone voorstelling, volgens welke het in 't begin der 14de eeuw door Floris van Jutfaas is gesticht, is in den tekst gevolgd en daar in verband gebragt met de verbranding van Doorn door graaf Willem den Goede, die verbitterd was omdat Jacob van Oudshoorn tegen zijn' wil tot bisschop gekozen was. Arent toe Bocop laat daarom »des nyen ghecoiren byscops wthoff ende woeninghe tot Doern" met alles wat daar in was, verbranden en vernielen (Cod. Dipl. 2de serie, Deel V, bl. 254). Volgens Freschot: Hist. de la ville et province d'Utrecht werd het prachtige huis van Floris van Jutfaas, »bij Utrecht", met al zijn rijke meubels daarom verbrand, want aan hem weet de graaf vooral den uitslag der verkiezing. Witkamp, Gesch. den 17 Nederl., Deel II, bl. 551, past dit toe op het Huis te Doorn, en noemt den Domproost Floris van Zutfen. De zaak is dus nóg niet in 't reine.

Digitized by Google

TE VUGHT EN NAAR BOXTEL.

De wijze en wakkere schoolmeester Lichtknecht was van oordeel, dat men voor zijn vrienden fraaije en welriekende bloemen tot een' ruiker garen moet, maar hun geen brandnetels of kwalijk geurende kruiden behoort aan te bieden. Hij wil, dat men hen deelgenoot make van verblijdende ervaringen, niet hen lastig valle met zijn klagten en grieven. Daar is in de wereld zooveel goeds en schoons, wat zouden wij elkander bij voorkeur onthalen op het onaangename en verdrietige! — Vader Lichtknechts raad hebben wij niet vergeten bij de mededeeling van wat ons op onze zwerftogten door het land onzer inwoning ontmoette. Hun, die welwillend met ons wandelen, — onzen bekenden en onbekenden vrienden — gunden wij gaarne 't genot van vriendelijken zonneschijn, liefelijke landschappen, goede wegen, verkwikkende koelte. De brandende hitte, de gure windvlagen, de graauwe luchten, de kille regens, de vervelende landstreken hielden wij voor ons en lieten er alleen zóóveel van zien, als noodig was ter herinnering, dat niet alles even aangenaam is, of niet alles even bezienswaardig. Trouwens, zelven hadden wij niet te klagen. In den regel troffen wij het goed genoeg, om met voldoening onze wandelingen te volbrengen; ook het minder aantrekkelijke heeft ligt nog wel iets schoons en belangrijks en een portret-

Digitized by Google

schilder behoeft immers niet met angstvallige naauwkeurigheid alles weêr te geven, wat misschien op dat oogenblik het gelaat, dat hij afbeeldt, ontsiert. Hij heeft het op het doek te brengen, zooals het doorgaans is. Te beter zal hij het doen, naarmate hij het beter kent en het tijdelijk gebrek, de voorbijgaande uitdrukking, van het wezenlijke in de trekken weet te onderscheiden. Wat schaadt het, of wij toevallig eenig welbekend landschap zagen onder een' somberen hemel, of ontdaan van zijn' zomerdosch! Dat is het wezenlijke niet en een weinig herinnering, een weinig fantasie is voldoende, om het te brengen onder het licht, waarin wij 't het liefste zien. — Vader Lichtknecht zal ons blijven vergezellen. Bij voorkeur zullen wij het verblijdende, het opwekkende, het boeijende, het schoone overal en in alles blijven zoeken en opmerken. Maar een enkele maal mag wel eens verhaald worden van een' nagenoeg mislukten togt, van een' bijna hopeloos verloren dag. Zij behooren ook tot de reisavonturen, waarop een wandelaar zich heeft voortebereiden.

Heerlijke dagen hadden wij doorgebracht in het Gooi. Het plan tot een' nieuwen togt is in hoofdzaak vastgesteld. Op weg naar Limburg willen wij eenige bezienswaardige gedeelten van N.-Brabant bezoeken. Een vroege trein zal ons van Hilversum brengen naar Utrecht. Daar vinden wij de aansluiting naar den Bosch. Voorts zullen wij over Vught naar Boxtel wandelen en hebben wij den tijd, dan gaan wij over Haaren naar Oisterwijk, om naar gelang van omstandigheden, daar een' dag te vertoeven of wel naar Eindhoven te vertrekken. Tijdig zijn wij te Hilversum aan het drukke station. De lucht dreigt met regen, maar 't is zomer en de voorteekens zijn niet ongunstig. De tijd, waarop onze trein uit de hoofdstad moet aankomen, is daar. Maar de trein zelf is er nog niet. De minuten rekken zich uit tot een kwartier, tot een half uur. Het exemplaar der vermaarde houten borden, dat het station Hilversum versiert, om te

Digitized by Google

verkondigen, „dat de trein uit .... vermoedelijk ... u.... m. te laat zal aankomen," blijft in de nooit gestoorde rust. Met plegtige onaandoenlijkheid zet de wijzer der stationsklok zijn' cirkelgang voort. Ongeduld en spanning beginnen zich te vertoonen op het gelaat en in de bewegingen der talrijke wachtenden. Eindelijk, eindelijk klinkt het lang verbeide sein. De stoomfluit gilt even oorverscheurend, alsof de trein op zijn' tijd kwam, maar voor ons is 't welkome muziek. Onverschillig rijdt de lange sleep wagens 't station binnen. Nu haastig uitgestegen en haastig ingestapt. 't Is toch wel te bemerken, dat de trein te laat kwam, want met dubbele hevigheid worden de portieren digtgeslagen. Voort gaat het naar Utrecht.

De aansluiting is gemist. De trein naar den Bosch is juist vertrokken. De berekening faalt. Een drietal uren van den dag zijn verloren. Digter zijn intusschen de nevelen geworden. De wind is naar een' ongunstigen hoek gekrompen. De zon is blijkbaar geneigd, den strijd op te geven. Zeldzamer worden de oogenblikken van hoop. Daar begint de vochtige motregen, straks gevolgd door gure slagregens bij aanwakkerenden Z. W. wind. Ook de uren wachtens te Utrecht zijn voorbij. De trein verlaat het station van den Ooster-spoorweg. Halt bij „de forten". Uitstappen in een woestijn, waar de wind giert en de regen snerpt. Wederom wachten. Daar komt de trein van 't station van den Rijn-spoorweg, die ons opnemen moet. De coupé's zijn nagenoeg allen bezet. Draven langs de wagens. „Vóór is nog plaats," zegt een conducteur. „Achter is nog plaats," verklaart een ander. Ten laatste zinken wij weg tusschen twee dikke passagiers, die ons even hartelijk vèr wenschen, als wij 't hen doen. Voorwaarts. Langzamerhand zakken wij op onze plaats. Als de rit lang duurde, zouden wij welligt ook allengs het gebruik onzer ledematen terug krijgen. Lange dwarsstrepen en biggelende droppels op de glazen toonen ons, dat de regen nog niets is verminderd en als aan de tusschenstations de portieren opengaan, dringt een koude luchtstroom binnen. Mistroostig slaat de witte damp der locomotief op de velden neêr. De vruchtbare landstreek, die wij door snellen, ziet er droevig uit. De fraaije

Digitized by Google

toren van de ruïne van Schonauwen, tusschen Houten en Schalkwijk, blijft achter het nevelgordijn verscholen. De roode daken van Kuilenburg glimmen van den regen en in de sporen der landwegen blinken de plassen. Van de drie merkwaardige spoorwegbruggen zien wij de rivieren met een somber waas overdekt. Het huis Waardenburg aan den schoonen dijk bij de Bommelsche brug is naauwelijks te onderscheiden. Ammerzode bij de brug van de Maas is gansch onzigtbaar. 't Is goed, dat wij een bezoek aan de streek tusschen Utrecht en den Bosch ditmaal maar niet op 't programma hadden geplaatst! In de groote, groene vlakte tusschen de Maas en de Brabantsche hoofdstad teekenen zich enkele verre kerktorens als grijze vlekken tegen den graauwen hemel af. En nu zijn wij aan 't station waar wij uitstijgen. De bagage ter verzending naar Eindhoven wordt aan het goederenbureau bezorgd. Wij hebben niets meer te doen, dan de wandeling te beginnen. Maar de wind giert en de regen stroomt neêr met onverminderde kracht. Er is geen denken aan, om in deze omstandigheden den open steenweg naar Vught op te gaan. Het middaguur is intusschen reeds lang voorbij en de dag is reeds veel te kort geworden, om ons plan te kunnen ten uitvoer brengen, terwijl wij in al die uren nog niets hebben gedaan. Gelukkig heeft de oude stad der hertogen haar prachtige St. Janskerk. Daar kunnen wij afwachten, of het oproer der elementen welligt nog wat zal bedaren. De fraaije stad, met haar breede bogtige straten en nette, meest gepleisterde huizen, met haar ruim marktplein en haar deftig raadhuis, met de reeds eenigszins Belgische type van haar gebouwen en haar bewoners, vertoont zich zoo gunstig, als haar in deze omstandigheden mogelijk is, maar zoo spoedig ons mogelijk is, haasten wij ons naar de kerk. Een blik op 't uitwendige, op de oude, uitgeregende en verweerde versierselen, op de nieuwe, met groote zorg en kennis gerestaureerde gedeelten, — een bezoek in de werkplaats, waar de talrijke beelden, bloemen, arabesken worden gebeiteld — en dan opent ons de koster den toegang tot de hooge, indrukwekkende gewelven van den schoonen tempel. Wij zien met bewondering en belangstelling de slanke zuilen, de

Digitized by Google

Digitized by Google

VUGHT

KASTEEL MAURIK

P.A Schipperus, del. lith

S.Lankhout & Cº den Haag.

Digitized by Google

beschilderde ramen, de smaakvolle en sierlijke beeldhouwwerken, wier regte waardeering een afzonderlijke studie vereischt. Voorts staan wij weêr op de natte straat, in regen en wind. De Vughterstraat, die van de markt uitgaat, is niet ver, maar 't zou dwaasheid zijn, de booze geesten van den storm te trotseren. Alzoo weêr terug naar 't station, om daar te wachten, tot de trein naar Vught vertrekt. Maar weêr zijn eenige uren van den dag voor ons doel verloren. Inmiddels begint toch de lucht wat te breken en welligt mogen wij nog op een' droogen en helderen avond hopen.

't Is reeds ruim vier uur, als wij in Vught aankomen, maar de dag is nog lang genoeg, om althans iets te kunnen zien. Aanvankelijk worden wij ook niet teleurgesteld. De wind blijft guur en de wegen zijn modderpoelen, voor zoover zij niet geplaveid zijn, maar de regen heeft althans opgehouden en de zon breekt door de wolken. Hoe zonderling schittert alles in haar' kouden glans, in haar schel en verraderlijk licht! 't Is een echte waterzon! Toch begroeten wij haar met blijdschap. De dag zal toch niet geheel verloren zijn.

Vught is een groot en fraai dorp, dat om zijn welvarend voorkomen en zijn talrijke buitenplaatsen een welverdiende vermaardheid geniet en door de Boschenaren druk wordt bezocht. Ook ontbreekt het er niet aan overblijfsels uit vroeger eeuwen al is er niets meer gespaard uit den tijd, toen het vermoedelijk de hoofdplaats was van de uitgestrekte gouw Taxandria, toen er geld werd gemunt en tol werd geheven en de gouwgraven waarschijnlijk hun hof hielden op den lang verdwenen burgt bij 't naburige Rummel, thans onder de gemeente St. Michielsgestel behoorende. De vrome graaf Ansfried, die als achttiende bisschop den zetel van Utrecht beklom, schonk in het jaar 1006 aan het door hem gestichte klooster Hohorst bij Amersfoort — beter als de Heilige Berg bekend — de helft van den tol en de munt te Fugthe, het vierde deel van het bosch Fughoute en Rumelo, met het geheele voordeel van het geregt. Al zijn er in dit deel van Brabant dan ook plaatsen, wier namen veel vroeger worden vermeld, zeker is Vught van hoogen ouderdom

Digitized by Google

en aan zijn munt en tol als een hoofdplaats te herkennen. 't Moet dus reeds vroeg een belangrijke plaats zijn geweest. Maar bisschop Ansfried zou haar stellig niet meer herkennen, wanneer hij er nog eens kon terugkeeren! Stond zij sinds onheugelijke tijden haar' rang als hoofdplaats af, wies de stichting der Brabantsche hertogen in het naburige, onder Orthen gelegen bosch, haar reeds sinds het midden der 12de eeuw ver boven het hoofd, onder de dorpen mag Vught een der aanzienlijksten en welvarendsten worden genoemd. Gebouwd aan de groote wegen van den Bosch naar Breda en Eindhoven, die zich hier splitsen, was het verkeer er levendig vóór dat de spoorbaan werd gelegd; en nam de spoorweg, in 1868 geopend, ook veel van de drukte van karren en rijtuigen weg, hij bevorderde er op andere wijze leven en bloei, terwijl 't er nog in den zomertijd aan bezoekers en equipages geenszins ontbreekt. Een niet onbelangrijke nijverheid, door looijerijen, brouwerijen, een olieslagerij, een spijkerfabriek en sedert eenigen tijd ook door de groote stoomdrukkerij der Catholieke Illustratie vertegenwoordigd, verspreiden er welvaart. Maar aantrekkelijk is 't vooral door de vele nieuwe en deftige heerenhuizen en de talrijke buitengoederen, deels in het dorp zelf, deels in den naasten omtrek te vinden. Het heeft dus alleszins aanspraak op ons belangstellend bezoek en wij mogen 't waardeeren, dat de regen althans lang genoeg ophoudt, om ons de kennismaking te vergunnen.

Wie van den kant van den Bosch komt, zou welligt omtrent het aanzien der Vughtsche heerenhuizen een wat al te groote verwachting opvatten. Bij den ingang van het dorp liggen, behalve eenige villa's, een paar groote en breede gebouwen. Het eene, eigenlijk uit twee huizen bestaande, door hooge witte muren en kapitale inrijpoorten verbonden, heet Sophia'sburg. Een uitgestrekte tuin, met hoog en eerwaardig geboomte, ten deele achter de muren gelegen, behoort er bij. Deze bezitting ontving haar' tegenwoordigen naam naar niemand minder, dan

Digitized by Google

naar onze overleden Koningin, terwijl daaraan tevens min of meer de herinnering aan de beroemde Sophiakerk te Constantinopel is verbonden. Dit landgoed toch, in den jare 1847 door koning Willem II gekocht, staat op de plaats van het oude Karthuizersklooster, sedert 1471 alhier gevestigd en in 1566 door beeldstormers uit den Bosch geplunderd en verwoest, na in 1543 ternaauwernood een dergelijke ramp van de soldaten van Maarten van Rossem te hebben afgekocht. Hertog Karel de Stoute, onder wiens bestuur de stichting herwaarts werd overgebragt, verlangde dat zij den naam zou dragen van de kerk, die in het jaar 1453 tot diepe smart der Christenheid in handen der ongeloovigen was gevallen. De kloostergronden, aan particulieren behoorende, stonden geruimen tijd als de hofstede Vlijt en Zegen bekend, maar sedert ruim 30 jaren prijkt op de steenen palen der hoofdpoort weer de dubbele naam: Sophiae Domus 1471 — Sophia'sburg 1848, waarin de herinnering is vereenigd aan de voormalige bestemming van het gebouw en aan zijn' rang als koninklijk eigendom. Tegenwoordig behoort het intusschen niet meer aan het vorstelijk geslacht.

Het andere huis, er tegenover, draagt den bescheiden naam van Parva Domus — 't kleine huis — in den gevel. En als dit gebouw met zijn breed front nog maar een „klein huis" mag worden genoemd, dan hebben wij ons in Vught op het ontmoeten van colossale bouwgevaarten voortebereiden! Deze verwachting nu zou wel eenigszins worden teleurgesteld, maar wij vinden toch in en nabij het dorp meer dan één heerenhuis, dat evenals Sophiasburg en Parva Domus een belangrijke uitgestrektheid gronds beslaat.

Wij komen van den kant van het station, langs den breeden, met linden beplanten weg, van waar verschillende dwarswegen uitgaan, allen met grooter en kleiner huizen in 't groen omzoomd. Wij ontvangen terstond den indruk, dat het een groot dorp is en het duurt eenigen tijd, eer wij zijn aangekomen in wat als de kom kan worden beschouwd, waar, bij de tegenwoordige Hervormde kerk, de wegen naar Breda en Eindhoven uiteenloopen.

Digitized by Google

Hier ligt het ruime witte huis van Zionsburg met zijn drie daken, te midden van een' smaakvollen aanleg en van statig hout omringd. Het jaartal 1663 in den gevel zal wel het jaar der stichting van het tegenwoordige gebouw aanwijzen. 't Is dan ook nog eene ouderwetsche, hoewel eenigszins gemoderniseerde huizinge. Maar de naam is veel ouder, even als het landgoed, dat een kommanderij der Duitsche orde onder de Balije van Aldenbiesen was. Een onderaardsche gang — ditmaal niet in de verbeelding, maar werkelijk bestaande — voerde uit een der kamers van het gesticht naar de daar tegenover gelegene kerk. Pogingen, om er in door te dringen, mislukten door het water, dat er in staat en de bedorven lucht, die er heerscht. Behalve deze thans ontoegankelijke doorgang, is de tiendvrijheid van het goed, van ouds in Brabant zeldzaam, een der weinige overblijfselen uit den tijd, toen 't een geestelijke bezitting was. Sedert 1848 behoorde het eenigen tijd aan Z. M. Koning Willem II en deelde het dus in de eer, aan het voormalige Karthuizers-klooster beschoren.

Gelijk het wapen van Vught, nevens den Brabantschen leeuw, een' sleutel en twee olijftakken, twee kerken vertoont, zoo bezat het dorp ook reeds vóór de hervorming, een tweetal bedehuizen. Dat tegenover Zionsburg, thans voor zoover het nog bestaat aan de Hervormde gemeente behoorende, was het eigendom der kommanderij en jonger dan de parochiekerk, de „oude kerk" genoemd en tegenwoordig voor de R. C. eeredienst bestemd. Daarentegen was het veel grooter en aanzienlijker, althans tijdens den brand, waardoor het in 1603, bij het tweede beleg van den Bosch door prins Maurits, verwoest werd. Alleen het koor en de zijpanden werden hersteld en zoo staat de kerk na die ramp op eenigen afstand van zijn' toren. Een zevental steenen, met nagenoeg uitgesleten en half onkenbare voorstellingen uit het lijden van Jezus, in den buitenmuur van het koor gemetseld, is bij de verwoesting gespaard gebleven. Als voortbrengsel van oude kunst heeft het beeldhouwwerk waarde, maar de tand des tijds heeft er geweldig aan geknaagd en de regens hebben het hunne gedaan, om de figuren uit te wisschen. Gelukkig was het muurwerk van den

Digitized by Google

schoonen toren hecht genoeg, om al de stormen te weêrstaan, die sedert zijn stichting in 1560 over het veel beproefde dorp zijn gegaan. Wèl brandde de spits, weinig jaren na de voltooijing, door een onweder af; wèl woedden de vlammen in zijn nabijheid, toen in 1583 Staatsche troepen den rooden haan lieten kraaijen boven de Vughtsche daken; wèl lekten de vurige tongen zijn zijden, toen de kerk in puin viel; wèl dreigde de moedwil en de roekeloosheid van Fransche soldaten in 1672 en 1794 met groote gevaren; wèl gierden sinds ruim driehonderd jaar de stormen om zijn kruin en brak er menig onweêr over los, maar nog altijd staat het kloeke en edele gevaarte vast, en statig rijst het boven de linden van de dorpsstraat en den krans van daken aan zijn' voet. De spits ontbreekt. Een houten hek sluit het torenplat af, en in zoover vertoont zich de toren als een onvoltooid bouwwerk, gelijk onze steden en dorpen er zoo zoovelen tellen. Gelukkig ontsiert geen kinderachtig koepeltje of ander bij den stijl niet passend geknutsel den kloeken en toch slanken reus, die met zijn banden van rooden bak- en grijzen zandsteen, zijn smaakvol en eenvoudig geornamenteerde contreforts, zijn' goed geëvenredigden traptoren, veilig gerekend mag worden onder de fraaije proeven van kerkelijke bouwkunst en een bewijs van het aanzien, dat de plaats, in wier midden 't gesticht werd, ondanks de reeds doorgestane oorlogsrampen genoot. Ook in dezen tijd is het schoone dorp zijn' schoonen toren waard. Heeft het door de nabijheid der vaak belegerde vesting in den loop der eeuwen veel geleden, zag het zelfs een zijner rijke bronnen van welvaart — zijn bloeijende lakenweverijen — daardoor geheel verloren gaan, sedert het begin dezer eeuw genoot het niets dan voordeelen van zijne ligging en jaar op jaar breidt de kring zijner woningen zich uit, terwijl het aantal nieuwe, sierlijke heerenhuizen bij voortduring toeneemt.

Behalve het ouderwetsche, deftige Zionsburg, dat wij lang genoeg beschouwen kunnen, nu een nieuwe regenbui ons geruimen tijd onder de veranda van het Bijltje gevangen houdt, heeft Vught nog eenige andere oude huizen en buitenplaatsen over. Een enkel „kasteeltje" is gesloopt, zoo als Spreeuwen-

Digitized by Google

stein, waarvan alleen de naam op het hek naast de herberg is bewaard gebleven, maar in het dorp zelf vinden wij nog het groote, onregelmatige huis van het oud-adellijke Leeuwenburgh, half wit en half rood, met een' witten, gekanteelden toren in het front en een laag, antiek torentje daarnevens. Daar tegenover, op eenigen afstand, zien wij het geele huis van Leeuwenstein, met zijn' puntgevel, in een digt begroeid bosch, te midden der lage, groene weiden. Aan den dijk — bij wiens ingang, tusschen het groote, geele klooster en de geele R. C. kerk, de steenen palen staan, met de wapens van Beresteyn en Bruart — ligt het eveneens geel gepleisterde huis Muiserick en op korten afstand het belangrijkste van allen: het fraaije, nog welbewaarde kasteel Maurick, ook met geelen pleister aangestreken. Geel schijnt hier een gezochte kleur.

Bij ons bezoek aan Vught hadden wij gehoopt, Maurick te kunnen bezigtigen. 't Was een der redenen, die ons derwaarts trok. Maar op dezen dag der teleurstellingen werd ook deze verwachting niet vervuld. De burgtheer, Jhr. J. van Beresteyn, is krank en de dorpelwachter weigert, ons verzoek aan zijn' heer over te brengen. Wij mogen trouwens niet onbescheiden zijn en vergenoegen ons voorshands met de beschouwing van het uitwendige van het kasteel, in de hoop, dat wij bij gunstiger gelegenheid die thans gesloten slotpoort wel zullen zien opengaan.

Die hoop werd ook niet bedrogen. Uw gids werd later gastvrij op het huis ontvangen en mogt onder het zeer gewaardeerd geleide van den schoonbroeder des eigenaars, den gep. kolonel der artillerie C. M. de Jong van Rodenburgh, het merkwaardige gebouw in al zijn bijzonderheden bezigtigen.

De zomer was intusschen voorbij gegaan; de herfst had plaats gemaakt voor den winter — den voor Brabant zoo noodlottigen winter van 1880/81 — en de winter was vervangen door wat men ten onzent lente noemt. Die pasgeboren lente heeft nog

Digitized by Google

alle herinneringen aan het barre jaargetijde behouden. Nu en dan stuift een digte sneeuwjagt over de velden; kletterende hagelsteenen wisselen de sneeuwvlokken af; dan weêr breekt de grillige voorjaarszon door; onder alles snijdt de gure wind tot in 't gebeente. De spoorwegdijk loopt door een meer. Onmiddelijk achter 't station van den Bosch strekt zich een onafzienbare watervlakte uit, waaruit in de verte het torentje van Vlijmen oprijst en waarin eenige landwegen verdwijnen. De gansche groene vlakte, waarover dezen zomer ons oog weidde, ligt onder de golven, die het ongelukkige Nieuwkuik hebben verwoest. De dorpen daarginds zijn alleen met een schuitje, of over land slechts langs een' grooten omweg te bereiken. Door een meer loopt ook de breede keiweg naar Vught, zoodra wij de oude poort met haar beide torens uit zijn. Van hier gezien schijnt de hoofdstad als op eene smalle landtong in een zee te liggen. Door de wateren bedekt is de Vughtsche heide, waar in 1600 Breauté en Lekkerbeetjen streden en waar de van ouds beroemde „torentjesgalg" de ter dood veroordeelden wachtte. Tot 1795 stond hier het geduchte werktuig des doods, met zijn drietal steenen palen, en die van Vught moesten bij de teregtstellingen de ladders aanbrengen. Van houtschatten, tollen, marktgelden en andere ongelden, door de stad geheven, waren zij vrij, maar „het gericht ten Bossche moesten zij helpen volvoeren over de misdadigers." Naar het schijnt ligt ook hierin een herinnering aan den voormaligen rang van Vught als hoofdplaats der gouw en was oorspronkelijk hun deelnemen aan de teregtstellingen een erkentenis van een oud regt, sedert allengs veranderd in een' last, die niet dan morrend en met onwil werd gedragen.

Tusschen de beide forten Isabella en St. Antonie, overblijfsels van de verschansingen, die met de inundatiën den Bosch tot een uitnemend sterke vesting maakten, loopt de breede weg in de rigting van de boschrijke streek, thans als uit de wateren oprijzend, waarboven de zware dorpstoren hoog uitsteekt en waaruit ook even de spitsjes der R. C. kerk en van het huis Maurick zich vertoonen. 't Is frisch op den open weg, maar

Digitized by Google

voor gezonde longen heeft de Maartsche lucht overvloed van levenskracht en de losse sneeuwbui hindert weinig. Toch is 't wel eenige verademing, als na de worsteling met den wind, de luwte achter de huizen is bereikt. Het dorp kennen wij reeds, evenals den dijk met zijn steenen palen en het tweede paar palen bij de tuinmanswoning en de linden aan de brug over de buitengracht. Ook het uitwendige van het kasteel hebben wij reeds gezien. 't Is een gebouw van twee verdiepingen boven de kelders, vier ramen breed, met twee hangtorentjes. In den gevel is een wapen gemetseld, vertoonende een roode ster op zilver, het wapen der familie Heym, aan wie het slot tot het tweede jaar der 17de eeuw behoorde. Achter het hoofdgebouw, naar den kant van het dorp, springt een vleugel uit en op den daardoor gevormden hoek, met gemetselde, uit de gracht oprijzende wallen, wast een boom, die des zomers zijn schaduw op de oude muren werpt. Boven het dak verheft zich de spits van een' toren en een ooijevaarsnest kroont een' hoogen trapgevel. Aan de andere zijde ligt de poort met haar ophaalbrug, tusschen twee torens, waaraan een zijgebouw zich aansluit. Van den dijk zagen wij den ruimen slottuin, met hoog geboomte en de lange stallingen achter het huis en daartegenover ligt een uitgestrekt bosch en een weide, thans door het water ontoegankelijk. Ook het slot met zijn' tuin is des winters een eiland. De Dommel, die op korten afstand door de velden stroomt, is voor 't oogenblik niet meer te onderscheiden.

Volgens een oude gravure vertoonde zich Maurick in den jare 1602 nagenoeg in dezelfde gedaante. Alleen het hoofdgebouw was eenigszins anders van vorm. Het gedeelte met de hangtorentjes — destijds door een borstwering verbonden — had meer het voorkomen van een' vierkanten toren, waaraan lagere onregelmatige uitbouwsels met trapgevels waren verbonden. In een daarvan was destijds de kapel. In later tijd werd alles in dezelfde lijn en tot gelijke hoogte opgetrokken en onder één dak gebragt. Het oude en het nieuwe is op de zolders van het huis nog genoegzaam te onderscheiden.

Binnen de poort vinden wij aan de regterzijde de biljartkamer,

Digitized by Google

de stallen en schuren en daartegenover het huis, dat zijn' hoofdingang in den slanken, achtkanten toren aan den achtergevel heeft. Een ruime vestibule, met wapenschilden en jagtsymbolen behangen, leidt naar den hoofdtrap, die van vrij nieuwe dagteekening is. In de dagen, toen de prinsen Maurits en Frederik Hendrik, tijdens den misluktcn aanslag op den Bosch door den eerste en het welgeslaagde beleg door den tweede, op 't kasteel Maurick hun hoofdkwartier hadden, was de trap naar de bovenverdieping anders geplaatst. Naast de vestibule aan de tuinzijde ligt de eetkamer, met portretten en gravures versierd en met een fraai uitzigt op de stad. Daaraan grenst de groote zaal in den zijvleugel, met drie ramen aan den tuin en twee naar den kant van het dorp. Dit vertrek is vooral belangrijk om de schoone portretten van Maarten Harpertsz. Tromp en zijn huisvrouw, die tot de voorouders der familie van Beresteyn behooren. Beide stukken zijn door van Haarlem geschilderd. Vooral het kostuum der vrouw is vorstelijk door hermelijn, zijde en parelen. Tusschen de beide kapitale stukken hangt een merkwaardige trophee van kostbaar bewerkte wapens, — Tunesische arbeid, — een geschenk van den Bey aan den roemruchtigen admiraal. Van waarde zijn ook de afbeeldsels van den Delftschen burgemeester Cornelis van Beresteyn, die in 1601 het kasteel heeft gekocht, van zijne echtgenoote en van een bejaarde dame, uitstekend geschilderd door een' onbekenden meester. Enkele portretten zijn om hoogen ouderdom of kostuum merkwaardig en de stukken uit nieuweren tijd, voorstellende den tegenwoordigen bezitter en zijn' schoonvader, den vice-admiraal C. de Jong van Rodenburgh met hunne echtgenooten, zijn, ondanks de minder schilderachtige kleeding, hun' naburen uit de oude school niet gansch onwaardig.

Uit de eetkamer leiden een paar treden naar de kamer aan de voorzijde, vroeger ten deele tot kapel ingerigt. Naar het schijnt zijn deze gedeelten van het huis voor en na aangebouwd bij den zwaren vierkanten toren nevens de poort, die een' afzonderlijken ingang, een' engen trap, dikke muren en zware gewelven heeft

Digitized by Google

bewaard. Op den bovengang, waarop de kamers der tweede verdieping uitkomen, vinden wij wederom een aantal portretten, waaronder er zijn van meer dan middelmatig gehalte. Eigenaardig zijn de zolders boven het oudste gedeelte, waarvan het kapwerk, met de ruw met de bijl behakte bindten, volgens deskundigen meer dan vijfhonderd jaren tellen kan. Boven de voormalige kapel liggen de overblijfsels van een paar eikenhouten balken, grootendeels ten behoeve der latere dakconstructie afgezaagd, versierd met figuren, waarvan eene een duimschroef schijnt te moeten voorstellen.

Oorspronkelijk was de toegang tot het kasteel niet, zooals tegenwoordig, aan den dijk, die eerst in de vorige eeuw is gelegd. De poort met torens en brug bestond echter reeds in 1602, zooals uit de afbeelding blijkt. Vermoedelijk liep de weg naar het slot destijds door het bosch er tegenover. Maar oudtijds was de „cour d'honneur" waar thans de tuin is. Toen stond aan het einde van den ommuurden voorhof een poort en ging de weg van daar over twee nog bestaande eilandjes naar den grooten Vughtschen „dijk" in de rigting van den Bosch. Maurick was dus een echt waterkasteel.

Van de geschiedenis van het huis schijnt weinig bekend. Reeds zeer vroeg hadden onderscheidene adellijke geslachten in dezen omtrek hun kasteelen, en naar ons berigt wordt moet Maurick reeds in de 12de eeuw bestaan hebben en in oude stukken „Malderik op zijn' berg" worden genoemd. 't Is ons intusschen niet gelukt, inzage te verkrijgen van de bescheiden in het bezit van den Heer Prosper Cuypers van Veldhoven te Brussel, die daaromtrent nader licht moeten verspreiden, en verwarring met het Geldersche huis Malderik zou mogelijk zijn. Langen tijd behoorde het aan het geslacht Heym en schijnt het Heymshuizinge geheeten te hebben. Antonis Duyk in zijn „journaal" zegt, dat „Syn Excie te Vucht ging logeren op 't huys te Hem." Volgens sommigen heeft het zijn' tegenwoordigen naam te danken aan dit verblijf van prins Maurits binnen zijne muren. Eens,

Digitized by Google

op een' Zaturdag, — zoo verhaalt de familieoverlevering, — zat de prins hongerig aan tafel, gereed den maaltijd te beginnen. Daar kwam een kanonskogel uit het fort Isabella door het venster, sloeg alles, wat op tafel stond kort en klein en Z. Exc. kreeg dien middag niets voor het mes, dan de pannekoeken, door de keukenmaagd in der haast gebakken. Een variatie op 't verhaal vermeldt, dat een bom juist in den keukenschoorsteen teregt kwam en het gansche maal deed verongelukken. Nog langen tijd was 't op het huis de gewoonte, des Zaturdags pannekoeken te eten, ter herinnering aan den prins.

Hebben wij het kasteel verlaten, let dan op dien ouden, hoogen iep tegenover de brug. Ook daaraan verbindt zich een verhaal. 't Was op een kouden Decemberavond in een der laatste jaren der vorige eeuw. De tuinman hoorde in zijn huisje, daar bij het hek, een klagend geschreeuw. Uitziende bemerkt hij, dat een reusachtige wolf bezig is, een kalf te verscheuren op de weide daar ginds bij het bosch. Haastig wordt het berigt gebragt op het huis, waar de Heer van Beresteyn met zijn drie zonen en een' bejaarden gast aan den disch zitten. De geweren worden gegrepen, de vader en de jonkers verdeelen zich in het bosch, om den wolf door de laan naar den dijk te drijven; de logé posteert zich bij den iep, waar het ondier voorbij moet komen. En de wolf kwam ook voorbij, maar de oude heer was zoetkens ingedommeld. 's Morgens vond men het spoor in de sneeuw, digt bij den boom. Een paar dagen later werd het dier geschoten in de bosschen van Oud-Herlaer. Van wolven was destijds de provincie nog geenszins misdeeld en allerlei verhalen zijn nog in omloop omtrent verwoestingen, door hen aangerigt en omtrent overwinningen, door moed en list op hen behaald.

Wij behoeven tegenwoordig de ontmoeting met dergelijke onwelkome gasten niet meer te vreezen, al gaan wij den langen, eenzamen weg naar Boxtel op met de kans, om inmiddels door

Digitized by Google

de avondschemering overvallen te worden. Een wandeling van een paar kleine uren is niet te veel, na een' dag van gedwongen rust. 't Blijft nog lang genoeg licht, om het landschap te leeren kennen en als de regen ons verder met vrede laat, dan kan de avond nog veel vergoeden, want de weg naar Boxtel heeft in den omtrek zekere vermaardheid door de talrijke buitenverblijven en de fraaije landschappen.

Wat wij bij 't begin van den togt van Vught nog zien, is weinig belangrijk. 't Voornaamste gebouw, de R. C. kerk, heeft niets opmerkelijks meer. Wèl is haar muurwerk welligt ten deele zeer oud, want dit is de oude parochiekerk, die reeds vóór de stichting der tegenwoordige Hervormde kerk bestond en ook uitdrukkelijk als „de oude kerk" bekend was, maar geele pleister bedekt alles en de duifsteenen toren, die van oude dagen getuigde, is omstreeks 1824 gesloopt. De kerk, sedert 1648 ongebruikt en slechts met een dak van stroo gedekt — waarom zij ook „de strooijen kerk" werd genoemd — werd in 1824 aan de R. C. gemeente afgestaan en tot de eeredienst ingerigt. Heylken, „een geestel. persoene, tot Vuecht bij den Bossche, die op het kerckhof van de oude kercke plach te wonen", ontving in 1575 een legaat van drie gulden bij testamentaire beschikking van Mr. Joachim van Oprode, bisschop van Hebron i. p., canunnik te Utrecht.

Zooals alle Brabantsche hoofdwegen, is ook die naar Boxtel breed en royaal en een zandspoor loopt er naast. Op wat meer of minder grond is blijkbaar bij den aanleg niet gezien. Eiken en populieren zijn er langs geplant. Burgerhuizen en arbeiderswoningen strekken zich vrij ver buiten het eigenlijke dorp aan beide zijden uit, afgewisseld door akkermaalsboschjes en aanleg. Daar is de laan van Leeuwenstein en ook van hier zien wij het huis in de verte, met zijn groot grasveld en zijn weelderig houtgewas. Daar ligt ook het bosch van Maurick, met zijn begroeide vijvers, zijn wild geboomte en zijn van den regen doorweekte paden. Digt aan den straatweg beginnen zich de buitenplaatsen te vertoonen. Het witte huis van Reeburg in zijn def-

Digitized by Google

tig plantsoen, mede in der tijd een bezitting van koning Willem II, en een nieuw, opgeschikt gebouw, met witte torentjes en kanteelen — een parodie op de oude burgten der Brabantsche edelen, vroeger hier in grooten getale te vinden — sluiten zich aan de reeks der dorpswoningen aan. Even vreemden indruk als het moderne kasteel maakt de groene wal van een batterij, die den weg bestrijkt. De rol van dat verdedigingswerk is, even goed als die der middeleeuwsche sterkten, uitgespeeld. De breede zijweg over Halder naar St. Michielsgestel en Schijndel buigt zich hier af; schaduwrijke zandwegen en uitgestrekte bouwlanden toonen ons, dat wij een hooger gelegen landstreek hebben bereikt, dan wij aan gene zijde van Vught hadden gevonden. Ook kleiner akkertjes en moestuinen zien wij, waar kool en beetwortel groeit en de roode papavers blinken tusschen het matgoud van de rijpende rogge. Huizen en huisjes liggen hier en daar verspreid en armoedige, maar schilderachtige schuren steken met hare bemoste daken boven de veldgewassen uit. Ook de heerenhuizingen ontbreken niet. Weltevreden en Bergen vertegenwoordigen de meer aanzienlijke verblijven aan dit gedeelte van den weg. Voorts zijn 't weêr bouwlanden, ten deele met lupinen beteeld, kampjes weiland, boschjes, rijen wilgen, en bij een kromming van den weg een statig, donker bosch vooruit, waartegen de witte paaltjes langs de heirbaan vrolijk afsteken. Wij naderen blijkbaar een aanzienlijk buitengoed. Hooge sparren breiden hun takken sierlijk uit. Een deftige eikenlaan met breede grasbanden loopt uit op een ruim, wit gepleisterd huis. Een groot, maar slecht onderhouden gazon is van trotsche boomgroepen omringd. Maar de plaats is onbewoond. Het oud-adellijk goed Bleijendijk behoort overigens onder de fraaiste bezittingen in den omtrek. Ook Boschwijk, hoewel minder uitgestrekt, vertoont zich gunstig met zijn frissche graspèrken, zijn bruine beuken en zijn groene laan, die naar het tamelijk ver van den weg verwijderde huis geleidt. De derde plaats op deze hoogte, Voorburg, spant echter de kroon. Het groote, rood steenen heerenhuis, de prachtige boomen, waaronder een bruine beuk van opmerkelijke schoon-

Digitized by Google

heid, het uitgestrekte gazon, de rijke bloemperken en heestergroepen, de breede slingerpaden, de digte boschpartijen vormen een indrukwekkend geheel. Inderdaad verdient het gedeelte van den weg, dat wij tot dusver zagen, den gunstigen roep die er van uitgaat, en de welkome glans der dalende zon werpt over alles een vrolijk en vriendelijk licht. Het landschap blijft ook liefelijk en bevallig, al is het eenvoudig. De hooge hagen, nog vochtig van den regen, blinken in de zonnestralen. Op de haver- en roggevelden golven de halmen, rijpend tot den oogst. Door het loof van eiken en elzen langs den weg speelt de gloed der ter kimme neigende dagvorstin en de wind, die door de toppen vaart, doet lichtjes en schaduwen wemelen op den grond. Een verwilderde groene laan, schijnbaar tot een verlatene en verwaarloosde buitenplaats behoorend, verliest zich in het weelderig gebladerte en spookachtig staan de verwelooze palen van het voormalige inrijhek aan den ingang. Boerenhofsteden, weiden en akkers volgen elkander op en de reeks der landgoederen wordt voortgezet door de twee schoone lustplaatsen Steenwijk en Beukenhorst, beiden smaakvol aangelegd, met hoog en statig hout, diepe lanen, ruime grasvelden, boom- en heestergroepen en deftige huizen. Op een onder Steenwijk behoorend weiland werd in 1789 een goed bewaarde gouden penning gevonden van Tetricus, die tusschen de jaren 268 en 274 in Gallië den keizerlijken titel voerde.

Niet ver van Beukenhorst stroomt een vrolijk watertje, de Run, dat zich onder de brug voortspoedt en lustig door de groene weiden kronkelt, om zich een weinig verder met den Dommel te vereenigen, aan deze zijde in toom gehouden door een dijkje, maar aan den overkant in den winter vrijelijk de velden overstroomend. Thans grazen bonte runderen vreedzaam in de vruchtbare vlakte. Een paar huizen, het gehucht Hal uitmakend, liggen rustig onder het hooge, donkere geboomte, waartegen de blaauwgrijze wilgen en de ligtgroene acacia's helder afsteken. Slanke biezen, buigend voor den wind, spiegelen zich in den helderen vliet. Witte boekweit en geele rogge wast op

Digitized by Google

de hooge bouwlanden, door verre bosschen begrensd en de vrede van den zomeravond rust op het liefelijke landschap, door de laatste stralen der zon getint.

Maar nu verandert ook het tooneel. De buitens verlaten ons. Wèl voert de kaarsregte weg door welbebouwde streken, met nette boerenhuizen, boomgaarden, kweekerijen, akkermaalsboschjes en weiden, koren- en boekweitvelden, maar de schemering daalt en dreigende wolken beginnen weêr den hemel te bedekken. Straks valt weêr een bui, — een tweede, — een derde; weldra zijn het geen voorbijgaande buijen meer, maar 't wordt een doordringende, aanhoudende regen. Het fraaije landgoed Eikenhorst, met zijn waterpartij en zijn grijs heerenhuis onder het hooge hout, verdient wel onze aandacht, een paar kleinere buitens doen wel hun best, om den weg te vervrolijken, het uitgestrekte boekweitveld daar ginds toont wel zijn reine schoonheid, maar de omstandigheden zijn hun en ons ongunstig geworden. Wij hebben naauwelijks oog voor iets anders, dan voor de hooge torenspits, die zoo tergend lang vóór ons oprijst en zoo weinig naderbij komt. De schoone, donkere laan, die eindelijk den open weg vervangt, is ons ditmaal vooral welkom, omdat zij althans eenigermate de scherpe regenvlagen afweert, al stroomt het water ook door het bladerendak heen. Met zelfzuchtige vreugde begroeten wij de eerste huizen van het dorp.

Zóó duister is het nog niet, of wij kunnen wel zien, dat Boxtel een groote, welvarende plaats is, wat meer dan een dorp, en aanzienlijk genoeg om een vlek genoemd te worden. De Dommel stroomt er langs en er door, in menigvuldige takjes, die zelfs, naar men ons zegt, onder de huizen hun' weg vinden. Meestal zijn de woningen aan elkander gebouwd en bij de kerk vinden wij een soort van „gracht", door boomen overschaduwd, die ons aan den „ring" van sommige dorpen op Flakkee

Digitized by Google

herinnert. Bij de kerk; — eigenlijk bij de twee kerken. Want het is iets eigenaardigs te Boxtel, dat onmiddellijk bij den ruimen, statigen tempel der R. C. gemeente, met de hooge lantaarnspits op zijn' kloeken toren, een klein kerkje met een klein torentje staat, als een pasgeboren veulen bij het groote moederpaard. Dit is het bedehuis der Hervormde gemeente, hier, als elders in Brabant, klein in zielental. 't Was natuurlijk, dat de overgroote R. C. meerderheid zich zeer ongaarne tot 1799 van haar oude parochiekerk verstoken zag ten behoeve der weinige Protestanten, en billijk was het, dat het ruime gebouw werd teruggegeven aan hen, die er het meeste behoefte aan hadden. Trouwens, sedert 1660 lag de kerk ten deele in puin. Alleen het koor en de zijpanden waren weêr opgebouwd, maar het schip werd eerst in 1827 hersteld. 't Maakt een' gunstigen indruk, die beide kerken zoo zusterlijk nevens elkander te zien, en de verhouding der beide gezindten, die er vergaderen, moet dan ook in Boxtel zeer vriendschappelijk zijn.

Van het Clarissenklooster, dat oudtijds niet ver van de kerk stond, is sinds lang niets meer over. De hoofdkerk te Hoogstraten bezit de vermaarde, met bloed bevlekte doeken, die vóór de Hervorming tal van bedevaartgangers herwaarts trokken. Genoot Boxtel daarvan niet geringe voordeelen, in de Meimaand van 1540 verwekte een der toortsen, bij de processie gebruikt, een' fellen brand, die een klooster en ruim 160 huizen in de asch legde. De koorstoelen van het kapittel der kannuniken, in 1495 gesticht, en ter begeving van den baron van Boxtel staande, worden nog in de kerk bewaard. Het vlek heeft een aantal straten, een ruim marktplein, eenige fabrieken en een druk station, een middelpunt van het Brabantsche spoorwegverkeer. Maar 't is niet zoo vrolijk en vriendelijk als Vught, daar het veel minder rijk aan villa's en tuinen, landhuizen en buitengoederen is. Het kasteel, sinds eeuwen als het huis Stapelen bekend, op een eilandje in den Dommel, te midden van eerwaardige beuken gelegen, is maar voor een klein gedeelte van oude dagteekening. De uitgestrekte bijgebouwen, muren, torens en poorten, in nieuw Gothischen

Digitized by Google

stijl, zijn nog niet vele jaren oud. Met groote zorg en groote kosten heeft de tegenwoordige eigenaar ze laten optrekken. 't Zou welligt jammer genoemd kunnen worden, dat daarbij de afbeelding van het voormalige kasteel in zijn' welstand niet is gevolgd. Het geheel zou er niet minder belangrijk en indrukwekkend door geworden zijn. Deze bouwtrant, onder de regering van koning Willem II naar Engelsche modellen een' tijd lang in de mode, is ten onzent nooit inheemsch geweest en aan onze voorvaderlijke burgten of ridderhofsteden herinneren de kasteelen in dien stijl ons niet.

Van het oude slot, dat reeds in de 13de eeuw het verblijf der Heeren van Boxtel—Boekestelle — was, was zeker niet veel meer over, toen het huis zich in de 17de eeuw in al den luister eener aanzienlijke heerenhuizinge vertoonde. De Gelderschen, die in 1388 het dorp verbrandden, de troepen van Maarten van Rossem, die het in 1543 plunderden, de Staatsche soldaten, die er in 1583 den meester speelden, zullen het kasteel wel niet onbeschadigd hebben gelaten. En de herhaalde bezetting tijdens den grooten worstelstrijd zal wel menigvuldige nadeelen aan de gebouwen hebben toegebragt. Stellig leed het veel in 1603, toen muitende Spanjaarden 't veroverden, en zoo verdwenen voor en na de muren en torens van den sterken burgt, om allengs voor nieuwere gedeelten plaats te maken. Maar in welke gedaante ook, 't was van ouds de zetel van hoog edele geslachten. Na het uitsterven van den ouden stam zijner Heeren, die uit het geslacht van Cuijk schijnen te zijn gesproten, behoorde 't aan de Heeren van Meerhem en van Ranst, de rijksgraven en prinsen van Hornes, de vorsten van Salm-Kyrburg, die er hoog, middelbaar en laag regtsgebied uitoefenden en oorspronkelijk als vrije Heeren de heerlijkheid bezaten, totdat de baronie in 1439 aan Brabant werd opgedragen, om voorts als een leen van het hertogdom te worden gehouden. Bij de revolutie vervielen de heerlijke regten grootendeels, en uit den met schulden bezwaarden boedel van prins Frederik van Salm kwam het huis in 1819 in handen van baron de Senarclens de

Digitized by Google

Grancy. Later werd het door particulieren als een aanzienlijk landhuis in eigendom bezeten en bewoond.

Na een paar uur wachtens in de lage, sombere gelagkamer van een der logementen, terwijl daar buiten de regen blijft kletteren op de glazen, — na een wandeling naar het station, door nieuwe waterstroomen overgoten — na een uur toevens in het station zelf, waar wij alle aankondigingen van buiten kunnen leeren, komt eindelijk de tijd, waarop wij naar Eindhoven mogen vertrekken, met de hoop om daar althans de doorweekte kleederen te kunnen verwisselen. Maar de bagage is nog niet aan 't hôtel en wordt niet vóór den volgenden morgen laat bezorgd. En zoo bedriegt ook deze verwachting, evenals zoo menige andere, waarmede wij dezen dag van teleurstellingen waren begonnen.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

Over Vught als de vermoedelijke hoofdplaats van de gouw Taxandria en over de gift van graaf Ansfried, is te vergelijken de verhandeling van Mr. W. C. Ackersdijck in de Nieuwe werken der Maatsch. van Letterk. te Leiden, Deel V en S. Hanewinkel, Beschr. der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch.

Bij Rummel (Ruimel) zijn Romeinsche geloftesteenen gevonden en vroeger stond op den heuvel aldaar een kapel aan den H. Willebrord gewijd. In een wiel in de nabijheid ligt de klok der kapel, die in den Kersnacht luidt. (Vg. Hermans, Bijdragen over N. B., Deel I, bl. 191.

Het slagveld, waar Bréauti en Lekkerbeetjen streden, ligt links van den weg, van den Bosch komende. Een beschrijving van de plaats, met verschillende berigten omtrent het gevecht en een facsimilé eener oude afbeelding, waarop ook de »torentjes-galg" voorkomt, is te vinden Hermans, Bijdr. I, bl. 399 e. v.

De huizen Zionsburg, Maurick en Stapelen zijn afgebeeld in van der Aa: Oud-Nederland; het laatste in zijn' welstand in het fraaije werk Castella Brabantiae en in de Vermakelijkheden van Brabant, waarin enkel slechte afdrukken van de platen van het eerste voorkomen.

Over den Vice-admiraal C. de Jong van Rodenburgh is te vergelijken de Jonge, Gesch. van het zeewezen. Hij was ook een verdienstelijk schrijver. Hem behoorde het landgoed Voorburg. Van de hand des zoons, den kolonel, mede als auteur gunstig bekend, is het berigt omtrent den wolf, geplaatst in de Navorscher, 17de jaargang, bl. 99. Eenige bijzonderheden omtrent den voormaligen toestand van Maurick, in den tekst opgenomen, dank ik aan zijne mededeelingen.

Van het verblijf van prins Maurits op »het huis te Hem" spreekt Duyck,

Digitized by Google

Deel III, bl. 186. Op Oud-Herlaer, destijds een aanzienlijk kasteel, thans een boerderij, logeerde toen de graaf van Solms. Uit de vensters van Maurick ziet men de plaats, waar »de visschersbril" heeft gestaan, — een wachthuisje ter bescherming van de visscherij in den Dommel.

Behalve de in den tekst genoemde buitens, liggen in den omtrek van Vught nog vele anderen. Kouwenburg en Roozenoord moeten vroeger kloosters zijn geweest. Piazensa is een zeer fraaije plaats, evenals Ouwerkerk en Sparrendaal, maar zij liggen niet aan onzen weg.

Het testament van Oprode is opgenomen door Dodt van Flensburg, II, bl. 63.

Wat vader Lichtknecht betreft — het tegenwoordig levende geslacht is immers Saltzman's geschiedenis van den huzaar Zwartmantel nog niet vergeten?

Digitized by Google

IN NIJMEGENS OMSTREKEN.

Wie Nijmegens omstreken noemt, die noemt een der parelen aan de kroon van ons wel eens te weinig bekend en daardoor vaak miskend vaderland. Daarover is trouwens maar ééne stem onder allen, die er mogten vertoeven. En zij, die er nog vreemdelingen bleven, zijn er aan gewoon geworden, de landschappen en vergezigten in den omtrek dier aloude veste te hooren roemen als behoorende tot het schoonste, dat binnen onze landpalen is te vinden. Van Beek en Ubbergen, van Berg en Dal, van den Duivelsberg en de Meerwijken, van Hees en Neerbosch weet ieder beschaafd Nederlander te spreken, hetzij door eigene aanschouwing, hetzij door wat hij er van hoorde verhalen. En wie het liefst uwen tegenwoordigen gids door bekende streken volgen, zullen hem zeker hun geleide niet weigeren, als het een bezoek geldt aan een oord, waaraan voor zoovelen de liefelijkste herinneringen zijn verbonden. Hij zelf is nog steeds niet geheel los van de meening, dat zijn eigenaardige taak meer het wijzen op minder bekende schoonheden in schaarsch bezochte landstreken is. Maar het „elk wat wils" brengt hij gaarne in toepassing. Nijmegens omstreken mogen ook waarlijk in Wandelingen door Nederland niet ontbreken. Bovendien, zelf door uitstekende leidslieden vergezeld, kan hij welligt ook nog wel iets

Digitized by Google

nieuws voor dezen of genen aan het licht brengen en in zoover aan zijn opvatting van zijn taak niet gansch ontrouw zijn. Daar is zooveel te zien, dat het niet onmogelijk is, opmerkzaam te maken op wat weinigen zagen. Ook is Nijmegen, sedert het aan het spoorwegnet is verbonden en zijn vestingwerken zijn gesloopt, een nieuw tijdperk ingetreden. Daar is te verhalen van grootsche ondernemingen, met kloeken moed begonnen. Daar zijn villa's en plantsoenen te aanschouwen, waar voor een paar jaar niets dan stroeve wallen en ledige woestenijen waren. Ook de omtrek deelt in de algemeene beweging, en zelfs de Nijmegenaar vindt telkens iets, waarvan hij zegt: „dat kende ik nog niet." Eindelijk, daar is ook, wat niet veler oogen meer zien zullen. Daar zijn gedeelten, waar de bijl onbarmhartig zijn werk der verwoesting doet en de droevige eer zal ons te beurt vallen, de herinnering te bewaren aan vervlogen heerlijkheid, die voortaan alleen uit een beschrijving zal gekend worden. Zoo is er alle reden, om ditmaal een paar dagen in Nijmegens omstreken te gaan rondzwerven.

Wij treffen het gunstig; ons goed gesternte verlaat ons ditmaal niet. Bij een' togt als deze is 't van hoog belang, hoe het weêr is. Dat is natuurlijk nergens onverschillig, maar vooral niet in deze streken. Een nevelige en betrokken lucht is hier een groot nadeel, want grootendeels zijn het de heerlijke vergezigten, die hier de uitnemende bekoorlijkheid van het landschap uitmaken. Ook een gansch wolkelooze hemel, als alles baadt in den gloed der zomermiddagzon, is niet gunstig voor de lichteffecten. 't Kan dan ook op de vaak schaduwlooze bergen en wegen en in de dalen schromelijk heet zijn. Schoone Meidagen, zooals wij er doorbragten, zijn in menig opzigt te verkiezen, al mist het landschap dan nog de schakering van de rijpende rogge en de bloeijende boekweit langs de hellingen en in de valleijen, die in de laatste helft der Julijmaand zooveel tot de schoonheid er van bijdragen, en al is dan het loof der eiken en der hier overvloedig groeijende tamme kastanjes niet tot zijn volle pracht ontwikkeld.

Digitized by Google

Nog een ander nadeel voor den wandelaar of voetreiziger in de zomermaanden is het, dat hij alleen in Nijmegen nachtlogies vinden kan. Het aantal logementen in de omstreken is niet groot en allen zijn in den regel zoo bezet door families, die er reeds lang te voren kamers hebben gehuurd, dat men er niet op kan rekenen, hier of daar wel onder dak te zullen komen, of althans rijtuig te kunnen krijgen, zonder zich een groote teleurstelling te bereiden. En na een' vermoeijenden dagmarsch nog ten overvloede een wandeling van een of twee uur naar Nijmegen te moeten maken, om ten slotte de straatsteenen en de steile straten der stad te genieten, behoort geenszins tot de uitgezochte vermakelijkheden van het wandelaarsleven! Bovendien wordt dan ook de heerlijke morgen buiten gemist en hoeveel tijd gaat er verloren, eer met den nieuwen dag het eigenlijke punt van vertrek weêr bereikt is! Tusschen Junij en September zou menig vriend der natuur, die alleen van den vacantietijd kan gebruik maken, hier en in andere veel bezochte streken van Gelderland en het Sticht, er uitnemend mede gebaat zijn, indien de hôtelhouders bij particulieren in de nabijheid gelegenheid tot eenvoudig nachtverblijf wisten te verschaffen, zooals 't o. a. in Valkenburg het geval is. In de Meimaand is er nog overvloedig plaats en ons komt dit ten goede.

Maar nog in een ander opzigt hebben wij de omstandigheden in ons voordeel. Er is namelijk in den omtrek van Nijmegen altijd veel te zien, maar niet altijd evenveel en niet altijd hetzelfde. Wat wij ditmaal zien, zal welligt in zeven jaar niet weêr zoo te aanschouwen zijn. De verklaring van dit verschijnsel is eenvoudig. Immers, daar wast op de heuvels en langs de hellingen veel akkermaalshout, dat om de zeven jaar wordt gehakt. En nu is er menig verrassend vergezigt en menig liefelijk doorkijkje geopend, dat nieuw is zelfs voor Nijmegenaren, sinds lang met alle schuilhoeken en boschpaadjes bekend. Een volgend jaar zijn zij grootendeels weêr aan het oog onttrokken. Maar dan vindt het welligt elders weêr een onverwachte bekoorlijkheid.

Digitized by Google

Daar is in den omtrek van Nijmegen veel te zien. Een goede wandelgids is onmisbaar voor wie zooveel mogelijk wil genieten. Een goed plan, in overeenstemming met den beschikbaren tijd, is gewenscht. Goede beenen en goede longen mogen niet ontbreken, want er zijn groote afstanden afteleggen en steile paden te beklimmen. Niet veel behoefte te hebben en wat voorraad meê te nemen is aantebevelen, want onder weg is dikwijls weinig of niets te bekomen. Wie tegen wat vermoeijenis opziet en op zijn' bestemden tijd een overvloedig maal wil zien opgedischt, die blijve er dagen en weken, wanneer hij iets meer dan het voorportaal van den tempel wil leeren kennen, of zoeke zijn uitspanning elders.

Wij stellen ons voor, dat wij een drietal dagen aan onzen togt kunnen wijden. Wij wenschen onzen tijd goed te besteden en er zoo weinig mogelijk van te verliezen. Toch moeten wij ons beperken en kunnen wij niet alles zien. Met een — liefst niet al te vlugtig — overzigt van 't belangrijkste moeten wij ons tevreden stellen, maar wij zullen niet onvoldaan zijn, als wij den eersten dag naar den kant van Hees en Neerbosch gaan, om van daar over Hulsen en Hatert naar Nijmegen terug te keeren; de tweede dag kan gewijd worden aan een bezoek van Groesbeek, een stukje van het Rijkswald, den St. Jansberg en den Plasmolen, van waar wij den fraaijen weg over Groesbeek naar Berg en Dal nemen; voor den derden dag is dan de omtrek van Berg en Dal, met de Meerwijken, Beek en Ubbergen bewaard.

De togt, voor den eersten dag bepaald, is niet groot: Uit Holland komende, kunnen wij trouwens ook niet vroeg beginnen, want de trein komt eerst omstreeks half twaalf aan. Bij behoorlijke aansluiting zal de gemeenschap met Nijmegen winnen, als de lijn Tilburg—Nijmegen geopend is, en nog meer, als die tusschen Dordrecht en Elst kan worden gebruikt.

Digitized by Google

Wat wij ons hebben voorgenomen, kunnen wij in de nog overige uren van den langen Meidag wel volbrengen, maar er is toch zóóveel te zien, dat wij eerst bij donker zullen terug zijn in de stad, waar wij den nacht willen doorbrengen.

't Station, waar wij den trein verlaten is een hulplocaal. Zoolang Nijmegen een vesting was, mogt zoo digt onder de wallen slechts een houten gebouw worden geplaatst, en dat was voldoende, zoolang alleen het lijntje naar Cleef, door Nijmeegsche energie tot stand gebragt, de grijze veste aan de Waal met het spoorwegnet verbond. 't Maakte plaats voor dit grootere, dat weldra vervangen moge worden door een station, der schoone stad waardig en met de behoeften van een druk spoorwegverkeer in overeenstemming. Een Nijmeger, die een paar jaren afwezig is geweest, zou zijn geboorteplaats naauwelijks herkennen. Bij 't verlaten van het station bespeurt hij een ruim plein, met breede wegen doorsneden, met boomen beplant, met fonteinen versierd, hier en daar met sierlijke villa's bezet. Zelfs de naam van dit veelbelovende park is hem nieuw. Het Keizer-Karelsplein behoorde niet tot zijn herinneringen uit de stad zijner vaderen. Als het glacis der vesting was hem dit gedeelte vroeger bekend. Van het oude zou hij, rondziende, 't een en ander herkennen: den toren der St. Stevens kerk boven den warklomp der daken, den Kronenburger toren met zijn dubbele rij kanteelen, den houten molen op den wal, die reeds een zijner roeden heeft verloren, de groene laan, die de ligging van den Graafschen weg aanwijst, — overigens is alles veranderd. Boven den schoonen stroom rijzen de getraliede bogen van de stoute spoorwegbrug. Tal van huizen ontwaart hij, waar eertijds binnen den verboden kring niets dan ledige grasvelden lagen of grimmige vestingwerken waren te aanschouwen. Behalve een stuksken begroeide wal, voorloopig nog om de wille van dien molen gespaard, is de oude ringmuur tusschen de Molen- en Hezelstraten verdwenen. Geen wonder, dat de buitenzijde der stad er nog wat verward en verwilderd uitziet, zooals bij alle pas ontmantelde vestingen. Geen wonder, dat het plantsoen nog jong is, dat de

Digitized by Google

villa's nog maar half voltooid en hun tuinen nog dor zijn! Iets meer dan twee jaar geleden werd de eerste spade in den grond gestoken tot slechting der vestingwerken, en wie dat weet, die verbaast zich billijk over wat reeds tot stand werd gebragt. Eere aan Nijmegens gemeenteraad. Kloek en flink werd het werk ter hand genomen. Geen kosten werden kleingeestig gespaard. Zorgvuldig werd de grond behandeld en naauwlettend werd bij het planten van de boomen toegezien. Frisch en gezond staan de stammen en het ergste hebben zij achter den rug. Tot op aanmerkelijken afstand van de stad worden in alle rigtingen gaz- en waterbuizen gelegd, om den bouw van nieuwe huizen aan te moedigen. Men heeft wat gewaagd. Goed en op breede schaal is het werk aangelegd en die niet alledaagsche moed begint reeds vruchten te dragen. Die van Nijmegen waren van ouds een wakker volk; op andere wijze, naar andere behoeften, toont het nageslacht zich van de geestkracht zijner vaderen niet ontaard. De toekomst is voor de goede stad rijk aan beloften en haar adelaar slaat weêr fier en krachtig de breede vleugelen uit, na een' tijd van kwijning en verval.

Om den weg naar Hees en Neerbosch inteslaan behoeven wij niet in de stad te komen en ook ditmaal ligt het niet in ons plan, ons optehouden met het doorwandelen van haar straten, het bezigtigen van haar merkwaardigheden, het beschrijven van haar gebouwen, het verhalen van haar rijke en roemrijke geschiedenis. 't Zou echter niet betamen tegenover een zoo eerwaardige plaats als Nijmegen is, indien wij haar terstond met minachting den rug toekeerden. Tot een' enkelen blik in haar straten — haar vaak zoo steil afloopende straten — en in haar „gassen" — haar vaak zoo enge en kronkelende steegjes — hebben wij tijds genoeg en aardige doorkijkjes kunnen wij er genieten op de breede rivier, daar beneden in de diepte blinkend. Haar hoog gelegen hoofdkerk, zoo fier oprijzend boven den regten muur, die van het terras, waarop zij gebouwd is, afdaalt in de straat aan haar' voet, kunnen wij wel in oogenschouw nemen. Den poortboog aan de groote markt, met de schilderachtige hoofd-

Digitized by Google

wacht daar buiten en den ouden gevel der merkwaardige „Latijnsche school," daar binnen, behoeven wij niet ongezien te laten, en hebben wij daarmede het tegenwoordige gymnasium leeren kennen, het zal ons voorbereiden, om straks het fraaije, nieuwe paleis, voor dat doel bestemd, te hooger te waardeeren. Vooral het prachtige raadhuis moeten wij bezoeken. Als proeve van zorgvuldige en met kennis volbragte restauratie verdient het niet minder onze belangstelling, dan als proeve van vooruderlijken bouwstijl. De kunstig gebeeldhouwde vierschaar, evenals het overige houtsnijwerk in de voorzaal, is merkwaardig, en al laten wij het „Nijmeegsche raadsel" rusten, de beroemde antieke klok mag wel bewonderd worden. Evenwel is 't ons daarom niet zoozeer te doen, noch om de verdienstelijke schilderstukken en portretten, in het raadhuis bewaard, als wel om de Romeinsche oudheden, in een' der gangen en in een der zalen tentoongesteld. Wat wij daar zien, is alles in de stad en in zijn' omtrek gevonden, ten deele op plaatsen, die wij zullen bezoeken. Overrijk is de bodem aan overblijfsels van Romeinsche nijverheid en kunst. Nog telkens komt iets nieuws te voorschijn en hoeveel is niet reeds naar elders overgebragt! Wij moeten ons met een vlugtig overzigt vergenoegen, maar onze belangstelling in de heerlijke landstreken, waar wij gaan ronddwalen, kan slechts klimmen, als wij vooraf die beelden en geloftesteenen, dien merkwaardigen mijlpaal en die eenige doodkist hebben gezien, die tallooze kostbare gesneden steenen, die tegels en dakpannen en legioenmerken en urnen, dat glas- en vaatwerk, die munten en sieraden en gereedschappen, al die herinneringen aan den tijd, toen hier een middelpunt was van Romeinsche beschaving en de „stad der Batavieren" binnen haar muren en in haar nabijheid een talrijke bevolking zag leven en arbeiden en genieten.

Na ons bezoek aan het raadhuis verlaten wij de stad. Ook het Valkhof heeft zijn aantrekkelijkheid, maar het ligt thans wat ver uit den weg en wij hopen morgen de liefelijkheid van den ochtendstond onder zijn hoog en frisch geboomte te genieten.

Nijmegens poorten zijn, op een enkele na, verdwenen. Wij kwamen de stad binnen over de plek, waar tot voor weinig jaren

Digitized by Google

de Molenpoort stond. Wij zagen den loop der oude stadsgracht, thans ten deele in een aanzienlijke straat veranderd, en een overblijfsel der voormalige Windmolenpoort, vóór de uitlegging in 1447 een der hoofdtoegangen tot de grijze veste. Wij zouden de Hezelpoort uitgaan, als dat merkwaardige gebouw, met zijn overoude opschriften: Hoc vsqe ivs Staurie en hic pes Imperii nog bestond. In haar nabijheid staat nog de Kronenburger toren, die gespaard zal worden, en een muurbrok van den ouden wal, dat welligt als een type der versterking uit de 15de eeuw kan behouden blijven. 't Zou in het park, dat hier moet worden aangelegd, onder houtgewas en klimop, geen schade doen en een eigenaardige herinnering aan het Nijmegen van weleer bewaren.

Even buiten de gesloopte Hezelpoort vinden wij het fraaije, nieuwe gymnasium, 't welk bewijst hoe Nijmegens raad de belangen van het hooger onderwijs ter harte neemt en wat goeden moed hij heeft voor de toekomst der stad. Of het ooit zal stijgen tot een' bloei, gelijk aan dien der oude Latijnsche school, die in het noodlottig jaar 1636 ruim 180 leerlingen aan de pest kon verliezen, is te betwijfelen. Dat het deelen zal in den billijk te verwachten vooruitgang van Nijmegen, laat zich hopen. Dat het zal medewerken, om er velen te trekken naar een zóó begeerlijke woonplaats, als de heuvelstad aan de Waal mag worden genoemd, kan veilig worden voorspeld.

Zijn wallen en poorten heeft Nijmegen verloren. Toch kreeg het muren met schietgaten en gekanteelde torens terug; toch rees weêr een hooge groene wal even buiten de geslechte vestingwerken op en wij kunnen den weg naar Hees en Neerbosch, dien wij kiezen, niet inslaan, zonder onder een poortgewelf te zijn doorgegaan. Maar dit een en ander heeft met den stedenverdelgenden krijg niets gemeen. Gelukkig zijn die muren en torens slechts de onschadelijke ornamenten van den ingang der

Digitized by Google

spoorwegbrug. Die hooge groene wal bederft het landschap wel wat, maar de mannen van Nijmegen klagen er niet over. 't Is de dijk van den spoorweg, dien zij zeer noodig hebben en die hun goede stad in allerlei rigtingen met de wereld daarbuiten verbindt. Een opening in dien dijk, een poort uit den nieuwen tijd, is de plaatsvervangster der aloude Hezelpoort, en al mag Nijmegen niet verdacht worden, ontrouw te zijn geworden aan de gevoelens, uitgesproken in het fiere devies, eertijds op den buitenmuur dier poort te lezen: MELIOR EST BELLICOSA LIBERTAS QUAM SERVITVS PACIFICA, — de zegeningen des vredes zijn haar lief, nu zij in vrijheid worden genoten.

Dat de stad niet meer als vesting ten oorlog bereid behoeft te zijn, laat alom in den omtrek zijn' invloed gevoelen. Nu kan zij den gordel harer huizen uitbreiden, zoover zij wil; nu kon in de onmiddellijke nabijheid van dit stuksken eener oude lunet een parkje worden aangelegd; nu kon die industriële wijk daar nevens den weg verrijzen; en de fabriekschoorsteenen mogen onbelemmerd hun rookwolken uitzenden, en vriendelijke villa's worden gebouwd aan de laan van iepen, aan wier voet niet meer de sappeursbijl ligt.

Meer dan één weg leidt naar Hees en dwalen kunnen wij niet, als wij ons maar niet laten afleiden door den grintweg naar Weurt, die ter regterzijde afbuigt. Wij houden de Voorstadslaan beneden den Hunerberg, wiens zacht glooijende helling met bouwlanden zijn bedekt. Thans wisselt het zachte, frissche groen van het winterkoren af met de donkere vakken, waarin het zaad nog pas is uitgestrooid. Eerst later prijkt hier het landschap in zijn volle schoonheid, maar ook nu reeds ziet het er vrolijk en opwekkend uit. Aan den anderen kant ontbreken ook de akkers niet geheel, maar 't zijn daar toch meer weilanden en boschjes, die wij in de uitgestrekte vlakte overzien.

Die groote bloemisterij en de daaraan grenzende villa liggen

Digitized by Google

nog binnen den voormaligen „verboden kring" en zijn dus nog gansch nieuw, terwijl de volgende huizen en buitenverblijven ten deele reeds van tamelijk oude dagteekening zijn. Reeds sedert jaren was Hees vermaard om zijn talrijke lustplaatsen, deels door deftige ingezetenen bewoond, deels in den zomer door Nijmeegsche families betrokken, deels aan vreemdelingen verhuurd, en het gansche dorp heeft daardoor een vrolijk en welvarend voorkomen, gelijk het er een niet onbelangrijke uitgestrektheid aan dankt. Langs den grooten weg vinden wij de tuinen en plantsoenen van Vredeburg, Leeuwenstein, Scotia Villa, Gerda, Rust en Vrede en nog eenige andere zomerhuizen en optrekjes, en aan de zijlanen en dwarswegen bespeuren wij nog meer boomgroepen en bloeijende heesters, die de plaats van heerenhuizingen aanwijzen, afgewisseld door akkers en moesgronden, burgerwoningen en boerenhofsteden. En dit alles behoort nog maar tot wat wij het eerste gedeelte van het dorp zouden kunnen noemen. Bij die prachtige zware linde, waar verschillende wegen zich splitsen, staan wij een oogenblik stil. Wij hebben er een fraai gezigt op de stad met haar spoorwegbrug. Hier buigt het hooge geboomte zich naar een der andere Heezer wegen en begint de belommerde laan, die naar de Wolfskuil loopt. Welgelegen, Bloemendaal, met zijn heestergroepen en zijn linden achter het huis, Stad en landzigt, strekken zich regts en links langs den straatweg uit. Allengs naderen wij de kom van het dorp, maar vooraf voert ons pad ons nog langs weiden en bouwlanden, door zijwegen en lanen doorsneden, met het uitzigt op den Graafschen weg daar ginds, langs huizen en boomen en moestuinen van burgers en boeren. Straks volgt nu het middelpunt van het dorp: het witte kerkje met zijn hoog koor en zijn' spitsen toren en het groote, gunstig bekende logement Heeslust er tegenover, een paar villa's en wat meer aaneengesloten woningen, die een soort van dorpsstraat vormen. Dit is het oudste gedeelte der plaats. En Hees mag op een' eerbiedwaardigen ouderdom bogen, al is alles, wat wij tot nog toe zagen, betrekkelijk nieuw. Het kerkje, hoewel in den loop der tijden hier en daar vernieuwd en

Digitized by Google

hersteld, kan ongeveer een vijftal eeuwen tellen en gebouwd zijn na de verwoesting van het dorp in 1388, toen Heer Arnold van Heumen er den brand in had gestoken. De naam komt echter reeds vroeger voor. Hessen, die het gesticht zouden hebben, of een' ouden god Hesus, die er zou zijn vereerd, kunnen daarbij buiten rekening gelaten worden, maar in 1271 vermaakte zekere Herman Volke er eenig land aan de kloosterlingen te Nijmegen, en onder de schepenen dier stad was een Rudolfus de Heze. Tot 1285 behoorden de tienden aan de Apostelkerk te Keulen. Hees werd gerekend tot het schependom van Nijmegen, gelijk het nog altijd een deel der gemeente Nijmegen uitmaakt.

Zoo is het ook met Neerbosch, dat altijd burgerlijk en kerkelijk met Hees verbonden was en doorgaans ook in éénen adem er bij genoemd wordt. De kerken der beide dorpen liggen een klein half uur van elkander verwijderd, maar daar zij tot ééne gemeente behooren, zijn de grenzen van ieders gebied niet op te geven, en zij zijn bovendien door een reeks van buitenplaatsen en verspreide huizen als tot één geheel verbonden. Behalve enkele villa's, wier naam wij niet kunnen onderscheiden — zoo zij al bijzondere namen dragen — vinden wij, als wij het kerkje van Hees achter ons hebben, de lustplaatsen Rusthof, met hoog geboomte en een fraaije treurwilg, de Koepel, met een groot heerenhuis, een schoonen bruinen beuk en een eerwaardige linde, Andelshof, om zijn fijne heesters en conifeeren en zijn uitgezochte vruchtboomen vermaard, de bloemisterij Kraaijenhagen, de buitens Oranjestein en Heeswijk en eindelijk, regt tegenover den straatweg, het digte houtgewas van het oud-adellijk huis de Witte poort. Hier is 't weêr een kruispunt van wegen. Regts loopt de Dennestraat, links de Kloosterlaan. De eerste slaan wij straks in, maar wij wenden ons voor 't oogenblik links af, om een' blik te werpen op de R. C. kerk, sinds kort naast de oude, onaanzienlijke kerk gebouwd, op het groote, grijze klooster met zijn torentje daarnevens en op het liefelijke landschap, dat wij van hier overzien.

Digitized by Google

Tegenover de kerk breidt zich een ruim en vrolijk vergezigt uit: zacht glooijende heuvels, tegen wier hellingen de bouwvelden opklimmen en vriendelijke landhuizen zijn gebouwd; lange lanen, op den top der hoogten zich krachtig afteekenend tegen den helderen hemel; meer op den voorgrond de tuinen van Hees, met hun bloeijende vruchtboomen en heesters en hun groene hagen, waartusschen de veelkleurige muren en daken blinken en waarboven de ranke torenspits uitsteekt; op den achtergrond de stad Nijmegen, scherp door de zon verlicht. Achter de kerk, aan de andere zijde van den weg, liggen vruchtbare akkers, van weelderige hagen omringd en afgesloten door het donkere, statige bosch van het aanzienlijk landgoed Leuvenhof. 't Is een heerlijk plekje, vol afwisseling, vol vrede, vol leven.

De weg naar Neerbosch verlaat de Dennestraat langs den zoom van het deftige beukenbosch der Witte poort en loopt voorbij de thans er mede vereenigde lustplaats het Slotje, waar een dennenboschje groeit op het terrein van het gesloopte heerenhuis, en het heldere water van een' vijver 't omringend geboomte weerkaatst. Boschlust, met zijn bruine beuken en kastanjes, sluit zich hierbij aan en weldra hebben wij het kleine maar bekoorlijke dorpje bereikt, waar het witte kerkje zich verschuilt in het smaakvol plantsoen van treurbeuken, bruine beuken, sparren en ander geboomte, rijk in kleur en vorm, dat met den grooten tuin der pastorie een fraai geheel uitmaakt en waaruit de slanke torenspits zich schilderachtig verheft.

Naast de pastorie vinden wij een' landweg, ter regterhand zich afwendend. Er staat een paal bij den ingang, waarop Rozen — is te lezen. De andere helft van den naam is met de tweede paal verdwenen. Als wij dit pad inslaan, is het niet om zijn bijzondere merkwaardigheid, al is 't een landelijk wegje met korenvelden en wilgen en hakhout langs de sloot. 't Is ook niet om het fraaije gezigt op het kerkje van Neerbosch, hier te vinden. Maar het is, omdat het toegang geeft tot een welbekende en belangrijke inrigting, die ons bezoek ten volle verdient en ons, behalve de schoonheid

Digitized by Google

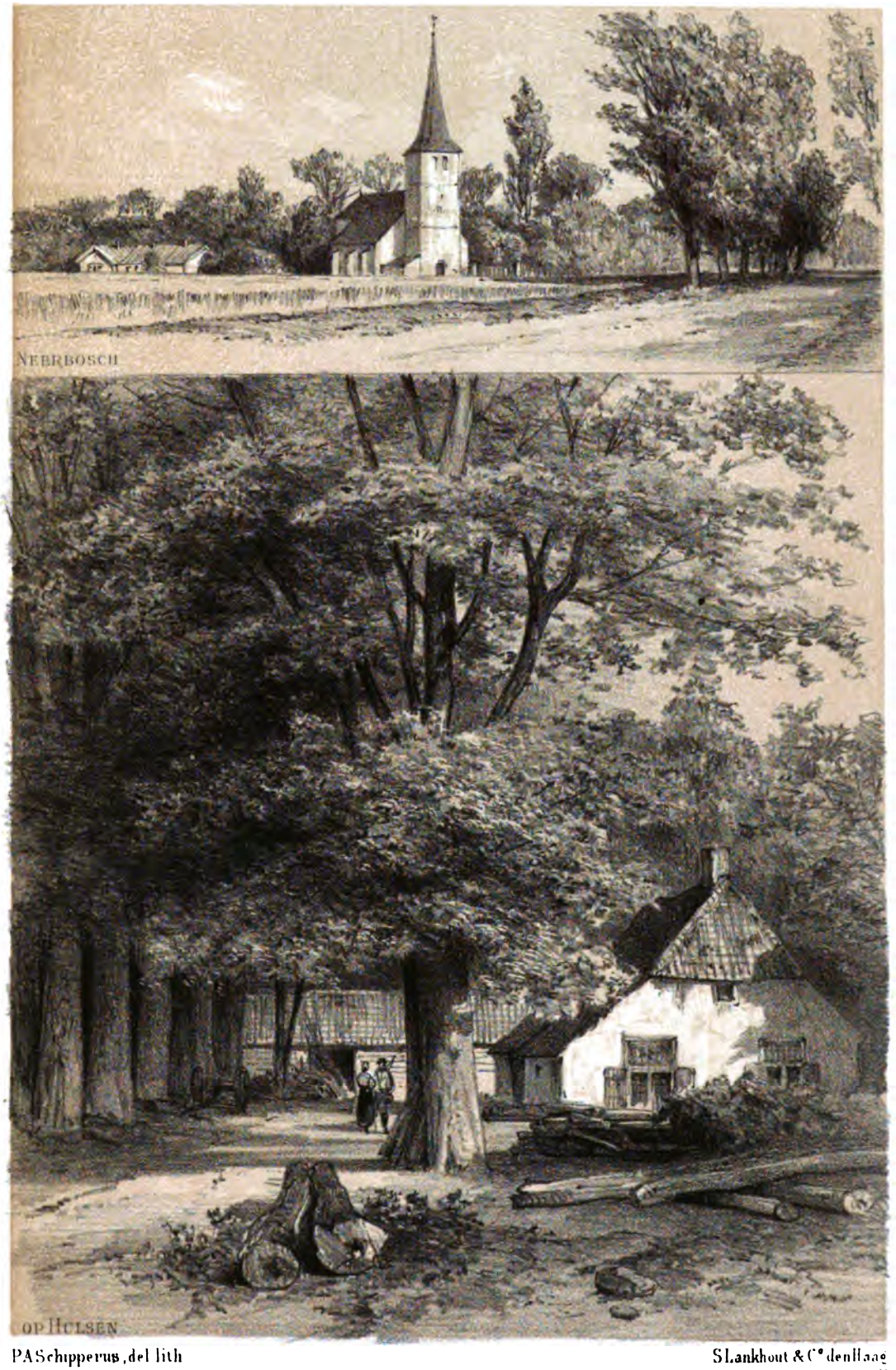

PASchipperus, del lith

SLankhout & C° den Haag

Digitized by Google

der landstreek, krachtig herwaarts trok, — de Weezengestichten van den heer van 't Lindenhout.

Het „Weeshuis" te Neerbosch moet men zich niet voorstellen als één groot gebouw, waarin de kinderen onder het opzigt der suppoosten wonen en waarin de noodige zalen worden gevonden. 't Is veel meer te vergelijken met een klein dorp, dat verschillende woon- en werkplaatsen heeft. Er zijn jongens en meisjes, 607 in getal, van uiteenloopenden leeftijd. De oudsten zijn 18 jaar, — langer verblijf in inrigtingen als deze wordt door den heer van 't Lindenhout hoogst schadelijk gerekend. Het jongste — wij zien het in een der huisjes slapende in de wieg — is een jaar oud. Daar zijn dan ook verschillende gebouwen, doorgaans beneden tot schoollocaal, boven tot slaapzalen bestemd, waarin de jongelui naar gelang van hun' ouderdom zijn verdeeld. Bovendien zijn er een aantal werkplaatsen, allen van elkander afgezonderd, zoodat één der groote bezwaren, aan de zamenwoning van zulk een menigte kinderen verbonden, zooveel mogelijk vermeden wordt. Er zijn doorgaans maar betrekkelijk weinigen te zamen, en dan altijd onder toezigt. Dat eischt wel een talrijk hulppersoneel, maar dat schijnt er ook niet te ontbreken en niet moeijelijk te vinden.

Het terrein der Weesinrigting beslaat 26 Hect. lands. 't Is er intusschen ver van af, dat deze geheele uitgestrektheid met gebouwen bezet zou zijn. Een groot deel is wei- en bouwland, dat in de behoeften der colonie en in die van haar 18 koeijen, haar 4 paarden en overige huisdieren moet helpen voorzien, terwijl bovendien nog 35 Hect. in pacht zijn genomen, met aardappels, tarwe, rogge en haver beteeld. Er is een nieuwe boerderij gebouwd door de kweekelingen wier bestemming het metselaars-, timmermans- of verwersvak is. Over 't algemeen wordt er naar gestreefd, alles zooveel mogelijk met eigen krachten te doen. Ook de nieuwe schoollocalen daar ginds zijn hoofdzakelijk door de jongens gebouwd, gelijk de ledekanten voor de slaapzalen daar boven

Digitized by Google

in den timmerwinkel zijn bewerkt. Melk, boter, groenten, aard- en boomvruchten levert stal, moestuin en akker, en ook de kweeking van fijnere bloemen en gewassen ontbreekt er niet, ten behoeve van het onderwijs der toekomstige tuinlieden. De groote keuken wordt door de oudste meisjes verzorgd. Elders zijn de breisters en de naaisters aan den arbeid. Een uniforme kleeding is er niet, maar alles wordt door eigen personeel gemaakt en versteld, en op dit gebied is bij zulk een bevolking heel wat te doen! De jongsten ontvangen, tijdens ons bezoek, in verschillende schoolvertrekken onderwijs en gaarne zingen zij een vrolijk lied ten genoege der vreemde gasten. Straks is het uur van uitspanning gekomen. Dan zullen wij allen op de ruime speelplaatsen en aan de gymnastiektoestellen zien en nog iets later met gezonden eetlust aan den langen disch. Die beide witte huisjes bij de speelplaats behooren tot de oudsten der inrigting. Zij werden in 1867 gebouwd, toen het gesticht van Nijmegen herwaarts werd verplaatst en waren tot keuken en onderwijzerswoning bestemd. Nu moeten zij worden afgebroken, om de beide speelplaatsen tot ééne te maken. Niet ver van hier ligt het waschhuis en de droogerij en daaraan is het brandspuithuis verbonden. De diepe waterkom in de nabijheid behoefde gelukkig nog nooit dienst te doen bij brandgevaar, maar alle jongens exerceren op bepaalde tijden met de spuiten.

Zie hier de drukkerij. Hier en in Nijmegen, in de Brouwerstraat, waar het gesticht aanvankelijk gedurende vier jaar was gevestigd, wordt het weekblad Het Oosten gezet en gedrukt, benevens tal van andere godsdienstige en stichtelijke geschriften. Sedert 1 Jan. tot den dag van ons bezoek (20 Mei) verlieten 550200 vellen de persen der inrigting. In een ander deel der colonie is de binderij. De heer van 't Lindenhout, die ons persoonlijk rondleidt, verrast ons met ons tot aandenken een keurig net gebonden exemplaar aan te bieden van de Harpe Zions, liederen van Cesar Malan, door Ds. C. S. Adama van Scheltema vertaald, door den Heer J. H. Götz te Nijmegen vierstemmig voor gemengd koor geharmoniseerd, en hier te Neerbosch gezet, gedrukt en gebonden. De timmerlieden, schoen-

Digitized by Google

makers, klompenmakers, kleermakers zien wij in verschillende werkplaatsen aan den arbeid, onder leiding der „bazen", die nette huizen in de colonie bewonen. Voorts werpen wij een' bescheiden blik in de vertrekken, voor de zieken bestemd. Bij de menigte van kinderen, ten deele diep armoedig en treurig verwaarloosd hier gekomen, kunnen zij natuurlijk niet geheel worden gemist. Toch zijn de vijf bedden in den regel op verre na niet allen bezet. Over 't algemeen is de gezondheidstoestand zeer gunstig te noemen, en moet wel nu en dan een jeugdige verpleegde ten grave worden gebragt, het sterftecijfer is niet groot. De kiemen van klierziekte en tering, in velen sluimerend, kunnen niet altijd door goede voeding, zorgvuldige reiniging, liefderijke verpleging, gezonde levenswijs en zuivere lucht belet worden zich droevig te ontwikkelen, maar zeker blijft menig kind door zijn tijdige verplaatsing naar Neerbosch voor een' vroegen dood bewaard.

't Is te verwachten, dat in een inrigting als deze de kerk niet zal ontbreken. Er is dan ook een locaal van voldoende ruimte, waar des morgens in gebed en bijbellezing wordt voorgegaan en des Zondags een eenvoudige godsdienstoefening wordt gehouden. De plek hebben wij gezien, waar men eerlang een' vlugtheuvel en een kerk hoopt te zien verrijzen.

In de tegenwoordige kerkzaal wacht ons nog een verrassing. Het signaal heeft geklonken, dat de hoornblazers van Neerbosch zamenriep. Van alle kanten kwamen de jongens, die tot het corps behooren, met hun instrumenten. Een aantal meisjes voegde er zich bij en krachtig klonken de toonen, door de welgeoefende muzikanten aan het koper ontlokt, liefelijk klonken de stemmen van het meisjeskoor door het stille, vriendelijke gebouw.

Na een oogenblik rustens in de woning van den man, wien 't gegeven was zooveel te beproeven en te volbrengen, scheiden wij met welgemeenden dank en hartelijke heilbede van de merkwaardige plek.

Digitized by Google

Ons bezoek heeft ons geruimen tijd opgehouden, maar wij achten dien tijd niet verloren. Niettemin, wij moeten verder, eerst naar den straatweg terug en voorts een populierenlaan bij het landgoed Leuvenhof in. Zagen wij bij de R. C. kerk van Hees het digte bosch van de eene zijde, wij komen nu aan den anderen kant er langs. Van het huis bespeuren wij weinig. Het blijft in het omringend houtgewas nagenoeg verscholen. 't Gezigt daarop van den Graafschen weg af is weggenomen, gelijk het zijn uitzigt op dien weg verloren heeft, door den hoogen dijk van den Z. O. spoorweg, waarover eerlang de treinen tusschen Nijmegen en Venlo zullen snellen. Terwijl wij dien dijk oversteken ontrolt zich zich beneden ons een frisch en vrolijk landschap, waar het winterkoren groent langs den Graafschen weg en in de verte de bosschen van Hulsen en den Dukenburg zich uitbreiden. Zijn wij weêr afgedaald, dan vinden wij spoedig aan den straatweg een' der ingangen van het aloude riddergoed Hulsen, een zandspoor in een laan, die ons naar een beukenbosch brengt en weldra voert naar een' open grintweg, langs boschjes en bouwlanden. Voor ons ligt het huis in prachtig geboomte, waaronder wij reeds van verre de donkere bruine beuken tegen het rijk geschakeerde groen zien afsteken.

Aan onze regterhand laten wij het bosch van den Dukenburg, eertijds een vermaard en edel slot, waar hertog Karel Bourgondië in 1473 een' dag vertoefde en dat in 1585 door de Spanjaarden genomen werd. 't Schijnt toen reeds veel van zijn' luister en sterkte verloren te hebben; althans het wordt in een handschrift uit dien tijd een „huijskijn" genoemd en de verdediging werd zelfs niet beproefd. In 't begin der vorige eeuw was het een weinig beteekenend heerenhuis, waarbij een vierkant gebouw in ruïne lag. De toenmalige eigenaar had in den bloemtuin van het goed een prachtige oranjerie gesticht, en na de slooping van het slot verrees er omstreeks 1733 een heerlijk gesticht, dat nagenoeg een eeuw lang als verreweg het schoonste uit den omtrek werd geroemd. In 1825 was 't verdwenen, tot groot leedwezen van wie 't gekend hadden, terwijl de zware bosschen „door

Digitized by Google

eene alvernielende hand waren geveld en uitgeroeid." Thans zijn die bosschen weêr welig gegroeid en een deel der oranjerie dient tot woonhuis.

Nu is de beurt om zijn bosschen te zien vellen en uitroeijen, aan Hulsen gekomen. Wat zou ten Hoet, wiens klagt over den Dukenburg wij hoorden, wel hebben gezegd als hij gezien had, wat wij zien! Daar zijn lange, statige beukenlanen reeds geveld, en iedere boom, dien wij voorbijkomen, draagt een dreigend nummer. Die prachtige zevenstammige tamme kastanje, die een zitbank overschaduwt, die schilderachtige notenboomen, die breede graslaan, zij zijn allen ten ondergang gewijd. En hoeveel schoons moet er niet vallen! Wat ook Nijmegens omtrek siere, het hooge en zware hout is er niet overvloedig. Maar wat elders gemist wordt, dat is nog op Hulsen in weelderigen rijkdom te vinden, dat zal er weldra vergeefs worden gezocht. Als wij de brug over de buitengracht, die het terrein rondom het huis omringt, over zijn, wat heerlijk houtgewas zien wij dan aan alle kanten! Wat wonderschoone boschpartijen ontmoeten wij dan overal! Hulsen was een uitnemend schoone plaats. Het huis zelf is een vrij log en smakeloos vierkant gevaarte, waarvan het front althans niets merkwaardigs heeft. Maar wat eiken, beuken en linden staan daar op het groote grasplein voor het kasteel! Wat prachtexemplaren van eiken verheffen zich daar hoog en statig, slank en krachtig, bij de boerenwoning achter den stal! Helaas, een paar hunner pairs liggen reeds geveld, maar wat liefelijk tafereeltje vormt nog dat witte huisje in het jonge groen en het schuurtje met zijn roode dakpannen, met die stapels gehakt hout en takkebossen, onder de hoede dier trotsche woudreuzen, aan wier takken de eerste bladeren beginnen te ontluiken. Niet velen zullen op dit bekoorlijk plekje meer, als wij, met den meêgebragten voorraad den eenvoudigen, welverdienden maaltijd houden, waarbij de vriendelijke boer ons van melk voorziet.

Wat is 't hier stil en verlaten. De stallen, die eertijds zoo geroemd werden, dat de bezigtiging daarvan alleen reeds het uitstapje beloonde, staan ledig en het gras groeit op het ommuurde

Digitized by Google

pleintje, dat den paardenstal van het koetshuis scheidt. De oranjerie is van zijn' pronk van bloemen en gewassen beroofd. De groote kamers van het huis, rondom de ruime vestibule geschikt, zijn onbewoond. De heesters zijn verwilderd, de breede paden begroeid. De gracht, die het huis aan drie zijden omringt, is hier en daar met ruigte en waterleliën digt gewassen. Maar dit alles schaadt den diepen, plegtigen indruk niet. Daar ligt een waas van weemoed over het hooge, prachtige hout, waarin de gouden glanzen der namiddagzon spelen en door welks toppen de lentewind suist. Ernstig groeten ons de ten doode gewijden, die welligt voor het aatst zich tooijen met hun voorjaarskleed. Lang dwalen wij er rond door de paden, langs de vijvers, onder de breed uitgeslagen of laag neêrhangende takken, tusschen de fiere, rijzige stammen. Hoe schoon is die oude linde bij het huis, die zware ahornboom bij de gracht, dat paar prachtige tulpenboomen bij dit brugje. Hoe blinken de witte muren van den achtergevel, in het water van den vijver zich spiegelend, tusschen het wilde groen van struiken en hoog opgegroeide heesters. Wat donkere sparrengroepen, oprijzend uit den roodgetinten bodem, wat hooge larixen, wat fijne, sierlijke dennen en breed getakte platanen, wat digte rhododendrums en overal, wat statige eiken en beuken. Hoe geuren de seringen en hoe schoon slaat de nachtegaal in de zwijgende, droomende takken. Hoe heerlijk is ook die breede beukenlaan tegenover het huis, met het bruine pad en de bemoste kanten, langs het heldere water, aan welks overkant een groote weide ligt, met zware boomen, die het jonge, frissche gras overschaduwen. Hoe geestig speelt het zonlicht in dat boschje van tamme kastanjes, wier sierlijk gebogen takken zich buigen over den rijk begroeiden grond. Hoe merkwaardig is die overoude tulpenboom achter het huis, waaromheen jonger stammen aan alle zijden opschieten, als een grijsaard, van zijn kinderen en kindskinderen omringd. Maar allen zijn genummerd en de bijl heeft zijn werk reeds hier en daar gedaan. Gansche lanen zijn reeds omgehouwen en 't laat zich niet voorzien, dat Hulsen zoo gelukkig zal zijn als zijn nabuur de Dukenburg is, of als

Digitized by Google

het zelf was in de laatste jaren der vorige eeuw, toen het hoofdkwartier van het Fransche leger, dat Nijmegen belegerde, hier was gevestigd en het plantsoen deerniswaardig heeft geleden. De buitengewone groeikracht van den bodem zou in betrekkelijk korten tijd, in plaats van 't reeds verlorene, hier wel weêr krachtig hout doen wassen, maar als het goed niet nog te elfder ure een' kooper vindt, die er zich over ontfermt, dan wordt het koren- en aardappelland, en een der parelen zal aan de kroon van Nijmegen zijn ontvallen.

Hulsen behoort tot de oude goederen van het Schependom. Men zegt, dat het aanvankelijk een allodiaal goed is geweest, waaraan echter geen heerlijke regten waren verbonden. Maar het bosch „in Hulsene" behoorde in 1247 aan den graaf van Cleef en het kapittel van St. Jan in Utrecht gezamenlijk; de tienden hief het kapittel der Apostelkerk te Keulen tot 1285 en de dekanie van St. Steven te Nijmegen na dien tijd. Reeds in 1167 komt Johan van Hulsen voor en in dienzelfden tijd Leonius de Hulsen, maar als dienstmannen der graven van Gelre. Na 1454 kwam het goed uit handen van het oude geslacht in die der Bronckhorsten, in wier bezit het tot 1681 bleef, om verder aan de familie de Beijer en in 1800 aan de familie de Bruijn te worden verkocht. Voor een paar jaren geveild, kon het geen' kooper vinden, geneigd, het in zijn geheel te behouden en te bewonen, en nu wacht het zijn' ondergang. Het huis vertoonde zich in den jare 1733 schilderachtiger dan tegenwoordig, al heeft het waarschijnlijk in hoofdzaak zijn muren uit dien tijd behouden. Het langwerpige hoofdgebouw had aan den smalleren zijkant een' hoogen trapgevel en aan het front een' lagen vierkanten toren en een' vleugel, met trapgevel. Tusschen beiden lag de lage, een weinig vooruitspringende poort, met twee hoektorentjes en een klein gesloten balkon. Een lange houten brug met ijzeren leuningen voerde over de breede gracht naar het voorplein. Thans is de gracht voor het huis gedempt en het geheele gebouw onder één laag dak met zware lijst gebragt, terwijl de poort is verdwenen en de voorgevel in ééne lijn is opgetrokken.

Digitized by Google

Boven den ingang, uit het midden van het front, rijst een logge toren even boven het dak, een klein lantarentorentje dragende, en het geheel werd wit gepleisterd. Ter zijde en van achteren is 't wat minder stijf en regelmatig. Daar is althans in de plaatsing en in de grootte der ramen eenige verscheidenheid, en de ten deele begroeide gracht verhoogt er de aantrekkelijkheid van het oude huis. Van binnen heeft het ruime vertrekken, die echter door hun schoorsteenmantels en behangsels uit het begin dezer eeuw niets belangrijks meer hebben.

Wij kunnen nu van Hulsen scheiden, al kost het ons moeite, ons los te rukken van zijn eerwaardig hout en zijn prachtige boschpartijen. In een laan, die langs het uitgestrekte Hatertsche broek loopt, vinden wij een' vlonder over de beek en aan de overzijde daarvan een voetpad over de weide. Het kleine, vriendelijke Hatert, in het houtgewas gelegen, zien wij voor ons en aan onze linkerzijde het bosch van het landgoed de Winkelsteeg, dat aan Hulsen grenst. 't Wordt ook Meijerswijk genoemd, want de generaal Meijer, een der aanvoerders van het leger in den tiendaagschen veldtogt, tot wiens divisie de Leidsche studenten behoorden, bragt hier de laatste jaren van zijn leven door. 't Is veel minder groot dan Hulsen, maar heeft fraai hout, een bevallige waterpartij en een zeer schoone laan van tamme kastanjes, die op Hatert aanloopt.

Ons binnenpad brengt ons langs de weiden, een sparrenboschje en het beekje weldra in de nabijheid van den Hatertschen toren, het oude huis der oude heerlijkheid. Veel belangrijks is er niet van overgebleven; alleen een kleine, vierkante toren van twee verdiepingen, wit gepleisterd en met een rood pannen dak. Daarnevens is een laag modern landhuis gebouwd, van voren een heerenhuizinge, van achteren een boerenwoning. De tuin er om heen prijkt met eenige zware kastanjes, een' hoogen populier, een' trotschen plataan en een' fraaijen tulpenboom. Een

Digitized by Google

adellijk geslacht van der Hautart, dat in de 15de eeuw twee burggraven van Nijmegen leverde, bezat het huis als een leen van Meurs tot in het jaar 1552. Toen kwam het aan de geslachten Bronckhorst, Hasselholt gen. Stockheim en de Beijer en na herhaaldelijk sedert van eigenaar veranderd te zijn, behoort het thans aan de erven van wijlen Dr. Scheers, den verdienstelijken Nijmeegschen oudheidkundige.

Het dorp Hatert werd altijd tot het Schependom van Nijmegen gerekend en maakt ook tegenwoordig een deel uit van de uitgestrekte gemeente van dien naam, wier grondgebied wij den ganschen dag onzer omwandeling niet verlaten. Er is te Hatert een kleine R. C. kerk en een oude kapel, in 1375 gesticht, waarin sedert eenige jaren school wordt gehouden. 't Eenvoudige gebouwtje ligt te midden van het voormalige kerkhof, van linden omringd. Op den doodenakker vinden wij eenige grafzerken van de familie le Coultre, die lang de Winkelsteeg bezat en de zeer verwaarloosde grafstede van den generaal Meijer, haast onkenbaar door de struiken en distels, die den steen bedekken en alleen te onderscheiden door het verroeste ijzeren hek. Welligt zijn er onder zijn oude wapenbroeders nog wel over, die voor een behoorlijke verzorging van het graf van hun' chef eenige maatregelen zouden willen nemen, als zij met den treurigen toestand daarvan bekend waren.

Hadden wij te Neerbosch gelegenheid, een weesinrigting op groote schaal te leeren kennen, hier te Hatert komen wij ongezocht in aanraking met eenige verpleegden van de Maatschappij tot opvoeding van Weezen in het huisgezin. Bij verschillende gezinnen in het dorp zijn ouderlooze kinderen geplaatst. Sommigen hunner zijn achtergelaten door Nederlanders, in het buitenland gestorven. Wij zien er een meisje uit Luik, een' jongen uit Essen, een paar kleine kinderen uit Parijs. Dat zijn „Staatsweezen," en wel hebben zij het te zegenen, dat de regering met de Maatschappij in overleg is getreden omtrent de verzorging van zulke ongelukkige kinderen, die, vroeger hier of daar besteed, bij gemis aan contrôle vaak een

Digitized by Google

treurig lot hadden. Maar ook menig ander kind vond reeds door de tusschenkomst der Maatschappij een liefderijke verpleging in een vriendelijk tehuis. Werd bij de oprigting der Maatschappij wel eens gevreesd, dat het moeijelijk zou vallen, genoeg geschikte gezinnen te vinden en dat vooral baatzucht zou voorzitten bij hen, die zich daartoe aanboden, die vrees werd tot nog toe beschaamd. Nog nooit heeft het aan bereidwillige verplegers ontbroken en het bleek menigmaal, hoe hecht de band tusschen verzorgers en kinderen werd. Wij zien er ook te Hatert de ongezochte bewijzen van. De wijze, waarop de Maatschappij haar taak opvat, maakt het mogelijk, haar zorgen over zeer onderscheidene kinderen uittestrekken. Zij behoeft zich niet te beperken tot weezen eener bepaalde godsdienstige gezindte, maar weet hen te plaatsen bij personen van hunne eigene belijdenis. Zij kan ook rekening houden met den maatschappelijken stand en de vermoedelijke toekomst der kinderen en dienovereenkomstig de eischen der opvoeding regelen. Het Doorgangshuis, sedert October 1880 op het reeds vroeger door ons bezochte landgoed Zandbergen bij Amersfoort geopend, geeft gelegenheid, de nieuw aangekomenen gedurende eenigen tijd gadeteslaan en zooveel mogelijk naar de verschillende behoeften van lichaamsgestel, karakter en bestemming de plaats der opvoeding te kiezen. Over 't algemeen waren de vruchten van dit stelsel tot nog toe verblijdend. In het jaar 1880 klom het getal verpleegden tot 114, voor wie deels door voogden, deels door armbesturen, deels door den Staat de hulp der Maatschappij was ingeroepen. In de kosten der verpleging, ten bedrage van *f* 9150,34, droeg zij de som van *f* 2224,24, aldus stoffelijken steun met zedelijke hulp verbindend. Wij kiezen geen partij in de vraag: wat beter is, opvoeding in een gesticht — natuurlijk in een goed gesticht — of in het huisgezin? Maar wij verblijden ons, dat ook deze proef genomen wordt. En één groot voordeel schijnt er zeker aan verbonden. De kinderen, opgevoed in een gezin, waartoe zij door hun' stand behooren, leeren deelen in de zorgen, den strijd, het lief en leed der kringen, waarin zij zelven eenmaal

Digitized by Google

zullen leven. Zelfs al worden in de groote inrigtingen de bezwaren, aan de zamenwoning van een groot aantal kinderen verbonden, zoo goed mogelijk vermeden, de verpleegden daar raken er aan gewoon, dat voor hen wordt gezorgd. Zij vinden als van zelf het noodige, hun bed gepreid, hun' disch bereid. In het gezin leeren zij beter, wat het in heeft, met eere het dagelijksch brood te winnen en het te eten in het zweet zijns aanschijns.

De weg van Hatert naar Nijmegen loopt grootendeels door een fraaije beukenlaan. Aan beide zijden is 't bouwland, van lanen doorsneden, hier en daar met boschjes afgewisseld. Veel merkwaardigs is er niet te zien. Toch heeft deze streek groote belangrijkheid voor hen, die het weten dat zij gaan door het van ouds beruchte Hatertsche veld, voor weinig jaren een onafzienbare heide. Maar — wij zagen 't heden reeds meer dan eens — de Nijmeegsche gemeenteraad heeft moed en energie. Hij gaf den ganschen woesten, maar niet onvruchtbaren grond bij gedeelten in erfpacht uit, maakte overal goede wegen, plantte met zorg dennen en beuken. En zie nu eens wat van de wildernis is geworden! Daar is geen stuksken heide meer, en terwijl menigeen er wel bij vaart, wordt de landstreek op den duur voor de stad een kostbare bezitting, die ruimschoots 't aan haar bestede geld zal teruggeven.

't Is nog vroeg genoeg, om ons den omweg te veroorloven door het Jonkersbosch, die ons meer afwisseling aanbiedt dan de groote weg. Wij hebben er fraaije gezigten op Hatert, met zijn kerktorentje en zijn witte kapel, vriendelijk tusschen korenakkers en boschjes gelegen, en op het hooge, donkere hout van de Winkelsteeg en Hulsen. 't Is een liefelijk pad door het bosch; menig groene laan of zandig spoor leidt er door heen, vrolijk spelen de laatste glanzen der avondzon op de takken en stammen, op paden en grond, en gloeijend rood tintelt in de verte, waar een opening in 't geboomte een' blik naar het Westen

Digitized by Google

vergunt. Een woeste oude weg, een breede heirbaan, bij het landgoed Heidepark het bosch doorsnijdend, brengt ons, langs de boerderij de Goffert, weêr op den Hatertschen straatweg terug. Daar voor ons ligt de stad op eenigen afstand; naderbij blinken de witte huisjes van het gehucht St. Anna en de gevels der villa's, langs den Mookschen weg met zijn hooge linden geschaard. Tot St. Anna toe loopen de gaz- en waterleidingen, door Nijmegen aangelegd. Een zeer goed logement is voor velen uit de burgerij een geliefkoosde uitspanningsplaats, ons voor eenige oogenblikken een gewenschte rustplaats. Hier was 't, zooals de overlevering verhaalt, dat een Fransch officier, bij den mislukten aanslag op de stad in 1702, te midden van min eerzame bemoeijingen gestoord werd door een' kanonskogel, die hem het been verbrijzelde en het leven benam.

De Keizer Karels klok, wier gelui de Nijmegenaren niet willen missen, heeft haar stem reeds laten hooren als wij de stad binnentreden en in welverdiende rust nieuwe krachten vergaderen voor den volgenden dag, die vrij wat inspanning eischen zal en rijk genot belooft.

't Is 's morgens vroeg heerlijk op het Valkhof. Zoo frisch is de lucht en zoo frisch is het groen. Zoo vrolijk speelt de zon door de bladerkroonen der hooge boomen en op het malsche gras der uitgestrekte perken. Zoo rustig is 't in de breede paden, waar maar enkele stille wandelaars zich vertreden, of op de banken den vrede van den ochtenstond genieten. Zoo lustig stroomt de rivier aan den voet van de hoogte en zoo kalm liggen de velden daar beneden. Hoe zorgvuldig is alles onderhouden en wat blijkt uit alles de liefde der stedelingen voor dit eenig schoone park. Zelfs ziet het er hier en daar wel wat al te netjes uit. Het fraaije koor der merkwaardige Romaansche kapel zou misschien minder

Digitized by Google

op een muziektent gelijken, als de ruimte daar binnen niet zoo keurig was opgeharkt en van ieder onbescheiden spiertje onkruid gezuiverd. Wij zouden wel een mantel van klimop zich willen zien plooijen om die oude steenen, wij zouden de gebroken kolommen half onder gras en struiken bedekt willen zien en de knoestige vlierstruik wortelend binnen den halfronden muur. Nu maakt het overschot van de kapel van Barbarossa wel wat den indruk van een kunstmatige ruïne. Gunstiger vertoont zich de achtkantige doopkapel, al is een deel van het muurwerk vernieuwd. Het belangrijke gebouwtje, — stellig het oudste dat op onzen vaderlandschen bodem nog over is, — is ingerigt tot bewaarplaats van een aantal Romeinsche oudheden. Eigenaardiger zouden dezen bij de anderen in het museum op hun plaats zijn en het oude heiligdom kon inwendig welligt in den oorspronkelijken stijl gerestaureerd worden. De nog overige sporen van schilderwerk zouden daarbij misschien goede diensten bewijzen. Zeker zouden de herinneringen aan den grooten keizer er velen aantrekken en ook wie daarvoor weinig gevoelen, zouden een bezoek aan dit eerwaardig bouwwerk zich niet beklagen, al ware 't alleen om de fraaije gezigten, uit de vensters te genieten. De wakkere oud-matroos, Israël Robert, die de neêrgeschoten vlag van de citadel onder een hagelbui van kogels heeft hersteld, en thans als opzigter van het Valkhof de kapel opensluit, zou er geen schade bij hebben, al waren de Romeinsche oudheden elders geplaatst.

't Blijft altijd te betreuren, dat het merkwaardige paleis, waar zooveel keizers zich ophielden, waar zooveel andere doorluchtige personen vertoefden, waar zooveel edelen als burggraven huisden, dat in de geschiedenis van Gelder en niet minder in die van Nijmegen zulk een hoofdrol heeft vervuld, in 1796 tot den grond toe werd gesloopt. Met wat bewondering spraken zij, die het zagen, van de groote zalen, van den hoogen toren met het diepe burgtverlies, van de zware ringmuren bij de poort, in wier nissen de gevangen wolven werden bewaard. Hoe gaarne zouden wij een gebouw als dit, om ouderdom, bouwstijl en geschiedenis een der merkwaardigsten van den lande, met eigen oogen hebben aan-

Digitized by Google

schouwd! Wij misgunnen den ingezetenen hun paradijs op den slotberg niet. Wij genieten ten volle de liefelijkheid van den lentemorgen onder het welig en statig loverdak en zijn bereid te erkennen, dat het tusschen hooge muren en in sombere gewelven stellig niet verkwikkelijker is dan in de frissche lucht op den lommerrijken heuvel. Toch is zelfs het vele, dat ons hier geboden wordt, niet in staat, ons ganschelijk te verzoenen met de verwoesting van den trotschen en edelen burgt, die eens in volle majesteit hier troonde.

Wij mogten niet in Nijmegen zijn, zonder op het Valkhof te zijn geweest. 't Is ook slechts weinige schreden van ons hôtel verwijderd en van tijdverlies is naauwelijks sprake. Maar nu moeten wij ook verder. De trein brengt ons tot Groesbeek en daar vangen wij weêr een genotrijke wandeling aan.

Het grootste en belangrijkste deel van het dorpje ligt in een dal aan den voet van den Stekkenberg, maar ook de helling van dien heuvel is met nette, vriendelijke huisjes bezaaid en aan de overzijde prijkt het nieuw aangelegde landgoed des Heeren Rijnbende, met zijn sierlijk heerenhuis en zijn krachtig opschietend hout. Een paar molens staan als voorposten op vooruitgeschoven punten en een heerlijk vergezigt breidt zich reeds terstond voor ons uit, als wij den trein verlaten. Wie nog tegenover het station in het vroeger welbekende logement mogt willen inkeeren, zou die gastvrije plaats in een klooster veranderd vinden. Hij moet een weinig verder in de herberg van Weeren zijn, als hij zich door een verkwikking tot den togt wenscht voor te bereiden. Daar ziet hij tevens het ruime, vierkante grasplein, van grachten en iepenlanen omringd, waar in der tijd het kasteel van Groesbeek heeft gestaan. Hier lag welligt ook „de hoeve in de villa, genaamd Groesbeeck," die Keizer Hendrik III in het jaar 1040 aan zijnen waldgraaf schonk en waaraan sedert het waldgraafschap met al zijn regten en geregtigheden verbonden

Digitized by Google

bleef. Uit den tuin naast de herberg zien wij de grijs geportlande kerk der Hervormden, de oude parochiekerk, waarvan alleen het hooge koor en de toren overbleef. Wij zijn er van gescheiden door een weiland, waarin een klein beekje, bijna geheel onder het gras verborgen, bescheidenlijk voortstroomt, om zich weldra langs het voormalig slotterrein verder te spoeden. Wij zijn hier dus in het middelpunt van het dorp, in „de kom", die maar weinig huizen telt. De dorpsstraat loopt naar de niet zeer oude noch zeer fraaije R. C. kerk, in wier nabijheid een tweede klooster, een nieuw, hooggelegen gebouw, is gesticht. Zijwaarts af leidt een holle weg tusschen korenvelden en langs schilderachtige hutten, met rieten daken en begroeide muren, ons naar de hoogte, waarop de jonge frisch groene beukenlanen der smaakvol aangelegde buitenplaats hun verkwikkend lommer verspreiden en van waar wij meer dan één heerlijk vergezigt genieten. Wij klommen reeds niet onbelangrijk. De toren van Groesbeek steekt slechts even zijn spits uit het ravijn. Straks, aan den rand van den heuvel, waar de blanke berkenstammen blinken in de zon, zien wij weêr het dorpje met zijn witte huizen en zijn kerkje in de vallei, te midden der korenvelden en met den Stekkenberg op den achtergrond. In plaats van die nette grijze en geele woningen daar ginds op de helling, hebben velen nog de armzalige stulpen en de in den grond uitgegraven kuilen gekend, waar een goed deel der schamele bevolking huisde. De witte Noordermolen op zijn eenzame hoogte kan onze aandacht niet ontgaan en evenmin de ligt herkenbare Elterberg, met de oude abdijkerk op zijn' top, die in de verte blaauwt. Zagen wij hier een proeve van het Groesbeeksche landschap, een andere wacht ons bij den Zuidermolen, waar het vergezigt nog veel uitgestrekter is. Daar ligt voor ons, behalve de Elterberg, die overal is te zien, de Cleefsche berg met den Thiergarten en de digtbegroeide heuvelrug van het Rijkswald. Daar onderscheiden wij de torens van Kranenburg, Emmerik, Rees en menig anderen nog. Overal sluiten golvende hoogten, op verren afstand of naderbij, de ruime vlakte in, waar ligtgroene akkers en purperen heidevelden, bruine akkermaals-

Digitized by Google

bosschen, wier bladeren zich nog niet ontplooiden en altijd groene dennen, jonge beukenlanen en schitterende zandhellingen hun rijke kleuren in bonte mengeling vertoonen en waarover de wolkschaduwen plegtig heentrekken. 't Gezigt bij dien molen verheft het houten gevaarte tot een der teregt vermaarde punten uit Groesbeeks omtrek; maar ook elders op de hoogten, waar men ook rondziet, is overvloed van dergelijk natuurschoon te vinden.

Van eenigszins anderen aard is het landschap, door 't welk wij naar het Rijkswald trekken. Wij dalen allengs en al houden wij doorgaans de blaauwe bergen in 't verschiet wel in het oog, nevens ons zijn 't meer de tooneelen van de vlakte: een laantje van peppels, een poeltje met russchen begroeid, hutten met grijze stroodaken, brem- en heidestruiken, kreupelhout en graanvelden, een paar groote boerderijen met weiden en boomgaarden, huisjes, in het veld verspreid. De Groesbeeksche heuvels trekken zich terug. Soms verbergen de groene steile kanten van den dalenden weg alle hoogten en vlakten. Wij zijn een' zijweg ingeslagen, want hadden wij den grintweg, waarop wij gingen, blijven volgen, dan waren wij veel spoediger bij den St. Jansberg gekomen, maar dan misten wij het Rijkswald. Nu naderen wij allengs zijn boschrijke heuvels, maar wij blijven toch in de zeer uitgebreide vallei, en de zeer lange Duitsche chaussee met haar populieren, die op grooten afstand van ons de vlakte doorsnijdt, geeft aan de geheele landstreek een gansch ander voorkomen, dan zij uit een hooger standpunt vertoonde. Daarom ontbreekt het echter aan bekoorlijke tafereeltjes niet. De weg loopt door het gehucht Grafwegen, waar landelijke hutten zich legeren tusschen hagen en boschjes, waar de rook uit de schouwe zijn krinklend blaauw op 't donkergroen gebladert teekent, waar wild uitgegroeide boomen hun schaduw werpen over het pad, waar wilgen zich buigen over den waterpoel en het frissche jonge loof in den zonneschijn glinstert. Voor ons steekt het donkerblaauw der verre heuvelen krachtig af tegen het rijk geschakeerde groen der boomen en struiken van 't gehucht en tegen de sombere tinten van het dennenbosch, dat langs de glooijende hellingen van het Rijkswald opklimt. En ver-

Digitized by Google

GROESBEEK

INGANG VAN HET RIJKSWALD

ST JANSBERG.

ST JANSBERG.

P A Schipperus, del. lith

S Lankhout & Cie den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

kwikkend is het lommer, na den gloed, waarmeê de zon op de open witte grintwegen blaakte. Een lange laan, die onzen weg snijdt, vormt de grensscheiding tusschen Nederland en Duitschland. Nu geen voetstap verder, als wij ons uitsluitend tot „wandelingen in Nederland" bepalen willen. Dat huisje met zijn schuur en zijn put, dat daar vlak voor ons zoo schilderachtig ligt tusschen ligtgroene wilgen en fijn grijs hakhout en wilde heggen, behoort reeds tot vreemd grondgebied. Maar wie zich in Nijmegens omstreken angstvallig aan den vaderlandschen bodem houden wil, die stuit overal. Zonderling loopen er de grenzen en eer men het weet is men in 't „buitenland." Dat er in Groesbeek van ouds vervaarlijk gesmokkeld werd, is dan ook voor niemand een geheim. Dat de smokkelaars tevens den naam van geduchte stroopers hadden verwondert ons evenmin. „De gelegenheid maakt den dief." De verzoeking is groot, de bodem is arm, de bezembinderij maakt niet ligt iemand rijk, zelfs al steelt hij de heide — om niet van de bezems zelven te spreken, — het wild beschadigt den schamelen oogst, toezigt is onmogelijk en er is heel wat welsprekendheid toe noodig, om 't den volke in te prenten, dat smokkelen en stroopen zonde is. Daar is ook iets opwekkends in de listen, die het eischt, in de gevaren, die het met zich brengt, in den strijd, waartoe het soms noodzaakt. 't Is zulk een genot, de strenge, waakzame ambtenaren te misleiden en te ontkomen en in de herberg te kunnen vertellen van welgeslaagde ondernemingen, van vermetele togten, van vernuftig uitgedachte vonden, terwijl 't met levensgevaar gewonnen geld zorgeloos aan slechten jenever wordt weggeworpen en de gevierde held, die commiezen en boschwachters te slim was, argeloos zich door zijn bewonderende kameraden laat plunderen. Maar dit is de vloek der grensbewoners, dat hun bedrijf verwildering kweekt, geen welvaart. Maatschappelijk gaan zij niet vooruit, zedelijk gaan zij achteruit. Daar kleeft een vloek aan het geld, dat de opkoopers der gesmokkelde goederen en van het gestroopte wild verdienen, — een vloek aan de winsten, door tolliniën en beschermende regten behaald, — een vloek aan 't genot, dat de groote Heeren smaken, als zij het edele hert in de bosschen

Digitized by Google

jagen en de voorzalen hunner kasteelen versieren met het gewei, dat als zegeteeken meê werd gebragt. 't Mag worden erkend, dat het intusschen in de laatste jaren veel beter is geworden met den maatschappelijken en zedelijken toestand der Groesbeekenaren.

Wij overschrijden de grens. Eene breede, open weg langs het woud geeft ons gelegenheid den blik te laten gaan langs zijn stoute en sierlijke lijnen, en een karspoor over een' boschpleintje, waar het dennenhout is geveld, leidt ons onder de hooge, groene gewelven van het beukenbosch. Hier zetten wij ons een oogenblik neder. Zoo zacht is het mos op den grond, zoo rijk is het digte struikgewas tusschen de stammen, zoo glinsterend is het tapijt dat de boschbeziën overal uitspreiden, zoo plegtig is de stilte en zoo liefelijk is het uitzigt. De stapels reeds gehakt hout, voor de mijngangen bestemd, de lange, neêrgeworpen stammen, die nog niet zijn gekloofd, de rijzige dennen, ditmaal door de bijl nog gespaard, de ruwe omheining, die het bosch afsluit, de bloeijende vlakte, door het blaauwe verschiet begrensd en als ingesloten door de hooge, donkere uitloopers van het bosch — dat alles vormt een liefelijk en aantrekkelijk geheel. Een weinig ter zijde, aan den voet des heuvels, liggen in het digte plansoen de gebouwen der „forsterei" Nergena, waaronder dit gedeelte van het bosch behoort. Het Rijkswald toch is verdeeld in een aantal „revieren", groote, meest vierkante perken, doorwegen — „trajen" genoemd — van elkander gescheiden. Ieder revier staat onder een' forster.

Het huis Nergena was sedert het einde der 15de eeuw de zetel der Cleefsche waldgraven, nadat hertog Karel van Bourgondië het deel van het wald, dat Nergena heette, in 1472 den Cleefschen hertog had afgestaan. Reeds vroeger had Cleve regten op en in een gedeelte van het bosch, dat oudtijds als een keizerlijke bezitting aan den hof te Nijmegen schijnt gehecht te zijn geweest, maar reeds in de 12de eeuw, ten deele althans, aan den graaf van Gelre behoorde. Met den Cleefschen nabuur was er vrij wat verschil en onderscheidene overeenkomsten regelden en wijzigden voortdurend de regten der beide vorsten. Het Ne-

Digitized by Google

derwald, waartoe Groesbeek behoort en dat grootendeels zijn hout heeft verloren, is thans Nederlandsch grondgebied. Het Oberwald — nog het eigenlijke woud — staat onder Pruisische heerschappij, maar het heeft in vroeger dagen betrekkingen genoeg gehad tot onzen tegenwoordigen vaderlandschen grond, om ons ook in dit opzigt vrijmoedigheid te geven tot een bezoek aan zijn golvende heuvels en zijn hooge loofgewelven.

Te ver mogen wij er echter niet in doordringen. Met een kaart van het Wald gewapend, behoeven wij voor verdwalen niet bevreesd te zijn, maar de fraaije partijen bij het dorpje Frasselt en de uitspanning Grünewald liggen ons wat ver uit de rigting, evenals die bij het dorpje Kessel aan de Niers, waar eens het klooster Gravendael, met de grafsteden van graaf Otto III en der eerste Geldersche hertogen, stond. Willen wij geen' tijd te kort komen, dan moeten wij meer den zoom van het woud houden en daartoe maken wij ons op, door den meêgebragten voorraad versterkt. 't Zal lang duren eer wij weêr in de nabijheid eener menschelijke woning komen!

Een tamelijk oploopend pad brengt ons langs kloeke dennen en beuken, die aan de eene zijde de helling beklimmen, aan den anderen kant in de diepte neerdalen. Enkele wegen verliezen zich in het woud en een breede grintweg, die naar Kessel leidt, snijdt er door heen. Wij steken dien dwars over en bereiken weldra een punt, waar blijkens de palen een nieuw revier begint. Daar ligt een klein, diep dal met steile kanten, rijk met geboomte begroeid. Dat is het fraaije Himmelthal. Wij houden den rand, op de hoogte, waar de heldere hemel tusschen de stammen straalt en volgen het gladde afdalende en stijgende pad langs het dennenbosch, waar de afgevallen naalden tot voorzigtigheid nopen. Ziehier een' dorren, met hei en grint bedekten heuveltop. Hoe schoon is het hier! Wat heerlijk landschap overzien wij. Over de digte kroonen van uitgestrekte bosschen zien wij heen, tot waar in 't verschiet de blaauwe bergen hun golvende lijnen vertoonen. Daar in de verte ligt Groesbeek met zijn kerkje en zijn molens, ginds Kranenburg met zijn' molen, tintelend in het

Digitized by Google

zonlicht. Daar verheft zich de St. Jansberg met het huis op zijn boschrijke kruin. Ginds blinkt de Maas in de vruchtbare vlakte. Noode scheiden wij van dit prachtig vergezigt. Wederom een gladde baan! Maar ongedeerd komen wij door de dennenlaan beneden aan den zoom van het bosch. Hier moeten wij een' weg vinden naar den St. Jansberg, die daar voor ons ligt, met de bouwlanden aan zijn' voet en wiens heuvelen zich vereenigen met die van Groesbeek, waarvan wij het torentje nog even boven de korenvelden bespeuren. Straks kunnen wij ook in die rigting afslaan en wij komen in een beukenlaan, waar een tweetal palen ons zegt, dat wij van onze buitenlandsche reis weêr op vaderlandschen grond terug zijn. Dit sparrenlaantje is een der ingangen van het landgoed, dat wij bezoeken gaan.

De St. Jansberg is als landgoed nog niet zeer oud, al was 't sints eeuwen reeds een min of meer bewoonde plek. Er werden Romeinsche oudheden gevonden, die 't bewijzen, dat ook hier vertegenwoordigers der wereldbeheerschende natie gevestigd waren. Later heeft de grond behoord aan de commanderij van St. Jan te Nijmegen, die er een klooster had gebouwd, de St. Janshof genaamd. Met de overige geestelijke goederen der Orde door de stad genaast, was 't hier sedert een verlaten oord, om zijn wilde schoonheid en zijn heldere beek vermaard. In 1837 kocht Jhr. van Riemsdijk te Maastricht de uitgestrekte bezitting, maar wat zij geworden is, dat dankt zij vooral diens schoonzoon, den baron van Verschuer, haar' tegenwoordigen eigenaar. Het lage grijze huis heeft op zich zelf niets opmerkelijks, maar de ligging is uitermate gunstig. 't Heeft heerlijke uitzigten en is van statig geboomte omringd. Het landgoed heeft overal schoone partijen, aan afwisseling rijk. Wie eenige uren aan het doorwandelen er van kan wijden, behoeft niet te vreezen, dat hij te veel tijd zal overhouden. Dat aan den voet van den berg de herberg de Plasmolen een zeer geschikte rustplaats aanbiedt, maakt een

Digitized by Google

eenigzins langdurig verblijf in dit oord des te gemakkelijker en aangenamer. Voortdurend worden verbeteringen aan de schoone bezitting aangebragt. Niet ver van het huis vinden wij nieuw aangelegde paden, die ons onder 't genot van fraaije vergezigten naar de heldere vijvers brengen. Die waterkommen liggen vrij wat lager dan de top van den berg, maar toch nog hoog boven de vlakte, waar wij de Maas zien stroomen en tal van dorpen en torens ontwaren. Krachtige beuken, sparren, berken en ander houtgewas sluiten den eersten vijver in en overschaduwen het badhuisje, dat zeker in den zomertijd wel niet ongebruikt zal blijven. Bij den tweeden vijver, eveneens te midden van welig groeijend geboomte gelegen, is een kunstmatige waterval tusschen klimplanten en varens, die echter maar zelden stroomt. Den rijken waterschat van den Veluwzoom bezitten deze streken niet.

Tot voor weinig jaren waren deze fraaije, smaakvolle vijvers onoogelijke poelen. Thans behooren zij tot de uitnemendste sieraden van het goed. Naar boven slingert weêr het pad, onder beuken en sparren en eiken en larixen, langs hakhout en heesters, den grooten moestuin voorbij, langs de linden bij het huis, door groene laantjes, over kale bergtoppen en in boschjes van dennen, met telkens nieuwe en altijd schoone vergezigten. Vooral uit het koepeltje voor het huis, bij den Hellekuil, op den Kruisberg en op den Kloosterberg, waar het oude gesticht heeft gestaan, is het uitzigt ruim en rijk. Een groot deel van N. Limburg, waartoe de St. Jansberg behoort, ligt voor ons. Wie zal de dorpen noemen, in de vlakte gezaaid: Gennep, Kuik, het klooster van St. Agatha, Venraij, Boxmeer, Vierlingsbeek, het hooge dak van Grave's kerk, en wat al niet meer! De Maas, het zonderlinge turfland aan den voet des bergs, de landstreek, waar 's winters het overvloedig rivierwater over stroomt en die in de laatste jaren zoo treurige bekendheid verkreeg, de met frisch en jeugdig groen bewassen bergen op den voorgrond, de hooge, donkere sparren op de toppen nevens ons, de zware beuken in de valleijen aan onzen voet, het blaauw verschiet aan het einde van liefelijke dalen, met korenvelden en bosch-

Digitized by Google

jes, — waar wij rondzien is het treffend schoon. En zulke plekjes zijn er in menigte. Onuitputtelijk rijk aan fraaije partijen is het heerlijke goed, dat overal zorgvuldig onderhouden is, maar toch nergens hinderlijk de menschenhand verraadt. Daarbij vindt zoo wel de botanicus als de entomoloog er zeldzame exemplaren van gewassen en insecten, en velerlei genot kan hier worden gesmaakt.

Wij kunnen lang over de boschrijke hoogten en in de vriendelijke valleijen van den St. Jansberg ronddwalen, maar eindelijk moeten wij toch afdalen naar den Venloschen grintweg, dien wij van boven als een lange, regte witte lijn de bloeijende vlakte hadden zien doorsnijden. 't Is ons om dien weg niet te doen, maar om de welbekende uitspanning de Plasmolen, die daar, beneden den heuvel, aan de onaantrekkelijke chaussée is gelegen. Aan het einde van het afloopende pad gekomen, scheiden wij echter van het landgoed nog niet. Zoo vrolijk speelt het beekje onder 't geboomte, zoo liefelijk is het lommer aan den voet der hoogte, zoo schilderachtig blinken de knoestige boomwortels tegen de steile kanten, zoo geestig mengt zich het teedere groen der elzen en hazelaars met het frissche loof der beuken en de donkere tinten der eiken, zoo bevallig rankt zich kamperfoelie en klimop om de stammen, dat wij nog een eind weegs de beek volgen, langs het smalle paadje van waar wij aan den eenen kant opzien tegen de digt begroeide hellingen, aan den anderen kant, tusschen de boomen door, uitzien op de vlakte, waar de Maas zich kronkelt. En vreesden wij niet, dat de tijd ons zou gaan ontbreken, dan zouden wij nog in lang niet terugkeeren.

Maar in alles moet maat worden gehouden en de Plasmolen moet worden opgezocht. Die is trouwens zigtbaar genoeg, althans de plas, — 't bestaan van den molen laat zich gissen, maar daar 't een watermolen is, krijgen wij er van hier niets van te zien. Zelfs verhoogt, als wij er bij zijn, het schuimen van het water door het wentelend rad de schoonheid van het landschap niet, want het blijft achter muren en daken verborgen. De vrij groote watervlakte, met een eilandje er in, een schuitje aan den steiger, een koepeltje aan den oever, eenige larixen en peppels

Digitized by Google

BIJ DE HOLLE DEURN

P.A.Schipperus del. lith.

ST JANSBERG

S.L.ankhout & C.o den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

er om heen en een grijs huis er bij, maakt weinig indruk, omdat de achtergrond er gemist wordt. Het geheel ligt tamelijk kaal in de onafzienbare ruimte. Toch is 't een plekje, dat zijn' goeden naam en zijn druk bezoek ten volle verdient. Bij het huis is 't een fraai gezigt op den St. Jansberg, aan wiens eigenaar de Plasmolen sedert 1863 behoort. De herberg is eenvoudig maar net en de kastelein Schippers, door zijn wakkere vrouw geholpen, weet zijn gasten goed te ontvangen. Men kan er een' hoogst genoegelijken dag doorbrengen en ook nachtlogies bekomen. En de vrolijke gezelschappen, die er zich in de onschuld huns harten komen vermaken, kennen de aardigheid van het eilandje, waarvan wij het geheim niet onbescheiden verklappen mogen.

Meer dan één weg kan gevolgd worden, om van den Plasmolen weêr te Groesbeek te komen. Welken men kiezen zal, hangt af van den tijd waarover men de beschikking heeft en ook van de meerdere of mindere bekendheid met de boschpaden. 't Veiligst is de grintweg over Mook, 't meest beloonend de togt door de bosschen van dat deel van St. Jansberg, dat wij nog niet hebben bezocht, waar het Zevendal en de Kijkberg tot de zeer bezienswaardige partijen behooren. Vooral het laatste punt, sedert kort nieuw aangelegd en meer toegankelijk gemaakt, wordt een der schoonsten van het goed genoemd. Daarbij is dwalen en omloopen echter zeer mogelijk en wij, die nog een' goeden marsch in 't vooruitzigt hebben, wagen ons daaraan liever niet, hoe noode wij ons dat genot ook ontzeggen. Wij houden zoo ongeveer den middelweg, niet den korsten, niet den langsten, maar in elk geval een', die ons toch ook telkens nieuwe schoonheden te genieten geeft, al missen wij daardoor het oude Mook, met zijn herinneringen uit de geschiedenis en enkele fraaije gedeelten van het uitgestrekte landgoed. Vlak tegenover den Plasmolen slaan wij den rijweg in, waar eikenstammen en hakhout de hellingen bedekken, waar de brem tegen de zandige

Digitized by Google

heuvels groeit en waarover zich de takken van het opgaand geboomte welven als een priëel. Frisch blinkt er het jonge groen, helder straalt de blaauwe hemel, krachtig getint zijn de bruine zijden der kale bergen, wier toppen met dennenboschjes zijn gekroond, liefelijk klinkt de stem van den nachtegaal in den stillen avond, vrolijk speelt het doorvallend licht in de schaduwrijke laantjes, helder steken de grijze beuken en de witte berken tegen den donkeren achtergrond af, vriendelijk bloeijen de witte veldbloemen in weelderigen overvloed langs de kanten van den weg. Het slingerend pad, allengs klimmend, brengt ons langs eene hoeve en op eenigen afstand langs het heerenhuis. Over de korenvelden op de hoogte opent zich weêr het vergezigt op Groesbeek en de omliggende bergen. In die rigting gaan wij voort, langs weiden en bouwlanden, straks langs een paar boerderijen met hare boomgaarden en tuinen, en na een tamelijk lange en tamelijk warme wandeling over den open grintweg komen wij te Groesbeek terug.

Het laatste deel van den togt gaat door het Nederrijkwald, langs de Berg- en Dalsche baan. Hier vinden wij nog vrij wat hout, maar toch op verre na niet zooveel meer, als wij er nog in het vorige jaar zouden hebben ontmoet. Groote dennenbosschen zijn geveld en de weg, die door het voortdurend klimmen en dalen over de zeven heuvelen toch reeds min of meer bezwarend is, heeft daardoor niet weinig van zijn schoonheid verloren. Toch is hij nog fraai genoeg, vooral, als wij nu en dan eens stilstaan en terug zien, want de bekoorlijkste gezigten liggen thans achter ons. De logés van Berg en Dal maken dan ook — en teregt — deze wandeling liever in de rigting, aan onze tegenwoordige tegenovergesteld. Wij hebben echter geen keus en wij moeten ons dus van tijd tot tijd maar eens omkeeren. Naast de vriendelijke pastorie slaan wij het stijgend zijpad tusschen de korenvelden in, en op de hoogte van den Noordermolen gekomen, zien wij rondom en terug. 't Moet een heerlijk gezigt zijn, als men,

Digitized by Google

van Berg en Dal tot hiertoe genaderd, eerst het spitsje van den toren even ontwaart en dan, voortgaande, allengs het rijke dal zich ziet openen voor zijn' voet. Daar ligt Groesbeek met zijn kerkje en zijn huizen in het groen; iets verder rijst het groote klooster bij de R. C. kerk; ginds op den heuvel prijkt het landgoed van „Rijnbende" met zijn beukenbosschen. In de verte breiden de begroeide bergen van het Wald zich uit. In de ruime vlakte schemeren de torens van Kranenburg, met den nog altijd blinkend witten molen, Nutterden, Emmerik, Rees. Als een' ouden bekende begroeten wij weêr den Elterberg en in 't verschiet blaauwen de Veluwsche hoogten.

Voor ons oog verbergt weldra de top van den heuvel dit fraaije vergezigt, maar andere, eveneens ruime en schoone gezigten genieten wij ter zijde van ons pad, wanneer een glooijend dal aan onze zijde ons vergunt het landschap te overzien. Straks dalen wij af in de enge, diepe vallei, waardoor zich een vriendelijk watersprankje een' weg zoekt. Voor ons ligt een donker dennenbosch. Eer wij het binnentreden, na een tamelijk steilen klim, zien wij nog eens terug op het liefelijke dal daar beneden ons. Wederom gaat het over het plateau van den berg, weêr dalen, weêr klimmen wij. Nog even zien wij Groesbeeks toren, maar reeds op vrij wat grooter afstand. 't Blijft een prachtige avond. De laatste zonnestralen vergulden de dennenstammen en spelen met warme tinten op de jonge, pas ontluikende blaadjes van het hakhout. Deze opene vlakte, met blaauwbessen digt begroeid, was nog kort geleden een heerlijk dennenbosch. Als ter vergoeding biedt zij ons thans het gezigt op den Veluwschen Rouwenberg aan en een' eersten blik op de belvedère van 't hotel Berg en Dal en laat zij ons op de Waal de reeds ontstoken lichtjes der schepen zien. Nu gaat het meestal dalend, al zien wij nog neêr in het diepe digt begroeide dal, waarboven de schoorsteenen eener groote pannenbakkerij even uitsteken. Wat zou het hier stil zijn, als de nachtegaal niet sloeg in de takken en een troepje jonge wilde eenden in het poeltje bij den weg niet om een of andere ons onbekende reden in opschudding kwam!

Digitized by Google

Langs een doornhaag slaan wij den hoek om. Hier groeijen hooge, trotsche beuken; hier blinkt, half achter houtgewas verscholen, de fantastische leemgroef als een zandsteengroeve met steil afloopende wanden: hier golven zonderling gevormde, bultige weiden. Hier is 't klassieke grond. Wij zijn hier in de Holle Deurn, waar sints eeuwen een menigte Romeinsche oudheden werd opgedolven; dakpannen, waterleidingsbuizen, tegels, waaronder velen met de merken der legioenen, die eens hier gelegerd waren. Aan de boerenwoningen in de nabijheid zijn nog vrij wat van die steenen te zien. Men vond er bovendien merkwaardige overblijfsels van oude bouwwerken, een stuk van een altaar van Jupiter, een grafstede, uit leem en tegels gemetseld, een altaar, aan Vesta gewijd door den „magister figulorum" (pottenfabrikant) Julius Victor, een paar stookplaatsen, hoogst waarschijnlijk pottenbakkersovens, keldertjes, waarin de werklieden hun kruiken en schotels bewaarden, tegels, waarop de steenbaas met ruwe houten stift het aantal door een' arbeider op één' dag gevormde steenen aanteekende. Allerlei belangrijke bijdragen tot de kennis van het leven en bedrijf der Romeinsche nederzetting kwamen hier aan het licht en wie zal zeggen wat daar nog sluimert onder het groene, zonderling golvende tapijt, dat de velden langs den weg bedekt, of onder de boomen, die natuurlijk alle verdere nasporingen tot nog toe verhinderen! 't Zou jammer zijn van het fraaije geboomte op den Holtheurnschen hof, maar als 't eens vallen moet, dan is het te hopen, dat een deskundige ter plaatse is, om goed toe te zien op wat de bodem nog levert.

De streek, waar voor eeuwen een bloeijende tak van nijverheid werd gevonden, levert nog in overvloed het leem, waarvan op de groote stoomfabriek der heeren van der Wedden en de Kruiff steenen, tegels en dakpannen van uitstekende hoedanigheid worden vervaardigd.

Wij zijn nu niet ver meer van Berg en Dal. Bij de drie prachtige beukenstammen uit één' wortel, die met de boerenwoningen op den achtergrond en met de boerengereedschappen onder hun breed uitgeslagen takken een schilderachtig geheel

Digitized by Google

vormen, zien wij reeds boven het bouwland het dak van Oud-Berg en Dal, onze rustplaats voor dezen nacht. Hier is in dezen tijd van 't jaar nog ruimte genoeg voor den vermoeiden voetganger en het groote, nieuwe hôtel wordt eerst met 1° Junij geopend. De duisternis is reeds gevallen als wij het binnentreden. Van het prachtig landschap, dat van het balkon der bovenzaal is te overzien, zijn alleen de schemerende omtrekken te ontwaren. Digte duisternis heerscht onder de zware linden voor het huis. De schoone schepping sluimert en wij, die heden zooveel van haar heerlijkheid zagen, volgen dat voorbeeld, om morgen reeds vroeg weêr gereed te zijn.

Wij sliepen dezen nacht niet in het vaderland; maar een enkele schrede buiten de deur brengt ons toch weêr binnen onze landpalen. Een stuksken van Duitschland dringt zich hier vrij diep in Nederland in. Wat grillige sprongen de grens zich veroorlooft, is met een' enkelen blik op een eenigszins uitvoerige kaart gemakkelijk te zien. De groote weg over de hoogte is tot op korten afstand van Wijler Hollandsch, even als alles wat ten Z. daarvan ligt, maar de landen en huizen ten N. zijn Duitsch, tot voorbij het huis met de groote linde, vroeger een herberg, waar de koning van Pruissen uithing. Duitsch is alzoo ook het logement Oud Berg en Dal — niet de tentjes en de stal er tegenover, — en hoewel wij natuurlijk met onze taal en onze munt hier volkomen teregt kunnen, de dienende geest heeft toch reeds de Duitsche type, evenals de onmisbare portretten der Duitsche keizersfamilie ons herinneren, dat wij in het land der overwinnaars van Sadowa en Sedan vertoeven, al is ter eere der Nederlanders ook een leelijke oleografie van Z. M. Willem III aan den wand gehangen. De bewoners van het Duitsche gedeelte gaan dan ook te Wijler ter markt en ter kerk. Nog duidelijker komt het verschil in landaard uit te Beek, dat uit twee zeer kenbaar onderscheiden deelen bestaat. De huizen

Digitized by Google

en de menschen vertoonen in Hollandsch en Pruisisch Beek een zóó geheel ander voorkomen, dat de grenspalen midden in het dorp niet noodig zouden zijn, om aan te wijzen waar het eene land begint en het andere ophoudt. Beider bewoners hebben met elkander ook zeer weinig gemeenschap. Voor Pruisisch Beek is het tamelijk verwijderde Wijler, of zelfs 't nog verder afgelegen Kranenburg de marktplaats. — Wij voor ons moeten ook in deze streken niet naar de grenzen vragen, anders zouden wij meer dan één heerlijk punt van onze zwerftogten moeten buitensluiten. De Duivelsberg en het Filosofendal b. v. liggen op Duitschen bodem. Maar al laten wij de bedenkingen, aan de nationaliteit ontleend, niet gelden, wij zullen toch op den éénen dag, waarover wij te beschikken hebben, in geenen deele den vollen rijkdom kunnen genieten van wat deze uitnemend bevoorregte landstreek den bezoeker te aanschouwen geeft. Al besteden wij den dag nog zoo goed, veel moet er ongezien blijven. En al konden wij nog vrij wat meer zien, de beschrijving der bijzonderheden zou tal van eigenaardige moeijelijkheden opleveren. De landschappen, die men van de verschillende hoogten overziet, zijn rijk en afwisselend. De voorgronden, de vormen der bergen, de ligging en de diepte der dalen, de elkander opvolgende heuvelreeksen, de huizen of torens, die het meest de aandacht trekken, dat alles is telkens weêr anders. Maar 't is toch meer de taak van een' bijzonderen „Wandelgids", om den vreemdeling, die des noods met het boekje in de hand de verschillende gezigtspunten en wegen bezoeken wil, daarop opmerkzaam te maken en daarbij te leiden. Ons kan die eisch niet worden gesteld en wij zouden ook weinig anders kunnen doen dan herhalen, wat reeds zoo goed en zoo getrouw is geschetst door den Gids voor wandelaars in Nijmegen's omstreken.[1] Een zekere eentoonigheid, niet hinderlijk in een boekje, dat op zich zelf staande tafereelen schildert, zou daarbij ook moeijelijk te vermijden zijn. Immers, groot is de verscheidenheid in de natuur,

[1] Door B. ter Haar Bzn. Uitgegeven te Amsterdam bij G. L. Funke, 1880.

Digitized by Google

maar enkele hoofdpunten keeren bij deze vergezigten altijd terug. De uitgestrekte vlakte der Ooij, de kronkelende Waal, de Veluwsche hoogten met de torens van Arnhem en Doesburg; in de nabijheid Wijler met zijn meer, Ziflik, Kranenburg, de Cleefsche bergen, het Rijkswald; op den voorgrond de bosschen van Beek, voorts heuvels, dalen, bergtoppen, dennen, korenakkers, heerenhuizen, arbeiderswoningen; en vermoeijend zou de gedurig herhaalde opsomming daarvan worden voor wie ze niet ziet, telkens uit een ander oogpunt, dikwijls misschien ook onder een ander licht. — Wij bepalen ons dus tot enkele typen van het landschap, met de opmerking, dat de uitloopers van den bergrug en de daartusschen gelegen dalen aan deze Nijmeegsche heuvelen een zeer eigenaardige bekoorlijkheid geven en hen daardoor van de Veluwsche hoogten aan den Rijn aanmerkelijk doen verschillen.

De gasten van 't hotel Oud Berg en Dal hebben reeds terstond een zeer fraai landschap voor oogen op het balkon der bovenverdieping. Daar rijst de Duivelsberg — de Wijlersche top — met zijn met hakhout en dennen begroeide hellingen, boven het digte houtgewas van het Filosofendal, terwijl het oog over de groene, golvende vallei op de grasrijke beemden rust, waar de Waal in stoute bogt zich kronkelt en tal van torens oprijzen, in de verte door blaauwe bergen begrensd en tegenover den Duivelsberg door het geboomte van den Musschenberg afgesloten. 't Is als de inleiding tot de heerlijke natuurtooneelen, die den bezoeker wachten.

Ook van de veranda van het nieuwe hôtel Berg en Dal is het uitzigt teregt vermaard. Dit schoone gebouw, in 1869 gesticht en in 1872 vergroot, is nog wel voor 't publiek gesloten, — al begint het uit zijn' winterslaap te ontwaken en zich op 't ontvangen zijner talrijke logés voor te bereiden, — maar de toegang wordt ons toch gaarne gegund. 't Ligt op eenigen afstand van het oude logement. Eenige huizen, die het gehucht Berg en Dal vormen, liggen tusschen beiden. Een er van, een kleine herberg, heeft een beugelbaan, die ons aan de Limburgsche uit-

Digitized by Google

spanningen herinnert. Wie meenen mogt, dat het hout op de zonnige, schijnbaar dorre hoogten alhier niet al te goed tieren wil, die vindt zich aangenaam verrast, als hij het welig en krachtig wassende geboomte in den pas voor een paar jaar aangelegden tuin van 't hôtel heeft gezien. Wij merkten trouwens reeds bij ons logement de kloeke populieren en iepen op en de statige linden van den tuin, en bij den koning van Pruisen, thans een particuliere woning, bewonderden wij de zware linde met haar zonderling gevormde wortels. 't Hôtel Berg en Dal behoort aan eene Maatschappij, voornamelijk door Nijmeegsche energie opgerigt, die niet zoozeer ten doel had, belangrijke renten aan de aandeelhouders te verzekeren, als wel, den bloei van stad en omtrek te bevorderen, door aan vreemdelingen een begeerlijk zomerverblijf te verschaffen en alzoo eenigszins de nadeelen van haar afgezonderde ligging te verminderen. Thans is Nijmegen van zijn wallen verlost en aan de spoorwegen verbonden, maar 't hôtel heeft daarom zijn regt van bestaan nog geenszins verloren. Goedkoop is 't hier niet, maar alles is op grooten voet ingerigt. Daar is een schoone eetzaal, daar zijn benijdenswaardige salons, daar zijn vrolijke logeerkamers, ruime trappen en corridors, fraaije balkons en veranda's; daar is een groote, lommerrijke tuin; daar is, naar men zegt, een uitstekende tafel; daar is van tijd tot tijd muziek; daar is een omnibus aan alle treinen, — daar is alles op 't gemak en genoegen der gasten aangelegd. 't Zou een hoogst gevaarlijke mededinger zijn voor 't veel eenvoudiger, thans ook zeer goede en evenmin goedkoope Oud Berg en Dal, als de bezoekers niet in zulken getale toestroomden, dat in beide inrigtingen doorgaans reeds in het voorjaar alle kamers voor de zomermaanden besproken zijn.

Van de veranda zien wij in het diepe, enge Keteldal, tusschen den Musschenberg en den Sterrenberg, en de voorgrond is hier weêr gansch anders dan die zooeven van 't balkon bij de wed. Jansen voor ons lag. Dat wijzigt ook het gezigt op de Ooij, de rivier, de bergen van verre en nabij, al zijn zij dezelfden, die wij reeds zagen en nog herhaaldelijk zullen zien.

Digitized by Google

Anders weêr is het, wanneer wij, naast den tuin van 't hôtel, het pad inslaan nevens het hooggelegen buitenverblijf Belvedère, met zijn' ouden eik op den hoek en zijn diepe groene laan langs den straatweg. De holle weg daalt vrij sterk en aan het einde er van ligt het dorpje Beek, onder hoog geboomte en als ingesloten tusschen de begroeide hellingen. Ook hier maakt de groote vlakte, met de bogt der rivier en de Veluwsche bergen in 't verschiet, den achtergrond uit, maar 't geheel is meer als in een lijst gevat, en in plaats van de ruime vergezigten ontplooit zich voor ons oog een vriendelijk landschap, dat wij gemakkelijk overzien, met zijn details van akkers en grasvelden, dennen en beuken, villa's en arbeidershuisjes, voetpaden en rijweg. Bij iederen voetstap verandert het, en als wij straks langs het smalle padje aan den zoom van den Sterrenberg aan den rand van den heuvel zijn gekomen, dan zien wij terug op de vallei, aan drie zijden door schilderachtig golvende wanden ingesloten en als beheerscht door het huis van Belvedère en het groote hôtel op den top van de hoogte. Beneden ons, deels tegen de helling opklimmend, deels in de vlakte aan den straatweg, ligt Beek met zijn beide kerkjes, zijn witte huizen en buitens, zijn groen geboomte en zijn korenvelden. Ginds zien wij voor 't eerst het torentje van Persingen, dat in den omtrek van Ubbergen overal in 't gezigt komt, en langs den Musschenberg blinkt een gedeelte van het Wijlermeer. Afgedaald naar Beek, is 't weêr een gansch ander landschap. Ten deele van boomgewas omringd rust de heldere waterspiegel van een meertje. Onder hooge kastanjes ligt vlak daarbij de herberg het Spijker. Tusschen hagen en linden en heesters vertoont zich het kleine kerkje der Hervormden met zijn laag koor, zijn daar aangebouwde kosterswoning en de stompe kap van zijn' witten toren. Wat verder zien wij de R. C. kerk, met haar scherpe spits en boven dat alles de glooijende wanden van den heuvel, aan wiens voet het dorpje zich legert. Beek zelf maakt een' hoogst aangenamen indruk. 't Is een vrolijke, vriendelijke plaats, met nette, schijnbaar ordeloos dooreen geworpen huizen en optrekjes en buitens, aan allerlei kronkelende

Digitized by Google

wegen, tegen de met beuken begroeide uitloopers van den Hunerberg gebouwd, of langs den straatweg geschaard. Daar vooral vinden wij een aantal villa's, Stockenhoff, Lindenhof, den Breul, Schoonzigt en anderen nog, benevens een nieuw, aanzienlijk raadhuis. Alles is frisch en net en er is overvloed van water, waaraan 't zijn' naam, den bloei zijner bleekerijen en een uitnemende bekoorlijkheid dankt.

Ook hier hebben de Romeinen, die wel de gaaf hadden om liefelijke streken voor hun vestigingen te kiezen, talrijke sporen van hun verblijf achtergelaten. O. a. werd hier in 1628 de merkwaardige mijlsteen van keizer Trajanus gevonden, dien wij te Nijmegen op het raadhuis zagen. Van de geschiedenis van het dorp is weinig bekend. Ten jare 814 gaf Lantward een manse in de villa Bechi aan het klooster Lauresham, en in 950 hadden de gebroeders Hatto en Aladram er eenige goederen, die koning Otto hun ontnam. Beek lag toen in de gouw Ganapi, in het graafschap van Arnulf. In de middeleeuwen was Beek een Cleefsche heerlijkheid. Dirk Korteloef, vermoedelijk een bastaard van het gravenhuis, werd er in 1300 mede beleend. Later kwam zij aan Gerard van Hornes, door zijn huwelijk met Ermgard van Cleve, wiens zoon haar overdroeg aan Johan, Heer van Groesbeek. In 1660 werd zij verkocht aan Frederik Hendrik van Randwijck en in dit geslacht is zij tot nog toe gebleven. Een kasteel schijnt er nooit te zijn geweest. Wèl had de zoon des Heeren van Randwijck, die de heerlijkheid kocht, het voornemen opgevat, er een prachtig gebouw te stichten, in navolging van zooveel andere Geldersche edelen, die zich door het bouwen van heerlijke landpaleizen ruïneerden, — wèl was de plaats reeds gekozen aan den weg naar Persingen, achter het raadhuis, waar zij nog aan de grachten te herkennen is, — wèl waren zelfs de grondslagen reeds gelegd, maar Heer Jacob zag af van het plan. Het tegenwoordige Hollandsche Beek behoorde toen reeds onder Gelderland en maakte deel uit van het rijk van Nijmegen.

In Pruisisch Beek bestijgen wij weêr het bergpad, dat naast

Digitized by Google

P.A Schipperus, del. lith

S. Lankhout & Cº den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

de Schenkwirthschaft Musschenberg opwaarts leidt onder fraaije tamme kastanjes, die echter nu nog niet prijken met hun loof. Een voetpadje door het koren brengt ons bij het Vossenhutje — een eenzaam en in den winter zeker bar gelegen huisje. Maar wie hier een villa bouwde, had er in den zomertijd een heerlijk uitzigt. 't Is wederom een vergezigt, maar ook weêr van de anderen verschillend. Ook van hier overzien wij de Ooij met de bergen in 't verschiet, maar de voorgrond wordt hier gevormd door een bosch van tamme kastanjes, langs de helling wassend. Aan de eene zijde daarvan is Beek, aan de andere het Wijlermeer het hoofdpunt, dat het oog aantrekt. Wat meer achterwaarts rijst de top van den Duivelsberg en in 't verschiet het Rijkswald, terwijl wij het gansche Keteldal met zijn vriendelijke huisjes nevens ons hebben en den Sterrenberg met zijn hout en zijn villa's. Aan het begin der vallei, op den rand van den Hunerberg, zien wij Belvedère en Berg en Dal.

Niet ver van ons hôtel vinden wij op den weg naar het Vossenhutje het rasterwerk, dat den ingang van het Filosofendal afsluit. Dit vermaarde dal behoort grootendeels tot het landgoed Dalhof, maar de toegang tot een deel er van is aan voetgangers niet ontzegd. Hier is 't vooral het eiken- en beukenbosch, dat een verkwikkend lommer verspreidt. Maar veel hout is er ook reeds gevallen, en is er nog veel schoons overgebleven, 't is toch niet meer, wat het vroeger was, toen 't ook in zijn geheel kon worden doorkruist. Door het Filosofendal kan men den Duivelsberg bereiken en er weêr een der beroemdste vergezigten genieten. Tot den Grebschen berg en Rhenens hoogen toren, bij zeer helder weder zelfs tot den Utrechtschen Dom, reikt hier 't gezigt. Ook Nijmegens kerk en zijn Belvedère zijn van hier te onderscheiden. Meer nabij zijn het digt begroeide bergen en de bosschen in de vallei, die zooveel bijdragen tot de bekoorlijkheid van het landschap, dat zich rondom den Wijler top uitbreidt. Ook de heldere spiegel van het meer doet daartoe rijkelijk het zijne.

Digitized by Google

Enkele punten vermeldden wij, — enkele typen wezen wij aan. Wie er ronddwaalt vindt er vrij wat meer en telkens wat nieuws op de bergen, in de dalen, in de vlakte. Waar zouden wij eindigen, als wij slechts 't voornaamste noemden van 't geen ten N. van den Hunerberg te zien en te genieten is in den omtrek van Berg en Dal! En wij waren nog niet ten Z. van de Cleefsche baan, waar de Meerwijken liggen — de Meerwijken, zoo gaarne gezocht door wie in het lommer de stralen der zon willen ontvlieden. Ook hier is de rijkdom aan wandelingen groot, ook hier kunnen wij slechts enkele hoofdpunten aanduiden. Hier zijn lange, koele lanen van beuken en diepe holle wegen, waar slanke dennen zich hoog verheffen in de lucht; hier zijn frissche groene weiden en kampen bouwland, van dennen- en beukenbosschen omlijst; hier is de groote, heerlijke vijver, die het hooge geboomte aan zijn zoomen weerkaatst; hier spiegelt zich het vriendelijke landhuis van Water Meerwijk in het heldere nat; hier prijken de fijne, sierlijke boomgroepen, waartusschen vroeger het thans gesloopte huis van Wester Meerwijk lag. Hier liggen fraaije boerenhofsteden en schilderachtige schuren, door kloeke stammen overschaduwd. Hier vinden de bezoekers, onder statig hout, een bekoorlijke rustplaats bij de eenvoudige, maar te regt geroemde uitspanning. Hier slingert het pad door 't Louisendal naar het Gekkenbergje, met zijn ruim vergezigt op Nijmegen en den Waalstroom en de toppen van den Hunerberg, waarvan een den toren der waterleiding draagt. Hier is het landschap weêr gansch verschillend van dat naar de zijde van Beek en die afwisseling verhoogt in ruime mate het genot in dit heerlijk oord te smaken.

Ons rest nog de kennismaking met Ubbergen en dan kunnen wij welvoldaan van Nijmegens omstreken scheiden. 't Is er wel verre van af, dat wij alles konden zien, maar wij hebben althans van 't voornaamste een overzigt genomen. Ubbergen mogen wij echter niet voorbijgaan, het fraaije dorpje met zijn sierlijke villa's

Digitized by Google

en zijn vriendelijk kerkje tegen de helling onder 't hout. Het is gebouwd aan den voet van den Hunerberg, aan den straatweg naar Beek, dat een half uur verder ligt. Sedert eenige jaren verloor het zijn belangrijkste gebouw, het „kasteel", het groote witte gebouw met zijn prachtige tuinen, in de vlakte tegenover den berg gelegen. Alleen aan een overblijfsel der waterpartij is de plaats van het huis en zijn eertijds hoog geroemde plantsoenen nog te herkennen; overigens is alles weiland geworden en ingesmolten bij de onmetelijke grasvelden der Ooij. Ubbergen verloor daarmede zijn laatste herinnering aan den tijd toen 't een afzonderlijke heerlijkheid was, zelfs met den weidschen titel van graafschap vereerd. Zekere Thilman Werènbertszoon, een aanzienlijk Nijmegenaar, hield in 1290 de heerlijkheid met het hoog gerigt als een rijksleen, terwijl het kapittel der Apostelkerk te Keulen er de tienden had. In 1277 hadden de graven van Cleve en Gelder er te zamen een verbond gesloten en omstreeks 1285 is er sprake van „het oude kerkhof". De plaats moet dus reeds veel vroeger zijn bewoond geweest en zeker aanzien gehad hebben. Ook hier werden tal van Romeinsche oudheden gevonden en sommigen houden Ubbergen voor het Uberan, dat Balderik in 850 der kerk van Utrecht schonk. Waarschijnlijker is daaronder echter Buurmalsen te verstaan. Naar den kant van Nijmegen strekte zich de heerlijkheid uit tot aan den voet van den Slotberg, waar tegenwoordig de Rosmarijngas is. Nog in 1411 behoorde Ubbergen niet onder Gelderland. Het oude slot, een vrij groot vierkant gebouw met ronde torens op de hoeken, lag in 1582 in ruïne, en maakte in 1712 plaats voor het nieuwe, grootsche kasteel, dat voor eenige jaren is gesloopt. Ook van het bosch op de heuvelen is vrij wat hout gevallen en tot sommige gedeelten is de toegang verboden, maar er is nog genoeg overgebleven, om tot meer dan één aangename boschwandeling gelegenheid te geven. Ook van deze hoogten heeft men menig bekoorlijk vergezigt, en als men tegenover het landhuis Wolfsheuvel onder Berg en Dal een zijpad inslaat, vindt men reeds spoedig een' nieuwen aanleg langs den bergrand, waar

Digitized by Google

door het hakken van het hout een heerlijk uitzigt op het Elyzeesche dal en het hooge geboomte van Beek zich opent. Overal overziet men uit dezen omtrek de Ooij, de aloude vrije heerlijkheid, die eens met een der schoonste kasteelen van Gelderland prijkte, en altijd vertoont zich het gewezen kerkje van Persingen, thans een boerderij, het middelpunt eener vroeger aanzienlijke bezitting, wier Heeren geruimen tijd hunne onafhankelijkheid tegenover de eischen van Nijmegen hebben gehandhaafd. Van het huis de Ooij is nog slechts een kleine toren over. Van 't slot te Persingen is niets meer te vinden. De smalle waterloop het Meer, die uit het Wijlermeer komt en zich in de Waal verliest, doorsnijdt op eenigen afstand van de heuvelreeks de groene, vruchtbare vlakte. Van verre blaauwen de Veluwsche hoogten, waarop heden reeds zoo menigmaal ons oog rustte. Hier en daar komt, van de Ubbergsche bergen, de toren van Nijmegen in 't gezigt en ook het torentje van Hees steekt nu en dan zijn spitsje boven de bosschen uit.

Aan den zoom van het hout ligt de Kopsche hof, om zijn fraaije vergezigten vermaard, en aan zijn' voet vinden wij een enge, diepe schilderachtige bergkloof, bijna geheel door een paar huisjes en optrekjes gevuld, bij wier ingang, nu dit jaar het akkermaalshout is gekapt, wij een verrassend gezigt ontdekken op het torentje van Persingen, door begroeide hellingen in een lijst gevat. En een der schoonste punten in den omtrek is de met linden gekroonde en van doornhagen omringde bergtop de Kop, waaraan de Kopsche hof zijn' naam ontleent. Daar rijst boven golvende bouwlanden en glooijende heuvels de statige kerk van Nijmegen, daar blinkt de Waal, door de trotsche spoorwegbrug overspannen; daar breidt zich de Betuwe uit, met zijn velden en boschjes en torens; daar schemert van verre het hooge kerkdak van Grave. Daar overzien wij een rijk en heerlijk landschap, en van daar brengen wij onzen laatsten groet aan de hoogten en aan de vlakten, met al hare afwisselende en altijd boeijende schoonheid, waarop heden ons oog met zooveel genot mogt rusten.

Digitized by Google

De lindenlaan langs den straatweg beneden den Hunerberg brengt ons in weinig tijds aan de nog bestaande Hunerpoort en binnen de stad, waar wij onze wandeling als geëindigd beschouwen. Gaf haar omtrek ons herhaaldelijk aanleiding, te spreken van haar roemrijk verleden, al zijn daar niet veel zigtbare overblijfsels van bewaard in de streken, die wij bezochten, de onvergankelijke schoonheden der natuur mogten wij er ruimschoots aanschouwen. Het heden is voor Nijmegen een tijd van herleving en krachtigen vooruitgang en een schoone toekomst wacht de grijze keizerstad. Met onze beste wenschen voor haar' bloei en haar welvaart nemen wij voor ditmaal afscheid.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

Behalve het in den tekst genoemde boekje van Dr. B. ter Haar Bzn.: Berg-en-Dal, een gids voor wandelaars in Nijmegens omstreken (eerst als feuilleton in het Nieuws van den Dag verschenen), is als wandelgids nog altijd zeer bruikbaar: het Geldersch lustoord, door C. ten Hoet Jz. in 1825 geschreven. 't Is vrij wat uitvoeriger en behandelt ook de merkwaardigheden van Nijmegen. Hoewel natuurlijk hier en daar verouderd en dus met omzigtigheid te gebruiken, heeft het echter zijn waarde nog gansch niet verloren. Ook het werkje van J. H. Klappert: de stad Nijmegen en haar omstreken, levert een aantal bijzonderheden omtrent de stad — die echter sedert de uitgave vrij wat veranderd is. De »omstreken" zijn zeer kort behandeld. Een vrij goede wandelkaart van Nijmegen naar Berg en Dal is te verkrijgen, maar het terrein, dat zij omvat, is wat beperkt. Zeer bruikbaar is de kaart Nijmegen en omstreken, door A. J. Bogaerts te Breda uitgegeven, al is sedert ook weêr vrij wat veranderd door de sloping van de vestingwerken en den aanleg van spoorwegen.

De geschiedenis van Nijmegen behoort niet tot ons bestek, evenmin als de beschrijving zijner merkwaardigheden. De stad verdient echter ten volle een niet al te kort bezoek, waarbij ook de Belvedère niet vergeten worde.

De historische bijzonderheden omtrent de huizen en heerlijkheden, in den tekst opgenomen, zijn ontleend aan van Spaen. Inl. IV; Sloet, oorkondenboek; ten Hoet, l. c. en Arkstee: de oude hoofdstad der Batavieren. De laatste geeft afbeeldingen van den Dukenburg en zijne oranjerie, van 't kasteel de Ooy, van 't nieuwe kasteel Ubbergen en van de ruïne van het oude, alsmede van de ruïne van Persingen. Hulsen is afgebeeld in Verheerlijkt Nederland.

Betreffende den St. Jansberg ontving ik eenige opgaven van baron Van Verschuer, aan de koopbrieven enz. ontleend.

Digitized by Google

Eenige mededeelingen omtrent het gesticht te Neerbosch mogen hier hun plaats vinden. Het personeel, aan de inrigting verbonden, bestaat uit: een directeur, een administrateur, tevens voor de drukkerij, een adjunct-directeur, meer bepaald met de leiding der weesjongens belast, een binnenvader, een ziekenvader, een bezorger van huiselijke zaken, vijf bazen, — timmerman, metselaar, kleêrmaker, schoenmaker, klompenmaker, — zes onderwijzers, een muziek- en een gymnastiekonderwijzer, (de twee laatsten extern), een tuinman, een boer en eenige arbeiders (boerenwerk wordt door de jongens niet gedaan, omdat het beter geacht wordt, dat zij een vak leeren.) Voor de drukkerij is er een uitgever, een corrector, een drukker, vier zetters, drie beambten voor administratie en verzending. Het vrouwelijk personeel bestaat uit eene directrice, een adjunct-directrice, een bewaarschoolhouderes, een ziekenmoeder, twee onderwijzeressen in 't naaijen, drie in 't breijen, drie voor 't huiswerk, twee voor de wasch, een voor de keuken.

Het weeshuis werd 30 Oct. 1863 te Nijmegen geopend met twee weezen. Den 9den Mei 1867 werd het meisjeshuis te Neerbosch door 45 meisjes in gebruik genomen. De jongens, voorzoover zij niet in de stad op winkels waren, of een ambacht leerden, betrokken in October van hetzelfde jaar het voor hen gebouwde huis.

Behalve werk voor particulieren en eigen uitgaven, verschijnen geregeld: Het Oosten (weekblad), De Kleine Courant (twee maal 's weeks), Te huis, tijdschrift voor het volk (twee maal 's maands), Oud en Nieuw, tijdschrift voor de jeugd (id.) Neerbosch zangen (maandelijks), Weezenalmanak (jaarlijks). 80,000 psalmboekjes met liturgie werden reeds gedrukt.

Van de 1174 opgenomen weezen stierven er 137, bijna allen aan tering.

In het tijdschrift Eigen Haard 1881 is opgenomen een plaat, voorstellende het zangerskoor van Neerbosch en eenige leden der Directie, met bijschrift, terwijl in den jaargang 1878 een opstel van F. de Bas over de weesinrigting voorkomt.

Bijzonderheden omtrent de Maatsch. tot verpleging van weezen in het huisgezin zijn te vinden in de jaarlijks uitkomende verslagen.

Over Israël Robert is te vergelijken Bosscha: de Belgische revolutie, bl. 782 in de noot. Bogaers heeft zijn daad bezongen.

Digitized by Google

Eenige belangrijke Romeinsche oudheden, in de Holle Doorn gevonden, waarop in den tekst wordt gedoeld, zijn beschreven en afgebeeld door Dr. Janssen, Oudheidkundige Mededeelingen IV en in Nijhoffs Bijdragen, Dl. IV, VI en VII. Een catalogus der verzameling op het raadhuis is verkrijgbaar. Henri Havard heeft in zijn beschrijving van Nijmegen (Frontières ménaçées) eenige bladzijden aan het ook door hem zeer hoog gewaardeerde Museum gewijd.

Over 't hotel Berg en Dal is o. a. te vergelijken de bijdrage van ter Haar in Eigen Haard 1879, geschreven naar aanleiding van de opening van den spoorweg tusschen Arnhem en Nijmegen. Veel van het destijds verwachte is reeds vervuld.

Hoewel niet onmiddelijk in Nijmegens omstreken gelegen, heeft het merkwaardige kasteel Doornenburg aanspraak op de belangstelling dergenen, die zich eenigen tijd in Nijmegen kunnen ophouden. 't Is het eenige mij bekende kasteel in ons vaderland, dat zijn' ommuurden voorburgt met poort, torens en kapel nog behouden heeft. Het landschap is er boomrijk en liefelijk, en de dorpen Lent, Bemmel en Gent, die tevens bezocht kunnen worden, zijn fraai en welvarend. Het kasteel te Bemmel ligt op eenigen afstand van het dorp en is weinig bezienswaardig. De Kinkelenburg aldaar is een gewoon heerenhuis geworden. Van het prachtige slot te Gent is niets meer over. Er staat echter nog een klein kasteeltje bij het dorp. Een nieuw slot, met ronde torens, door baron Merkes van Gendt in den tijd van Koning Willem II gebouwd, is weêr gansch verdwenen.

Sedert ons bezoek te Zeist is een der oude buitens aan het begin van het dorp veranderd in een aanbevelenswaardig hôtel en café restaurant, met fraaijen, lommerrijken tuin. Het heet »hôtel Du croix".

Digitized by Google

BIJ LEIDEN.

De goede stad Leiden is om veel en velerlei dingen beroemd. Bij landgenoot en vreemde is zij dan ook teregt in aanzien en eere en geen reiziger van eenige beteekenis zal verzuimen, haar het bezoek te brengen, waarop zij billijk aanspraak heeft. Maar bij de stad zelve bepalen zich de belangstellenden, wien 't gebeuren mag, de voeten te zetten op de straten van het Nederlandsch Athene. Geen wonder! Daar is te veel te zien, om anders dan ter verpoozing van een oogenblik de koele schaduwen van het hoog geboomte der van ouds reeds luid geprezen stadssingels te kunnen genieten, of het frissche groen en de fraaije bloemperken van Zomerzorgs uitgestrekten tuin. Welligt is ook de rijke Hortus voor velen de eenige plek, waar zij in een stuksken natuur een genot komen smaken, dat, in overeenstemming met den in Leiden heerschenden geest der geleerdheid, tevens een uitermate leerzaam genot is. Wie naar Leiden gaat, komt er om de stad en haar talrijke merkwaardigheden, niet om haar omstreken. De Leidenaars zelven beperken zich natuurlijk niet altijd tot de ruimte, door hun lange, breede straten, hun deftige hoofdgrachten, hun uitgebreide achterbuurten beslagen. Daar zullen er zijn, als in iedere stad, die nooit wandelen. Maar dit gedeelte

Digitized by Google

der bevolking vischt. Het wandelend deel kuijert „de singels om", of „Endegeest om", of „Boerhaave om" of langs den Rijn naar de Vink. Leidens vlottende bevolking, meerendeels door de Muzenzonen vertegenwoordigd, wisselt zijn wandeltogten van tijd tot tijd door rijtoeren af, en al is 't bezoek aan den omtrek daarbij niet altijd hoofddoel, de wegen en velden en dorpen van het vruchtbare Rijnland worden er toch aan deze Spes Patriae door bekend. Sommigen hunner hebben zich vereenigd tot een wandelgezelschap, wiens leden met vluggen voet en telkens nieuwe kracht in wijden kring hun togten uitstrekken. Een tweetal hunner, wakkere en welbeproefde voeteerders, met de landstreek goed bekend, met een hart voor de natuur, met liefde voor oudheden en geschiedenis, vergezelt ons. Opwekkend gezelschap en hooggewaardeerde gidsen zijn zij ons op de beide frissche voorjaarsdagen, die aan de omzwerving bij Leiden zijn gewijd. Een dier dagen vindt ons in een gedeelte, dat vooral om zijn herinneringen en zijn overblijfsels uit lang vervlogen dagen belangrijk is, al wordt het natuur- en kunstschoon er niet gemist. Den tweeden brengen wij door in een landstreek, waar de natuur, door de kunst geholpen, zich vooral in haar' rijkdom en haar liefelijkheid vertoont, al worden er ook stemmen uit den grijzen voortijd gehoord.

Endegeest, Rijnsburg, Oegstgeest, Poelgeest, Warmond en Teylingen zijn de hoofdpunten op het programma van den eersten dag. Sassenheim, Lisse, Keukenhof, Hillegom en Vogelenzang zijn de namen, die op den tweeden dag den voorrang innemen.

Slechts ten deele kunnen al deze plaatsen gerekend worden, tot Leidens omstreken te behooren. Maar wij hebben 't station Piet Gijzenbrug ter onzer beschikking, om er het eerste gedeelte van den togt te besluiten en het tweede te beginnen, dat aan den Vogelenzang eindigt, terwijl geen van beiden te groot is, om zonder overmatige inspanning op één' dag van Leiden uit te worden gedaan. Sedert den zomer van 1881 is 't nog veel gemakkelijker geworden, nu de stoomtram, zoowel naar Rijns-

Digitized by Google

burg als langs den schoonen straatweg op Haarlem, den afstand aanmerkelijk verkort.

Ons komt de stoomtram nog niet ten goede. Wèl zien wij de rails nevens den straatweg. Wèl staat er zelfs een wagen met locomotief van de vermoeijenissen van een' proeftogt uit te rusten, maar vooralsnog wordt de weg niet voor 't verkeer geopend. Wij zouden er trouwens geen gebruik van maken. De fraaije laan van iepen, tusschen welige weiden en nette woningen, met het gezigt op de bosschen van Endegeest en Poelgeest, behoeft waarlijk niet haastig te worden doorgevlogen. Echt Hollandsch is het vriendelijk landschap met zijn wilgen en elzen, met zijn uitgestrekte grasrijke velden, waarin het vee zijn voorjaarsweelde geniet, met zijn deftige buitengoederen, door den rijkdom van adellijke en patricische geslachten gesticht en onderhouden, met zijn huizen en tuinen, getuigen van de welvaart der burgerij. Alleen het groote, naakte gebouw, op eenigen afstand uit de groene vlakte verrijzend, maakt een' somberen indruk op wie het weet, dat daar, in het voormalige pesthuis, tal van jongelingen in de kracht hunner jaren boeten voor overtredingen en vergrijpen in militaire dienst. De tijden schijnen gelukkig voorbij, waarin de vreeselijke pestziekten onze steden kwamen teisteren en de gestichten ter afzondering van de rampzalige lijders ver buiten de muren moesten worden gebouwd. Kunnen wij rondzien in de rustige, liefelijke landstreek zonder den hartelijken wensch, dat ook eens de tijden mogten zijn voorbij gegaan, waarin het noodig was, een menigte van naauwelijks volwassen knapen zamen te brengen in omstandigheden, waarin de verzoeking tot desertie en insubordinatie vaak zoo groot, de gelegenheid er toe zoo veelvuldig, de verleiding tot allerlei kwaad zoo magtig is en de beste levensjaren soms in een gevangenis moeten worden verloren, om misdrijven, met de militaire tucht onbestaanbaar, maar die in de burgermaatschappij niet als strafbaar zouden worden

Digitized by Google

beschouwd? En is dit vooralsnog zeker nog een vrome wensch, mogt dan althans van den kant der superieuren de aanleiding zoo weinig mogelijk worden gegeven en de militaire strafwetgeving en regtspraak altijd met de eischen van regt en billijkheid in overeenstemming zijn!

Vrolijk steekt de witte belvedère van Endegeest tegen de donkere bosschen af. Al is 't, van nabij beschouwd, een kunstwerk van geringe waarde, van verre maakt zij geen onaardige vertooning en reeds op grooten afstand is zij over de weilanden zigtbaar, terwijl de weg zich geruimen tijd om het uitgestrekte plantsoen der aanzienlijke buitenplaats slingert. Bij het tamelijk digt aaneengebouwde gehucht de Leidsche buurt vinden wij een der lanen, die derwaarts leiden. Er staat fraai geboomte in den omtrek en de roode, geele en paarsche bloemen, waarmede sommige velden prijken, toonen ons, dat de teelt van tulpen en hyacinthen ook hier een middel van bestaan voor de omwonende bevolking is, evengoed als de melkerij, die haar aandeel levert aan de productie der wijdvermaarde Leidsche kaas. Maar de bollencultuur wordt hier nog maar op kleine schaal gedreven. Haar eigenlijk gebied betreden wij heden nog niet.

Het vriendelijke, geel gepleisterde huis aan het eind der laan, tusschen kloeke dennen en ander krachtig opgaand hout, behoort wel onder Endegeest, maar 't is toch het heerenhuis niet. 't Is een afzonderlijk verhuurd buitenverblijf, Rijngeest genaamd, gunstig aan een' der talrijke elkander kruisende en verbindende kunstwegen gelegen en met een fraai uitzigt op de stad, wier hooge kerkdaken en torens blinken tusschen de boomgroepen op den voorgrond. 't Zou mogelijk zijn, dit Rijngeest voor Endegeest te groeten. Immers, men kan menigmaal „Endegeest om" hebben gewandeld, zonder van het kasteel iets te hebben bespeurd. Misschien schemeren in den winter, als de boomen hun loof verloren hebben, de muren tusschen de zware stammen door, maar doorgaans verbergt een digte gordel van houtgewas het edele huis en wandeling op de plaats kan niet worden vergund. De nabijheid eener groote, volkrijke stad en van een druk be-

Digitized by Google

zocht spoorwegstation maakt het ongeraden, in dezen vrijgevig te zijn. Ons staat de welwillendheid van den tegenwoordigen eigenaar de bezigtiging van huis en lusthof toe. 't Is een schoone, deftige plaats. De breede oprijlaan buigt zich om een uitgestrekte frisch groene weide, door hooge eiken overschaduwd en met een ijzeren hek omringd. Bij de slotpoort prijkt een eerwaardige linde; niet ver van daar rijst een kloeke populier slank en krachtig op. Ginds wassen frissche dennen en breedgetakte stammen, met klimop begroeid; elders herinneren hooge geschoren beukenhagen den smaak der vorige eeuw, terwijl zij bij voortduring van de zorg des tuinmans getuigen. Achter het huis liggen welige weilanden, door opgaand hout omzoomd, als singels de heldere gracht omvattend. Een steenen obelisk, waarvan het voetstuk met tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis is versierd, vormt het middelpunt van een boschje vol bloeijende heesters en aan de andere zijde van het kasteel vinden wij een' smaakvol aangelegden tuin met altijd groene gewassen, coniferen, hulsten, rhododendronbosschen en een auracania van zeldzame grootte, — de grootste, naar men zegt, die in Europa wordt aangetroffen. Deze colossale boom heeft tot nog toe de koude van onze Noordsche winters uitstekend doorgestaan. Een tweede, veel kleiner, maar toch alijd nog van opmerkelijken omvang, heeft droevig van de strenge vorst geleden. Breede slingerpaden leiden in alle rigtingen door het uitgestrekte bosch. Uit een koepeltje aan den zoom heeft men over de weilanden op den voorgrond een ruim uitzigt op de duinen en de torens van Rijnsburg, Valkenburg, de Katwijken en Wassenaar, terwijl ook op verschillende punten in het park de vruchtbare grasvlakten in de rigting van Leiden en de gebouwen der stad zelve zich vertoonen.

Met de aristocratische buitenplaats is het statige huis in overstemming. Van den ouden burgt, in 't begin der 14de eeuw door Jacob van Endegeest als een leen van Alkemade bezeten en tot 1574 in dat geslacht gebleven, is niets meer over. Ook het huis, dat omstreeks 1630 door Cartesius werd bewoond, toen 't een bezitting der familie van Schouwen was, is niet

Digitized by Google

lang daarna tot den grond toe afgebroken. Het tegenwoordige gebouw, op de fondamenten van het vorige gesticht, dagteekent uit het midden der 17de eeuw, uit den tijd, toen 't in eigendom behoorde aan den Heer van der Rijdt, die het prachtig heeft opgetrokken, al wordt gezegd, dat het in luister bij het oude huis moest achterstaan. Was 't een eeuw later merkbaar aan 't vervallen, de voorlaatste bezitter, jhr. Mr. D. T. Gevers van Endegeest, heeft het in voortreffelijken staat hersteld en nagelaten, gelijk het nog zorgvuldig wordt onderhouden door zijn weduwe, die 't in vruchtgebruik als zomerverblijf bewoont. De „overwelfde gallerijen, op ronde pylaren rustende", die volgens de oude beschrijvingen en afbeeldingen het voorplein versierden, zijn ten deele afgebroken en door een steenen balustrade vervangen. In het poortgebouw zijn zij ingerigt tot met glas gesloten bloemenkasten. Ook is de gracht aan de voorzijde gedempt en de steenen brug verdwenen. Maar het hoofdgebouw heeft nog zijn' ouden vorm behouden. Nog steeds prijken de twee zware achtkante torens met hun koepels en lantarenspitsen aan den achtergevel, evenals de twee vierkante torens nevens de voorpoort. Een breede stoep leidt naar de ruime vestibule, waarin een prachtige bronzen groep op marmeren voetstuk de aandacht trekt. 't Is een hulde van Rijnland aan den voortreffelijken beschrijver van dat Hoogheemraadschap. De studeerkamer van den in zoo menig openbare betrekking uitmuntenden geleerde en staatsman grenst aan de vestibule en bevat een' schat van uitstekend geordende boeken en papieren. Dat het huis door een' man van wetenschap werd bewoond, bewijst ook de rijke bibliotheek, in een' der torens geplaatst. Nevens dezen toren ligt de „Chinesche kamer", met kostbaar lakwerk, behangsel en spiegelbuffet. In den anderen toren is de slaapkamer, die gemeenschap heeft met de eetzaal, waar wij een aantal teekeningen vinden, door jhr. Gevers bezochte landschappen in Italië en Griekenland voorstellend. Deze beide zalen hebben door groote vensters in den achtergevel een fraai uitzigt op Leiden, terwijl tegenover de studeerkamer aan de andere zijde der vestibule, evenals deze met uitzigt op het

Digitized by Google

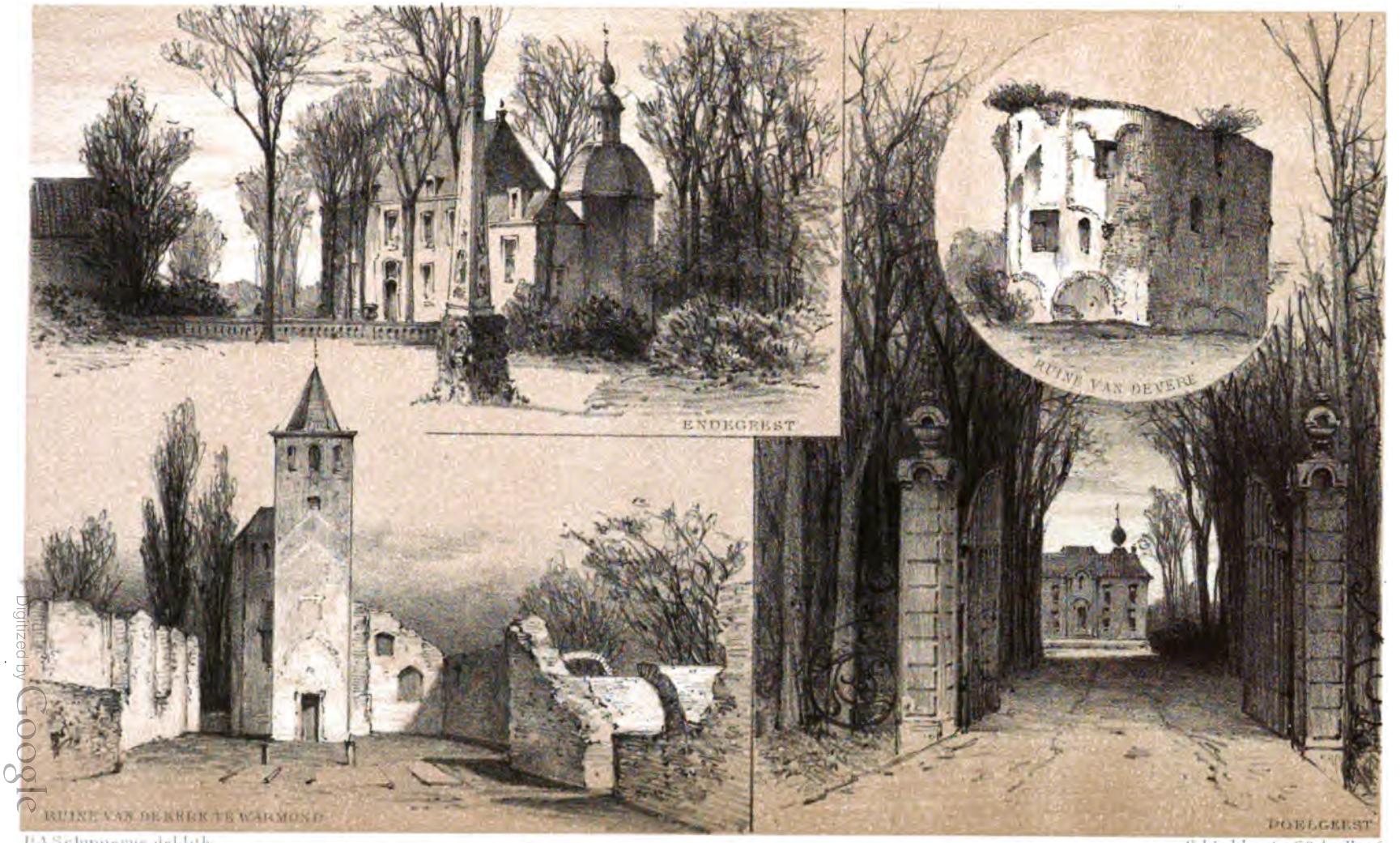

P.A. Schuppenus del. Lith.

S. Lankhout & C.o den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

voorplein, een vrolijke, rijk gemeubelde zitkamer zich aan de Chinesche kamer aansluit. De breede trap, regt tegenover den ingang, is versierd met een reusachtige, verwonderlijk uitvoerige en voortreffelijk bewerkte kopergravure, — een gezigt op Rome — en een fraaije antieke kast. Boven de vestibule is een klein, smaakvol versierd vertrek, met gobelins, eikenhouten beschot, geschilderde glazen, porselein, oude kasten en andere meubelen, en afbeeldingen van Endegeest in zijn' voormaligen toestand, toen het zijn galereijen en zijn ouderwetsche plantages nog bezat. Onder de bovenkamers verdient vooral de biljartzaal boven de eetzaal opmerking, om de oude en ten deele zeer verdienstelijke schilderijen aan de wanden. Herinneringen aan Cartesius worden er niet gevonden en de geschiedenis schijnt van het kasteel niets te verhalen te hebben. Maar Endegeest behoort tot de fraaije heerenhuizen, uit den bloeitijd onzer Republiek afkomstig, die, met zorg onderhouden en met smaak gemoderniseerd, nog de zeer begeerlijke woonplaatsen onzer hedendaagsche edelen en aanzienlijken kunnen zijn.

Waar nu heen? Daar ligt op niet al te grooten afstand van Endegeest een dorpje van hoogen ouderdom en grooten naam, eeuwen lang vermaard om de vorstelijke abdij, onder wier bescherming het tot eenig aanzien geraakte en aan wier nabijheid 't een hooge mate van bloei en levendigheid dankte. Die herinneringen lokken ons naar Rijnsburg, dat overigens weinig meer over heeft, om voor wandelaars den toch altijd vrij grooten omweg te regtvaardigen. De Leidenaars maken er nog wel eens, te voet of met rijtuig, een uitstapje heen. Sinds de stoomtram naar Katwijk op Zee er langs loopt, is 't bezoek aldaar zelfs zeer gemakkelijk gemaakt. Zulke togten geschieden echter bij voorkeur in den zomer. Thans is 't voorjaar. En dat maakt verschil. Wanneer wij de R. kerk voorbij en de Groene steeg met haar huizen en buitentjes uit zijn, komen wij in een groote

Digitized by Google

vlakte. In den zomer prijkt op een goed deel dier uitgestrekte velden het golvend graan, — de tarwe vooral, die van ouds als de beste van Holland werd geroemd. Dan wast de bloemkool op tal van akkers en in den bloeitijd der aardappels breidt er zich een eenvoudig, maar vriendelijk bloemtapijt uit. Nu is alles nog kaal en ledig. De duinen in de verte en de verspreide kerktorens, van roode daken omringd, rijzen op uit een plat en eentoonig landschap, dat veel van zijn bekoorlijkheid heeft verloren, sinds het overvloedig houtgewas, waarin Rijnsburg vroeger lag, werd uitgeroeid. Aan beweging ontbreekt het intusschen niet. Groote boerenwagens rijden over den open grintweg, of over de ruime velden. Als zij stilstaan, werpen mannen met schoppen de lading er uit om zich heen. Honderden van meeuwen zwermen met hun krijschend geschreeuw in het rond, telkens zich neêrlatend en weêr opvliegend, in voortdurende onrust en onderlingen twist. Wie thans met verkoudheid is behebt, — en daarop is in onze lentedagen wel kans — mag zich gelukkig prijzen. Op zijn zachtst gesproken is de geur, die van de velden ons tegenwaait, min aangenaam. Van vischgrom, vischkoppen, vischingewanden en dergelijken afval, door de omliggende zeedorpen geleverd, maken de „koolbazen" tot bemesting van hun akkers een zeer ruim gebruik. De kool groeit er kostelijk door, al verloochent zij den grond, waarin zij opwies, niet. De meeuwen genieten, nu zij zonder veel moeite te gast gaan aan zulk een' rijk voorzienen disch. De Rijnsburger mensch schijnt er aan gewoon. Men zegt zelfs, dat hij de spetie bewaart onder zijn bedstede, en daaraan de epidemische ziekten dankt, die van tijd tot tijd zijn woonplaats bezoeken. Maar als in prins Maurits' tijd de bloemkoolteelt reeds op deze wijze bij Rijnsburg in zwang was, dan had hij zeker niet in het voorjaar den Franschen gezant tot een toertje in dezen omtrek uitgenoodigd en nog minder had hij stil gestaan, om den vreemdeling te verbazen met de Latijn en andere talen sprekende boeren! Ons althans zou 't niet in de gedachte komen, te beproeven, of wij in een' dier vischgrom rijdende, of vischgrom scheppende arbeiders ook een' van der Codde konden

Digitized by Google

ontdekken. Met versnelden pas doorwandelen wij het vergiftigd oord en ademen wat vrijer, als wij het dorp hebben bereikt.

Rijnsburg is een zeer oude plaats. Men beweert, dat de Romeinen er een' burgt hadden gebouwd aan een' der armen van den Rijn, die in overoude tijden hier tusschen de hooge geestgronden stroomde. Sporen van hun verblijf in deze streken zijn dan ook vroeger en later gevonden. Katwijk bewaarde de grondslagen van den Brittenburg en onder zijn duinzand menig overblijfsel uit de eerste eeuwen onzer jaartelling. En bij Rijnsburg had Boxhorn steenen gezien met het inschrift:

LEG. INF. GER. [1]

Voorts kwamen er munten en penningen voor den dag, gelijk aan die, welke bij Voorburg waren opgedolven. Adrianus Pars zag er een aarden lampje, met den naam Atimetus, en ander pottebakkerswerk. In de muren der abdij moeten steenen zijn gebruikt, die blijkbaar van Romeinschen oorsprong waren. Eenige eeuwen later, in het midden der 9de eeuw, vielen de graven Tietbold en Gerolf in een bloedig gevecht tegen de plunderende Noormannen bij Rothulfvashem, zooals Rijnsburg destijds schijnt geheeten te hebben. Vóór 866 schonken Radulfus en Aldburge dertien mansen te Rothalnushem, gelegen „binorthan flieta," (benoorden den Vliet) aan de kerk van St. Maarten. In 974 versloeg graaf Dirk er de stroopende Westfriezen en stichtte er een kapel, wier grondslagen in 1613 aan de Oostzijde der abdijkerk moeten zijn teruggevonden en aanvankelijk voor overblijfsels van den ouden Romeinschen burgt werden gehouden. Daar wordt ook gesproken van een kasteel of jagtslot, door denzelfden graaf Dirk hier gebouwd met de trassteenen van den door de Noormannen verwoesten burgt. Kapel en jagtslot zouden dan later, in 1133 of '34, door Petronella van Saxen, de kloeke weduwe van graaf Floris II, gesloopt zijn en hun afbraak gebezigd voor 't door haar gestichte klooster.

[1] Legioen van Neder-Germanië.

Digitized by Google

Niet lang mogt het godshuis, dat eerst na tien jaren arbeids voltooid, door geestelijke zusters uit de Saxische abdij Luttere bevolkt en aan de H. Maagd en den martelaar St. Laurens gewijd was, zich in ongestoorde rust verheugen. Den 15den Mei 1183 brandde het gansche klooster af, met de pas gebouwde en gewijde parochiekerk, door de gravin-weduwe Sofia aan Rijnsburg geschonken. Maar de stevige bouwstoffen waren blijkbaar nog bruikbaar genoeg en twee jaar later was alles hersteld. Toen begon voor de abdij een tijd van bijna onafgebroken vrede en van steeds klimmende heerlijkheid. Een brand, in 1446 uitgebroken, werd nog tijdig gebluscht en al blaakte het oorlogsvuur ook herhaaldelijk den omtrek, de gewijde stichting werd door vriend en vijand ontzien. Wereldlijke en geestelijke vorsten overlaadden haar met gunstbewijzen. Dochters van de edelste huizen namen er den sluijer aan en hun ouders en bloedverwanten gaven rijke geschenken. Uit grafelijken huize was meer dan ééne van haar abdissen, die den titel voerden van abdisse bij de gratie Gods en als souvereinen gebied voerden over talrijke heerlijkheden en uitgestrekte bezittingen. Voor ééne van haar, Maria van Tautenburg, boog keizer Karel zelf zich eerbiedig en hoffelijk ter aarde, toen hij „mijne gebiedende Vrouwe van Rijnsburg" bij Oegstgeest ontmoette. In de ruime, prachtig versierde zalen genoten prinsen en ridders soms dagen lang gastvrijheid met hun talrijk gevolg, — graaf Jan van Blois had er zelfs zijne eigene kamer, — maar ook onbekrompen milddadigheid werd er aan duizenden van armen bewezen. Luisterrijk was vooral de abdijkerk, die met kostbare sieraden, tapijten, schilderwerk, edelgesteenten, altaren en graftomben prijkte, wier vensters ten deele door de gebroeders Crabeth waren beschilderd. Vier graven van Holland, Willem I, Floris IV, Floris V en Jan I, rustten er, met menig gravinne en tal van zonen en dochteren uit hun huis, waaronder Sofia, Agnes en Ada, die als abdissen hebben geregeerd. Ook Cunissa, des graven dochter van Biche, de eerste abdis, was er bijgezet in den grafkelder, waarboven een heerlijk praalgesteente verrees. Menig

Digitized by Google

edelman en edelvrouwe werd hier ter ruste gelegd bij hun kinderen, die er de wijle hadden gedragen. Met Egmonds vorstelijke abdij deelde die van Rijnsburg in de liefde van al wat edel en aanzienlijk was in Holland en Zeeland. En verzwijgt de geschiedenis het vrolijk en lustig leven niet, dat door de jonkvrouwen werd geleid, spreekt zij soms van ergerlijke twisten en schromelijke ligtzinnigheid, zij mag toch ook verhalen van wetenschap, hier beoefend, vooral van vroomheid, hier gekweekt, van kloekheid, hier getoond, van liefde, hier bewezen. Niet enkel om haar voorregten en haar bezittingen, om haar aanzien en haar' luister was het adellijk vrouwenklooster vermaard.

Als wij naar Rijnsburg gaan, verwachten wij niet, van deze heerlijkheid nog veel te zullen aanschouwen. 't Is ons bekend, dat de trotsche gebouwen, die in den tijd der beroering veel hadden geleden, in 1574 door de kloosterlingen verlaten en door Leidsche burgers verbrand werden. Lang bleven de ruïnen nog over, maar in 1811 werd op last van keizer Napoleon alles gesloopt, met uitzondering van den toren der abdijkerk en het weinige, dat van de kerk zelve nog over was. De toren staat nog op het hoog gelegen kerkhof. In Romaanschen stijl van duifsteen opgebouwd, herinnert hij nog eenigzins aan de voormalige grootheid van het Godshuis, waarboven hij eertijds zich hoog verhief, als om 't van ver reeds aan te wijzen. Maar hij is veel lager geworden en verloor zijn steenen spits, die door eene van hout, met lei gedekt, werd vervangen. 't „Horologium met beyerwerck" uit de 15de eeuw, een overgroote zeldzaamheid in die dagen, is reeds lang er uit verdwenen. In 1618 werd de ingang vernieuwd en het wapen van Rijnsburg, — een roode burgt op zilver — daarboven geplaatst. Een brok van den kerkhofmuur is het eenige, wat welligt nog van de kloostergebouwen overbleef. Misschien is 't ook in later tijd van de oude steenen gebouwd, gelijk wij ook elders in het dorp aan muren en huizen bouwstoffen vinden, blijkbaar van de abdij afkomstig. Hebben wij op vrij grooten afstand van de kerk aan een dwarsgrachtje den koster opgespoord, dan wordt ons het kleine bedehuis ontsloten, dat omstreeks 1612

Digitized by Google

werd hersteld en voor de godsdienstoefening der Hervormden ingerigt. Daar hoopten wij, nevens de grafzerken der zes laatste abdissen, ook de zerken te vinden van graaf Willem I, zijn gemalin en zijn dochter Ada, alsmede die van Petronella, de stichtster der abdij. Die overoude gedenkteekens moesten wel zeer merkwaardig zijn! 't Blijkt ons echter, dat alleen van Petronella's grafzerk sprake kan wezen. Dat is inderdaad blijkbaar een stuk van een' ouden grafsteen, waarop een vrouwenhoofd en een klein deel van het lichaam is te herkennen. Ook staat de naam PETRONELA er in gebeiteld. Maar afgezien van den vorm der letters, die er voor de 12de eeuw wat modern uitzien — zij zijn zoo zonderling in een' hoek geplaatst, de breuk van den steen volgend, dat het ons aan zeer gegronden twijfel onderhevig schijnt, of zij wel oorspronkelijk daarin zijn uitgehouwen. 't Heeft veel meer den schijn, alsof een veel later hand op het brokstuk eener zerk zonder naam Petronella's naam heeft gegrift. Van de andere zoogenaamde zerken, evenals die van „Petronella" in 1612 in den muur gemetseld, is de afkomst uit de 13de eeuw niet onverdacht. Dat zij voor grafzerken veel te klein zijn, — op zijn hoogst een halve □ M. — kan niet worden toegeschreven aan den last der Staten, die de geschonden steenen vierkant lieten afhakken, want de opschriften zijn in hun geheel bewaard. 't Zou intusschen mogelijk wezen, dat het geen eigenlijk gezegde grafzerken waren, maar gedenksteenen, oorspronkelijk bij een tombe behoorende. Grooter bezwaar tegen de echtheid is evenwel, dat de letters den stempel dragen van later tijd en de jaartallen er op voorkomen in Arabische cijfers, die vóór het einde der 15de eeuw hoogst zeldzaam zijn. De vorm der cijfers 2 en 5 wijst zelfs op de 16de eeuw. Wij wagen de gissing, dat deze steenen, welligt met anderen, die onherstelbaar werden verwoest, in het laatste tijdperk van den bloei der abdij bij het herstel van de grafelijke tombe zijn bewerkt. Stond de echtheid vast, dan waren zij zeker van groot belang!

Maar wat herinneringen werden opgewekt door de groote, uitstekend bewerkte en meerendeels goed bewaarde zerken, die

Digitized by Google

eens de grafsteden der laatste abdissen dekten! Onder banken en stoelen zijn zij ten deele verborgen. Wij moeten nog al eens wat planken optillen en wat stoelen verzetten, om ze te kunnen zien en dan komen zij nog niet in hun geheel aan het licht. Wenschelijk ware 't, dat ook deze schoone en merkwaardige steenen tegen den muur werden geplaatst. Zij zouden dan beter te onderscheiden zijn en beter voor afslijting worden bewaard. De laatste rustplaats der abdissen wijzen zij toch niet meer aan. Bij 't herstel van de kerk werden zij nevens elkander in het midden er van neêrgelegd. Wat edele namen dragen zij! Van wat hooge geboorte getuigen de wapenschilden en kwartieren, er op gebeiteld! Van wat kloeke en vrome vrouwen, rijk in aanzien en magt, spreken zij! Elisabeth van Matenesse, mild voor de armen en fier in 't handhaven van haar hoogheid, die kerk en abdij kostbaar versierde, kunst en wetenschap ijverig beschermde. Beatrix van Reimerswael, vredelievend van nature, maar in onophoudelijken strijd voor bedreigde regten van haar klooster. Adriana van Botland, die slechts weinig jaren regeerde. Maria Schenck van Tautenburg, de zuster van den aartsbisschop van Utrecht, de eerste abdis, niet door de joffers zelven gekozen, maar door keizer Karel aangewezen, voor wie de knie des keizers zich boog en onder wier bestuur de abdij tot een college van canonessen werd verheven, gestreng en regtvaardig de aan haar toevertrouwde stichting regerend. Elburg van den Boetselaar, die op grootsche schaal milddadigheid en gastvrijheid oefende, in bangen hongersnood duizenden spijzigde, vorstelijk de kunsten beschermde en aan de kerk te Gouda het prachtige glasraam heeft geschonken. Stefanie van Rossem, de nicht van den geweldigen Maarten, die den ondergang der abdij beleefde en overleefde vele jaren, van haar karig inkomen weldoende zooveel zij vermogt, totdat zij in 1603, op bijna honderdjarigen leeftijd stierf en met groote plegtigheid werd begraven in de geschonden kerk. Welk een geschiedenis hebben deze namen te verhalen! Wat was er niet gebeurd, sinds het jaar 1460, toen de dochter der Matenesses tot

Digitized by Google

abdis werd verkozen, totdat de jonkvrouw uit Gelderschen bloede het grijze hoofd heeft neêrgelegd, om te worden bijgezet tusschen de puinhoopen van het huis, waar zooveel harer voorgangsters, waar eens ook zij zelve, als vorstinnen hadden geheerscht!

Rijnsburg heeft niets, dat ons na het bezoek aan de kerk nog boeijen kan. 't Is een tamelijk groot dorp met een aantal trapgeveltjes. De meeste huizen staan aan weerszijde van een lange vaart geschaard. Ook zijn er eenige straten en steegjes. Het aan de abdijgebouwen grenzende „Hof te Rijnsburg", eerst na het overgaan van de kloostergoederen aan de ridderschap door den rentmeester Albert van Schagen gesticht, is met zijn poort en zijn' toren, zijn trapgevels en zijn hooge schoorsteenen evenzeer verdwenen als de voormalige parochiekerk, die eens nevens die van het convent haar hooge torenspits opstak. Of er van de zaal, waar de „collegianten" vergaderden, nog iets over is; of de woning, waar Spinoza eenigen tijd zijn verblijf hield, nog wordt aangewezen; waar het buitentje van de wed. Hekkenhoek, door de prinsmannen in 1787 zoo deerlijk geteisterd, heeft gelegen, hebben wij verzuimd te onderzoeken.

De weg van Rijnsburg naar Oegstgeest loopt door vlakke velden, grootendeels langs het Nieuwe Kanaal, dat de Warmonder Lee met de uitmonding van den Rijn verbindt. Wij hebben er een ruim uitzigt op de duinen van Noordwijk, de torens van Warmond en Sassenheim, den steenklomp van Teylingen, de bosschen van Endegeest. Links van ons, op vrij grooten afstand, ligt de boerderij Kloosterschuur, een der hoeven van de abdij. Voor ons, op een hoogte, steekt het kerkje van Oegstgeest boven de boomen uit. Zijn wij 't ge-

Digitized by Google

naderd, dan zien wij, dat het van het dorp door het kanaal is gescheiden. De grond er om heen leverde, volgens Oudaan, vrij wat scherven van Romeinsch aardewerk en men giste, dat ook hier een burgt had gestaan. Latere ontgravingen bragten echter geen bewijzen daarvoor aan het licht. Het gebouw zelf — een nette kruiskerk, met klimop ten deele begroeid, — heeft niets opmerkelijks meer. Gold de kerk van Oegstgeest voor een der oudsten van Holland, in de tegenwoordige is niet veel daarvan meer te vinden. Bij 't beleg van Leiden in 1574 werd het eerwaardige bedehuis, dat intusschen, volgens de nog voorhanden afbeeldingen, ook reeds uit den tijd der Gothiek afkomstig was, nagenoeg geheel verwoest, en naar het schijnt is bij den herbouw, omstreeks 1666, van zijn steenen weinig of geen gebruik gemaakt. Wij vinden althans aan de muren geen bouwstoffen, die van oude herkomst blijken te zijn. De zware Romaansche toren van duifsteen werd in 1825 afgebroken, terwijl de kerk belangrijke vernieuwingen noodig had. Zij heeft van binnen een houten tongewelf, een bank met gesneden wapens uit het jaar 1689 en eenige geschilderde glazen. 't Merkwaardigst is een gebroken doodkist van rooden zandsteen, in de nabijheid gevonden en thans op het koor bewaard. Op het kerkhof is het grafgesteente van jhr. D. T. Gevers van Endegeest, wien de heerlijkheid behoorde en wiens naam er in dankbare herinnering leeft.

De huizen van het dorp strekken zich over een lengte van $^3/_4$ uur tusschen de kerk en de stad Leiden uit. In de Kerkbuurt en de Leidsche buurt zijn zij het meest aaneen gebouwd; overigens zijn zij verspreid en door weiden, akkers, tuinen, bollenland, boerderijen en buitenplaatsen afgewisseld. Langs den weg vinden wij de heerenhuizen de Greunerei — het oude Grunerie, door jhr. de Mamuchet gebouwd en naar eene zijner heerlijkheden in Frankrijk genoemd — met hoog en statig hout, maar naar het schijnt in verval; voorts Bijdorp, Wildhoef en Veldzigt en het deftige Duinzigt, thans een klooster. 't Was vroeger het paleis van den baron van Wijckerslooth van Schalkwijk, bisschop van Curium i. p. i., een' man

Digitized by Google

om onbekrompen weldadigheid geroemd. Een gedeelte van het schoone plantsoen, dat het witte huis omringt, wordt beslagen door uitgestrekte klooster- en schoolgebouwen.

Hier slaan wij den zijweg in, waaraan het gemeentehuis ligt, om langs den Hofdijk het aanzienlijk landgoed Oud-Poelgeest te bereiken. Vóór dat wij echter den Hofdijk opgaan, komen wij een' verwaarloosden aanleg voorbij, die blijkbaar tot een voormalige buitenplaats behoort. Een kleine smakelooze kolom staat er op een verwilderd grasperk. Het vervallen hek is geen hinderpaal om het schamele gedenkteeken te gaan bezigtigen, dat de herinnering levendig moet houden aan den vermaarden Daniel Wijttenbach en zijn geleerde huisvrouw Johanna Galliën. Hier, op hun hofstede de Hoogenboom, hebben zij geleefd, zijn zij gestorven en begraven. Wijttenbachs roem heeft aan geen monument van hout of steen behoefte, maar als toch een dergelijk zigtbaar teeken ter zijner eere voor het nageslacht werd opgerigt, dan mogt in deze eeuw van standbeelden en gedenksteenen wel iets beters voor hem overschieten, dan een armoedig zuiltje te midden van een wildernis!

Aan een' zandigen landweg, met elzen omzoomd en tusschen uitgestrekte weilanden voortloopend, wijzen twee hooge steenen palen van een deftig ijzeren hek den ingang van Oud-Poelgeest aan. Het vierkante huis, waarboven de sierlijke kappen van de torentjes aan den achtergevel uitsteken, ligt aan het einde van een breede, donkere beukenlaan. Voor het huis prijkt nog de prachtige linde, wier ouderdom door de overlevering op een tweetal eeuwen wordt geschat, een der beiden, die eertijds de brug over de thans gedempte gracht overschaduwden. Aan de drie andere zijden is het kasteel nog door den helderen vijver omringd, en het is overigens nog genoegzaam geheel bewaard in den staat, waarin 't omstreeks 1630 uit den grond is opgebouwd. Alleen de uitstekken nevens de aan den achtergevel uitspringende

Digitized by Google

zaal zijn tot slanke torentjes opgetrokken. Ook het hooge dak is vernieuwd en de oude kruisramen maakten plaats voor lichtopeningen in nieuwen stijl. De onaanzienlijke poort tusschen twee vierkante torens, die in de vorige eeuw toegang tot het voorplein gaf, is weggebroken en het gezigt op het huis heeft er aanmerkelijk door gewonnen. Bij afwezigheid van den eigenaar, den heer J. H. Willink, kunnen wij 't inwendige niet bezigtigen. 't Werd trouwens reeds in 't begin dezer eeuw geheel gemoderniseerd en heeft, naar men zegt, geen merkwaardigheden uit vroegere dagen meer aan te wijzen.

Van het oude stamhuis der Poelgeesten is in het tegenwoordige heerenhuis niets meer overgebleven. In 1622 was 't geheel vervallen, en wat er toen welligt nog op het slotterrein mag hebben gestaan, zal vermoedelijk ook wel maar zeer ten deele tot den oorspronkelijken burgt hebben behoord. De ridderslоten in de middeleeuwen — die uit Leidens omtrek niet het minst, — leden te veel aanstoot om langen tijd ongeschonden te worden bewaard. Van de geschiedenis van dit slot schijnt echter weinig bekend. De naam der landstreek wordt reeds genoemd omstreeks 960, in den blaffert der goederen van de St. Maartenskerk te Utrecht, die er twee hoeven bezat. Dirk van Poelgeest wordt wordt in 1252 vermeld, als leenman en gunsteling van graaf Willem II. Willem van Steenhuizen had er in 1258 landen en tienden, die hij der abdis van Rijnsburg in ruiling tegen andere goederen afstond. Het geslacht der Poelgeesten bleef in Holland nog lang in aanzien, maar hun' hoofdzetel bragten zij naar hun huis bij Koudekerk over, terwijl de stamburgt reeds in 1320 aan de Alkemades behoorde. Naar dit geslacht, dat het huis tot 1511 in de regte lijn bezat, en waarvan de erfgenaam, IJsbrand van der Coulster, tot 1533 naam en wapen voerde, werd Oud-Poelgeest menigmaal Alkemade genoemd. Niet dit huis, maar dat bij Koudekerk was het dan ook, dat in 1420 door de Kabeljaauwschen werd verwoest, naar het schijnt onder aanvoering van Allaert Beyling, op wien Heer Gerard van Poelgeest zich vijf jaar later

Digitized by Google

zoo gruwelijk heeft gewroken. Niet hier, maar op een derde huis van denzelfden naam, eveneens bij Koudekerk, woonde Jan van Poelgeest, wiens dochter Aleid het hof van hertog Albrecht en gansch Holland in zoo heftige beroering bragt. Aan de gebeurtenissen, door de geschiedenis geboekt, aan de romaneske verhalen, door Beets in herinnering gehouden, heeft Oud-Poelgeest zijn aandeel niet geleverd. Er is weinig van te vermelden, dan de lange reeks van namen zijner vaak afwisselende bezitters. Maar daaronder zijn namen van edelen, baronnen, graven zelfs, uit hoog adellijke geslachten. En twee burgerlijke namen zijn er aan verbonden, die tegen menig anderen opwegen. De eerste en grootste is die van Boerhaave, die het huis in 1724 kocht en tot zijn' dood in 1738 er gaarne vertoefde. In zijn' tijd was de lusthof vermaard om den rijkdom van inlandsche en uitheemsche planten en gewassen, door hem er gekweekt. De naam van den edelen man en uitstekenden geleerde verdrong in den mond des volks dien van Poelgeest of Alkemade, waaronder de huizinge in de leenregisters van Holland stond opgeteekend. Nog spreekt de Leidenaar van Boerhaave-om, wanneer hij de wandeling langs het digte plantsoen der schoone buitenplaats maakt. Minder wijd vermaard dan de wereldberoemde medicus, maar toch waard om onder de verdienstelijke mannen van dezen tijd geteld te worden, is een der latere bezitters, Mr. L. C. Luzac, degelijk geleerde, in wiens geslacht ijver voor de wetenschap en liefde voor de vrijheid wel erfelijk scheen, jaren lang als lid der Tweede Kamer trouw de volksbelangen behartigend en als Minister van Binnenlandsche Zaken kracht en gezondheid opofferend aan het ambt, dat hij uit pligtgevoel had aanvaard.

Uit den met anemonen bezaaiden grond wassen overal forsche stammen op. Breede wandelpaden en statige lanen leiden tusschen zwaar en gezond geboomte. Over rijke en smaakvolle bloemperken ziet de achterzijde van het huis op de kalme trekvaart en de vruchtbare weiden en op de stad, in wier wallen zooveel kloeke burgers woonden, aan wier hoogeschool zooveel lichten van den

Digitized by Google

eersten rang hebben geschitterd. „De wijd vermaarde tulp", — de tweestammige tulpenboom, naar men zegt door Boerhaave geplant — is ziek en afgeleefd. Het lood, op de gaten en spleten in tronk en takken gespijkerd, heeft zijn' ondergang zeker vertraagd, maar het kan toch op den duur het leven niet houden in den verweerden getuige van een' schoonen, roemrijken tijd. Het min of meer langwijlige versje, in 1817 er op geplaatst, zal welligt binnen weinige jaren naar den zolder van 't kasteel moeten verhuizen. De zigtbare herinneringen aan de groote mannen uit het voorgeslacht verdwijnen bij den dag. Maar zoolang de dorpen en huizen, de bosschen en velden in Leidens omtrek hun namen behouden, zullen daaraan de herinneringen verbonden blijven van mannen en vrouwen, wier roem op velerlei gebied door den loop der eeuwen niet wordt uitgebluscht.

Langs peppels en hagen, weilanden en boschjes wandelen wij verder. Ter linkerzijde van den weg ligt een groote boerderij, die nog enkele sporen van vroeger aanzien vertoont. Dit is Abtspoel, eertijds een uithof der abdij van Egmond. Welligt lagen hier de landerijen, door Willem en Jacob van Steenhuis aan dat klooster in ruil voor andere goederen afgestaan, waarvan Aleidis, voogdes van Holland, in 1261 de tienden aan den abt en de monniken schonk. De gebouwen werden in 1574 door de Spanjaarden afgebrand. In 't begin der 17de eeuw werd er een deftig heerenhuis, met toren en trapgevels, gebouwd. De nieuwe Heer was Foy van Broekhoven, schout van Leiden en baljuw van Rijnland, een der regters van Oldenbarneveld. En tot voor eenige jaren was Abtspoel een niet onvermaarde buitenplaats, vermaard vooral om de milddadigheid der eigenaresse, de wed. van Leyden Gael van Vlaardingen.

Niet ver van Abtspoel vinden wij een kruispunt van waterwegen. De poelen, die hier in vroeger dagen, blijkens menig daaraan ontleenden naam, overvloedig zijn geweest, hebben sinds

Digitized by Google

lang voor vruchtbare weilanden plaats gemaakt. 't Is hier polder aan polder. Maar de wateren ontbreken nog geenszins. Achter Warmond is 't zelfs nog een echt waterland, dat eenig denkbeeld geeft van den vroegeren toestand der streken, waar door heen onze weg ons leidde. Op het punt, waar ons pad het jaagpad snijdt, zijn 't meest gegraven vaarten, die er zamen komen. Hier loopt de trekvaart tusschen Haarlem en Leiden, in 1657 voltooid; hier begint het Nieuwe Kanaal, dat bij Katwijk den Rijn opneemt. Maar de Warmonder Lee, de breede watering, wier soms tamelijk onstuimige golfjes zich hier met het kanaal vereenigen, is een natuurlijke uitloozing van de talrijke poelen en plassen, waaraan dit deel van Rijnland nog zoo rijk is, al werd de „groote waterwolf" — de Haarlemmermeer — bedwongen. Ook het kanaal zelf, tot afvoer van het boezemwater gegraven, is grootendeels een overblijfsel van het overoude riviertje de Vliet. 't Kon bij ruw weêr soms geweldig spoken op „de Poel", zooals het hier bij de vereeniging van Lee en Vliet werd genoemd. De Heer van Warmond had er het veer, dat in de 14de eeuw aan de abdij van Leeuwenhorst behoorde, in erfpacht van het Cisterciënserklooster aldaar. Hij onderhield er ten gerieve van menschen, wagens en vee een schouw, maar als de wind uit het N., uit het N. W. of uit het Z. W. woei — en dat kwam zeker ook eertijds nog al eens voor — dan geschiedde de overtogt soms niet zonder perykel, dan was zij niet zelden onmogelijk. Evenwel, men tobde er eeuwen mede, totdat Heer Jacob van Wassenaer, destijds Warmonds Heer, in 1639 van de H.H. Staten verlof verzocht en verkreeg, om er een brug te leggen en tot goedmaking der kosten een' tol te heffen. Sinds was 't gevaar voorbij en bij alle weêr en wind passeerden voetgangers en wagens en beesten veilig de brug. Maar twintig jaar later begonnen de schippers te klagen. De nieuwe trekvaart liep onder de brug en de trekschuiten leden er last van. Nu werd de brug op kosten der belanghebbende steden verhoogd en de Heer van Warmond behield er zijn' tol. Thans nog prijkt het tolhek — 't aan Leidens burgerij en Muzenzonen welbekende Warmonder

Digitized by Google

hek — met de adellijke wapens van Limburg Styrum en van Leyden en daarnevens hangt achter een ijzeren traliewerk, verweerd maar nog niet onleesbaar, het octrooi der Staten van Holland en Westfriesland. Wordt de tol nog ingevorderd? Dat hangt af van hen, die de brug overgaan. Daarmede is niet gezegd, dat ieder, wien 't behaagt, vrijelijk den tol mag passeren. Bij het hek staat een ouderwetsche herberg, door zwaar geboomte overschaduwd. En had het Warmonderhek van ouds in Leiden een' goeden naam, dan was het minder om het hek zelf, dan wel om de herberg. De ligging was aangenaam, het uitzigt naar alle zijden ruim en liefelijk, de vertering was er goed en de kastelein „vader Velthorst" had er in het tweede kwartaal dezer eeuw uitstekend slag van, 't zijn gasten naar den zin te maken. Wie nu inkeert in het huis of zich neêrzet onder de boomen, om er „iets te gebruiken", die is vrij van den tol; wie dat niet doet, betaalt 1½ cent. Men zegt, dat de inrigting tegenwoordig in verval is en zich niet meer in het drukke bezoek van voorheen mag verblijden.

Een met elzen beplante weg leidt naar Warmond. Wij gaan den spoorweg over, de kalkovens en de groote bloemkweekerij bij 't station voorbij. Van het adellijke huis Oud-Teylingen of Lockhorst, een leen van Naaldwijk, langen tijd een woonplaats van edele geslachten, na 1409 enkele jaren een nonnenklooster, dat hier aan de Lee heeft gestaan, bleef geen steen op den anderen. Spoedig hebben wij de eerste huizen en buitentjes van het aanzienlijke dorp bereikt. Langs den rijweg, die eerst in 1843 bestraat is, zijn 't meest nieuwe gebouwen, waaronder de kerken der R. Catholieken en der Hervormden. De eerste staat op de plaats der voormalige Remonstrantsche kerk en is geheel naar het model der oude parochiekerk gebouwd. Zij prijkt met een zeer schoone marmeren communiebank in renaissance stijl, uit de St. Walburgiskerk te Antwerpen afkomstig. Een evenwijdig loopende straat, smaller en stiller, heeft het voorkomen alsof hij eertijds de dorpsstraat was. De Lee stroomt daar langs en hier en daar blinkt haar waterspiegel tusschen de huizen en

Digitized by Google

het geboomte der tuinen. Aan de andere zijde van den straatweg liggen op eenigen afstand de groote gebouwen van het bisschoppelijk seminarie, met de R. C. begraafplaats er tegenover. Aan de fraaije kapel werd door koning Willem I een deel der prachtige sieraden van koning Lodewijks hofkapel afgestaan. Een breede, deftige laan leidt er heen. Niet ver van daar verheft zich de hooge, eenzame toren der oude kerk boven eenig vervallen muurwerk. De ruïne is van eenig houtgewas omringd en daar achter strekt een groot, laag gelegen weiland zich uit. In die vlakte stond eens het vrouwenklooster, aan St. Ursela en de elfduizend Maagden gewijd, dat door een' onderaardschen gang gemeenschap had met de kerk. De open ruimte tusschen de kerk en het seminarie werd eertijds ten deele beslagen door het klooster van Cistersiensermonnikken Mariënhave. Van beide kloosters, waarvan het eene in 1410 voor verarmde maagden van adellijken bloede was gebouwd, het tweede in 1413 werd gesticht, is niets meer te vinden. Naar men ons verzekert, zijn zelfs de fundamenten uitgegraven en ook de gang, in het tegenwoordige zoogenaamde „beenderenhok" beginnende, is geheel verdwenen, volgens 't verhaal van een' grijzen burger, die er vroeger meermalen ingekropen was. Omstreeks 1063 wordt van de kapel te „Warmunde" gewag gemaakt, in 1156 van de kerk aldaar. Welligt zijn de brokken tufsteen, hier en daar in de muren van den bouwval gemetseld, overblijfsels van dit oude gebouw. De latere kerk was een groote kruiskerk, wier koor echter eerst tusschen de jaren 1525 en '27 werd gebouwd. De toren is vrij hoog, maar niet zwaar en in tamelijk eenvoudigen stijl opgetrokken. Tijdens het eerste beleg van Leiden door de Spanjaarden moet er de brand in zijn gestoken. De kerk werd geheel verwoest en bleef grootendeels in puin liggen. Alleen het koor werd na 1590 met bouwstoffen van de beide gesloopte kloosters hersteld en voor de godsdienstoefeningen der Hervormden ingerigt. Van den toren bleef het metselwerk staan. Tegenwoordig is ook het koor vervallen en in het dorp werd voor de Hervormden het nieuwe bedehuis gesticht, dat wij reeds gezien hebben.

Digitized by Google

De ruïne heeft te veel geleden, om nog bijzonder schilderachtig te zijn. Daarvoor zijn de muurbrokken te laag en te naakt. Maar hier en daar groeit er het klimop over heen en schieten er struiken op, die de wat eentoonige kleuren en vormen breken. Tusschen het gras, dat binnen de muren wast, liggen eenige eenvoudige grafzerken. Op het koor, waar vroeger het hoogaltaar stond, zou de grafsteen der Heeren van Warmond te zien zijn, als die niet door een zware houten bedekking voor den invloed van sneeuw en regen was beschermd. Bij de herstelling van dit gedeelte in 1590 werd herwaarts de laatste rustplaats van de bezitters der heerlijkheid overgebragt. 't Is stil in den bouwval, uit wier omtrek het leven zich terug trok, om er het onbetwist gebied te laten aan den dood. Maar de lentebloemen bloeijen er op de graven en de jonge bladeren ontplooijen zich, en met de stemmen, die eerbiedig van vergankelijkheid fluisteren, mengen zich toonen, die spreken van leven uit den doodslaap ontwakend, te midden van zooveel wat voorbij ging profeterend van wat blijft.

Warmond bezit aan den rijweg een ruim en goed logement en terwijl wij het dorp hebben bezigtigd en onze bedevaart naar de kerkruïne hebben gemaakt, werd er een eenvoudig maar degelijk maal bereid, niet overbodig en niet onwelkom na den tamelijk langen marsch. Wij hebben nu het voornaamste gezien en kunnen den togt voortzetten. De fraaije laan van het buitenverblijf Middendorp, dat, zooals zijn naam aanduidt, midden in het dorp ligt, en het hoog geboomte van het landgoed Oostergeest in de nabijheid van de oude kerk, dragen ruimschoots het hunne tot versiering van Warmond bij. Zij konden onze aandacht natuurlijk bij onze omzwervingen door de welvarende en vriendelijke plaats niet ontgaan.

Voorbij Warmond wint de landstreek in schoonheid. De vlakke weilanden worden door hoogere gronden vervangen. Schitterende kleuren tooijen de velden, waar tulpen bloeijen; wild uitgewaaide eiken buigen hun takken over den straatweg. Een digt bosch breidt zich aan onze regterhand uit. Een ijzeren hek tusschen steenen palen wijst den ingang van een groot en deftig landgoed

Digitized by Google

aan. Prachtige lanen van beuken en eiken leiden tusschen krachtig hakhout en welig opgaand geboomte naar een ouderwetsch wit gepleisterd gebouw, met twee vooruitspringende vleugels, die kleine koepeltorentjes dragen aan het front en twee vierkante torens aan den achtergevel. Een smaakvol aangelegde gracht omringt het aan drie zijden. Trotsche linden spiegelen zich in den vijver; kloeke sparren slaan hun donker groene takken uit over helder gekleurde mosgronden; de fijne tinten van het jonge loof der zware beuken steken vrolijk af bij de sombere coniferen. Enkele witte beelden blinken tusschen het hout, breede rijwegen en voetpaden slingeren er door heen. Het edele Huis te Warmond heeft een statig en heerlijk park. En het is een aanzienlijke huizinge, al vertoont het zich niet meer met den luister, waarmede de admiraal Johan van Duivenvoorde het overoude slot der van der Woudes in 1590 had herbouwd. Jammer, dat de baron van Leyden, de echtgenoot der gravinne de Thoms, Boerhaave's kleindochter, die het kasteel in 1780 bijna geheel heeft vernieuwd, het niet wat hooger uit de gracht heeft doen optrekken. De vensters der benedenverdieping zijn veel te digt bij het water, dan dat de indruk van 't geheel er niet onder zou lijden. Van het oude huis, dat in 1573 geheel werd verwoest, zal in het tegenwoordige wel niets meer zijn te vinden; van 't in 1590 gebouwde kan een der vierkante torens nog over zijn. Volgens de afbeeldingen van dat kasteel stond althans een dergelijke toren aan den achtergevel. Overigens werd misschien wat van het muurwerk gespaard, maar de vorm werd geheel veranderd. De ongelijke trapgevels en daken werden onder één dak gebragt en een vleugel aan het front bijgebouwd. De muur, die het voorplein afsloot, verdween en de gracht er voor werd gedempt. De hooge achtkantige hoektoren aan den voorgevel werd gesloopt, evenals een paar kleinere traptorens. De zeer ongelijke lichtopeningen werden door schuiframen van gelijke grootte en in ééne lijn geplaatst, vervangen, zoodat de in dien tijd zoo gewenschte regelmatigheid verkregen werd ten koste van de schilderachtigheid der zeer afwisselende lijnen, waaraan de gebouwen uit de 16de eeuw

Digitized by Google

zulk een hooge mate van schoonheid danken. En de schoonheid der kleuren, die zoo vaak vergoeden wat aan den vorm welligt ontbreekt, wordt aan dit wit gepleisterde huis gemist. Niettemin, door zijn grootte, zijn torens, zijn ouderwetsche kleine ruitjes, zijn hoog dak en zijn breede gracht maakt ook het tegenwoordige kasteel, te midden van een statig bosch gelegen, nog steeds een' indruk, die bij de oudheid der bezitting en het aanzien zijner bezitters voegt.

In 1274 leefde Dirk van Warmond. Niet lang daarna kwam de heerlijkheid aan de Heeren van der Woude, in wier geslacht zij bleef tot 1525. Toen kwam zij bij erfenis aan de Duivenvoorde's, die later naam en wapen van den uitgestorven hoofdstam Wassenaer hebben aangenomen. In 1774 werd zij voor 't eerst verkocht. De nieuwe eigenaar was de Heer van Leyden en na den dood der kinderlooze weduwe van diens eenigen zoon ging het huis met de daaronder behoorende gronden bij testament aan den graaf van Limburg Styrum over. In de laatste helft der 17de en in 't begin der 18de eeuw hielden de vele R. Catholieken uit den omtrek in de slotkapel hun godsdienstige bijeenkomsten. Evenals op de naburige huizen Oud-Teylingen en Oud-Alkemade en op de 1638 door Albrecht baron van Wassenaar-Warmond gestichte buitenplaats Meerenburg, was hier een huiskapelaan. De Remonstranten, wier aantal te Leiden en in de omstreken vrij belangrijk was, hadden in het dorp een kerk, die door twee predikanten werd bediend. Voor de kerkgeschiedens van het gewest heeft de hooge heerlijkheid van Warmond ook in dit opzigt beteekenis.

Na ons bezoek aan het kasteel keeren wij naar den straatweg terug. Een eind weegs houden wij nog het bosch nevens ons, maar weldra maakt het houtgewas weêr plaats voor vlakke velden, waarin hier en daar boerderijen verstrooid liggen en waar boven in de verte de hooge toren van Noordwijk oprijst en nog verder

Digitized by Google

de duinenreeks golft. Op het punt waar de straatweg een' scherpen hoek maakt, moeten wij kiezen. Houden wij dien weg, dan komen wij voorbij een aanzienlijke buitenplaats, het hof ter Wegen, die fraai hout heeft, maar waaraan geen historische herinneringen zijn verbonden. Gaan wij regtuit, het zandpad op, dan hebben wij nevens ons elzenboschjes en weiden, dan zien wij de groote plassen bij de Kaag, waarvan het torentje ginds even uitsteekt, en dan komen wij de boerderij voorbij, die de plaats van het voormalige adellijke huis Oud-Alkemade inneemt. Ook dit was het stamslot van een oud en edel geslacht, in de vorige eeuw een deftige heerenhuizinge, met een' slanken achtkantigen toren, een' uitgebouwden vleugel aan den achtergevel en twee torentjes aan het voorplein. Men bewaarde er, onder andere merkwaardigheden, een portret van Anna van Berchem, de laatste, die den titel van abdis van Rijnsburg heeft gevoerd. In het jaar 1751 werden er de grondslagen gevonden van een' ouden ronden burgt, met muren van 8 voet dik, van groote steenen opgemetseld. Oud-Alkemade is in 1824 tot den grond toe gesloopt en de beide torentjes van het voorplein, destijds nog gespaard, zijn thans ook den weg van zoovele overblijfsels uit den voortijd gegaan.

Gelukkig geldt dat niet van den belangrijken bouwval, die van het vermaarde kasteel Teylingen overbleef. Nog altijd verheffen zich de merkwaardige halfronde muren van dien grijzen burgt met een goed deel van den ringmuur, die eens den opperhof insloot. Wij vinden ze, als wij het vriendelijke Sassenheim door zijn en den zijweg naar 't station Piet Gijzenbrug ongeveer ter helft achter ons hebben.

In Sassenheim zelf behoeven wij ons niet op te houden. 't Is een fraai en vrolijk dorp, waar de straatweg door heen loopt. Er is een nieuwe R. C. kerk, in 1870 gewijd, en een vrij groote Hervormde kerk, met een' kloeken toren en een laag koor. Er

Digitized by Google

zijn nette huizen en groene boomen aan de dorpsstraat en enkele heerenhofsteden. Ook is er een haven met scheepjes. Een en ander maakt een' aangenamen indruk, maar vereischt geen bijzonder onderzoek. Al is Sassenheim eene oude plaats — zij wordt reeds vóór 993 als Saxnem genoemd onder de plaatsen, waar graaf Arnulf hoeven aan het klooster te Egmond schonk — van oudheden schijnt er niets meer aanwezig. Het „huis", tot 1322 door de Heeren van Sassenheim als eigen goed bezeten en door Heer Dirk in dat jaar den grave van Holland opgedragen, bestaat sinds lang niet meer. Van de hofstede het Olde Koningshuis, bij den ingang van het dorp, schijnt de geschiedenis, als het een geschiedenis heeft, onbekend. Het adellijk geslacht van Sassenheim, waartoe twee der stichters van de vermaarde abdij Leeuwenhorst, de Haarlemsche pastoor Arnoldus en zijn broeder Walvinus behoorden, is reeds voor eeuwen uitgestorven. — De lentedag is niet lang meer en zal de schemering de ruïne van Teylingen niet gansch omhullen, eer wij haar grijze puinen hebben aanschouwd, dan dringt ons de naderende avond tot eenigen spoed.

De zijweg tusschen de jonge eikenstammen is niet zeer lang, maar de kruinen der boomen blijven den bouwval verbergen, totdat op eens de hooge, forsche steenklomp boven het omringend hout te voorschijn treedt. Stroef en streng is hij van vorm, maar indrukwekkend rijst hij op tegen de graauwe lucht.

Van de zijde van Sassenheim komende ziet men niets anders dan den hoogen, rood steenen muur, loodregt oprijzend en van boven nagenoeg plat. Slechts enkele donkere venstergaten breken de eentoonigheid der oppervlakte. Van sierlijkheid van lijnen, van geestig kleurenspel is geen sprake. Door haar soberheid bij haar' omvang, door haar kracht bij haar' onmiskenbaren ouderdom, treft de ruïne wie haar het eerst aanschouwt. En wie haar herhaaldelijk mogt bezoeken, vindt dien indruk eer versterkt dan

Digitized by Google

verzwakt. Bij nadere kennisneming blijkt het, dat de buitenmuur van het statige, sombere hoofdgebouw een flaauwe ronding heeft, die aan beide zijden wordt voortgezet in de muren, waarmede het plein nog grootendeels is omringd, zoodat het geheel een' dier ronde burgten vormde, wier bouw geacht wordt tot de 12de eeuw op te klimmen. Na dien tijd kwam de vierkante vorm, met torens op de hoeken, algemeen in zwang. In de vorige eeuw waren er, blijkens de afbeeldingen, nog vrij wat kasteelen en ruïnen over, waarin de oorspronkelijke ronde vorm duidelijk was te herkennen en onder de met gras begroeide puinhoopen, hier en daar nog boven Hollandsche en Stichtsche weiden oprijzend, liggen stellig nog wel de fundamenten, die het zouden kunnen bewijzen, dat menig lang verdwenen burgt die gedaante heeft gehad. Maar thans is in N. Nederland de ruïne van Teylingen de eenige, die de inrigting van zulke overoude gebouwen nog met genoegzame duidelijkheid leert kennen. Al is een deel van het muurwerk rondom het plein vervallen, het geheel is zoo goed bewaard gebleven, dat zelfs zonder de nog bestaande afbeelding uit het einde der 16de eeuw, op de plaats zelve kan worden nagegaan, hoe het edele huis zich in hoofdzaak moet hebben vertoond toen het nog de woonplaats van hooge Heeren was en de ongelukkige gravin Jacoba er de laatste — wellig de beste — jaren van haar onrustig leven doorbragt. Zou Teylingen reeds merkwaardig zijn als een in onze gewesten eenige proeve van overoude versterkingskunst, — als „d' eenige antiquiteit van Holland", zooals Johan van Duivenvoorde het slot reeds in 1605 heeft genoemd — de namen en herinneringen, er aan verbonden, maken het in dubbele mate belangrijk.

Of het dit huis is, dan wel Oud-Teylingen bij Warmond, dat gebouwd werd op de plaats, die reeds in de 9de eeuw in den blaffert der Utrechtsche goederen Taglingi wordt genoemd, is onzeker, evenals 't onzeker is, welk der beiden het eigenlijk stamslot der edelen van Teylingen is geweest. Zeker werd het reeds vroeg bewoond door leden van dat vermaarde geslacht, dat, uit het Hollandsche gravenhuis gesproten, in 1143 in de

Digitized by Google

oorkonden voorkomt. 't Was intusschen reeds omstreeks 1287 aan de grafelijkheid vervallen. Graaf Floris V schonk het aan de schoone weduwe van Heer Albrecht van Voorne, — Catharina de Durby — op voorwaarde, dat het tot hem zou terugkeeren, „als zij weêr een' man nam". Het blijkt dus, dat het slot niet is verbeurd verklaard ten gevolge van het aandeel, door Willem van Teylingen in den moord des graven genomen. Vermoedelijk was 't door het uitsterven van den hoofdstam van zijn oorspronkelijke bezitters aan den graaf gekomen en het laat zich gissen, dat het Heer Willem niet zeer vriendelijk zal hebben gestemd, nu hij dit deel van het oude stamgoed in handen eener vreemde vrouwe zag overgaan. Sedert is Teylingen nooit meer in erfleen uitgegeven, maar slechts voor één leven vervreemd, terwijl 't als vaste burgt ook zijn beteekenis grootendeels had verloren. Simon van Bentheim, die zich van Teylingen noemde en waarschijnlijk in 1345 met graaf Willem IV bij Warns is gevallen, Gerrit van Heemstede, gunsteling van Willem V, Jan van Herlaer, Willem van Wateringen, eveneens een vriend van den „Verbeider", Jan Willemszoon en Jan van der Poele, — de eerste welligt, de andere zeker een bastaard van Beijeren — volgden elkander op, of wisselden elkander af, als bezitters of als kasteleins van Teylingen en in 1372 gaf hertog Albrecht het huis als lijftocht aan zijn gemalin Margaretha. Sedert 1425 schijnt het tot woning voor den houtvester van Holland bestemd te zijn geweest en in die betrekking bewoonde Jacoba van Beijeren het van 1434 tot aan haar' dood, die twee jaar later volgde. Al had zij den rang van gebiedster verloren, 't is er verre van af, dat zij haar leven eenzaam en armoedig als een soort van gevangene zou hebben moeten slijten op dit afgelegen huis. De menigte van zoogenaamde „Jacobakannetjes", in de grachten van het kasteel gevonden, gaf aanleiding tot de dichterlijke overlevering, die verhaalde van de treurende vorstinne, vruchteloos beproevend haar bitter leed te vergeten en den eindeloos langen dag te verkorten door het vormen van die aarden kruikjes, en tot op dezen

Digitized by Google

tijd is haar naam aan sommige welbekende gewrochten der pottebakkerskunst verbonden. Daar ligt een waas van weemoed over dit beeld der droevige balling, die zoo hoog had gestaan en zoo diep was gevallen, die veel had gezondigd maar ook zoo zwaar had geboet. Evenwel, de onwraakbare geschiedenis, uit de prozaïsche maar betrouwbare bronnen van testamenten en inventarissen geput, heeft van vrolijker dingen te verhalen. Zij spreekt van een' vorstelijken hofstoet, van paarden en valken en honden, van paarlen en edelgesteenten, zóó rijk, dat geen regerende vorstin van dezen tijd zich daarmede misdeeld zou achten. Zij weet te vertellen van feesten op het huis, van bezoeken op Rijnsburg en de naburige sloten der edelen, van dansen en banketteren, van jagen en vliegen in de wildernissen. Zij schildert ons de gravinne van Oostervant, door dien titel als de naaste aan den troon erkend, levende overeenkomstig haar' hoogen rang en naar de zeden der aanzienlijksten van haar eeuw. En de menigte der kruikjes zelve — die ook elders in grooten getale werden gevonden en zeker niet ten gebruike der hooggeborenen, maar voor de lagere bedienden waren bestemd — de menigte der kruikjes zelve getuigt, dat het vrolijk en lustig toeging op den burgt, van wiens tinnen de hertogelijke banier van Beijeren uitwoei. Wenschen wij ons de zalen en vertrekken voor te stellen, waar Jacoba huisde met haar hofgezin? Gansch onmogelijk is 't nog niet geworden. In de ruïne is de ligging en verdeeling der kamers nog tamelijk goed te onderscheiden. Beproeven wij slechts, er binnen te komen.

Bruggen zijn er niet meer, zelfs geen planken of dammetjes, waarover het voorplein is te genaken. Maar er staat een arbeidershuisje bij den weg en er ligt een schuit in de gracht. Op ons verzoek zet wel iemand ons over. Nu staan wij op een stuk weiën teelland en de ruïne hebben wij aan onze linkerhand. Hier lag eens de voorburgt. Een teekening uit 1596, op het rijksarchief berustend, leert ons, dat de ingang tot dat gedeelte van het kasteel in een' hoogen, vierkanten, met een hangtorentje op den hoek versierden toren was. Aan dien poorttoren grensde een

Digitized by Google

gebouw van twee verdiepingen met een' puntgevel. Daarachter lag, naar de zijde van het hoofdgebouw, muurwerk met poort en achtkantigen gekanteelden toren. Het hoofdgebouw zelf is verbonden met een rondeel, door kanteelen versterkt en tegenover den voorhof voorzien van een gebouw met trapgevel en een' hoogen vierkanten toren, waarin, of waarnaast de poort van het binnenplein moet zijn geweest. De burgt heeft drie rijen vensters boven de kelders en rijst met zijn rondeel uit de gracht, terwijl een drietal slooten het achter 't kasteel gelegen terrein omringt.

Van den voorburgt is niets meer over. Het woonhuis van den houtvester, in 't begin der 17de eeuw met behoud van den poorttoren daar getimmerd, is twee honderd jaren later geheel gesloopt en de binnengracht is gedempt. Wij betreden thans het binnenplein door een wijde bres in 't rondeel, waarin intusschen een klein deel van het poortgewelf nevens een' lagen half ronden toren nog te herkennen is. De bogen van den ringmuur, met de schietgaten en de nissen ter beveiliging van de schutters, zijn grootendeels nog over en de borstwering daarenboven is nog hier en daar bewaard gebleven.

Hoog en somber verrijst het muurwerk van den burgt, in overeenstemming met den ronden buitenmuur een flaauwe bogt vormend. Uit de gewelfde kelders leidt een smalle trap in den dikken muur naar boven, in het voormalige voorportaal, dat ook van het plein langs een nu verdwenen stoep was te bereiken. De zolderingen en binnenmuren zijn allen weggevallen, even als het dak. Binnen de vier hooge wanden is niets dan een ledige ruimte. Maar de balkgaten, de schoorsteenen, de sporen der binnenmuren en de plaatsing der tendeele digtgemetselde vensters vergunnen toch, de inwendige verdeeling met eenige zekerheid na te gaan. Uit het voorportaal moet de trap tegenover den hoofdingang naar boven hebben geleid, tot naar de derde verdieping, waar een nog bestaande, maar ontoegankelijke steenen trap in den muur ten N. W. toegang tot den zolder gaf. Uit de vestibule kwam men in een vrij ruime zaal, met een' grooten schoorsteen en twee diepe vensternissen in den voorgevel. Waarschijnlijk lag

Digitized by Google

daarnevens een dergelijk vertrek dat op het binnenplein uitzag en welligt een paar kleine kamertjes. Nagenoeg dezelfde verdeeling schijnt ook op de tweede verdieping te vinden; daar is althans een groote bovenzaal duidelijk te onderscheiden, terwijl een aantal kleinere kamers de derde verdieping innamen. Er was dus ruimte genoeg voor de vorstin met haar juffers en hoogere hofbeamten. Het woonhuis nevens de poort en de gebouwen van den voorburgt konden de mindere dienstboden herbergen. En bekleeden wij nu in gedachten die naakte muren met tapijtwerk, plaatsen wij in de holle vertrekken de meubels en sieraden, door de behoefte en den smaak dier tijden vereischt, herbouwen wij in den geest de stallen en valkenhuizen ten behoeve der houtvesterinne van zoo edel bloed, bevolken wij pleinen en gangen met heeren en jonkvrouwen, met knechten en maagden tot haar dienst, dan is het slot, waar Jacoba van Beijeren haar laatste levensjaren aan de zijde van den man harer keuze doorbragt, geen sombere plaats der ballingschap meer, en met belangstelling laten wij het oog rondgaan in die grijze, door den tijd nog zoo welbewaarde muren, die 't ons vergunnen met vrij veel zekerheid ons voortestellen, hoe zich de merkwaardige burgt in de dagen van zijn' bloei vertoonde.

Na Jacoba's tijd heeft die luister van het huis niet lang meer geduurd. Gerrit van Poelgeest en Frank van Borselen mogen 't nog als houtvesters hebben kunnen bewonen, in 1477 was Teylingen reeds deerlijk in verval. „Het dak was open, de muren waren gescheurd, bijna geen glasruit was meer heel, balken en vloeren waren vergaan, de bruggen vielen genoegzaam in," zoo klaagde de onder-kastelein Cornelis Cruesink. Een langdurige en kostbare restauratie was 't gevolg van zijn verslag. Maar 't hielp niet op den duur. Toen in 1586 Jhr. de Viry tot houtvester was benoemd, bood het „metten verleden troublen en binnenlandsche oorloge verbrande, gedestrueerde en geruyneerde" huis geen geschikte woonplaats meer aan, en nog tien jaren daarna lag het in den treurigen toestand, waarin de landmeter Symon Aertz het op verzoek van Jacob van Duiven-

Digitized by Google

voorde heeft afgeteekend. In 1605 besloten de Staten „sulcke voorsieninghe te doen, dat den thoorn ende het vorder van den huyse van Teylingen tegen meerdere verval ende inwateringhe magh wesen bewaert." Een som van *f* 6000 werd er destijds aan ten koste gelegd. De houtvesters bewoonden het niet meer. Werd er ook weêr een dak opgelegd en het houtwerk hersteld, als woonhuis werd het nieuwe gebouw op de plaats van den voorburgt gebruikt. Naar verhaald wordt, verwoestte een brand omtreeks 1672 nogmaals het inwendige van 't kasteel, en allengs daalde het af tot een gevangenis voor wildstroopers, die in de hechte keldergewelven werden opgesloten. In 't begin dezer eeuw werd het door het domeinbestuur verkocht, en na eenige wisseling van eigenaars kwam de ruïne in 1857 weêr in 't bezit eener familie, die den alouden naam van Teylingen draagt.

Het voorstel der Rijksadviseurs aan de regering, om de merkwaardige ruïne aan te koopen en daardoor haar behoud te verzekeren, werd niet aangenomen. Maar ook de tegenwoordige eigenaar draagt zorg voor het eerwaardige gebouw, zooveel althans de eenzame ligging toelaat. 't Is te hopen, dat zijn oude steenen niet meer tot bepuining van den weg worden gebruikt en de grijze toren met zijn rondeel ten allen tijde zal toebehooren aan personen, die het hooge belang van het slot Teylingen voor oudheidkennis en geschiedenis zullen begrijpen en waardeeren.

De schemering is bijna tot duisternis overgegaan, als wij 't station Piet-Gijzenbrug bereiken om er den trein te wachten, die ons naar onze woonplaatsen zal terug brengen. En als wij eenige dagen later daar weêr uitstappen, om den togt voorttezetten, dan schijnt een vrolijke lentemorgenzon over de vlakke velden, met wilgen en elzen omzoomd. Opmerkelijk is de lage strook lands, tusschen de hoogere, zandige duin- en geestgronden, die zich over een aanmerkelijke lengte uitstrekt. Het is, alsof wij hier het overblijfsel hebben eener voormalige rivier-

Digitized by Google

bedding, aan wier oevers het voorgeslacht zijn woningen en hoeven bouwde. De roode puinweg loopt er dwars door heen, om ons straks weêr te midden van de boschjes en akkers van den zandgrond en daarmede in een gansch ander landschap te leiden. Langs den zoom der grasvlakte vinden wij, onzen weg kruisend, een oude breede heirbaan, die, niet ver van het huis Vogelenzang beginnende, nagenoeg regt over Voorhout op Rijnsburg aanschiet. Dit is de „hooge Heerenweg", vóór het tijdperk der straatwegen zonder twijfel in de regenmaanden, waaraan ook de vorige dagen zeker niet arm waren, door ruiters en voetgangers boven het lager liggend spoor langs de dorpen verkozen. Ons zou hij kunnen dienen, als wij den kortsten weg naar het schoone landgoed de Vogelenzang zochten. Iets langer, maar toch evenzeer in die rigting, zou het zijpad zijn, dat zich een weinig verder in het jonge groen verliest. Wij zouden daar duinen en bosschen vinden, onder de landgoederen Wassergeest en Keukenhof behoorende, wier bezoek ons niet onvoldaan zou laten. Evenwel, het laatste prachtige buitenverblijf kunnen wij van Lisse uit gemakkelijk doorwandelen en gaarne getroosten wij ons een' bovendien niet onaangenamen omweg, om de ruïne van Dever niet te missen en het middelpunt der bollenteelt niet voorbij te gaan.

Tot Sassenheim is het terrein ons reeds bekend. Maar thans is het morgen en alles koestert zich in den milden zonnegloed, alles blinkt in het vrolijk ochtendlicht. De blonde duinen bij de uitspanning op den groenen heuvel, de donkere dennen van het zoogenaamde „Jacoba boschje", de twijgen van het hakhout, wier grijsbruin met een ligtgroen waas wordt overtogen, waar de jonge blaadjes zich reeds ontplooiden, de roode muren van den bouwval, de begroeide grachten rondom den burgt — zij worden allen met vriendelijken, opwekkenden glans overstroomd. En lustig zingen de vogels in de takken hun lentelied. 't Is overal leven en blijdschap. Niet veel dagen geleden betraden wij dezen zelfden weg. Maar toen was het hout nog dor. Slechts hier en daar vertoonde zich 't ontwakend leven. Guur was de wind en

Digitized by Google

soms stoof een verraderlijke jagtsneeuw nog om ons heen. Welk een ontwikkeling zien wij in dien korten tijd! Hoe mild is de lucht, hoe laauw is het koeltje, hoe vol is alles van beloften van een' heerlijken dag!

Ook Sassenheim kennen wij reeds, maar met genoegen zien wij het rustige, welvarende dorp terug. Weldra hebben wij het achter ons. Een laatste, verrassende blik op Teylingen wordt ons vergund, als wij van een brug aan den straatweg op eens den hoogen burgt in zijn indrukwekkende grootte zien oprijzen aan het einde eener lange, breede vaart, die er lijnregt op aanloopt. Het heldere water, waarin zich de jonge bladeren der kastanjes spiegelen, komt daar ginds uit de plassen van de Kaag en staat in verband met de Sassenheimer havenkom. Wie mag toch de bouwmeester zijn geweest, die 't gewaagd heeft, in 't gezigt van den echten, ernstigen, statigen middeleeuwschen burgt een modern huis te bouwen met kanteelen en dergelijken pronk?

Eenige velden met veelkeurige bloemen hebben wij vroeger reeds gezien. Ook heden kwamen wij er reeds enkelen voorbij. Maar achter Sassenheim beginnen zij zich te vermenigvuldigen. Toch worden zij door akkermaalsboschjes, weilanden en lanen afgewisseld en vooral naar den kant der plassen vinden wij uitgestrekte grasvelden. Ook de buitenplaatsen ontbreken niet. Hier staan de steenen palen aan den ingang der fraaije, deftige iepenlaan van het huis ter Leede. Wij kunnen er zonder huivering binnentreden. Niet hier, maar op het hooge huis bij Lederdam woonde de booze Heer Folpert, die zijn ziel aan den Euvele had verkocht. 't Is ook geen geheimzinnig spookslot, maar een vriendelijke nieuwerwetsche villa, die daar tusschen rhododendrons, hulsten en ander altijd groen gewas is gebouwd. Van verre zou de toren met het koepeltje ons misschien een overblijfsel van een ridderhofstad doen verwachten, als wij 't zien uitsteken boven het kloeke geboomte, dat het omringt, maar die hoop zou worden teleurgesteld. Het oudste van ter Leede is het houtgewas op de plaats. Maar het geheel maakt door zijn' smaakvollen aanleg, zijn krachtige eikendreven, zijn' helderen vijver, een' aan-

Digitized by Google

genaamen indruk. En te midden der plegtige stilte klinkt er het lied van den nachtegaal, die vertrouwelijk en onbeschroomd vlak bij ons in de takken orgelt, alsof hij 't wel wist dat hier in de bosschen der baronesse-weduwe van Heemstra zijn vrijheid niet zal worden belaagd en zijn nestje veilig is.

Uit een der lanen langs den zoom der buitenplaats zien wij, over de lage weilanden heen, een eenvoudig gebouw met hoogen schoorsteen. 't Is niets anders dan een stoomgemaal, gelijk er in ons polderland zoovelen staan. Maar dit verdient wel van verre een' belangstellenden blik en een' eerbiedigen groet. 't Is de Leeghwater, een der overwinnaars van de geduchte Haarlemmermeer. En zijn naam herinnert ons den schranderen landmeter uit de Rijp, in wiens veelomvattend brein voor 250 jaren het grootsche plan was opgekomen en gerijpt, om Holland te verlossen van den vijand, die onmeedoogend de rijke gewesten beet in het hart. Wèl mogt deze machine naar hem worden genoemd, toen het nageslacht, van den aard der oude waterbedwingers niet verbasterd, met moed het reuzenwerk aanvaardde, dat aan de verwoestingen van den geweldigen waterwolf perk stelde en aan het vaderland een oppervlakte van ruim 18000 bunders grond teruggaf. Nu behoeft de landman aan zijn oevers niet meer te klagen:

Groote plas, groote plas,
'k Woû, je leeg gemalen was,
Want je komt mij alle dagen
Brokken van mijn weiland knagen.

Heeft het oord dat wij doorwandelen, ons van vele dingen uit den ouden tijd te verhalen, ook van wat dit geslacht tot stand bragt mag die Leeghwater daar ginds ons spreken.

Wij zijn een weinig te laat om de tulpen en hyacinthen nog in hun' vollen bloei te zien. Wel prijkt nog tal van akkers met de veelkleurige en rijk geschakeerde vakken, schitterend in de zon en een bont tapijt van levende bloemen vormend, maar zie ook eens, wat hoopen afgesneden hyacinthen daar liggen in

Digitized by Google

een' hoek van de kweekerijen, zelfs in de slooten en langs den weg! Hoe verachtelijk zijn die liefelijke kinderen van Flora weggeworpen en hoe balsemen zij niettemin de lucht met hun geuren! Wij hebben de prachtigste witte, rozenroode, paarsche bloemen voor het oprapen, en wat voor honderden een vriendelijk sieraad hunner armelijke kamertjes zou zijn, dat ligt hier te vergaan. 't Is den kweeker alleen om de bol te doen; de bloem heeft geen waarde voor hem, zelfs voor den mesthoop schijnt zij niet begeerd. De hyacinthen, die langs de trekvaart hebben gebloeid, worden een weinig meer geëerbiedigd. De schippers nemen hen mede en in onze steden maken zij er menig vrouw en kind blijde meê. Men kan in dezen tijd van het jaar de schuiten, die van dien kant komen, als belegerd zien door de bewoners der achterbuurten, begeerig om een handvol van die frissche, welriekende nageltakken te ruilen voor een paar soms zuurverdiende centen. Maar wat hier langs den straatweg groeide is te ver uit de buurt. Dat bereikt de woningen der armen niet. Er is kans, dat zij in anderen vorm hun' weg zullen vinden naar de huizen der rijker bedeelden. De bekende firma Boldoot te Amsterdam bragt onlangs een nieuw reukwater onder den naam van Duizend bloemengeur in den handel. Volgens hun aankondiging maken de hyacinthen daarvan een hoofdbestanddeel uit, en 't laat zich aanzien dat volgende wandelaars in het voorjaar hun pad in deze streken niet meer in zoo hooge mate „met bloemen bestrooid" zullen vinden.

Die kale dwarsweg, aan wiens ingang een eerwaardig iepenpaar staat, leidt naar de Leeghwater. Wij kunnen echter den tijd niet missen, om ons een uitstapje derwaarts te veroorloven en een' blik te werpen op het land, dat hij hielp winnen en op de groote wateren bij de Kaag, die nog te bedwingen zouden zijn. Het torentje van dat dorp, reeds meer dan eens door ons van verre gezien, laat zich ook van hier duidelijk onderscheiden. Ter afwisseling van de weiden en akkers vinden wij aan den straatweg weêr een buitenplaats, het huis ter Beek, met een vriendelijk wit gepleisterd modern gebouw, een ruim frisch gras-

Digitized by Google

perk en een kleine waterpartij er voor, een ooijevaarsnest er bij en hoog hout er om heen. Overigens komen wij een aantal welvarende boerenhofsteden voorbij, meest in het veld, soms aan den weg gelegen. Wilgen en elzen groeijen er in menigte, enkele eiken met hun' kloeker bouw en krachtiger takken; — thans nog dor, terwijl het weeker hout reeds zijn bladeren ontplooide — zien als de aristocraten onder 't geboomte met rustige majesteit op hun nederiger broeders neêr. Een fraai exemplaar dier trotsche boomsoort, in gezelschap van zijn evenknie, een even kloeke maar vriendelijker beuk, prijkt op het weiland bij de nieuwe, smaakvolle hoeve, ter linkerzijde van den weg, die onder het landgoed Wassergeest behoort. Daar heffen ook slanke dennen hun breede kroonen hoog in de lucht en in de verte golven de mastbosschen langs den duinzoom, waardoor onze weg zou hebben geleid, als wij even vóór de ruïne van Teylingen het zijpad waren ingeslagen. De groene weiden, waardoor een breede vaart zich kronkelt, de boschjes er om heen, waar boven de torenspits van Lisse zich vertoont, de duinen met het donkere hout op den achtergrond, dat alles vormt hier een liefelijk landschap en zegt ons dat wij genaderd zijn tot de heerlijke boschrijke duinstreek, die aan natuurschoon zoo onuitputtelijk rijk en voor den wandelaar zoo vol van aantrekkelijkheid is.

Straks zullen wij een deel van haar heerlijkheid mogen genieten. Maar eerst wenden wij ons naar dien zonderling wit en en rood gekleurden toren, die daar ginds ter regterzijde van den weg boven 't hem omringend hout oprijst, als om ons te herinneren, dat hij nog eenigen tijd onze opmerkzaamheid vraagt, voor dat wij ons gaan storten in de wilde donkere duinvalleijen en ons gaan verlustigen in den prachtigen aanleg van het edele landgoed des barons van Pallant, het schoone Keukenhof.

De dikke, halfronde toren zonder dak daar vóór ons is de ruïne van Dever. Wij komen er door een populierenlaantje, een boerderij voorbij, een landhek door. Op den uithoek van een weide, ten deele nog door een vrij breede sloot omringd, ligt de zware steenmassa. Wie het huis Dever voor een vijfentwintig

Digitized by Google

jaar heeft gekend en 't sedert niet weêrzag, voelt zich onaangenaam verrast. Hij is geneigd te gelooven, dat hij zich destijds heeft vergist, als hij meende Dever te zien. Want deze ruïne herinnert hem volstrekt niet aan wat hij toen had gevonden. Toen leidde een laan van den straatweg naar een steenen brug, die over een breede gracht was gebouwd en bij wier opgang statig houtgewas prijkte, gelijk de gansche gracht door hoog geboomte was ingesloten. Aan de overzijde der brug lag een vierkant huis, met vier ronde schoorsteenen op het hooge dak. De zijgevel met vijf ramen rees op uit de gracht en vóór het huis lag een groot plein, aan fraaije boomen rijk. In het midden van den achtergevel was een uitbouwsel van eenigszins vreemden vorm. De zijden waren flaauw gerond, de achterkant plat. Het huis was blijkbaar sinds lang onbewoond en deerlijk in verval. Maar met het wilde hout en de half begroeide gracht er om heen, met zijn verweerde muren, zijn bemost dak en zijn ten deele digt gespijkerde ramen, zag 't er uitermate schilderachtig uit. De kamers der benedenverdieping waren nog in tamelijk goeden staat. Aan de linkerzijde van den langen gang in het midden van het gebouw, vond men drie in elkander loopende vertrekken; aan den regterkant een groote zaal met sierlijk gebeeldhouwden, op cariatiden rustenden schoorsteenmantel. Daarachter was de trap en eindelijk de keuken. Aan het einde van den gang was op halver hoogte een soort van hanggaanderij, waaronder de deur, die naar het zeer bouwvallig uitbouwsel leidde. De bovenverdieping van het huis kon niet zonder gevaar worden betreden. „Is dit Dever?" zoo vragen wij. Nu staat er een zware halfronde toren, ten deele wit gepleisterd, met groote raamgaten en een lange, lage nis, schuin uitgehakt in den muur, waarin eertijds een trap heeft gelegen. De brug is weg en de gracht op die hoogte gedempt. Het trotsche hout is gevallen. Het romantische woonhuis is gesloopt. Alleen de toren, in der tijd bijna geheel binnen het hoofdgebouw getrokken, is eenzaam en naakt blijven staan en vertoont zich eerst nu in zijn ware gedaante. Allengs beginnen wij ons te oriënteren. De sporen van den trap bij de

Digitized by Google

keuken en de balklagen der gaanderij zijn nog op den muur te herkennen en de witkalk wijst duidelijk aan, hoever de toren in het huis inschoot. Als 't ons gelukt is, over het smalle strookje grond bij een der openingen, die op de hoogte der gracht uitkomen, te geraken, dan treden wij in een' grooten gewelfden kelder met dikke muren, waaruit een uitgesleten steenen trap in den muur, even als bij de Teylinger ruïne, naar de verdieping daarboven leidt. Even als in dien bouwval zijn ook hier zolderingen en dak verdwenen. Het blijkt uit overgebleven consoles, dat de tweede verdieping, waartoe men ook langs een' trap in den muur opklimt, eertijds overwelfd is geweest. Tegen de achterzijde van den toren zijn de schoorsteenen aangebragt, en de diepe vensternissen, de vriendelijkste landschapjes omlijstend, geven ons gelegenheid, het optemerken, dat het muurwerk niet minder dan 2½ M. dik is.

Het gesloopte huis dagteekende vermoedelijk uit de 17de eeuw. De toren is stellig veel ouder en naar zijn' halfronden vorm te oordeelen zou gegist mogen worden, dat hij oorspronkelijk met de platte zijde aan een ander gebouw moet zijn verbonden geweest — als hij ten minste niet van den beginne af alleen heeft gestaan, — maar dat hij zeker er niet op was aangelegd, om zijn ronding binnen eenig getimmerte te verbergen. Welligt zou naauwkeurig onderzoek van het er achter liggend terrein eenig licht kunnen geven.

In de ringsloot van den tegenwoordigen Lisser polder moet, bij 't bedijken van den voormaligen Lisser poel, het fundament van een' achtkanten toren van zeer groote moppen zijn gevonden. Men hield het voor een overblijfsel van het oude huis Dever, dat door het water bleek te zijn verwoest. Van zijn geschiedenis is overigens weinig bekend. Onder de edelen, die den graaf van Holland in 1315 dienden, komt ook Gherit Ever of de Ever voor. In vereeniging met Jan van Sassenem en Jan van der Mien bragt hij 107 gewapenden met zich. Reynier Dever, Heer Gerritszoon en Gerrit die Evert Janszoon worden in 1350 genoemd onder de vijanden, tegen

Digitized by Google

wie hertog Willem en zijn partijgenooten zich verbonden. Vermoedelijk hebben die heeren hier te huis behoord.

Dever is ook bekend geweest onder den naam van het huis te Lisse. Van Mathenesse's, de Wael's van Vronestein en Heerman's is het langen tijd de woonplaats geweest. Thans is 't in handen van den in Munster gevestigden baron von Heeremans, die, naar den naam te oordeelen, wel van de oude bezitters kan afstammen.

De nieuwe stoomtram, wier rails naast den straatweg zijn gelegd, doorloopt een bekoorlijke landstreek en verbindt fraaije dorpen. Trotsche natuurtooneelen, die door hun verheven majesteit indruk maken, zal niemand hier verwachten. Maar de schoonheid van het rustige landschap, van vlijtig bewerkte en zorgvuldig onderhouden akkers, de verscheidenheid van weide en bouwland, bosch en duingrond, breede vaarten en plassen, tintelend in het zonlicht, het veelsoortig houtgewas langs den weg, wilgen en elzen, eiken en esschen, doorn- en beukenhagen, deftige buitengoederen, welvarende hofsteden, merkwaardige bouwvallen, rijke dorpen, vriendelijke tafereeltjes en afwisselende vergezigten — die schoonheid is hier in ruime mate te genieten. De tramlijnen hebben ook dit boven de spoorbaan voor, dat zij weinig aan het landschap bederven. Slechts hier en daar langs den straatweg, waar een hooge brug over een vaart moest worden gelegd, was het noodig, den grond tot een soort van dijkje te verhoogen, maar in den regel belemmert de „moderne trekschuit," zoo als een geestig schrijver den tramwagen heeft genoemd, het uitzigt niet. Dienst hebben wij op dezen voorjaarstogt er nog niet van, maar ook geen' last. Voor de bewoners der bloeijende dorpen zal hij een zeer gewenscht vervoermiddel zijn en menigeen zal hij gelegenheid geven tot een bezoek aan een oord, dat ten volle bij landgenoot en vreemde bekend verdient te wezen.

Digitized by Google

Lisse verdient, althans om zijn' fraaijen omtrek, 't bezoek van velen. Toen „de Meer" nog niet drooggemalen was, had het een groote vermaardheid bij de vischliefhebbers in den lande. Nergens at men beter en smakelijker toebereid het schubbig watervolk, dan in zijn welbekende herberg. Met leede oogen zag zijn kastelein den Leeghwater, in gemeenschap met den Cruquius en den Lynden, aan den arbeid en toen in 1852 het reuzenwerk was volbragt, had de voorspoed van Lisse een' gevoeligen knak gekregen. Zoo gaat het in de wereld. Ne Jupiter quidem omnibus placet. Zelfs Jupiter kan 't niet ieder naar den zin maken. Wat den een doet juichen, is den ander een oorzaak van treuren. Intusschen, al werd het veel stiller in het dorp, het ging er volstrekt niet door onder. In landbouw en bollenteelt behielden zijn inwoners bronnen van steeds klimmende welvaart, en 't laat zich aanzien dat de toekomst er met blijde verwachting te gemoet kan worden gezien.

Hoe vriendelijk is zijn ligging, wanneer wij 't van den kant van Dever naderen. Hooge wilgen, bloeijende esschen, hagen met het eerste teedere groen getooid, weiden, waar het vee op het jonge gras te gast gaat, schitterend gekleurde tulpen, rijk begroeide duinen in de verte, omringen zijn witte huizen, zijn roode daken, zijn beide kerktorens, vrolijk blinkend tusschen het hooge hout, dat het kerkhof en de dorpsstraat versiert. Hoe aangenaam is de indruk, als wij onder de veranda van het logement de Zwaan het oog laten gaan over de nette gevels, de ruime markt met haar statig geboomte, de nieuwe schoolgebouwen, de R. C. kerk met haar torenspitsje en de hoog gelegen kerk der Hervormden op den ommuurden heuvel. Menig promotiepartij is hier gegeven. Meer dan eens zaten hier de leden der Maatschappij van Letterkunde aan den maaltijd. Menig bruiloftsdisch werd hier aangerigt. En wel niet voor het laatst zal het feestgejuich in de zalen van de Zwaan hebben weerklonken.

Maar wat vooral het fraaije dorp een druk bezoek waardig maakt, is de nabijheid van het vorstelijke landgoed, waar natuur en kunst zich hebben vereenigd, om den wandelaar een milde

Digitized by Google

Digitized by Google

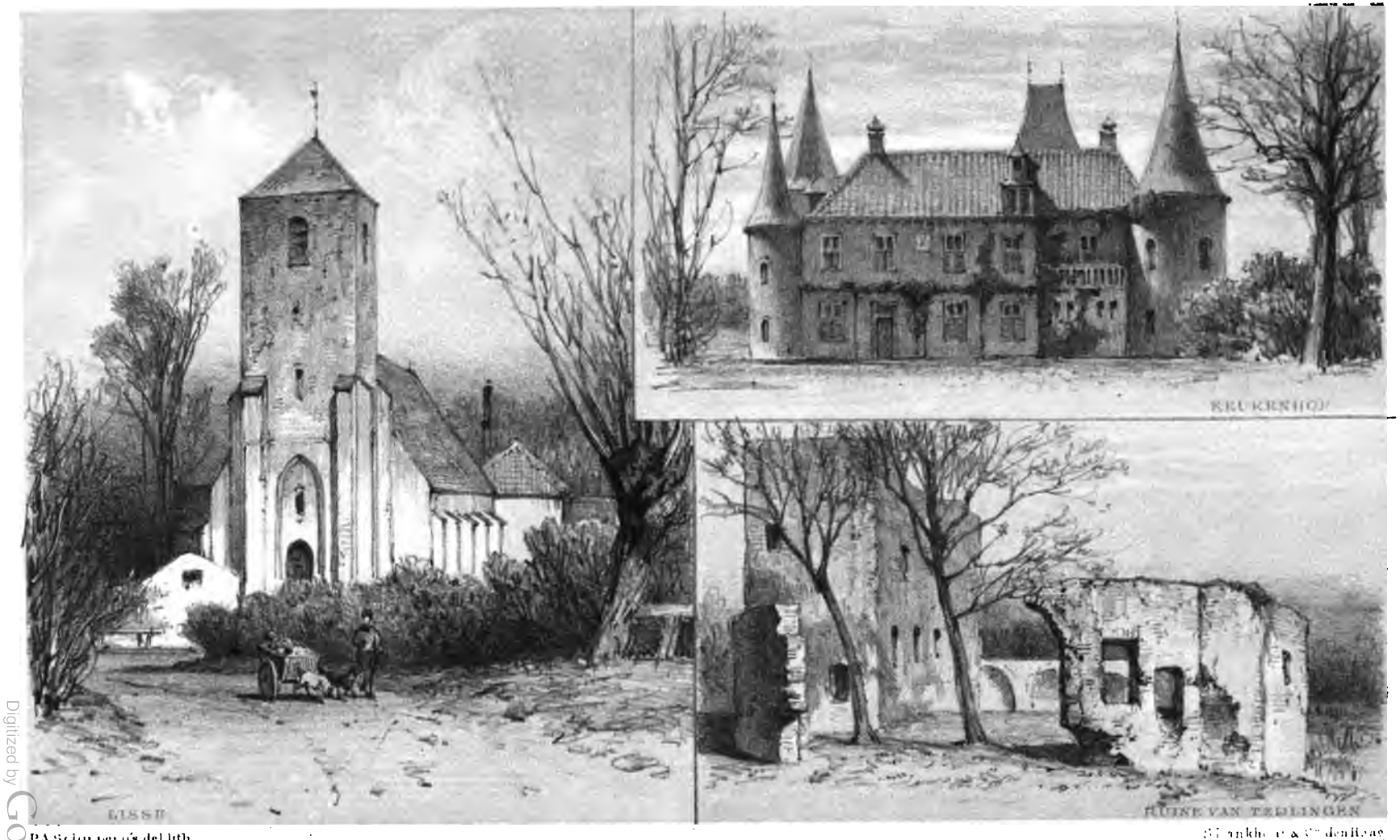

P.A. Schipperus del. lith.

S. Frankhuis & Co. den Haag

Digitized by Google

bron van genot te ontsluiten. Eerst even een kijkje in de kerk en dan derwaarts. Het kerkgebouw is deels vrij oud, deels tamelijk nieuw. Oorspronkelijk was 't een kapel, door graaf Willem II gesticht. Lisse was destijds zeker nog van weinig beteekenis, al had reeds de dochter van graaf Floris III er in 1182 haar' bruiloft met Dirk van Cleve gevierd. 't Komt nog in 1262 voor onder den naam van het bosch Lisse, waar de abdijen in Rijnsburg en Egmond goederen, het kapittel van St. Pieter te Utrecht tienden en de Heer van Teylingen de ambachtsheerlijkheid bezat, terwijl in 1272 Ysbrand van Lisse en zijn broeder Arnold onder de edelen van Holland worden genoemd. Eerst in 1460 werd de kapel tot een parochiekerk verheven en toen zeker vergroot. In „den Spaanschen tijd" werd zij verwoest en geruimen tijd lag zij in puin, terwijl het koor eerst vrij laat werd opgebouwd. Met groote onpartijdigheid bedekt het Portland alle oude en nieuwe bouwstoffen. Het inwendige van de kerk is in 1858 vernieuwd. Naar de behoeften der Protestantsche godsdienstoefening is het zeer doelmatig ingerigt en alles is uitstekend onderhouden. Fraaije koperen lichtkroonen strekken niet weinig tot sieraad. Aan Mej. C. J. van der Beek dankt de Lisser gemeente voor het grootste gedeelte de belangrijke verbetering van haar bedehuis. Op het koor ligt een hooge, marmeren zerk, met verdienstelijk beeldhouwwerk en haut relief. De wapens, de vrouwenfiguren, de engelengestalten en de arend er op voorkomende, verraden in teekening en bewerking de hand van een' bekwamen kunstenaar. Ter gedachtenis van Willem Adriaan van der Stel, in leven gouverneur der Kaap de Goede Hoop en van zijn echtgenoote Maria de Haze, is deze schoone zerk boven hun' grafkelder geplaatst. Hij behoorde tot een familie, welbekend in de geschiedenis der O. I. compagnie. In Z. Afrika leeft de naam van zijn geslacht nog voort in het door zijn' vader gestichte Stellenbosch. Ook deze was gouverneur van de Kaap, terwijl zijn grootvader en zijn zoon in Indië hooge betrekkingen hebben bekleed.

Van het hooge kerkhof hebben wij een ruim gezigt, aan de

Digitized by Google

eene zijde op de ringvaart van den Haarlemmermeerpolder, waar de schepen zeilen — aan den anderen kant op groene weiden en op de donkere bosschen van Keukenhof.

Een vriendelijke landweg leidt ons daar heen. Hooge wilgen en elzen groeijen langs de slooten; tulpenbedden, waar wij vooral de Tournesol — een kleine, helderroode tulp met geele randen — opmerken, pronken er met hun schitterende kleuren; frissche grasvelden breiden zich uit tot aan den rijk begroeiden en sierlijk golvenden duinzoom. Als wij ons omwenden, om terug te zien naar het dorp, dan rust ons oog op een bekoorlijk landschap, waar het kronkelend spoor zich verliest in het jonge groen van heesters en rijzige iepen, geschaard om den kloeken, grijzen kerktoren met zijn stompe kap en het witte kerkje daarachter en de roode daken er om heen. Straks, bij de groote, nette boerderij Dubbelhoven, maakt de weg een bogt en het dorp verschuilt zich achter 't geboomte. Maar voor ons rijst het bosch met zijn' rijkdom van tinten, grijs en bruin en groen in allerlei schakeeringen. Uit de vlakte, die wij weldra voor het duin zullen verlaten, verheft zich aan onze linkerhand op een' heuvel een hofstede, die den naam draagt van het huis ter Spekken en in zijn muurwerk nog eenige overblijfsels van vrij hooge oudheid en van vroeger aanzien vertoont. 't Moet dan ook van ouds een adellijk huis zijn geweest. Nog enkele schreden en wij staan aan den ingang van het bosch. Een reuzenboom slaat zijn forsche takken uit over het zandige pad. Op een kleine hoogte staat hij in volle majesteit, als een koning op zijn' troon. Uit vijf of zes zware stammen, krachtig opschietend uit den wortel, wassen de sterke armen wijd in het rond. Hoog rijst zijn breede kroon boven 't omringend geboomte. Wij hebben in dezen vorstelijken dorpelwachter van den tempel van ongekorven hout de gelijke ontmoet van de prachtige wilg, die wij voor eenigen tijd op Walcheren, niet ver van Domburg, hadden bewonderd. Ook dit is een wilg. En een wilg wordt doorgaans met niet veel achting beschouwd en met niet veel eerbied behandeld. Haar lot is in den regel, „geknot" te worden. Maar wat er van groeijen

Digitized by Google

kan, als men de natuur van den boom laat maken wat hij worden kan, dat zien wij hier!

Ruw en wild is het boschrijk duin van Keukenhof. Hoogten en dalkommen wisselen elkander af en telkens verandert het voorkomen van het landschap, maar bij iedere schrede vertoonen zich nieuwe schoonheden. Nevens de reuzenwilg leidt een smal voetpad naar een woeste boschpartij, waar hooge sparren oprijzen boven den steilen rand van een zandige vallei. Enkele boomen zijn omgevallen en terwijl hun wortels bloot liggen tusschen het grijze mos en het korte, dorre duingras, kruisen hun toppen elkander op den bodem van het dal. Het ligte groen van het jonge berkenblad schittert in de zon, met het geele zand langs de hellingen en op de hoogten en met de witte voetpaadjes, die zich in het kreupelhout verliezen. Een kleine waterpoel weerspiegelt de blaauwe lucht en in de koesterende lentezon dartelen vlinders en gonzen insecten, terwijl het koeltje waait door de boomen, daar hoog boven ons blinkend in het licht. Dit is het voorportaal van het heiligdom. Straks bestijgen wij den gladden heuvelwand, waar de meidoorns eerlang hun witte bloemen zullen ontplooijen en hun geuren zullen zenden door het bosch. Nu openen zij hun bladeren onder de hoede der krachtige dennen, die in weelderigen overvloed de golvende hoogten kroonen. Ginds steekt de ruwe schors van een' verweerden eik tegen het donker dennengroen af en zijn sterke naakte armen breiden zich uit tusschen de glinsterende naalden. Daar is een glooijing en een diepe vallei, waarin de wijd uitgeslagen kruinen der dennen als een' levenden vloer vormen. Wij zouden ons kunnen voorstellen, dat wij over die veerkrachtige zoldering van groen veilig onzen togt konden voortzetten, en wij herinneren ons het oude verhaal, dat een eekhoorn van het Haagsche bosch naar den Haarlemmer Hout kon reizen, zonder ooit den grond te raken. Elders steken uit de bemoste helling bundels van eikentakken op, zonder stam uit den knoestigen wortel groeijend. Zoo is het overal. Nu eens digt ineen gewassen hout, waardoor de voet zich met moeite een' weg baant. Dan weêr open plekken, golvende tapijten van

Digitized by Google

mos en gras, waarop in smaakvolle groepen prachtige dennen prijken en die in sierlijke lijnen door rijzend en dalend geboomte zijn omzoomd. Soms alleen staande stammen, met korstmos bedekt of met den grijsgroenen heerebaard omhangen. Soms een aantal bijeen geschaarde woudreuzen van grilligen vorm, met een' mantel van klimop tot in den top of van wilde kamperfoelieranken omstrengeld. Soms kreupelhout, de valleijen vullend met de fijne tinten van hun jong gebladert. Nu eens een bodem, bruin van het afgevallen loof, dan een grond met donzig mos of veelkleurige grasbloemen. Wegen en paden zijn er niet veel en zoo zij er al zijn, wij bekommeren er ons niet om. Als wij de rigting maar in gedachten houden, dan zwerven wij in volle vrijheid om door het heerlijke duinbosch, zoo rijk aan schilderachtige partijen, waarin vooral de dennen van opmerkelijke schoonheid zijn, maar waarin wij bovendien zooveel vinden, wat ons langen tijd — en toch nog altijd te kort — in dezen woudtempel boeit. 't Is stil in het bosch. Alleen het gezang der vogels klinkt er, met het ruischen van de lentekoelte vermengd. Een enkele haas springt op voor onzen voet en verbergt zich in het kreupelhout, maar hij overhaast zich niet. Hij is blijkbaar te weinig verontrust geworden, om schuw te zijn. Keukenhof is niet gansch onbekend in den lande, maar het trekt toch op verre na zooveel bezoekers niet, als 't wel zou verdienen. Door zijn prachtig, wild golvend terrein en zijn uitnemend schoon geboomte heeft dit gedeelte van het landgoed iets eigenaardigs, dat in die mate zelfs bij de hooggeroemde buitens bij Haarlem niet wordt gevonden.

Niet ver van een met berken begroeide dalkom, aan wier helling de dikke witte knoppen der populieren als zilveren sieraden op den donkergroenen mantel der sparren blinken, hebben wij den zoom van het wilde bosch bereikt. Voor ons, aan de overzijde van een weiland, staan in lange rei de rasters, die het park bij het huis omringen. Zij zeggen ons, dat wij het meer aange-

Digitized by Google

legde gedeelte van het landgoed zijn genaderd en wij bereiden ons er op voor, dat wij dus andere tafereelen hebben te verwachten. Het digte hout van opmerkelijke hoogte achter de houten palissaden belooft ons nieuwe schoonheden en wij behoeven niet te vreezen, dat het staketsel ons onverbiddelijk den toegang zal afsluiten. De plaats staat open en zelfs rijtuigen kunnen gebruik maken van den breeden grintweg langs het huis. Alleen wordt verzocht „stapvoets te rijden." 't Zou ook jammer zijn, zich hier te haasten. Er is heerlijk hout op de plaats, vorstelijk is de aanleg en fraaije gezigten zijn er in menigte. Reeds bij het inrijhek trekt een prachtige, zware populier onze aandacht. En zijn wij de boerderij met haar hooiberg, schilderachtig in 't geboomte gelegen, voorbij, dan vinden wij een groep hooge sparren en een rei van statige linden, over wier trotsche kruinen reeds menig jaar is heen gegaan. Eéne ontbreekt er in de rei, maar uit haar' wortel spruiten tal van loten op. Voor het huis is een smaakvolle aanleg met rhododendrons, cipressen en ander altijd groen gewas, aan drie zijden door donkere bosschen ingesloten. Het huis zelf is in de laatste jaren vernieuwd en gerestaureerd. In het front heeft het een' hoogen vierkanten toren en een' ronden hoektoren. De zijgevels prijken met begroeide balkons en aan de eene zijde is een met klimplanten rijk behangen steenen veranda, die een heerlijk uitzigt heeft op den rijweg en, tusschen hooge boomstammen heen, op een ver verschiet. De achtergevel heeft grootendeels een antieker voorkomen door zijn kruisramen en zijn verweerde muren. De ronde torens aan de hoeken zijn daarentegen blijkbaar van nieuwe dagteekening. 't Geheel is een groot, deftig gebouw, dat alleen nog eenige wijding door den tijd noodig heeft. De kleur van den steen is nog niet in overeenstemming met zijn middeleeuwsche vormen. Een oud adellijk goed is Keukenhof ook niet. Zijn min of meer zonderlinge en weinig dichterlijke naam herinnert aan den tijd, toen een wilde duinstreek, als het Keukenduin van Teylingen bekend, zich tusschen Hillegom en Voorhout achter de dorpen Lisse en Sassenheim uitstrekte. 't Was dorre zandige wildernis, die door helmbeplanting met moeite

Digitized by Google

in toom werd gehouden, en de buren van beide dorpen lagen onder tamelijk zware lasten, om de voor hun akkers en weiden gevaarlijke zandverstuivingen tegen te gaan. Ook leden de bouwvelden en tuinen in den omtrek niet weinig van de menigte der konijnen, er tamelijk ongestoord vermenigvuldigend. Een geringe vergoeding hadden die van Lisse in de vergunning, om er hun paarden tegen een matige geldsom te laten grazen, maar de duinweide zal ook wel niet van de beste hoedanigheid zijn geweest. De houtvesters, die op Teylingen huisden, hadden er de jagt en trokken er de schamele inkomsten van eenige erfpachten uit. 't Was een goede gedachte van een drietal wakkere mannen — Andries van Thienen, Gerard van der Laan en Johan van Sypenstein — om vergunning te verzoeken tot het afzanden en ontginnen van deze woestenij. „Die Provincie van Hollandt," zoo betoogden zij, „is soberlicken voorsien met Teellanden" en vele schamele ingezetenen konden door hun ontginning werk bekomen en er later hun onderhoud vinden. Met toestemming van prins Maurits, ridderschap en edelen, werd hun in den jare 1604 een oppervlakte, ter grootte van ruim 150 bunders, in eeuwigdurende erfpacht afgestaan, tegen eene som van 450 guldens jaarlijks. Om de groote kosten er aan verbonden, namen de concessionarissen nog in hetzelfde jaar een vijftal andere heeren van aanzien en vermogen, waaronder de luitenant-houtvester Johan van Duivenvoorde, in de compagnieschap op. Een gedeelte der wildernis werd afgegraven en in teel- en weiland veranderd. Een ander deel is tegenwoordig boschgrond en aanleg, onder de landgoederen Wassergeest en Keukenhof behoorende. Welk eene verandering onderging het voormalige Keukenduin van Teylingen! Uitgestrekte gazons, breede rij- en wandelwegen, prachtig hout van allerlei aard, trotsche boomgroepen en statige lanen, een heldere waterkom, van gewone en bruine beuken omringd, digte rhododendronbosschen en sierlijke heesterpartijen maken het terrein rondom het heerenhuis tot een park, dat de vergelijking met de meest vermaarde buitenplaatsen in den lande niet behoeft te schromen. Grootsch en smaakvol is overal de

Digitized by Google

de aanleg en met uitstekende zorg wordt alles onderhouden. Zoowel de woeste duinstreek, met haar eiken en dennen, als de plaats, met haar grasperken en dreven, heeft haar eigenaardige bekoorlijkheid en beiden vereenigd vormen zij een geheel, dat juist door zijn groote verscheidenheid een' diepen indruk maakt. Aan de overzijde van den smallen weg van Lisse naar 't station Veenenburg ligt de omrasterde overplaats. Een zeer groote waterpartij, met een' rustieken koepel, is vooral in dit gedeelte van het landgoed opmerkelijk. Ook hier vinden wij gezond en krachtig hout in overvloed. Zware acacia's, kloeke berkenstammen, uit een' wortel gegroeid, fiere beuken, een breedgetakte plataan, wier armen tot een prieel zijn geleid, seringen en andere bloeijende heesters, prijken er langs de sierlijk kronkelende vijvers, en fraaije vergezigten op duinen en bosschen openen zich hier en daar tusschen het hooge geboomte. De witte trossen der vogelkers verspreiden er hun liefelijke geuren, bloemen bloeijen er langs de paden, de nachtegaal slaat er in de digte struiken en alles werkt er zamen, om den wandelaar op den zonnigen lentedag een genot te bereiden, dat hem lang in het geheugen blijft.

Van den driesprong der wegen tegenover het huis een laatste blik op het deftige gebouw, het trotsche geboomte er om heen, de groote weide er voor, de boschjes en duinen in de verte. En dan nemen wij afscheid van het edele landgoed, dat weldra achter den eikenwal langs den grintweg verdwijnt.

Het belangrijkste gedeelte van den togt hebben wij nu achter ons, maar de binnenweg naar Hillegom is toch niet onaangenaam. Eiken en populieren vormen er een laan, die later in den zomer haar koele schaduw zal geven. Ter regterzijde loopt een lange, regte vaart, die wij reeds uit de overplaats van Keukenhof zich hadden zien uitstrekken onder het jonge frissche groen van het digte hakhout. Weiden en bollenland, van verre door donkere bosschen en blinkende duinen begrensd, beginnen zich

Digitized by Google

meer te vertoonen en in de groote vlakte golft de pluim van witten damp boven den voorbij snellenden spoortrein. De zandstreek hebben wij nog niet verlaten, al werden reeds hier en daar de hoogten geëffend, om voor weide en teelgrond plaats te maken. Zandige heuvels, met dennen begroeid, wilde struiken langs hellingen en in valleijen, witte berken, hooge sparren, wier toppen boven ruige duinglooijingen uitsteken, geven nog altijd aan het landschap een woest en indrukwekkend karakter. Een zanderij bewijst, dat het werk der ontginning nog altijd wordt voortgezet. Huizen zijn er schaarsch. Een groote boerderij, met gothische ramen en trapgevel, die er ondanks zijn' middeleeuwschen bouwstijl nog tamelijk nieuw uitziet, ligt aan onze linkerhand. Er staan fraaije iepen bij, wier forsche takken zich over een helder water welven, en niet ver van daar vinden wij een boschpleintje met wild uitgewaaide boomen. Van verre zien wij het kerkje van Noordwijkerhout; schitterende tulpen wisselen in die rigting de groene weiden af. Straks volgt de heerenhofstede Veenenburg, met haar uitgestrekte overplaats, rijk aan houtgewas. 't Is een schoon, woest bosch, geruimen tijd ons vergezellend langs den weg, die met statige eiken en kloeke iepen is beplant. Bij het inrijhek van de plaats staan twee colossale sparren en het witte huis ligt te midden van een' smaakvollen aanleg aan den zoom der vlakte, waaruit in de verte een molen oprijst en het station Veenenburg is te onderscheiden. Een lange, breede laan achter het heerenhuis loopt regt op den spoorweg aan en het groote, wilde overbosch strekt zich tot aan den straatweg tusschen Lisse en Hillegom uit. Bordjes met het opschrift „verboden toegang" zullen wel de bedoeling niet hebben, om iederen bescheiden wandelaar zorgvuldig te weeren, maar de tijd ontbreekt ons, om in de schilderachtige en geheimzinnige diepten er van door te dringen. Wie eens den voet in zulke bosschen zet, wordt door de geesten des wouds niet spoedig weêr losgelaten! Maar onze tijd is toch niet zoo beperkt, dat wij nu reeds den weg naar 't station, die zich langs de buitenplaats afbuigt, zouden moeten inslaan. Wij houden onzen weg naar Hillegom. De scheiding tus-

Digitized by Google

schen de landgoederen Veenenburg en Lapinenburg is aangewezen door een' hollen weg tusschen twee hoog begroeide wallen. Tot Lapinenburg is inderdaad de toegang door rasters afgesloten. Ook hier ontbreekt het hoog geboomte niet, maar wij zien er toch veel hakhout en dennen. Misschien moeten de rasters meer het wild er in, dan de wandelaars er uit houden. 't Moet hier een wildrijke jagt zijn en van ouds waren de „lapinen", waaraan dit goed zijn' naam ontleent, in den omtrek van Hillegom veel overvloediger, dan den geburen lief was. Groote schade bragten de konijnen aan akkers en bosschen toe en in 1518 werd den meesterknapen van Holland gelast, hen zooveel mogelijk uit te roeijen in het Hillegommerbosch, terwijl de boeren in 1608 — toen de plaag nog niet verminderd was — vergunning ontvingen, hen te vangen en uit te delven, waar zij konden. Ook mogten de landlieden aan de zijde hunner akkers den kant der slooten zoo steil maken, als zij wilden. Maar regt ernst schijnt het toch met den wensch, om het schadelijk gedierte te verdelgen, niet te zijn geweest. In sommige tijden van het jaar moesten de honden met een blok aan den hals worden voorzien of „gepoot" worden, en naar den kant der wildernis moesten de slooten zoo zijn ingerigt, dat de konijnen er niet verdronken, maar er van afstand tot afstand „oppereelkens" konden vinden, waardoor zij weêr in het bosch konden ontkomen. Onder de inkomsten van den Heer van Hillegom werden in 1722 nog 60 koppel konijnen jaarlijks uit het Asseler duin en 40 uit het Jan van Sanensduin genoemd. Er waren er dus nog genoeg in de buurt.

Naar het schijnt is de lust tot het edele weispel hier nog niet verdwenen. Bij een achterhek van het schoone landgoed vinden wij het jagershuis en de hondenstallen. Lange, deftige lanen voeren hier diep in het digte bosch en ook aan de overzijde van den weg loopt een statige laan tusschen het hooge hakhout. In weelderigen overvloed slingert zich de kamperfoelie om de stammen in het bosch en haar ranken vormen als een priëel over de paden in het akkermaalshout, die zonnige doorkijkjes geven tusschen de gewelven van takken en bladeren. Het heeren-

Digitized by Google

huis is gesloopt, evenals het huis van het voormalige, later aan Lapinenburg getrokken buiten Elsbroek. Wat er van over is, wordt door arbeiders bewoond.

Ook langs den grooten weg zouden wij zeker niet zonder genoegen hebben gewandeld, maar dan hadden wij een verrassend uitzigt gemist. Waar ons pad zich om de rasters van het landgoed ter zijde wendt, beklimmen wij een kleine hoogte en daar ligt voor ons een ruim en heerlijk dal. Beneden ons straalt de heldere waterspiegel van een vaart, in het duinzand uitgegraven. Beide oevers zijn bedekt met prachtig geschakeerde bloemvelden, tegen wier schitterende kleuren de graauwe stammen en de fijn getinte twijgen der wilgen treffend uitkomen. Boven de lage akkers verheft zich het digte houtgewas van Hillegom, met de beide torens en de verspreide daken, die tintelen in het zonlicht. Op den tweeden grond breidt het bosch van den Vogelenzang zich uit, terwijl in onze nabijheid het statig geboomte langs den weg aan weerskanten het rijke, bloeijende landschap omlijst. Wordt Hillegoms omtrek „de tuin van Holland" genoemd, op een heerlijk gedeelte van dien lusthof rust ons oog. Reeds in de vorige eeuw was Hillegom vermaard om „zijn vermakelijke gelegenheid en menighvuldige verandering van gezichten langs hoog getopte boomen, groene dreven, konijnerijke duinen, vogelvolle lanen, milde koornakkers, zachtvlietende en visrijke beekjes en zwalpent water van het Leidsche meer, prachtige en vermakelijke lusthoven, waaronder die der Amsterdamsche patriciërs Jan Trip en Lieve Geelvink." 't Heeft nog niets van zijn „vermakelijkheid" verloren. Alleen het Leidsche meer zag het verdwijnen. Maar het won zijn' wijd uitgebreiden gordel van heerlijke bloemvelden, die vooral in het voorjaar, als de tulpen en hyacinthen bloeijen, dit middelpunt van de bollenteelt in waarheid tot een' tuin van reusachtige afmetingen maakt.

Het dorp zelf is groot en welvarend; zoowel in zijn onmiddellijke nabijheid als in de kom zelve zijn tal van groote en kleine buitenverblijven, villa's en optrekjes te vinden. Een der aanzienlijksten is het Hof, bij de beek, een ouderwetsche huizinge met

Digitized by Google

hoog dak, in een plantsoen met vijvers versierd en door een ijzeren inrijhek gesloten. 't Is reeds een oude bezitting, maar waaraan geen heerlijke regten op het dorp waren verbonden. Adriaan van Rietveld was er in 1440 mede beleend. Uit haat tegen zijn' zoon Jan, procureur-generaal van Holland, den toenmaligen leenheffer, werd het huis in 1481 door kwaadwilligen en ballingen afgebrand. Zijn dochter bragt het door huwelijk van Thyman van Waveren en door diens erfdochter kwam het aan de Nyenrodes, om eveneens door huwelijk aan de Sypesteins overtegaan. De mede-ontginner van het Keukenduin bezat en bewoonde het als echtgenoot van Catharina van Nyenrode. Thans is het Hof een bezitting der van Waverens, een in Hillegom talrijke familie van groote bloemkweekers. Het „huis ter Laen," in het dorp gelegen, kan welligt de bezitting van den tweeden vennoot, Gerrit van der Laan, zijn geweest.

Treslong, een fraai buitengoed, met waterpartij en hoog geboomte en een op een hoogte gebouwd en met een' toren versierd huis, heeft welligt zijn' naam ontvangen van Lodewijk van Treslong, in 1518 meesterknaap van Holland. Meerdorp, Kalorama, Villa Nuova en meer andere kloeke of sierlijke huizen verfraaijen de vrolijke plaats en de lust tot bouwen is er blijkbaar ontwaakt. Overal langs den straatweg rijzen nieuwe woningen van meer of minder aanzien op. De R. C. kerk is een fraai, nieuw gebouw; de kerk der Hervormden, de oude parochie kerk — prijkt met een' hoogen, schoonen toren. In 1572 door de Spanjaarden verwoest, werd aanvankelijk alleen het koor hersteld. Thans is zij in haar geheel herbouwd en ligt op een vriendelijk kastanjeplein.

Onze togt spoedt ten einde. Door de goede zorgen van den Hillegommer kastelein in het groote en drukbezochte logement behoorlijk verkwikt, zetten wij tegen het vallen van den avond

Digitized by Google

de wandeling naar het station Vogelenzang voort. De weg gaat door de buurtschap Weerestein, waar eertijds een buitenplaats van dien naam werd gevonden, langs bollenakkers en weiden, van hagen omringd. De ringvaart der Haarlemmermeer is niet ver en naar den aard van het echt Hollandsch landschap zweven de zeilen boven de velden. De duinen zijn hier meest afgegraven, maar enkele zanderijen gaan nog voort, de dorre wildernis in vruchtbaren teelgrond te herscheppen. Meest is de weg open en slechts op eenigen afstand rijzen de Vogelenzangsche duinen en bosschen. Enkele boerderijen en woningen van bloemkweekers zijn hier en daar verspreid. Een paar eenzame buitenplaatsjes liggen met hun plantsoen aan den straatweg.

Als wij Bennebroek naderen zien wij weêr hooger en digter hout, van lanen doorsneden en met dennen begroeide heuvels, onder het huis te Bennebroek behoorende. Bij de voormalige herberg De geleerde man vinden wij den ons reeds van vroeger bekenden viersprong. Regtuit gaat de Heerenweg naar Haarlem, regts die naar Bennebroek, links naar Vogelenzang. Aan de overzijde van de trekvaart ligt het station en daar begint de breede Bekslaan, die naar graaf Floris' geliefkoosde stichting, het tegenwoordige prachtige landgoed leidt.

De lentedag is ten einde, de schemering valt en voor heden wandelen wij de laan niet in, om de heerlijke bosschen te doorkruisen. Dat blijve voor later welligt nog bewaard. Dezen tweeden dag in Leidens omtrek hadden wij goed besteed en vriendelijke herinneringen brengen wij van ons uitstapje te huis.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

Bij een bezoek aan de in den tekst beschreven landstreek kan nog steeds als handboek gebruikt worden, het in 1859 verschenen werkje: Leydens omstreken wandelend geschetst, met kaartje. In de rigting, door ons gevolgd, leidt het tot Sassenheim, maar geeft daarentegen ook wandelingen langs den Rijn en tot aan het huis den Deyl. Ook A. W. Kroon, tegenwoordige staat van Z. Holland (zonder jaartal op den titel, maar even na 1861 uitgegeven) bevat eenige bijzonderheden. Rademakers Kabinet is over de meeste door ons bezochte dorpen en huizen zeer uitvoerig.

Afbeeldingen van de huizen Endegeest, Oud-Poelgeest, Abtspoel, Oud-Teylingen, Warmond, Oud-Alkemade en Teylingen, evenals van de meeste in den tekst genoemde kerken, zijn bij Rademaker en in de 900 gezigten te vinden. Van Dever is mij geen gravure of andere gedrukte afbeelding bekend.

Voor Rijnsburg is Schotel's doorwrocht werk nog steeds de hoofdbron. Bijzonderheden omtrent kerken en gestichten, gemeenten en zamenkomsten der R. Catholieken zijn te vinden in de Bijdragen tot de geschiedenis van het bisdom Haarlem, vooral in het 1ste deel.

Eenige berigten omtrent de oudste geschiedenis der plaatsen en hunne bezitters zijn ontleend aan v. d. Bergh: Oorkondenboek. Over de geslachten van Oegstgeest en Sassenheim handelde ik in mijne Bijdragen tot de gesch. van de ambachtsh. Cralingen en het slot Honingen (Rotterd. Historiebladen).

Een belangrijk opstel over het slot Teylingen van de hand van Mr. L. Ph. C. van den Bergh is geplaatst in De Oude Tijd, 1869. In denzelfden

Digitized by Google

jaargang is een en ander over de Jacoba-kannetjes te vinden en de inventaris van de kleinodiën der gravin. De houtsnede, die Teylingen in 1596 voorstelt, verschilt in eenige kleine bijzonderheden van de op het rijks-archief berustende teekening, waarvan mij door de welwillendheid van Jhr. Victor de Stuers een copie werd toegezonden. Op de afbeelding in Merula's Wildernissen staat de ruïne van een dikken ronden toren naast den poorttoren van den voorburgt. De teekening, door Ludolf Smids gereproduceerd (Teylingen met het dak), was door »een onbekende" vervaardigd en mist dus het noodige gezag.

Met welke plegtigheid de eerste spade voor de trekvaart tusschen Haarlem en Leiden werd gestoken, kan de belangstellende vermeld vinden in den reeds genoemden jaargang van De Oude Tijd.

Het huis ter Spekken wordt door Van der Aa, (Aardrijksk. Woordenboek) een adellijk huis genoemd. In 1615 vind ik het op de groote kaart van Rijnland nog niet, wèl in 1746; op geen van beiden staat Keukenhof. De bescheiden betreffende het Keukenduin van Teylingen zijn opgenomen door Merula.

Over de bollencultuur is meer uitvoerig gehandeld in het derde deel dezer Wandelingen. bl. 330 e. v.

Digitized by Google

VAN WIJHE NAAR DIEPENVEEN.

Tusschen de twee Overijselsche steden Zwolle en Deventer ligt een schoone, vruchtbare landstreek, doorsneden door de spoorbaan, die de bloeijende hoofdstad der provincie aan de wakkere en welvarende koopstad aan den IJsel verbindt. Den spoorwegreiziger boeit het vrolijke en opwekkende van het landschap, dat hem in bonte afwisseling welbebouwde korenvelden, grasrijke weilanden, uitgestrekte boomgaarden, deftige landgoederen, sierlijke villa's, goed onderhouden boerderijen, vriendelijke dorpen te zien geeft. Houtgewas is er overvloedig; lanen en akkermaalsboschjes, wallen van eiken en elzen, digt geboomte van buitenverblijven en tuinen, lange rijen van populieren en wilgen volgen elkander voortdurend op. Breede, lommerrijke straatwegen kruisen hier en daar den spoorweg en niet onnatuurlijk is het, als vaak de wensch bij hem opkomt, om het haastig voortrollend rijtuig te verlaten en rustiger zooveel liefelijke tafereeltjes van nabij te leeren kennen. Hij begrijpt, dat hij hier nog vrij wat meer verwachten mag, dan hij in de onmiddellijke nabijheid der ijzeren baan kan overzien. Slechts enkele regels, eenige halve bladzijden, van een aantrekkelijk boek kan hij vlugtig lezen, en hij wenscht het in zijn geheel te genieten, want waar

Digitized by Google

hij het inziet verrast en boeit het hem. Van die wegen, in die dorpen, op die landgoederen wil hij rondzien. De rivier wenscht hij te zien stroomen tusschen de uiterwaarden, en van den hoogen dijk, dien hij nu en dan ontwaart, wil hij de stoute bogten zich zien slingeren door de welige velden. En is hij in de geschiedenis van dit gedeelte van zijn vaderland geen vreemdeling, dan weet hij, dat het van ouds aan kasteelen en havezathen van den Overstichtschen adel rijk was, en dat een tweetal merkwaardige kloosters er eens de kweekplaatsen van godsdienstig leven waren. Al stelt hij zich niet voor, dat de tijd hier alles zal hebben gespaard, hij meent toch wel te mogen hopen, dat er nog iets van zal zijn overgebleven. Althans uit de spoorwegcoupé zag hij hier een paar trapgevels, ginds een eerwaardige heerenhuizinge, elders een' met klimop begroeiden toren, die het vermoeden wettigen, dat er in die bosschen en achter die lanen nog veel meer zal zijn te vinden, wat zijn belangstelling verdient en zijn moeite beloonen zal.

Wie 't er op waagt, de landstreek te doorwandelen, die wordt niet teleurgesteld, wanneer ten minste zijn verwachtingen omtrent nog gespaarde oudheden niet te hoog zijn gespannen. Van de menigte der edele huizen, nog in de vorige eeuw op de kaarten van Overijsel, vooral in dit gedeelte van Salland voorkomende, zijn verreweg de meesten gesloopt, en die er nog over zijn, zijn zoozeer vernieuwd en verbouwd, dat er naauwelijks een spoor van hun oudheid meer is terug te vinden. Meer dan één nog niet gansch verdwenen heerenhuis is tot een boerenwoning afgedaald. Van de beide kloosters ging alles, wat eenige beteekenis had, verloren. Daarop voorbereid en dus gewaarborgd tegen het gevaar, om zich te veel voortestellen, zal niemand zich den togt beklagen, als hij een open oog voor 't natuurschoon en een paar goede beenen tot zijn dienst heeft.

Den geheelen afstand tusschen Zwolle en Deventer behoeft hij intusschen niet te voet afteleggen. De wandeling van Wijhe over Olst naar Diepenveen brengt hem door het schoonste gedeelte van het landschap. Daartoe zou hij drie goede uren noodig

Digitized by Google

hebben, maar dan moet hij zich nergens ophouden en niet van zijn' weg afwijken. Noch het een, noch het ander is aantebevelen. In de dorpen is nog wel iets te zien. Op onderscheidene groote landgoederen — ten deele tamelijk ver van den weg gelegen — is vrij wat rond te dwalen. Een dag is niet te lang voor wie met voldoening de landstreek doorwandelen wil. Tusschen Zwolle en Wijhe kan hij zonder veel schade van den spoortrein gebruik maken en 's avonds kan hetzelfde vervoermiddel hem van Diepenveen naar Deventer brengen.

Wat er op den langen, wel wat eentoonigen straatweg tot Wijhe te zien zou zijn, kunnen wij nagenoeg even goed onder 't voorbijrijden opmerken. Behalve een paar buitenverblijven op eenigen afstand van de stad, zou alleen het dorpje Windesheim onze bijzondere aandacht opwekken. Windesheim! die naam werd eens alom in den lande met eerbied en liefde genoemd. In de geschiedenis der vaderlandsche kerk komt hij menigmaal voor en ook in het buitenland was hij geenszins onbekend. Eens stond hier het vermaarde klooster, dat het uitgangspunt werd en lang het middelpunt bleef eener wijdvertakte vereeniging ter hervorming van het kanonnik-leven binnen en buiten ons vaderland. Op zijn sterfbed had de vrome stichter van de Broederschap des gemeenen levens, de eerwaardige Geert Groote, zijn' vrienden aanbevolen, dat sommigen hunner een' bepaalden orderegel zouden aannemen en dien der reguliere Kanonniken aangeprezen. Die raad werd gevolgd en Floris Radewijns met het opzienersambt bekleed. Gaarne had de hertog van Gelder de nieuwe stichting in zijn grondgebied willen ontvangen, maar de bisschop van Utrecht wist te bewerken, dat het klooster in het Oversticht werd gebouwd. In 1387 kon het de eerste bewoners ontvangen. Een model moest het zijn van het kloosterleven, en al sloop ook hier nu en dan wel een geest binnen, die tot strenge afkeuring en verscherping der regelen aanleiding gaf, in den regel is het convent te Windesheim een zegen geweest. Tal van kloosters sloten er zich bij aan, aanvankelijk vier, straks tot zeven vermeerderd, maar in 1430 behoorden reeds vijfenveertig

Digitized by Google

tot het kapittel, en toen het te gronde ging, telde men zes-en-tachtig mannen- en zestien vrouwenkloosters, die zich bij de Vereeniging hadden aangesloten, behalve de velen, die zich aan de regelen en het toezigt van het kapittel onderworpen hadden. Hier kwam jaarlijks, onder voorzitting van den Prior van Windesheim, het algemeen kapittel bijeen; van hier uit werd tucht geoefend, raad gegeven, toezigt gehouden. Als dochters van de Windesheimsche stichting worden kloosters genoemd als dat van Mariëndaal bij Arnhem en Nieuwlicht bij Hoorn, beiden om onbekrompen milddadigheid vermaard — Bergklooster bij Zwolle, waar Thomas à Kempis leefde — Thabor bij Sneek, waar Worp van Thabor zijn Friesche kronijk heeft geschreven — eenigermate ook Steijn bij Gouda, waar Erasmus het geestelijk gewaad heeft gedragen. En menig ander convent van grooten rijkdom of eervollen naam stond onder den weldadigen invloed van de magtige Vereeniging, die door de gunst van pausen en bisschoppen, van edelen en burgers, krachtig werd gesteund.

Het klooster te Windesheim was rijk in bezittingen. De gebouwen, omstreeks 1400 door een' hoogen muur omringd, besloegen een aanmerkelijke uitgebreidheid. In 1467 werd een nieuwe kerk gebouwd en in het midden der 16de eeuw vergaderden de Overijselsche landsstenden er meer dan eens. Maar niet zelden ook leed het last van naburige edelen en van het naijverige Zwolle, als het aanzien en de rijkdom van het klooster toenam in strijd met hun belangen. En in het jaar 1527 had hertog Karel van Gelder het vreedzame Godshuis met gewapenden bezet, als een sterkte, die den IJsel in zijn magt moest houden en de Veluwe tegen strooptogten uit het Oversticht moest beschermen.

Te vergeefs trachtten de drie hoofdsteden den geduchten vijand van hun eigen grondgebied te verjagen. In hetzelfde jaar besloot het kapittel, zijn orde af te schaffen en niemand er meer in op te nemen. Het veldwinnen der Hervorming schijnt er de aanleiding toe gegeven te hebben. Omstreeks 1580 ging het gesticht te gronde. De tegenwoordige kerk van Windesheim moet het

Digitized by Google

overblijfsel zijn van het ziekenhuis. Een onderaardsche gang, die naar den IJsel liep, was, naar men zegt, voor eenige jaren nog min of meer toegankelijk. Een paar grafzerken zijn gespaard. Voor ons doel is er te weinig over, dan dat wij het noodig zouden achten, den spoortrein er voor te verlaten.

Meer zou het deftige heerenhuis ons aantrekken, dat met zijn voorplein, stallen en bruggen op korten afstand van de kerk uit zijn grachten oprijst. 't Is het huis te Windesheim, een der vele havezathen uit den omtrek, vermoedelijk eertijds de hoofdhof der oude marke, later de zetel van een adellijk geslacht. Reeds in 1145 wordt een Jordanus de Windesheim genoemd. Het huis is van vrij nieuwe dagteekening, vierkant, zonder torens, met het front gekeerd naar het voorplein, dat aan twee zijden met stalgebouwen is bezet. Het draagt dus de type dier talrijke heerenhuizingen, in de 17de en 18de eeuw door den adel gebouwd. Maar 't is van dien bouwtrant een uitnemend vertegenwoordiger en het zou ons welligt tot uitstijgen verlokken, als wij 't niet uit den trein in zijn geheel genoegzaam konden zien en wanneer 't niet zeer onzeker was, of bij de afwezigheid van den eigenaar — baron de Vos van Steenwijk — de toegang tot het inwendige ons zou ontsloten worden. Ook behoeven wij ons hier niet op te houden om de wille van twee andere havezathen, Zuthem en Herxen, eertijds in de onmiddellijke nabijheid van Windesheim gelegen. Beiden zijn sedert het begin dezer eeuw gesloopt. Sommigen meenen, dat Suthempe en Erikshem, in 1046 genoemd, hier zijn te vinden. Anderen zoeken die plaatsen op de Veluwe. De quaestie hangt zamen met de vraag omtrent de uitgebreidheid van het voormalige graafschap Hamaland, waarover de geleerden het nog niet eens zijn en waarin wij ons in den spoortrein moeijelijk kunnen verdiepen.

De buurschap Herxen, waarin eertijds de havezathe van dien naam heeft gelegen, behoort reeds tot de gemeente Wijhe. Van de talrijke adellijke huizen, nog in de vorige eeuw in dat schoutambt te vinden, zien wij er nog een in 't voorbijrijden. 't Is thans een boerderij, maar aan zijn beide trapgevels als een

Digitized by Google

voormalig heerenhuis herkenbaar. 't Is Anhem, tegenwoordig een bezitting der graven van Rechteren, in de vorige eeuw een der eigendommen van den bekenden Joan Derk van der Capellen. Reeds in 1389 was het bekend als een hoeve der abdij van Essen, die ook hier te lande tal van goederen bezat. Naar men ons mededeelt, zou de tamelijk verre wandeling van Wijhe naar dit huis niet door het vinden van iets merkwaardigs worden beloond.

Wij verliezen er dus weinig bij, wanneer wij onzen togt eerst te Wijhe beginnen. Wenschen wij dien met den nieuwen dag aan te vangen, dan kunnen wij in het eenvoudige, maar nette logement van Kroes een voldoend nachtverblijf bekomen. De oude, vroeger gunstig bekende herberg de Brabantsche wagen ligt aan den dijk. Vóór den tijd der spoorwegen was daar alle passage van reizigers tusschen Zwolle en Deventer. Thans is zij te ver van het dorp en vooral van 't station verwijderd, om niet onder de nieuwe orde van zaken geleden te hebben.

't Is ook wel te zien, aan welke zijde van het dorp tegenwoordig de meeste levendigheid heerscht. De groote weg over den dijk is nagenoeg verlaten, maar in een voor weinige jaren nog eenzaam en afgelegen gedeelte werden vrij wat nieuwe woningen gebouwd, sedert daar het station werd geplaatst. Daar verrees ook de fraaije R. C. kerk, met haar pastorie en een kleine buurt van aan de kerk behoorende huizen, in wel wat zwaarmoedigen stijl. Daar wordt een stationskoffiehuis opgetrokken. Daar werden eenige villa's gesticht en een „instituut" gebouwd. Het houtgewas in de tuinen is nog jong, maar als 't wat groeijen wil, dan wordt met der tijd de hoofdtoegang tot het oude dorp een aaneenschakeling van nette huizen en sierlijke plantsoenen. Hoog geboomte ontbreekt er nu reeds niet. Rondom het groote vierkante grasveld, waar voor eeuwen het kasteel der heeren van Wijhe heeft gestaan en voor eenige jaren een nieuw „slot" werd gesticht, loopen statige lanen, en eene er van, met kloeke iepen beplant, leidt ons naar het dorp. Zij loopt regt op een aanzienlijk buitenverblijf aan en wendt zich dan langs de rasters

Digitized by Google

linksaf, om in de dorpsstraat over te gaan. Het heerenhuis van het landgoed Wijhezigt, vóór jaren de gunstig bekende kostschool van mej. Anna Maria Moens, thans het eigendom van baron van Hoëvell, ligt in een' rijken en smaakvollen aanleg met waterwerk, grasperken, bloemen, heesters en welig opgaand hout, vlak tegenover de dorpsstraat, die het nagenoeg in haar geheel overziet.

Zijn de dorpen in Overijsel nagenoeg allen zeer onregelmatig gebouwd, zoodat de huizen ordeloos door elkander staan en door een menigte van bogtige straatjes en kronkelende steegjes van elkander zijn gescheiden, Wijhe maakte van ouds een uitzondering. Het grootste en voornaamste gedeelte vormde een breede straat, door linden overschaduwd, en al breidde het zich in de laatste jaren vooral naar den kant van het spoorwegstation uit, de kom der bloeijende plaats is nog altijd hier te vinden. Over 't algemeen zien de woningen der neringdoenden en ambachtslieden er goed onderhouden uit. Enkele nieuwe gebouwen brengen het hunne tot sieraad bij. Er is vrij wat handel in gerookt vleesch en verschillende worstsoorten, alsmede in akkermaalshout, en ook andere takken van bedrijf, waaronder leerlooijerij en steenbakkerij, geven er den fabrikanten welvaart, den arbeiders brood. Meer dan één deftig heerenhuis bewijst, dat de voorspoed er niet vreemd is, en ongeveer ter helft van de dorpsstraat prijken de zware kastanjes in den tuin der gastvrije pastorie met hun breede kroonen, die door hun krachtig groen in de rij der gevels een aangename afwisseling aanbrengen.

Een merkwaardig overblijfsel uit den ouden tijd is de kerk, schuin tegenover de pastorie op een met linden omkranste hoogte gelegen.

Wordt de naam van Wijhe reeds in het jaar 1133 genoemd, een gedeelte der kerk is waarschijnlijk van niet veel jonger dagteekening. Zij heeft in den loop der jaren een' vreemden vorm verkregen door allerlei uitbouwsels, die ten deele onvoltooide vergrootingen schijnen. Van de dorpsstraat gezien vertoont zij een drietal kooren, waarvan een van duifsteen is opgemetseld, maar

Digitized by Google

zij heeft slechts twee schepen, omdat het schip aan de N. zijde ontbreekt. Ook in den buitenmuur aan dezen kant is vrij wat duifsteen te vinden. De zware toren is van groote baksteenen in Romaanschen stijl tegen den W. gevel der kerk opgetrokken, maar in den N. W. hoek is een grof en ruw gebouwtje geplaatst, welks muren met den N. muur der kerk en met het front van den toren in ééne lijn loopen, zoodat de grondvorm zeer onregelmatig is. 't Inwendige van de kerk is niet minder opmerkelijk door de zware vierkante pilaren, die de lage kruisgewelven dragen. 't Is wel te zien, dat de overoude St. Willebrorduskerk niet voor de Protestantsche godsdienstoefening is gebouwd! Maar ook vóór dat zij op 't eind der 16de eeuw aan de Hervormden werd ingeruimd, moet zij door haar' somberen, gedrukten bouwstijl veelmeer gestemd hebben tot den ernst, die den mensch tot zich zelven doet inkeeren, dan dat zij, als de slanke Gothische tempels, het hart naar boven voerde. Zooveel is intusschen zeker, dat die oude bouwlieden in Wijhe een werk hebben geleverd, waarover reeds eeuwen konden heengaan en dat nog menig jaar den tijd trotseeren kan.

Niet minder dan drie graftombes versieren het bedehuis. De grootste en fraaiste is die, aan de nagedachtenis van Coenraad Willem baron van Dedem van de Gelder door zijn echtgenoote gewijd. De baron van Dedem was in der tijd een wakker veldoverste, wiens dapperheid en krijgsbeleid in menig veldslag en menig beleg uitblonk, die in 1702 de vesting Hulst met goed gevolg tegen Vauban verdedigde, in 1704 St. Léau in weinig dagen veroverde, in den slag van Malplaquet met 4000 man een beslissende beweging uitvoerde en, met roem overladen, in 1714 als generaal der infanterie is overleden. Zijn tombe is uitstekend van bewerking. Op een voetstuk, dat met een' zeer goed uitgevoerden veldslag is versierd, rust een sarcophaag van rood marmer en daarboven verrijst een piramide, waarop, nevens de beeldtenis van den krijgsheld, een zwart marmeren plaat met gouden opschrift is aangebragt. Vrouwenfiguren, engelen, symbolen van het oorlogsbedrijf, als trommen, vaandels, kanonnen,

Digitized by Google

zijn in overvloed, maar met smaak en kunst, hier en daar geplaatst en tal van familiewapens getuigen van zijn edele geboorte, gelijk het geheel van de vereering der weduwe voor den gevierden en beminden doode spreekt. De geheele tombe is in den zelfden trant als de grafteekens van van Dedems tijdgenooten Coehoorn en Bentinck in de kerken te Wijckel en te Rhoon en niet onmogelijk is 't, dat zij van dezelfde hand afkomstig is.

Het tweede monument, er tegenover aan de N. zijde van het koor geplaatst, is gewijd aan de nagedachtenis van Transisalanus Adolf baron van Voorst, in 1707 overleden. Hij bezat de havezathen Bergentheim bij Hardenberg en Hagenvoorde, in de onder het schoutambt Wijhe behoorende mark Tongeren. Aan zijn' neef Christoffel Aemilius van Voorst vermaakte hij het grootste deel zijner goederen, en uit dankbaarheid rigtte deze hem boven het familiegraf een kostbaar gedenkteeken op. Zijn buste is er in wit marmer op uitgehouwen, omringd van beeldwerk. Een opschrift in gouden letters op zwartmarmeren plaat vermeldt zijn titels en waardigheden, en zijn adellijke kwartieren ontbreken er niet.

Het derde grafteeken is te vinden in de uitgebouwde kapel aan den N. kant der kerk, achter den predikstoel. 't Is het eenvoudigste van de drie en vertoont vooral de wapenschilden en het grafschrift van Robert van Ittersum, heer van Nijenhuis, eene havezathe in de marke Wechterholt, mede onder Wijhe gelegen. Hij was eerst landdrost van Twente, later van Salland en stierf kinderloos in 1705. Zijne weduwe, de zuster van Hans Willem Bentinck, graaf van Portland, koning Willems vriend, stichtte deze tombe ter zijner gedachtenis.

Het huis van Hagenvoorde is in 't begin dezer eeuw gesloopt; dat van Nijenhuis staat nog, en lag het geen twee uur van Wijhe verwijderd, wij zouden het zonder twijfel gaan bezoeken, want het moet een groot en goed onderhouden gebouw zijn, uit het water opgetrokken. Sedert 1384 een eigendom der Ittersums en sinds 1705 der Bentincks, behoort het thans aan baron H. A. Z. van Knobelsdorff tot de Gelder.

Digitized by Google

Ook de havezathe van den baron van Dedem is nog gespaard. Zij ligt in de onmiddellijke nabijheid van het dorp, en 't is juist het schoone landgoed de Gelder, dat in zoo hooge mate tot de bekoorlijkheid van Wijhe's omstreken bijdraagt.

De spoorwegreiziger ziet het groote huis met zijn' toren even te voorschijn komen in een opening van het digte bosch en dan is 't weêr achter het donkere hout verdwenen. Had het zich niet een oogenblik vertoond, dan zou hij welligt de villa onder het hoog geboomte, die niet ver van de spoorbaan ligt, voor het heerenhuis van het landgoed houden.

Wij, die minder gehaast zijn, wandelen de dorpsstraat uit en slaan den landweg in, waar vriendelijke huisjes en hutten met schilderachtige rieten daken zich afteekenen tegen den prachtigen achtergrond, door het bosch van de Gelder gevormd, en als wij den spoorweg zijn overgegaan, dan treden wij spoedig de lange, trotsche lanen van eiken en beuken binnen. Fraai is van hier het gezigt op het dorp met zijn torenspits, zijn overvloedig houtgewas, zijn korenvelden, zijn sierlijke R. C. kerk bij 't station, zich badend in het licht der morgenzon, die gevels en daken met haar' glans overstroomt en het groen der bladeren, het matgoud der golvende halmen doet tintelen van haar' gloed. En hoe verkwikkend koel is 't in de plegtige schaduwen van het bosch. Hoe spelen de stralen van blinkend licht door het hooge, digte looverdak heen op de krachtige stammen, op de breede paden, op het welig groeijend struikgewas. Hoe rustig sluimert de villa van den jonker met zijn fijn grijze muren en zijn gesloten zonneblinden op het boschpleintje tusschen de forsch opgewassen eiken en hoe steekt de hel verlichte stalmuur af tegen het donkere hout. 't Zal een warme dag worden, maar de morgen is nog frisch en opwekkend en hier, onder het lommer, waar wij de versterkende boschgeur met volle teugen inademen en de geheimzinnige stem van het koeltje door de toppen ruischt, hebben wij niets te doen dan te genieten. De lange lanen en digte boschpartijen omringen een uitgestrekte weide achter het heerenhuis, en de breede Zandwetering loopt langs den zoom van het

Digitized by Google

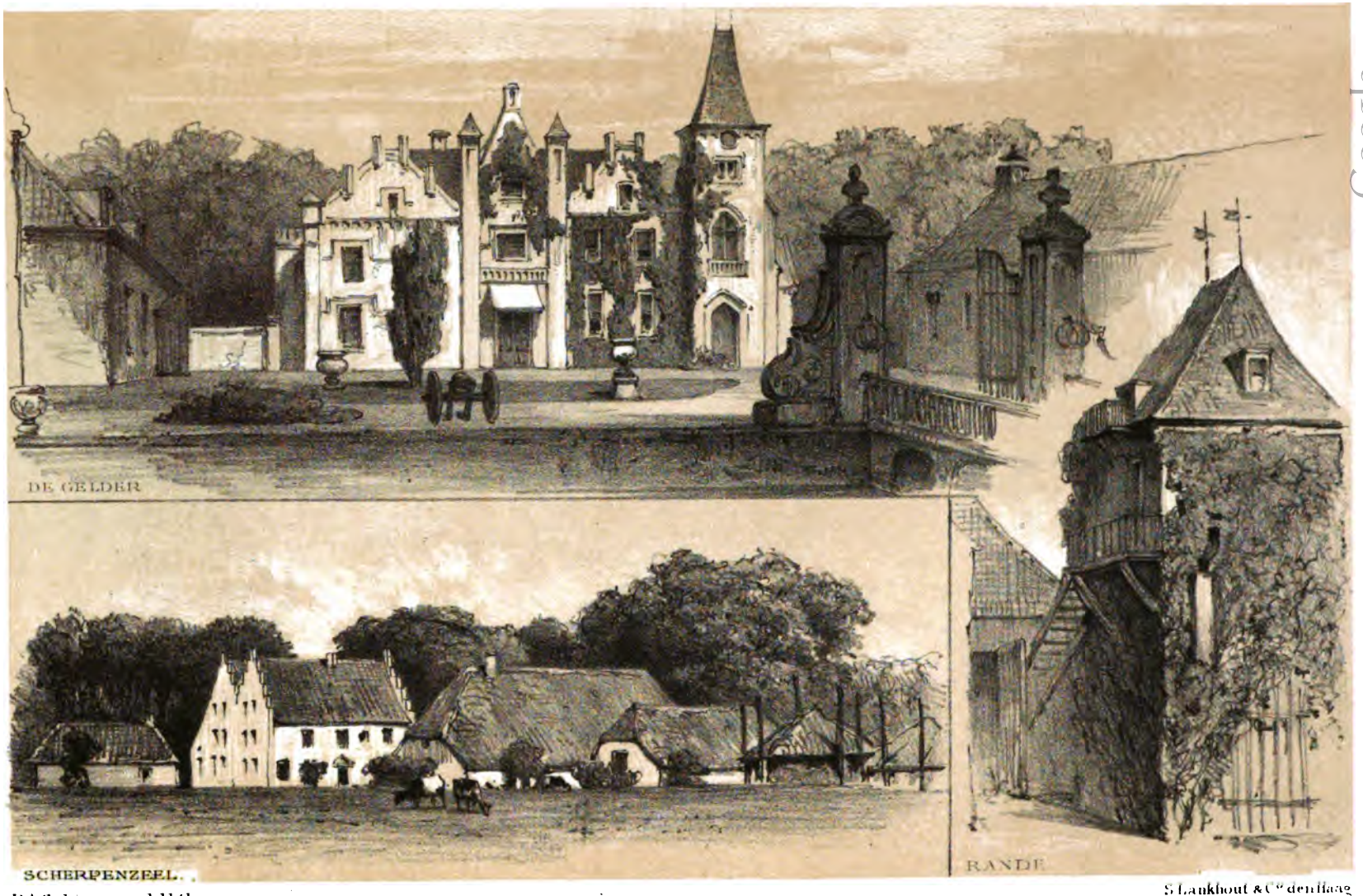

P.A.Schipperus, del lith.

S.Lankhout & Cº den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

bosch, zoodat het ook aan ruimer uit- en doorzigten niet ontbreekt. Statige beuken slaan hun takken over het heldere water en vereenigen hun groen met dat der boomenrij aan den overkant. Fraaije boomgroepen prijken overal en tal van dreven, met eerwaardig of nog jeugdig hout beplant, vormen lommerrijke gewelven, waarin 't een lust is rond te dwalen. Als tusschen twee zware muren van hooge en zware beuken en eiken ligt het huis, met zijn ruim voorplein en stalgebouwen. De toegang tot het rijk met bloemen getooide plein is over een steenen brug en door een sierlijk ijzeren hek tusschen twee deftige hardsteenen palen, waartegen een paar eigenaardige, kunstig gesmeede bollen of beugels, van scherpe punten voorzien, aan kettingen zijn opgehangen. Men zegt ons, dat daardoor het overklimmen van het hek moet worden belet. Aan het einde van het plein, tegenover het inrijhek, verrijst het huis met een' vierkanten toren op den hoek. 't Gebouw is niet ouder dan de 17de eeuw en de toren werd er eerst veel later bij getimmerd, terwijl 't voor eenige jaren in antieken stijl werd gerestaureerd. Gedeeltelijk is 't met klimop begroeid, en met zijn groote stallingen vormt het een deftig geheel, in overeenstemming met het schoone bosch er om heen en met de uitgestrekte bezitting, waarvan het 't middelpunt is.

Mag de naam van de Gelder worden afgeleid van het Angelsaxische Keld — d. i. bron — dan was de plaats reeds zeer vroeg bekend. Als landgoed was zij eertijds het eigendom der oude familie van der Beecke of ter Beke, waarvan reeds in 1363 leden onder de dienstmannen in de buurschap Wijhe worden genoemd. Herman ter Beke legde het regt van havezathe omstreeks 1620 van de Beke op de Gelder. Zijn wapen met dat zijner vrouw, Elisabeth van Ittersum, in kleuren geschilderd, is in den gang van het huis te vinden. Waarschijnlijk heeft hij het gebouwd. Zijn dochter Seyne bragt de Gelder aan haren echtgenoot Gerard van Laer tot Hoenlo, terwijl eene hunner dochters, met Herman Johan Grubbe tot Mennigeshave gehuwd, de havezathe in 1683 aan Coenraad

Digitized by Google

Willem van Dedem verkocht. 't Is deze nieuwe Heer van de Gelder, wiens graftombe wij in de kerk hebben gezien. Aan zijn' oorlogsroem herinneren ook de beide kanonnen, bronzen zesponders, die nevens het hek op het voorplein staan. Uit den oorlogsbuit van het door hem veroverde St. Léau had de hertog van Marlborough hem twee veldstukken geschonken. 't Waren, volgens de nog bestaande afbeelding, schoon bewerkte bronzen stukken, met de wapens van Castilië en Arragon versierd. Deze zegeteekenen prijkten tot 1813 voor het huis. Toen werden zij door de Kozakken meêgenomen. Maar de toenmalige eigenaar van de Gelder, graaf F. G. van Dedem, kreeg van den koning van Pruisen verlof, er een paar ter vergoeding in het arsenaal te Wesel uit te zoeken. Dezen zijn het, die thans als de plaatsvervangers der oude kanonnen op het voorplein van de Gelder staan. De tegenwoordige bezitter, Mr. F. W. A. K. baron van Knobelsdorff, is de kleinzoon van dezen graaf van Dedem en erfde het goed van zijne moeder Johanna Philippina, de laatste afstammeling uit den oudsten tak der van Dedems.

Onder de Gelder behooren thans twee andere voormalige havezathen: de Krijtenberg en Scherpenzeel. Van de laatste zagen wij het bosch uit een der lanen op eenigen afstand liggen en op weg naar Olst komen wij het huis voorbij. De eerste schijnt afkomstig uit het geslacht Krijt, dat in 1445 wordt genoemd. Later behoorde zij aan de van Mauwicks en kwam door erfenis aan een' anderen tak der van der Beke's, door huwelijk aan de van Hemerts, en in 1808 door koop aan den graaf van Dedem. Het huis is destijds gesloopt. Een laan langs het bosch van de Gelder heet nog de Krijtenberger allee.

Tegenover het kasteel van de Gelder ligt een groote weide, door houtgewas aan drie zijden omringd. Op den voorgrond rijzen kloeke populieren en eiken op, in wier lommer het vee de koelte zoekt. Aan het einde der weide vinden wij het overblijfsel der breede laan, die eertijds tot aan de brug regt op het huis aanliep. De Zandwetering doorsnijdt hier het landgoed en wij

Digitized by Google

slaan een heerlijk zijpad in onder hooge beuken, wier kruinen aan enkele zonnestralen vergunnen, het zandspoor met haar' gloed te tinten. Maar in het verschiet werpt zij al haar schitterend licht, dat in de opening aan 't eind der donkere loofgewelven bij stroomen op het groen der lagere struiken wordt uitgestort. Tusschen weiden met grazend of rustig in het malsche gras gelegerd rundvee en bouwvelden, waarop het koren rijpt, langs een arbeiderswoning, over wier nederig dak de krachtige takken van een' zwaren notenboom zich uitbreiden, bereiken wij de grens van de Gelder en den kunstweg naar Heino. Bij 't station werpen wij nog eens een' blik op het liefelijke landschap, met zijn beide kerktorens en het schoone bosch, dat wij doorkruisten, om ons bezoek aan Wijhe te eindigen op den grooten rivierdijk. De weg voert ons langs de weide, waar voor lange jaren de hof te Wijhe heeft gestaan, de zetel van een adellijk geslacht, dat er zijn' naam aan ontleende, maar reeds in de 15de eeuw vooral in Gelderland was gevestigd, waar het de heerlijkheden Echteld en Hernen bezat. Op de plaats van het sinds lang verdwenen kasteel werd voor eenigen tijd een nieuw huis gebouwd. Bij het uitgraven der oude fundamenten vond men in den puinhoop achter een stookplaats een holte in den muur, waarin het geraamte van een twee- of driejarig kind lag. Van het aangrenzende buitenverblijf Wijhedaal is al het zware hout gevallen, tot groote schade voor de schoonheid van dit gedeelte van den omtrek.

Van de rivier hadden wij tot dus ver nog niets bespeurd en niets had ons herinnerd, dat zij zeer nabij is. Zelfs de dijk bleef achter het houtgewas verborgen. Maar bij „het Slot" is hij duidelijk te zien, en het landschap verkrijgt er terstond een ander karakter door. Tegen de groene glooijing klimt de roode puinweg en de bonte runderen steken vrolijk af tegen de donkere helling, waarover zij verspreid zijn. Hoog rijst het geboomte op den dijkkruin en het roode dak der herberg gluurt er tusschen door. Langs weide en boomgaard hebben wij spoedig den zwaren dijk beklommen en een verrassend schoon gezigt wordt ons geschonken. De landschappen aan onze vaderlandsche rivieren hebben

Digitized by Google

toch een uitnemende bekoorlijkheid. De reizigers zien hen weinig meer. Wat landgenoot of vreemde komt nog hier, sedert de groote weg door de vlakte loopt! Hoe weinig oogen verlustigen zich tegenwoordig nog in het vriendelijk tafereeltje daar voor ons! Het witte huis, de Brabantsche wagen, ligt daar met zijn schuur onder de hoede van fraaije linden, kloeke kastanjes en reusachtige eschdoorns. Daartegenover is de groote koepel gebouwd, die eertijds gasten in overvloed ontving onder zijn ruime veranda. Een breede uiterwaard strekt zich uit aan den voet van den dijk. De schoone rivier omvat de vruchtbare vlakte met een sierlijke bogt, en scheepjes met uitgespannen zeilen drijven rustig voort. Aan de overzijde liggen de boomrijke velden van het dorpje Vorgten en van de buurschap Marle, in 't verschiet door de Veluwsche hoogten begrensd. Binnensdijks wisselt zich het digte houtgewas, het bloeijend korenland en de frissche weidegrond af, en op den dijk zelven slingert zich de witte grintweg tusschen doornhagen of onder hooge boomen, wier lommer het blinkend zonlicht tempert. Een der merkwaardigheden van dit liefelijk oord is verdwenen. Voor eenige jaren zag men er nog den verweerden stam van den vermaarden „dikken boom", die reeds lang door den storm zijn kroon had verloren, waar in wiens holte een jonge boom welig groeide. Nu is ook de holle stam vergaan, weggevallen, opgeruimd en het jonge boompje is reeds tot een flinke kastanje opgewassen. Haar belangrijkheid heeft zij echter natuurlijk verloren. 't Is een boom als ieder andere, die niemands opmerkzaamheid zou trekken, als hij niet de plaats aanwees van den grijzen reus, die zijn jeugd heeft beschermd en wiens ouden stam hij met zijn vriendelijk groen heeft getooid.

Over den dijk zetten wij onzen togt voort. De hooijers in den uiterwaard zijn druk aan het werk en de bonte kleuren van het gewaad der sterke boeredeernen geven er vrij wat levendigheid aan de groepjes arbeiders in de velden. De grijze borstrok, de

Digitized by Google

roode halsdoek, de korte roode mouwen, het witte engsluitende mutsje, de bruine stroohoed, het zwarte boezelaar met rooden bovenrand maken deze boerinnetjes tot een uitstekende stoffage van het fraaije landschap.

Het dorp zien wij niet meer. Alleen enkele huizen, die er onder behooren, staan langs den dijk of digt bij zijn' voet. Het witte huis van het nette buitenverblijf de Cloese ligt er eenzaam als de vertegenwoordiger der meer aanzienlijke woningen, maar voor het meerendeel zijn het arbeidershuisjes en een paar boerderijen, met hooiberg en boomgaard. Nu en dan daalt een weg naar de vlakte, die rijk met houtgewas is begroeid en nog omstreeks het midden der vorige eeuw aan menig wolf een schuilplaats bood. Soms vertoont zich de torenspits boven de toppen der elzen, wilgen en populieren, of waar de open velden ruimer uitzigt vergunnen, daar rijst op den achtergrond het donkere bosch van de Gelder en daar blinkt de villa tusschen het groen. Over de rieten daken der hutten aan den dijk buigt zich de bloeijende vlierstruik, die de lucht met haar geuren vervult. De wilde doornhagen breken het verblindend wit van den grintweg en verfrisschend is het gezigt op het snelstroomende water, dat zijn' weg langs zijn vruchtbare boorden in breede bogten zoekt. Naar den veerdam buigt zich het spoor door den uiterwaard heen, en aan de havenkom liggen hooge stapels talhout en takkebossen, die, met wat reeds in de schepen geladen werd, van den rijkdom der landstreek aan akkermaalshout getuigen. Groote rietstapels wijzen op een andere bron van bestaan voor velen, en in de plassen buitensdijks wuiven de sierlijke pluimen, die weldra onmeedoogend zullen vallen voor de zeis des maaijers. Aan den weg bloeijen duizenden van bloemen, en al brandt de zon wel wat sterk, de voortdurende afwisseling der liefelijkste landschappen houdt de aandacht levendig en de vermoeidheid verre. Welkom is echter het lommer der booge esschen, die het digte omrasterde bosch langs de dijkhelling en in de vlakte in lange rij omzoomen. Een groene laan vergunt voor een oogenblik het gezigt op een' schitterend witten gevel en dan is 't alles weêr wild en

Digitized by Google

schilderachtig hout, totdat bij het punt waar de groote weg den dijk verlaat, het oude huis met zijn beide trapgevels, zijn digtgespijkerde ramen, zijn bemoste daken, zich schilderachtig vertoont te midden van schuren, hooibergen en statige boomgroepen, aan het einde eener uitgestrekte, met grazend vee bedekte weide. Dit is de voormalige havezathe Scherpenzeel, in de 17de eeuw het eigendom der talrijke en rijkgegoede van Coeverdens. Maar zijn laatste Heer uit dat geslacht liet een' berooiden boedel achter, toen hij in het jaar 1692 kinderloos overleed. Het huis, met den molen en de landerijen, werd bij executie verkocht en verwisselde later meermalen van eigenaar. Sedert de laatste bewoner, de baron Sloet tot Lindenhorst, er in 1842 op 88jarigen leeftijd ongehuwd overleed en het door erfenis aan den Heer van de Gelder verviel, bleef het ledig staan. Tegenwoordig wordt het tot een winterbergplaats voor bloemen en planten gebruikt. 't Zou jammer zijn, als het werd afgebroken, want in zijn verval draagt het niet weinig tot de schoonheid van het landschap bij.

Den dijk hebben wij nu verlaten en weldra verliezen wij dien uit het oog, om er later weêr op terug te komen, na een groote bogt te hebben afgesneden. Binnensdijks vinden wij niet die afwisseling van gezigten, die ons daar boven, op zijn' kruin, hield geboeid. 't Is een landstreek als bij Wijhe, — weiden en boschjes van elzen of hakhout, rijen van wilgen en peppels, boomgaarden en bouwakkers, lanen van esschen en iepen, arbeiderswoningen en boerderijen, waaronder de groote, welvarende hofstede Wilghagen uitmunt. Soms vormen de nederige hutten met hun begroeide daken er schilderachtige groepjes, en als op een tulpenveld in het voorjaar gloeijen de schitterend roode bloemen daar ginds, die papavers in het roggeland blijken te zijn. Allengs wordt de grond er hooger en zandiger, en als wij den dijk weêr bestegen hebben, volgt er een open weg, die weinig bekoorlijks aanbiedt. Dat de nu zoo kalme rivier, op vrij grooten afstand de met duizenden van witte bloemen bezaaide grasvelden bespoelend, soms een geduchte vijand kan zijn, verhaalt ons de menigte van

Digitized by Google

rijshorden, hier opgestapeld, om in geval van nood terstond bij de hand te zijn, als de wilde golven stormloopen op den wal, die de Sallandsche dorpen en akkers beschermt. Menigmaal klimt de nood hoog voor de bewoners der IJseloevers en niet altijd was de vrees voor doorbraak en overstrooming ijdel!

Onwelkom is 't ons niet, dat een zijweg ons de gelegenheid geeft, den hier tamelijk barren dijk te verlaten en een korter pad te zoeken naar het dorp, welks toren zich reeds eenigen tijd vertoonde. Een ouderwetsch gebouw, met hoog pannendak en donkeren met klimop begroeiden gevel, heeft het voorkomen van een voormalige havezathe, maar het schijnt nooit meer te zijn geweest dan een gewoon heerenhuis. Althans, onder de havezathen wordt de Rooze niet vermeld. 't Is thans half een buitentje, half een boerderij. Een fraaije bruine beuk is er het voornaamste sieraad van.

Wij komen het dorp Olst langs een' achterweg binnen, tusschen een hooge haag en een rasterwerk, die een tweetal buitens afsluiten. Maar 't is een koel pad onder 't geboomte en al zien wij van de buitenverblijven niet veel anders dan het digte houtgewas, de schaduw der eiken verkwikt ons na den togt op den zonnigen dijk en over de weinig lommerrijke zandwegen, die ons herwaarts bragten.

Olst is veel minder regelmatig gebouwd dan Wijhe. De straten zijn er bogtig en talrijk. 't Is echter een vrolijke plaats, vol groen en bloemen. Grooter en kleiner tuinen zijn er in menigte. 't Is als een aaneenschakeling van villa's en landhuizen. 't Gemeentehuis en het postkantoor zijn nieuw en niet zonder pracht gebouwd. De burgerwoningen zien er net en welvarend uit. Evenals te Wijhe is er ook vrij wat handel en nijverheid, en 't is niet weinig vooruitgegaan sinds het einde der vorige eeuw, toen er van gezegd werd, dat enkele huizen bij de kerk het gansche dorp uitmaakten, zoo weinig in getal en zoo verspreid, dat zij naauwelijks een dorp verdienden te heeten. De buurt aan den dijk alleen maakte nog eenige vertooning. Onder kastanjes ligt de kerk en daar tegenover, achter een groote weide, het buiten-

Digitized by Google

verblijf des heeren van Suchtelen. De toren is voor een gedeelte van duifsteen en blijkbaar van hoogen ouderdom. Men brengt de stichting er van tot het begin der 12de eeuw en misschien zelfs tot het einde der 11de eeuw terug. Het bovengedeelte is veel jonger en heeft niets opmerkelijks. Ook de kerk heeft in den loop der eeuwen vrij wat herstellingen noodig gehad, maar in de muren is toch nog vrij wat duifsteen te vinden. Een stuk van den voet eener oude doopvont ligt verwaarloosd en vergeten in het gras. Niet ver van de kerk vinden wij het station en — wat ons voor 't oogenblik meer belang inboezemt — het stationskoffijhuis. Want wij beschouwen onzen wandeltogt nog volstrekt niet als geëindigd en den trein laten wij zijn' weg gaan; maar eenige rust en versterking willen wij ganschelijk niet versmaden. Ons wacht nog een stevige marsch eer wij Diepenveen hebben bereikt.

Onmiddellijk aan het dorp paalde in der tijd de havezathe Averbergen. Wat daarvan over is, — het witte huis in het digte plantsoen, door een hooge geschoren haag afgesloten, — ligt nog op dezelfde plaats, maar de spoorbaan scheidde het buitengoed van het dorp en doorsneed de laan van eiken langs den grintweg, die het bosch der havezathe aan het geboomte binnen de dorpskom verbond. Overbergen, zooals thans de naam luidt, schijnt nu vrij wat minder tot Olst te behooren. De „bergen", waar het tegenover heet te liggen, zijn in den omtrek verre te zoeken. Men meent dan ook, dat het zijn' naam ontleende aan een oud geslacht Ultra montem (over den berg), dat in 1260 in Overijsel moet hebben gebloeid. Jaren lang was 't een bezitting der uitgebreide en magtige familie van Voorst. 't Nog overgeblevene van huis en goed werd in 1812 geveild, en al bleef van het oude niet veel gespaard, gelukkig behoeft Averbergen nog niet gerekend te worden onder het groote getal der adellijke huizen van deze aan havezathen eens zoo rijke landstreek,

Digitized by Google

die met den grond zijn gelijk gemaakt. De plaats strekt zich tamelijk ver langs den lommerrijken grintweg en achter de daarnevens geschaarde huizenreeks uit, en tot haar behoort niet weinig van het hooge hout, dat de bouwlanden ter linkerzijde van den weg omzoomt, terwijl het statig geboomte vóór ons het huis Hoenlo omringt. Iets verder rijst een kerktorentje op. 't Is dat van de R. C. kerk van Olst, gebouwd op de plaats, waar tot in het begin dezer eeuw de havezathe Boskamp lag. Van deze havezathe sliep het regt, zoolang zij behoorde aan de R. C. familie Knoppert, die onbevoegd was, in de vergadering der Staten zitting te nemen. Het huis had weinig aanzien. 't Was een eenvoudig gebouw van twee verdiepingen, met een hoog dak tusschen twee puntgevels. In een aan den achtergevel uitgebouwde houten schuur hielden de Roomschgezinden uit den omtrek hun godsdienstoefeningen. Toen koning Lodewijk in Maart 1809 Overijsel bezocht en zich op de reis van Zwolle naar Deventer ook te Olst ophield, had hij gelegenheid, den predikant en den pastoor een woord van lof toe te spreken om hun krachtige en hartelijke zamenwerking bij gelegenheid van den watersnood, die het dorp geteisterd had en beloofde hij tevens een ruime bijdrage tot opbouw eener nieuwe R. C. kerk. Hoe haastig de koning plagt te reizen als hij zijn gebied doortrok, hij gunde zich toch overal den tijd, naar de belangen en behoeften zijner onderdanen onderzoek te doen. Zoo had hem te Windesheim de vervallen toestand der kerk getroffen en maatregelen ter voorziening had hij toegezegd, terwijl hij in Wijhe 't gemis aan genees- en heelkundige hulp had opgemerkt. Koning Lodewijk meende het goed met zijn volk — te goed naar den zin van zijn' keizerlijken broeder, — en had hij de teugels van het bewind niet uit de hand moeten geven, dan had ons vaderland zeker eenige jaren van ellende en vernedering niet gekend. Maar welligt was dan ook de zucht naar een onafhankelijk volksbestaan en de liefde tot de ballingen uit het huis van Oranje-Nassau niet zoo krachtig ontwaakt, en sterker hand dan de zijne was noodig, om zoo menig ingeworteld misbruik te vernietigen.

Digitized by Google

Tot de kerk en de buurschap Boskamp gaan wij niet. Er is voor ons doel niets te vinden en de weg, dien wij noodig hebben, verlaat wat vroeger, bij de brug over de Zandwetering, den grintweg. Wij missen daardoor eenigszins het gezigt op de fraaije bosch- en waterpartijen van Hoenlo, maar wij krijgen daarvan toch 't voornaamste te zien. Niet lang geleden hadden wij niet ver van de kerk, bij den molen, de graauwe muren en het hooge dak eener ouderwetsche heerenhuizinge tusschen het houtgewas zien uitkomen, en waren wij derwaarts gewandeld, dan hadden wij een oud, wat verwaarloosd bosch gevonden, door de Soestwetering begrensd, en in 't midden daarvan een vierkant huis met kleine ruitjes, een voorplein met een vervallen stalling en een' uitgestrekten moestuin er achter. 't Was wederom een oude havezathe, de Dingshof, wiens naam welligt op een overoude gerigtsplaats wijst. Men verhaalt ons te Olst, dat de Dingshof ten vorigen jare gesloopt is. 't Was ons trouwens vroeger reeds gebleken, dat het thans verdwenen huis weinig meer dan een honderd jaar kon tellen. In de vorige eeuw stond er een ander, met een' slanken toren, dat weinig of geen overeenkomst met de latere huizinge had. 't Is lang een eigendom der Keppels geweest en kwam op 't einde der vorige eeuw door erfenis aan de van Hemerts. Sedert vele jaren was de plaats achtereenvolgens aan verschillende familiën verhuurd, en was zij niet gesloopt, dan zou de wandeling er heen het geringe tijdverlies wel hebben beloond. Wij zouden nog in den omtrek fraaije eikenlanen kunnen vinden, als wij ons voorbij Boskamp regtsaf wendden, om langs het bosch van Hoenlo terug te keeren, maar onze weg leidt thans elders heen.

In de nabijheid der rivier en langs de Weteringen vond men van ouds vruchtbare kleilanden; overigens is 't in dezen omtrek zandgrond van verschillende hoedanigheid. Maar terwijl nog op 't eind der vorige eeuw de uitgestrekte, nog onverdeelde markegronden grootendeels woest waren, is thans het land nagenoeg overal bebouwd, of met akkermaalsbosch en opgaand hout beplant. In oude stukken worden echter reeds voor eeuwen tal-

Digitized by Google

rijke erven met name genoemd en aan heerenhuizen ontbrak het er niet. Eenigen er van hebben wij reeds vermeld, maar bovendien lag vlak bij Averbergen de havezathe de Pol, en op korten afstand van Olst Hengforden en Boxbergen, om niet te spreken van de adellijke huizen, die een weinig verder als in een' kring rondom Olst verspreid waren. In de vorige eeuw waren de meesten nog in bewoonbaren staat, al schijnt het, dat nagenoeg allen ten deele waren afgebroken. Maar wat groote gebouwen, door den Overijselschen adel gesticht, prijkten volgens de nog bestaande afbeeldingen in de 17de eeuw tot zelfs in de afgelegen gedeelten van het gewest! Wat afwisseling en verscheidenheid in de vormen van gevels en torens, van poorten en nevengebouwen! Bij honderdtallen rezen de landkasteelen in de Vereenigde Gewesten op, bij tientallen vond men hen op het platte land van Overijsel verspreid. Wij ontvangen den indruk, dat in ons vaderland destijds, nevens een zeer welvarende burgerij, een rijke adel bloeide. Wij verbazen ons, hoe een stand, die niet door den handel zijn schatten won, maar van de regeringsambten en van de opbrengsten der landerijen leefde en die bovendien in den regel met een talrijk kroost was gezegend, zulke kostbare huizen kon bouwen en bewonen. 't Werd trouwens erkend, dat het bezit eener havezathe hoogst schadelijk was voor hen die niet in de Statenvergadering zitting konden hebben, voordeelig en profijtelijk daarentegen voor het aanzien der familie en voor wie de bevoegdheid hadden, er van verschreven te worden onder de edelen van het gewest, en wij vinden dan ook in de testamenten en boedelscheidingen talrijke bepalingen omtrent het verërven der havezathen, voor de kennis der denkbeelden en der zeden van den toenmaligen adel van groote waarde. En menig edelman liet ook een' berooiden boedel na; meer dan één adellijk huis werd door de crediteuren aangetast of bij executie verkocht. 't Was blijkbaar niet alles goud, wat er blonk en de kostbare levenswijs rigtte er niet weinigen te gronde. Vooral in de laatste helft der 18de eeuw was achteruitgang zeer merkbaar, en voorzoover een vergelijking der af-

Digitized by Google

beeldingen van het zelfde huis uit verschillende tijden mogelijk is, leert die in den regel, dat de voormalige luister grootendeels is verloren gegaan en van de vroeger zoo groote en prachtige gebouwen slechts tamelijk onaanzienlijke woonhuizen zijn gespaard. In den aanvang onzer eeuw leverden de gansch veranderde omstandigheden tal van voormalige havezathen aan den slooper over.

Maar toen kwamen beter dagen. De ridderhofsteden hadden hun' tijd gehad, de tijd der buitenplaatsen kwam. Vermogende patriciërs uit de steden kochten de landgoederen, door den adel verlaten en legden nieuwe lustverblijven aan. De vervallen landkasteelen werden hier en daar door meer moderne heerenhuizen vervangen en het „Engelsch plantsoen" schonk der landstreek een nieuwe bekoorlijkheid.

Tot beide tijdperken behoort het fraaije landgoed Hoenlo. Langs statige beukenrijen, korenvelden en akkermaalsboschjes leidt de grintweg naar Diepenveen naar het deftige huis. De zijgevel van grijsrooden baksteen vertoont zich tusschen het hooge hout van het uitgestrekte bosch, dat met smaakvolle waterpartijen is versierd. Een frissche weide met vee, door schoone beuken omringd, vormt den voorgrond. De breede voorgevel is wit gepleisterd, met grijze pilasters, stoep en frontespies. Een brug over de heldere buitengracht leidt naar den ingang. Regt tegenover het front loopt een lange, regte weg, voor weinige jaren nog een prachtige laan, maar waarvan thans nog slechts enkele trotsche boomen bij de brug zijn gespaard. Het witte huis van Hoenlo is nu reeds van ver, ook van de spoorbaan, zigtbaar, maar de landstreek verloor aanmerkelijk bij den val der eertijds te regt vermaarde laan. Een ledigstaand buitenverblijf, met nieuwerwetsch huis en fraai geboomte, aan de overzijde van den weg en een overplaats met koepel behooren bij het landgoed, dat sedert 1801 in het bezit der familie Teding van Berkhout is geweest.

Albertus de Hunlo was een der getuigen toen de bisschop in 1230 aan Zwolle stadsregten verleende, en in den loop der 15de eeuw komen nog eenige leden van dit geslacht onder

Digitized by Google

de Overijselsche edelen voor. In de 16de eeuw was Hoenlo in 't bezit der van Laer's gekomen; in de 18de behoorde het huis aan de Haersolte's en aan de Wijborg's. Het eerwaardige landgoed heeft dus reeds een geschiedenis van minstens 650 jaren en 't is nog in voortreffelijken staat, ouderwetsch en deftig, gelijk 't een buitenverblijf met zulk een verleden betaamt.

De breede, thans open en zonnige grintweg, tusschen van houtgewas omzoomde weiden en akkers, gaat de spoorbaan over en slingert dan verder tusschen akkersmaalsbosschen door. 't Is er eenzaam en stil. De huizen zijn schaarsch. Slechts hier en daar ligt een woning in het veld of een enkele boerderij aan den weg. De havezathe Hengforden, die in dezen omtrek in de marke van denzelfden naam heeft gelegen, is sinds lang gesloopt. De grond behoort, blijkens de jagtpalen met de namen Dumbar en Voûte, thans grootendeels onder de uitgestrekte landgoederen Nijendaal en de Haere. Een zandige dwarsweg zou ons over het grondgebied der laatste buitenplaats binnen weinig tijds naar het heerenhuis leiden, maar wij moeten het bezoek aan de Haere nog wat uitstellen, om niet een der schoonste gedeelten der landstreek te missen. Nog eenmaal kruist de weg de rails. Boschjes en bouwlanden wisselen elkander af, weldra wordt het hout weêr hooger en forscher. Wat fraaije notenboom prijkt daar met zijn glinsterend groene bladeren bij de nieuwe boerenhofstede. Wat statige eikenlaan welft haar krachtige takken over den weg. Wat sierlijke boomgroepen zijn in die frissche weide nevens ons verspreid. Hoe verkwikkend is 't gezigt van het heldere water, dat ons in onze landschappen altijd zoo welkom is. Hoe schilderachtig zijn die wilde dennen, met hun roode stammen, door het zonlicht getint. Hoe indrukwekkend is het donkere bosch daar voor ons. En als de weg weêr een van zijn bevallige bogten heeft gemaakt, dan voert hij ons naar een laan van prachtige eiken, die den ingang vormt tot den smaakvollen aanleg van het schoone landgoed Nijendaal. De plaats zelve is door een tamelijk breede watering van den weg gescheiden. Wij zien er heerlijk hout, waaronder bruine beuken van opmerke-

Digitized by Google

lijke schoonheid, ruime grasperken, rijke bloembedden, een fraaije waterpartij en een groot, grijs, half-gothisch huis, met tal van torentjes en spitsjes. De traditiën eener oude havezathe heeft Nijendaal echter niet te bewaren. 't Behoort tot de nieuw aangelegde buitens, die zelfs nog niet vele jaren tellen. De heerenhuizinge zouden wij welligt liever wat eenvoudiger hebben gezien en daardoor wat meer in overeenstemming met het grootsche bosch er om heen. Slechts zelden schijnt het een' architekt te gelukken, aan moderne gebouwen in dien stijl de waardigheid en den ernst te geven, die aan de gewrochten der middeleeuwsche bouwkunst eigen was. Half kasteel, half villa, worden zij ligt overladen en poppig. Indruk maken zij hoogst zelden en inheemsch was deze bouwstijl ook niet. Onder de honderden van kasteelen uit ons vaderland, waarvan de afbeeldingen zijn bewaard, zal er welligt geen enkel zijn, opgetrokken in den trant die vóór eenige jaren bij het stichten van groote landhuizen in de mode was, maar nu gelukkig tot het verledene schijnt te gaan behooren.

Ook de weg langs de plaats verloor sedert eenigen tijd een deel van het trotsche hout, dat er vroeger prijkte. Loopt hij aanvankelijk door een eikenlaan, straks vinden wij er nog slechts ééne rij boomen, terwijl de zware worteleinden ter linkerhand ons toonen, wat kloeke stammen zijn gevallen. Maar 't verlies is hier voor het landschap op verre na zoo groot niet, als door het vellen van de laan voor Hoenlo is teweeg gebragt. De nog gespaarde rij geeft overvloedig lommer en het wilde houtgewas er tegenover vormt met de reeks der hoog opgewassen eiken langs de watering een indrukwekkend geheel, terwijl een menigte van forsche beuken op de plaats, aan de overzijde van het water uit den bemosten grond oprijzend, zich spiegelen in het heldere nat en hun wijd uitgebreide takken met die der eiken tot een digt gewelf van groen vereenigen.

Wederom maakt de weg een bogt. Het bosch van Nijendaal blijft ons nog ter zijde, maar het landschap is gansch veranderd. De dennen verkrijgen de overhand. Het water is verdwenen en de ruig begroeide kanten der drooge greppels vormen de scheiding

Digitized by Google

tusschen de bosschen van naaldhout en de laan van jonge beuken, die den weg overschaduwt. Weldra komt er weêr verandering. De sombere dennen maken plaats voor een vriendelijk buitengoed, met jong, maar welig groeijend plantsoen en een eenvoudig, maar deftig rood steenen huis, dat het uitzigt heeft op een groote weide, door het bosch van de uitgestrekte overplaats ingesloten. Ook Wijnbergen, het eigendom van den archivarius van Overijsel, Mr. J. I. van Doorninck, behoort niet tot de oude havezathen van Salland. Niet hier, maar in de bannerij van Bergh lag de overoude heerlijkheid, waaraan het adellijk en nog bloeijend geslacht der van Wijnbergens zijn' naam ontleende. En de van Doornincks, die eertijds tot den Oversticht-schen adel behoorden, hadden elders hun havezathen, waarvan zij in de ridderschap verschreven waren. Blijkens het markeboek van Hengforden behoorde Wijnbergen of Mastebroek in 1742 aan Mr. Tamme van Dijk. Later moet de schrijver van den Tegenw. staat van Overijssel, Mr. G. Dumbar er gewoond hebben.

Het terrein van Wijnbergen beslaat een belangrijke uitgestrektheid en prijkt met fraaije gewassen en bloemen, terwijl het overbosch aan oude en hooge beuken rijk is. Breede paden kronkelen er doorheen en de bodem is er heerlijk van kleur door het donzig mos en de bruine bladeren, waarop het doorvallend zonlicht speelt. Een heldere waterkom, aan wier groene kanten acacia's haar fijn getinte kruin omhoog heffen, verspreidt iets van haar frischheid in het rond en met het verkwikkend lommer matigt zij de warmte van den zomermiddag, die zich overigens merkbaar genoeg laat gevoelen, waar het hout de koelte van den wind onderschept en de witte, stoffige grintweg tintelt van licht. Tusschen de akkermaalsboschjes is de hitte soms drukkend genoeg, maar het ontbreekt gelukkig langs den weg doorgaans niet aan schaduw, en over de weiden en akkers, die van tijd tot tijd het houtgewas vervangen, strijkt een weldadig zuchtje, dat de halmen zachtkens doet golven en den wandelaar vriendelijk langs de slapen speelt. Van Diepenveen bespeuren wij nog niets. Trouwens het dorpje is klein, het torenspitsje laag en

Digitized by Google

het landschap boschrijk, zoodat het zich wel lang verborgen moet houden. Buitenplaatsen komen wij niet meer voorbij; wèl leiden hier en daar lange lanen in de bosschen, en aan 't einde van een er van, aan wier ingang de dubbele naam Roobrugge-Oudrande staat te lezen, onderscheiden wij van verre de witte muren van een heerenhuis. Lieten wij ons nu verlokken die laan in te slaan, dan zouden wij Diepenveen missen, maar wij houden den grintweg, zonder ons ook door een tweede laan, met dezelfde namen, te laten afleiden, en nu liggen de weinige huizen, rondom het kerkje geschaard, ook spoedig voor ons.

't Ziet er liefelijk uit met zijn hagen en tuinen, met de zware iepen bij de kerk en de laan van eiken, waar langs de meeste huizen staan geschaard en het heeft, hoe klein 't ook is, een goed logement, waar in den zomer de logeergasten niet ontbreken en de burgerij van Deventer zich gaarne komt ontspannen. Het uithangbord vertoont drie roode adelaars op gouden veld, — het wapen van Coevorden, dat eenmaal op het bloedig slagveld van Ane zegevierend heeft gewapperd en later, toen de magt der oude dynasten was gebroken, boven de poort van menig Overstichtsche havezathe blonk. Hier bewaart het de herinnering aan den tijd, toen het naburige kasteel Rande aan dat geslacht behoorde.

„Vroeger stond de kerk met de pastorij geheel eenzaam in een dorre streek," zoo wordt van Diepenveen getuigd. Maar wij hadden reeds overvloedige gelegenheid, om op te merken dat die tijd lang voorbij is, en reeds in de vorige eeuw „had de natuur van den grond en de nabijheid van Deventer uitgewerkt, dat verscheidene buitenplaatsen werden aangelegd, welken dit oord zeer behaaglijk maken." Dat ook het tegenwoordige Diepenveen dien lof ruimschoots verdient, zal ons nog verder blijken. Wij mogen echter het kerkje niet onopgemerkt voorbij gaan, al heeft het weinig aanzien. 't Is immers het overblijfsel van een eenmaal zeer vermaard vrouwenklooster, dat een vaderlandsch geleerde „het vrouwelijke Windesheim" heeft genoemd. De roem van uitstekende vroomheid en groote welsprekendheid had tal van vrouwen uit allerlei stand naar Johannes Brinckerinck te Deventer

Digitized by Google

doen stroomen. De wijze en waardige man begreep echter wel, dat de zamenwoning van zooveel vrouwen uit zeer verschillende kringen op den duur niet wenschelijk was. Hij wist sommigen te bewegen tot het stichten van een klooster, en in het jaar 1401 werd op een woest stuk grond, de Plecht genaamd, met den arbeid begonnen. Wakker en ijverig werkten de vrouwen mede. Boomen werden gerooid, de grond werd geëffend, hutten van hout en klei opgeslagen. Straks gaf het vinden eener rijke leemlaag gelegenheid, de gebouwen van steen op te trekken. Milde gaven bleven niet uit en in 1411 werd de kerk gewijd. Een goed gerucht ging van het klooster uit. Ontkwamen de zusters binnen zijn muren niet allen aan de gevaren van weelderigheid of van mystieke overspanning, in den regel heerschte er een vrome zin en gezegend was de invloed op talrijke geestelijke gestichten. De schade, door de ruwe soldaten van Filips den goede in 1456 tijdens het beleg van Deventer aangerigt, kon spoedig worden hersteld. Maar grooter nadeel bragten er in 1578 de Fransche regimenten van Rennenberg, die het stille Godshuis plunderden en ten deele verwoestten. In het volgende jaar werd de kerk aan de Hervormden afgestaan en de nog overgebleven zusters weken naar Deventer. Niet lang daarna werd het gebouw gesloopt, opdat de vijand er zich niet zou nestelen. De kerk bleef gespaard, maar allengs geraakte zij in verval, waardoor in 1720 een geheele herstelling noodig werd. Evenals te Windesheim is er dus van het oude klooster niets meer te vinden, maar de plek waar het stond verdient onze belangstelling, en terwijl wij vertoeven op het pleintje voor de kerk, met zijn eerwaardige olmen en zijn statige linden, herdenken wij met eerbied aan het goede, dat hier werd gekweekt, al was het in vormen die thans voor velen vreemd zijn geworden.

Een merkwaardigheid van onzen tijd was de pastorietuin. Daar vond men een' zeldzamen schat van bloemen, en smaakvol waren de veranda's, volières en andere sieraden van dien lusthof, door den predikant Van 't Sand ontworpen. Na zijn' dood werd alles een wildernis. Wat verkocht kon worden, werd verkocht,

Digitized by Google

wat niet vervoerbaar was, werd verwaarloosd. Diepenveen was tijdens ons bezoek vacant en de eertijds zoo rijke en bloeijende gaarde ziet er deerniswaardig uit.

Ook het fraaije plantsoen van 't oud adellijk Oud-Rande, dat een weinig verder, digt bij den spoorweg ligt, schijnt niet al te zorgvuldig onderhouden. 't Is een deftig buitengoed, dat nog met statige lanen prijkt, en uit zijn groote grasperken verheffen zich kloeke bruine beuken, treurbeuken, populieren en dennen. Het oude kasteel, met zijn sterke muren en torens, grachten en valbrug, dat er in de vorige eeuw nog stond, al was 't dan ook reeds in verval, is vervangen door een nieuwgothisch gebouw, dat zeker in aantrekkelijkheid niet halen kan bij den grijzen burgt, die leenroerig was aan de proostdij van Deventer. Het huis behoorde in den aanvang der 17de eeuw aan de familie Swaefken, later aan de geslachten van Deutichem en Doys en kwam omstreeks 1680 aan de van Coevordens. Het werd in 1803 aan den heer W. H. Cost te Deventer verkocht. Het eenige, wat van het oude huis nog overbleef, is de vierkante, met klimop begroeide toren, waarin de kapel van het kasteel is geweest. Aan het goed bewaarde kruisgewelf zijn de symbolen der vier Evangelisten en de letters I. H. S. nog duidelijk te onderscheiden. Een van buiten aangebragte ijzeren trap leidt thans naar de bovenverdieping van het eenvoudige, maar hechte en om zijn oudheid eerwaardige gebouwtje, dat zeker de aandacht van menig spoorwegreiziger trekt, als de trein aan het station Diepenveen stilhoudt.

De dubbele beukenlaan aan de overzijde der spoorbaan is 't vervolg van die, wier ingang wij opmerkten voordat wij het dorp hadden bereikt. Zij loopt voorbij Oud-Rande, dat wij reeds zagen en aldus genoemd wordt in onderscheiding van een ander en vrij wat jonger landgoed, eveneens Rande geheeten, of — naar den voormaligen eigenaar — Smeths-Rande. Eigenlijk is Rande de naam der marke, die op het kasteel overging.

Nevens Oud-Rande lazen wij Roobrugge. Dat is het grijze huis, met bosch er om heen en een weiland er voor, op

Digitized by Google

eenigen afstand achter het station gelegen. De laan geeft toegang tot beide landgoederen, die aan elkander grenzen, maar overigens van elkander geheel onafhankelijk waren, totdat de heer Cost hen in ééne hand vereenigde. Een zijner dochters bragt Roobrugge aan haren echtgenoot, den heer H. Budde. Het is nooit een adellijk huis geweest. 't Wordt in 1685 „een spijker" genoemd en was destijds het eigendom van den Deventerschen burger Joan van Wylick, wiens erfgenamen 't in 1718 aan den hoogleeraar Matthaeus verkochten. Aan diens mildheid had Diepenveen voor het grootste gedeelte de vernieuwing van het kerkgebouw te danken. Een ander hooggeleerde, D. A. Roëll, hertrouwde met zijn weduwe en werd daardoor eigenaar van het goed. In 1626 huwde Roelof van den Clooster tot Reebrugge met de dochter van Seine Swaafken tot Rande. Al had het huis dan ook het regt van havezathe niet, aanzienlijke bezitters heeft het gehad, en kan het niet onder de oudste goederen van den omtrek worden geteld, reeds lange jaren is zijn naam bekend. Een schoone bezitting is het nog steeds en de hand wordt er zorgvuldig aan gehouden. De grasperken, de waterpartij, het geboomte, de heestergroepen, de lange, breede lanen, de eikenbosschen — alles ziet er frisch en goed onderhouden uit. Menig trotsche stam groeit er, waaronder een hooge treurbeuk, een zeldzaam zware berk, een majestueuze bruine beuk als uitnemend fraaije exemplaren van hunne soort het bewijzen, dat de grond er voor de houtteelt zeer geschikt is, en wij behoeven ook hier maar rond te zien, om die van Deventer geluk te wenschen, dat zij ook aan deze zijde hunner stad een lustoord hebben, zóó rijk aan afwisselende schoonheid en zóó gemakkelijk te bereiken, als Diepenveen met zijn talrijke landgoederen is.

Hoe gaarne zouden wij nog veel langer door die bosschen, langs die bouwvelden, in die lanen rondzwerven! Slechts tamelijk oppervlakkig en in 't voorbijgaan konden wij het een en ander zien. Maar de zomerdag begint ten einde te loopen. Bescheen ons de morgenzon in het bosch van de Gelder, de gloed van

Digitized by Google

den avond kleurt reeds de Diepenveensche dreven. Nog eenigen tijd hebben wij tot onze beschikking eer de duisternis valt en de spoortrein vertrekt. Wij kunnen echter niet alles, wat nog een bezoek waardig is, in oogenschouw nemen. Wij moeten kiezen. Houden wij de groote beukenlaan, dan brengt die ons naar het fraaije, nieuw aangelegde buitenverblijf van den oud-gouverneur-generaal van Neerl. Indië Duymaer van Twist, een der sieraden van den omtrek. Slaan wij bij den stal van Roobrugge regts af en volgen wij het voetpad langs den zoom dier buitenplaats, dan kunnen wij nog een' blik op de Haere werpen. De Haere, als het oudste der beide goederen, heeft de oudste regten. Wie in der tijd den grooten weg tusschen Zwolle en Deventer volgde, zag van den dijk den achtergevel van het deftige gebouw aan het einde van een uitgestrekt weiland tusschen het hooge hout van het bosch uitkomen en ontving den indruk van een zeer aanzienlijk landgoed. Bij nadere kennismaking wordt die indruk nog versterkt. Prachtig hout groeit er alom, grootsch is de aanleg van het park bij het heerenhuis. Ruim en breed is alles en met uitstekenden smaak zijn hier en daar op de gazons beelden en vazen geplaatst. Kunstschatten van groote waarde moeten daar binnen het huis worden bewaard. Bosschen van rhododendrons en bloeijende heesters en sierplanten omzoomen overal de breede wegen. Oranjeboomen langs den oprijweg geven een vorstelijk aanzien aan de toegangen tot het huis. De bloemperken zijn rijk voorzien, en reusachtige boomen, hier in groepen vereenigd, daar alleenstaande, ginds in lange rijen geplant, breiden hun volle bladerkroonen uit. Het huis zelf voegt bij den aanleg. 't Is fraai van kleur, eenvoudig en edel van stijl, onregelmatig van vorm, met vleugels en torens, ten deele met klimplanten begroeid. Uit een' grooten, helderen vijver rijst het op, en terwijl het zijn verleden als aloude havezathe niet verloochent, is het tevens een uitnemend schoone heerenhuizinge, naar de eischen en behoeften van den nieuweren tijd. Alleen de onvoltooide ronde toren met de nog in aanbouw zijnde muren en gewelven, op eenigen afstand van het kasteel gelegen en,

Digitized by Google

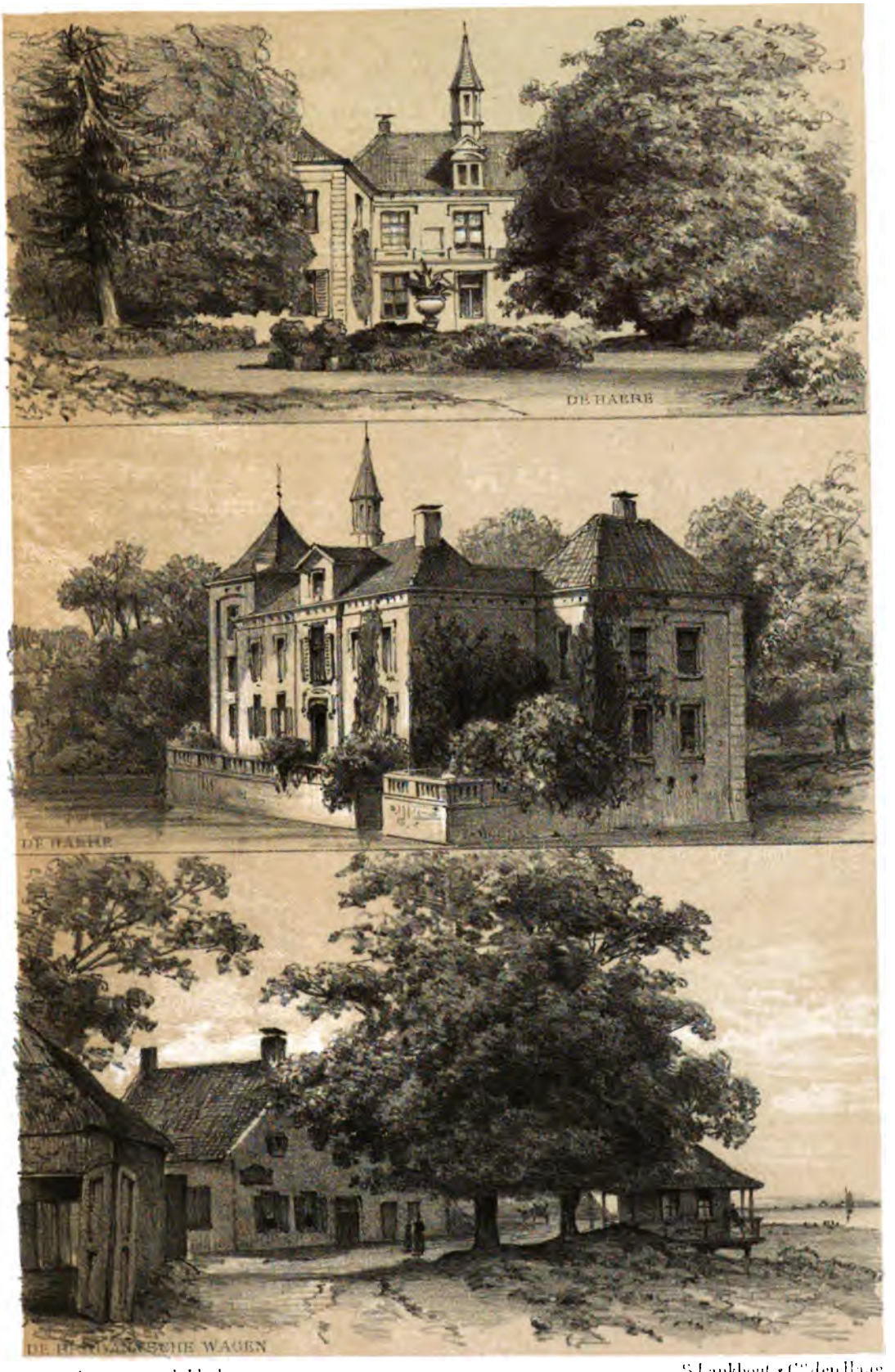

P.A. Schipperus del. lith.

S. Laukhout & Cie. den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

naar men zegt, tot ananaskasten bestemd, maakt een' min of meer vreemden indruk. 't Bezit van zulk een woonstede als de Haere is, schijnt den bouw van een' geïmiteerd middeleeuwschen burgt overbodig te maken.

De geschiedenis der oude Overijselsche huizen en hoeven is vaak belangrijk om de bijdragen, die zij leveren tot de kennis van middeleeuwsche toestanden en gebruiken. Zoo heeft ook de Haere haar geschiedenis. Aan dit huis — wèl te onderscheiden van dat bij Vollenhove van denzelfden naam, — behoorde in vroeger eeuwen „het brengen van de wasteekenen" in de buurschap Rele, dat min of meer met een deurwaarders-exploit te vergelijken is. In het kerspel Wijhe was dit regt aan den hof ter Beke verbonden. 't Schijnt wel te wijzen op eenig aanzien, door zulk een hoeve in de marke genoten. Bij ter Haar staat aangeteekend „behoort Ittersum." Vranken ter Haer wordt op het einde der 14de eeuw onder de dienstmannen in de mark Hengevoorde genoemd. Later was het goed een eigendom der Oldeneels, wien ook de naburige havezathe Hengforden toekwam en ging in 1683 door erfenis aan Jan van Coevorden van Scherpenzeel over. Uit den desolaten boedel van zijn' broeder Assueer werd het tegelijk met Scherpenzeel verkocht, om later meer dan eens van eigenaar te verwisselen. Het regt van havezathe werd bestreden, totdat de revolutie aan al dergelijke heerlijke regten een einde maakte. Een leenkamer, waaronder vroeger ruim twintig leenen stonden, was in den bloeitijd van het huis er aan verbonden, maar werd later afzonderlijk verkocht. Het oude gebouw was op 't eind der vorige eeuw nagenoeg verdwenen en een nieuw werd destijds opgetrokken.

Niet onvoldaan scheiden wij van Diepenveen en daarmede van een schoon en bij niet velen bekend gedeelte van onzen vaderlandschen bodem. De lange zomerdag was ook thans te kort, om alles te genieten wat er te genieten is. Maar wie in

Digitized by Google

deze streken rondwandelt vindt zich bevestigd in zijne overtuiging, dat het goede land onzer inwoning voor hem, die weet te zoeken en te vinden, nog menig plekje heeft, ten volle waard te worden gekend om zijn' rijkdom aan natuurschoon, verbonden met allerlei herinneringen uit dagen, die reeds lang achter ons liggen.

AANTEEKENINGEN.

Behalve de gegevens in den Tegenw. staat van Overijssel, den Ov. Almanak, de Bijdragen tot de gesch. van O., de werken van Racer en Dumbar, de geslachtkundige aanteekeningen van Mr. I. van Doorninck e. d. verspreid, kunnen de markeboeken Rande, Hengvorden enz. voor naauwgezetter studie van den ouden toestand der landstreek nog wel bijdragen leveren. In de werken der Ver. tot beoefening van Ov. regt en gesch. zijn zij te vinden (3de deel, 14de en 15de stuk). De leengoederen der proostdij te Deventer zijn in het 11de stuk opgenoemd. Daaronder behooren velen in dedoor ons bezochte streek. De goederen wisselden vaak van naam. Zoo heette Herxen eerst Lambertsgoed of Brandshoeve, later Hoogerbeek — de Krijtenberg vroeger Wijhermarsche — de hof te Hengforden later Reutekolk — Roobrugge eertijds de Brugge.

Over het geslacht van Wijhe, verg. de Navorscher 1876 bl. 523 e. v. (Bl. 301 r. 16 v. b. staat 15de eeuw, lees 13de).

Inlichtingen ontving ik bovendien van den archivarius van Doorninck, en de H.H. baron van Knobbelsdorff van de Gelder en Ds. L. van Dijk te Wijhe. De vondst van het kinderlijkje in de puinhoopen van het slot te Wijhe werd mij in der tijd medegedeeld door nu wijlen Dr. Muller, die het nieuwe slot heeft gebouwd.

Afbeeldingen van Herxen, Zuthem, Hagenvoorde, Dingshof en Rande zijn op 't archief te Zwolle; eene van Boskamp berust in de (ook voor Overijselsche kasteelen belangrijke) verzameling op de gemeente bibliotheek te Rotterdam.

Digitized by Google

EENIGE TOGTJES IN FRIESLAND.

Wij zijn reeds geen vreemdelingen meer in de belangwekkende provincie, met wier naam voor eeuwen een groot gedeelte van ons tegenwoordig vaderland werd genoemd. De prachtige bosschen in den omtrek van Beetsterzwaag hebben wij doorkruist. Bloeijende vlekken en dorpen, die aan het nederig maar nuttig werk der verveening hun ontstaan te danken hebben, leerden wij kennen. Onafzienbare weiden en vette kleilanden hebben wij gezien, waar vroeger wilde wouden groeiden, of de Middelzee golfde. Over groote meeren en door lange, stille vaarten droeg ons stoomboot of zeilschip en in geheimzinnige, tusschen riet en biezen verscholen plassen zagen wij het gloeijend avondrood of fantastisch gevormde wolkgevaarten zich spiegelen. Welvarende boerderijen, nette buitenverblijven, deftige landgoederen kwamen wij voorbij, en enkele „Staten", eertijds door edele geslachten bewoond, hebben wij bezocht. Van overoude dorpskerken vonden wij nog velen gespaard. Sommige eigenaardigheden uit het volksleven ontgingen ons daarbij niet. Het spreekt echter van zelf, dat daarmede de stof nog op verre na niet is uitgeput. Slechts enkele streken van het gewest werden door ons bezocht

Digitized by Google

en wij zouden Friesland onregt doen, wanneer wij de heuvels van Gaasterland en de liefelijke boschpartijen van het Oranjewoud onvermeld lieten en niet op nog andere fraaije punten de aandacht vestigden. De Friezen dragen daar roem op en zij mogen met billijken trots er op wijzen, wanneer de vreemdeling beweert, dat de Friesche bodem vruchtbaar moge zijn, maar natuurschoon er vruchteloos is te zoeken. Bij het vele schoone en merkwaardige, dat ons elders in onze landpalen wordt aangeboden, leidde onze weg ons in den laatsten tijd door andere provinciën. 't Wordt tijd, dat wij ter afwisseling weêr eens den voet zetten op het grondgebied van een der Noordelijke gewesten.

't Moet eerlijk worden erkend, dat niet enkel het vele, dat elders onze opmerkzaamheid vroeg, ons tamelijk lang uit Friesland verwijderd hield. Wij zijn wat verwend — wij stelden wat uit. 't Is nog altijd de oude klagt, dat Friesland zoo arm is aan behoorlijke reisgelegenheden. Weinig of niets is er nog veranderd, sedert wij er de laatste keer vertoefden. 't Heeft wat in, eer een reisplan kan worden gemaakt, dat in den minst mogelijken tijd het meest mogelijke voordeel belooft! De spoorbaan kan ons maar voor zeer enkele gedeelten dienen. Overigens — er varen stoombooten, maar niet elken dag. Bij uw berekening moet gij wel in het oog houden, waar en wanneer het marktdag is. Daar is een boot, die u te pas komt. Rigting, tijd van vertrek en aankomst, alles is naar wensch. Alleen, gij wenscht Maandag te reizen en deze vaart Dinsdag. Gij meent het nu toch gevonden te hebben. Een schuit, die van A. naar B. vaart, hebt gij ontdekt. Deze legt ten 10 uur bij C. aan; spoort gij met den eersten trein tot D. — stel het gunstige geval, dat gij niet te ver van een station vertoeft, om dien trein te halen — dan kunt gij naar C. wandelen en de schuit opvangen. Maar gij zijt eerst half tien in D. en de afstand is een uur gaans, zooals u, na tal van vragen en nasporingen, blijkt. Gij hebt een andere gelegenheid opgespoord. Bij het aanbreken van den dag is er een bootje naar een marktplaats. Gij moet nu wel een' nacht in de plaats van vertrek logeren, maar dat hebt gij er voor over; gelukkig hoort gij nog bij tijds,

Digitized by Google

dat het water in de vaart buitengewoon laag is en uw aankomst ligt een paar uur kan worden vertraagd. In dat geval mist gij de aansluiting, die gij noodig hebt om verder te komen. Daar rijden ook wagens. Om billijk te zijn, moet erkend worden, dat niet allen uit den tijd der Schieringers en Vetkoopers afkomstig zijn en sommige paarden iets beter, dan die de „Illustrateur" in nº. 46 van het tijdschrift Eigen Haard voor 1881 heeft afgebeeld — naar het leven, voor zoover er in die viervoeters nog van leven sprake is. Maar deze wagens — aangenomen dat zij niet op onmogelijke uren vertrekken — brengen u slechts een eind weegs, en van hun eindstation resten u vaak nog eenige uren afstands, die gij, òf wandelend langs een' eentoonigen weg, òf gezeten in een duur huurrijtuig kunt afleggen. Verkiest gij het laatste niet, dan verliest gij uw' besten tijd. Maakt gij van eigen rijtuig gebruik, laat dan uw geldbeurs welgevuld zijn!

Wij stelden wat uit. Immers, herhaaldelijk berigtten de dagbladen, dat er ontwerpen waren gemaakt en concessiën waren verkregen voor gewone of buurtspoorwegen, en later vond men meêgedeeld, dat Friesland nu zeker eerstdaags zou gaan deelen in de zegeningen der „trams". Als die er snorden langs de wegen, dan waren de grootste bezwaren van het reizen in die provincie weggenomen. Nog slechts een jaartje geduld! Maar jaar op jaar verstreek. Eén tramlijn kwam intusschen — die van Dockum naar 't station Veenwouden. 't Vervolg dier lijn tot het station Heerenveen is in aanleg. Maar voor ons doel zijn wij daarmede weinig gebaat, en eer de beloofde en verwachte rails gelegd zijn naar de streken, die wij bezoeken willen, geniet onze wandelstaf welligt reeds de eervolle rust. De boeren, die in de gemeenteraden zitting hebben, zijn in den regel niet vóór de tram, allerminst vóór de stoomtram. Zij hebben er weinig behoefte aan, daar zij paard en wagen hebben. Zij zijn om de wille hunner paarden er niet zelden doodelijk bevreesd voor. 't Is ook niet te ontkennen, dat de dikwijls zeer smalle grintwegen tusschen twee slooten, het gebruik van het vervoermiddel van den nieuwen tijd hier aanmerkelijk belemmeren en daardoor nog vrij wat tegenstand overwonnen zal

Digitized by Google

moeten worden, eer overal de vereischte vergunning verkregen is.

Daar is echter een reden, waarom wij niet langer ons bezoek in Friesland willen uitstellen. Blijft het daar vaak bij het oude, de overblijfselen uit den ouden tijd staan er aan dezelfde gevaren bloot als elders in ons vaderland.

In het voorjaar van 1881 verspreidde zich het gerucht, dat een der laatste ouderwetsche heerenhuizen — zoo niet het eenige, dat nog over was — zou worden verkocht en gesloopt. Wiardastate te Goutum bij Leeuwarden was ten ondergang gewijd. Dat werd door velen in den lande met groot leedwezen vernomen. Men wist, dat het slot nog in zijn' ouden toestand was bewaard en een belangrijke verzameling antieke meubels, familieportretten en kunstvoorwerpen binnen zijn eerwaardige muren werd gevonden. Maar ook het gebouw zelf gold om ouderdom en bouwstijl als een merkwaardigheid. Niet enkel de Friezen roemden het. Ook de man, die zich zoo verdienstelijk heeft gemaakt door het schetsen van Oud Nederland in zijn burgten en kasteelen, ruimde in zijne verzameling aan dit huis de tweede plaats, onmiddellijk na den Brederode, in. Henri Havard, die 't op zijn reize langs de bedreigde grenzen bezocht, spreekt er met ingenomenheid van. Op 't berigt van de voorgenomen slooping liet de Kunstbode van Julij in een paar nummers zijn waarschuwende stem hooren, opdat zulk een merkwaardig gebouw toch zou worden gespaard. De gelegenheid mogt dan ook niet verzuimd worden, om Wiardastate nog te gaan bezigtigen, eer het vonnis voltrokken was. Voor een zooveel mogelijk juiste voorstelling van het leven onzer voorvaderen is het noodig, ook hun woningen te leeren kennen. Waar en hoe leefde de Friesche adel in den bloeitijd van hunnen eens zoo veel vermogenden en invloedrijken stand? Wiardastate was nagenoeg het eenige huis, dat bijdragen van groote beteekenis daartoe leveren kon, want al is Friesland aan overoude kerken rijk, de woningen zijner edelen, die een paar honderd jaren tellen, zijn er hoogst zeldzaam geworden en zelfs uit de 15de eeuw dagteekent nog een gedeelte van dit gebouw. Reden

Digitized by Google

genoeg, om ons optemaken terwijl het nog tijd is en, getrouw aan ons programma, ook dit verdwijnend gedenkstuk voor de vergetelheid te helpen bewaren.

Op een goed halfuur afstand van Leeuwarden ligt het dorpje Goutum. De straatweg op Zwolle blijft er eenige minuten van verwijderd, evenals van het aanzienlijk Huizum en het bloeijend Wirdum, die in ééne lijn nagenoeg evenwijdig met den grooten weg liggen. Men zou zeggen, dat bij den aanleg van dien weg in 1827 de dorpen opzettelijk waren vermeden. Een blik op de oude kaarten leert echter, dat de oude rijweg werd behouden en deze liep over den kruin van den dijk, die eertijds dit gedeelte van Oostergoo tegen de golven van de Middelzee beschermde. Wij vinden dan ook ter linkerzijde van den weg een aantal dorpen met hun kerktorens verspreid. Dat zijn de van ouds bewoonde plaatsen binnensdijks. Ter regterhand zien wij een uitgestrekte vlakte, waarboven eerst op grooten afstand een reeks van torens oprijst, allen binnen den ouden zeedijk van Westergoo. Wat daar tusschen ligt behoorde eens tot den grooten zeearm, die diep in Friesland doordrong en er, naar den aard van zulke wateren, voorspoed zoowel als verwoesting bragt.

Om van Leeuwarden naar Goutum te gaan, behoeven wij Huizum niet aan te doen. Toch beginnen wij daar onzen togt tengevolge van een dier eigenaardige teleurstellingen, aan het reizen in Friesland verbonden, die nu allengs, naar wij hopen, zullen gaan behooren tot de dingen die voorbij zijn en waarvan het niet jammer is, als zij zijn voorbijgegaan. Het plan is na lang wikken en wegen vastgesteld. De boot van Dragten zal ons langs 't ons reeds bekende vaarwater tot Leeuwarden brengen.

Digitized by Google

Wij komen daar vroeg genoeg, om naar Wiardastate te wandelen, den noodigen tijd aan de bezigtiging daarvan te wijden en bij tijds te Wirdum te zijn, waar wij een' reisgenoot bescheiden hebben. Den middagtrein naar Heerenveen mogen wij, in verband met andere plannen, niet missen, maar wij hebben ook naar onze berekening eenige uren tot onze beschikking.

Hoe vaart de boot zoo langzaam! Wees tevreden, dat zij ten minste nog vaart. Straks ligt zij stil. Het water in de vaart is buitengewoon laag. Groote omzigtigheid is noodig, om de droogten te vermijden en als een zwaar geladen turftjalk het vaarwater verspert, dan moet deze hinderpaal eerst met mannenmagt uit den weg geruimd, of wij raken zelven hopeloos vast in den modder. In de ruimte, op de plassen en meeren, gaat het sneller vooruit. Maar reeds vrij wat tijd is er verloren. Digt bij de hoofdstad is 't weer sukkelen. De boot kruipt langs de oevers, die hooge wallen van glimmend slib vertoonen. — Een dier slijkpoelen is de zwemplaats van het Leeuwarder garnizoen. De jongens van het zooveelste regiment infanterie behoeven althans niet naar Bentheim te gaan, om er genezing in het modderbad te zoeken! — Tergend lang hebben wij den dikken steenklomp van Oldehove in 't gezigt. En de vaart in die rigting ligt vol schepen. Mast aan mast daar vóór ons voorspelt, dat het „halve kracht" vrij wat meer dan ons lief is, door „stoppen" zal worden afgewisseld. De autoriteiten aan boord spreken het niet tegen. Zij durven zelfs geen gissing wagen omtrent den tijd, waarop wij zullen aankomen. Ons welberaamd plan dreigt in duigen te vallen. De uren, waarop wij gerekend hadden, zijn reeds onrustbarend ingekort. Een kort besluit moet genomen. Wij zijn op de hoogte van Huizum. Een vastgeraakte tjalk heeft een schuit. Den schipper roepen wij aan. Haastig dalen wij af in het vaartuigje, dat ons op een weiland aan wal zet. Eenigermate hebben wij daardoor onze schade ingehaald. Wij zijn nu ten minste op den vasten wal en op weg. Wèl leidt ons nu die weg aanvankelijk op het erf der pastorie, maar de vriendelijkheid der bewoners weigert aan de onwillekeurige indringers door-

Digitized by Google

togt en inlichtingen niet. Wij hebben nu tevens gelegenheid, het welvarende dorp te leeren kennen, dat door de buurt „de Schrans" met Leeuwarden is verbonden en van ouds door de bewoners der hoofdstad druk werd bezocht.

Huizum bestaat uit drie hoofddeelen. De kerkbuurt is digt ineen gebouwd, met enge straten, waartusschen een smalle vaart naauwelijks ruimte vindt. 't Is een aardige mengeling van huizen, tuintjes, brugjes, lindeboomen en schilderachtige achtergevels, met bijgebouwtjes en uitstekken. De groote geportlande kerk ligt op een ruim, van linden omringd kerkhof, waar in vroeger tijd tal van deftige familiën uit Leeuwarden hun laatste rustplaats kozen. Hoog rijst de stevige toren, van zware moppen gemetseld, op. Naar Friesch gebruik heeft hij een gewoon huisdak tusschen twee brandgevels. In de kerkbuurt vinden wij ook het Armengesticht.

Het tweede gedeelte van Huizum is het Huizumerpad, tusschen de kerkbuurt en den straatweg. Ten behoeve der wandelaars was er reeds voor lang een steenen voetpad gelegd, geen weelde in het kleiland! Een lindenlaan vormt er een lommerrijk berceau en aan weerszijde zijn er nette huizen, door groote tuinen en vruchtbare moezerijen afgewisseld. Huizum heet „de moestuin van Leeuwarden." Het nieuw en vrij aanzienlijk landhuis Rustoord versiert dit gedeelte van het dorp.

Op den hoek van het pad ligt het uitgestrekte plantsoen van Sixmastate, met het huis naar den straatweg gekeerd, in een' rijken aanleg vol bloemen, heesters en opgaand hout. Hier begint — of eindigt — ook de Schrans, het derde deel van Huizum, een breede straat met nette huizen in het groen van iepen en linden, waar tusschen de straatweg doorloopt en die aldus een voorstad van Leeuwarden vormt.

Even als zoovele Friesche dorpen had ook Huizum in vroeger eeuwen een aantal adellijke huizen, de woonplaatsen van onrustige en krijgshaftige edelen. Zij zijn allen gesloopt. 't Voornaamste was Abbingastate, thans een fabriek, wier hooge schoorsteen wij reeds lang hadden gezien en nog lang boven het vlakke veld

Digitized by Google

zullen zien oprijzen. De ouderen van dagen hebben het heerenhuis nog als een uitspanning gekend, want het is eerst in 1837 afgebroken. 't Was het stamhuis der Abbinga's, een oud en wakker geslacht, dat ook een' der onderteekenaars van het Verbond der edelen leverde, maar toen hier niet meer gevestigd was. In dien tijd behoorde het aan Epo Douma, mede een der verbonden Edelen, door Alva gebannen, na zijn' terugkeer ijverend voor de aansluiting van Friesland aan de Unie van Utrecht, tegen de landvoogden Aremberg en Rennenberg kloekmoedig optredend in 't belang van zijn gewest. In de kerk te Huizum ligt hij begraven, met zijn echtgenoote, een dochter uit den vermaarden stam der Burmania's, die destijds op het tegenwoordige Sixmastate woonde. Ook haar vader Gemme komt onder de verbonden edelen voor. Dekema- en Bootsmastate worden voorts onder de heerenhuizen van Huizum genoemd, en vóór eeuwen stond er de sterke stins van den Schieringer edelman Schelte Sytjama, die in 1492 werd nedergeworpen.

Aan den straatweg liggen een paar nieuwe huizen met tuinen, door rijk versierde en bontgekleurde ijzeren hekken afgesloten, de opvolgers der aloude staten, door rustende landbouwers bewoond. Ook vinden wij er een paar boerderijen en enkele zijwegen, aan wier ingang handwijzers, die de namen dragen van Teerns en Hempens, waar wij niet wezen moeten, en van Boxum, dat gansch uit onze rigting zou liggen. Spoedig wijst ons een dier stomme gedienstige geesten naar Goutum en zegt ons verder, dat wij langs dezen weg ook naar Warga kunnen komen. De torens van al die dorpen en van vrij wat anderen nog, zien wij duidelijk, want het land is vlak en de zon verlicht hen scherp. Ook het kasteeltorentje kunnen wij gemakkelijk onderscheiden tusschen het groen, dat Wiardestate omringt. Maar het meest van alles blinkt een groot, roomkleurig huis, dat ons weldra blijkt de pastorie van Goutum te zijn. Goutums

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

kerktoren heeft denzelfden vorm als die van Huizum, maar is kleiner, gelijk het dorp vrij wat kleiner is.

De „state" ligt aan deze zijde, d. i. aan de W. zijde van de kerk en van het dorp, waaraan zijn met iepen beplante singel onmiddellijk grenst. Nog staat het huis ongeschonden, maar de tuinman, bij wien wij den sleutel vragen, berigt ons tot onze teleurstelling, dat alle oudheden en meubelen reeds zijn weggevoerd en alleen de behangsels in twee zalen nog overig zijn. Tevens verhaalt hij ons, dat het slot voor afbraak is verkocht, maar de poort gespaard zal blijven. Wij komen dus deels nog vroeg genoeg, deels reeds te laat.

Wiardastate vormt met zijn poort, zijn ruim voorplein, zijn' bloemtuin, zijn bouwschuur en stalling een deftig en indrukwekkend geheel, door een breede gracht omringd. Het huis bestaat uit twee hoofddeelen, van verschillenden stijl. 't Voornaamste is het zoogenaamde „groot huis," een forsch gebouw met hoog dak en puntgevels aan beide zijden. 't Heeft twee rijen zeer smalle vensters, op de bovenverdieping tien in getal. In het midden is de deur, met vier vensters aan iederen kant en de wapens van Sixtus van Eminga en Rienk van Galama, die het hebben gebouwd. Dezelfde echtgenooten stichtten in 1636 de poort, waarboven zij evenzeer hun namen en wapens plaatsten. De groene bladeren van een' weligen wingert slingeren zich vriendelijk langs de graauwe muren. Boven het dak, juist in het midden, steekt het achtkantig torentje uit. Het W. gedeelte is veel nieuwer. Behalve de deur, met het jaartal 1683 en de wapens van Eminga en Ornia, heeft dit aanbouwsel door zijn groote ruiten een vrij modern voorkomen. Het is dan ook herhaaldelijk vernieuwd naar de behoeften der bewoners, die hier doorgaans huisden.

De achtergevel is onregelmatiger en daardoor schilderachtiger. Daar is het oude beter bewaard in trapgevels, ijzeren muurankers, ongelijk geplaatste vensters van verschillende grootte en uitspringende hoeken. Een klein bestraat terras, uit de gracht opgemetseld en hier en daar met struiken begroeid, loopt langs den achterkant van het gebouw. Van een' lagen vierkanten toren op

Digitized by Google

den N. O. hoek, op vroegere afbeeldingen voorkomende, zien wij niets meer. Het muurwerk van het uitspringende gedeelte, dat tegen het „groot huis" is gebouwd, moet dagteekenen uit den tijd van Sjoerd Wiarda, potestaat over Oostergoo, die in 1404 dit huis bewoonde. 't Is van groote Friesche moppen opgetrokken, maar vertoont overigens geen duidelijke blijken van dien hoogen ouderdom.

Inwendig heeft het „groot huis" aan beide zijden der vestibule een ruime zaal met vier vensters. Die aan de regterhand, „de antichambre" genoemd, heeft een zoldering met rood en goud geschilderde balken en is behangen met gobelins, wier kleuren reeds vrij wat geleden hebben. In de andere zaal vinden wij een goudleeren behang, vol bolle figuren: apen, papegaaijen, kinderen, bloemen en andere ornamenten. Boven den schoorsteen bleef een oude schilderij over. Achter de „antichambre", in het oudste gedeelte van het huis, is een groote „danszaal", met twee ramen en een prachtig gestucadoord plafond. Tjepke Tiberius van Eminga, die het „nieuwe huis" in 1683 liet bouwen, heeft ook dit kunstwerk doen vervaardigen. Hij was in zijn' tijd een zeer kunstlievend man, die uit Italië menig schilderstuk medebragt en ook de uitnemend schoone kast, die op de tentoonstelling te Leeuwarden aller aandacht trok, had aangekocht.

Tegenover de voordeur, aan het einde der vestibule, is de trap naar de bovenverdieping van het „groothuis". In het midden is een kamertje, de „pastoorskamer", en daarnevens de „kapel", thans een ledig vertrek, met blaauw geverwde zoldering en lambrisering. Boven de antichambre ligt de „ridderzaal" met vier ramen aan den voorgevel en twee in den zijmuur. De zoldering is groen met goud. Er zijn nog een paar geschilderde glazen met wapens van Eminga, Aylva en Galama en het jaartal 1642. — Sicke van Eminga, gehuwd met Frouck van Aylva, bewoonde het huis, dat hem waarschijnlijk in 1641 door den dood zijns vaders was toegevallen, tot 1659.

Van den trap leidt een smalle wenteltrap in den toren, midden uit het hoofdgebouw oprijzend, uit wiens vensters een ruim

Digitized by Google

en fraai gezigt is te genieten op Leeuwarden en de talrijke dorpen in de groene weiden verspreid.

Een eigenaardig vertrek is de zonderlinge, holle kamer met zware balken en een estrade onder het raam, die achter de zaal met het goudlederen behangsel, maar eenige treden hooger, ligt en alleen langs den trap te bereiken is. Zij herinnert ons aan de gerigtskamer op Assumburg en schijnt tot het oudste gedeelte van het slot te behooren. Een deur met in lood gezette ruitjes en een kastje in den muur, met deuren van brons en goud, geven er iets geheimzinnigs aan. Aan de O. zijde is een klein kabinetje en aan den W. kant voeren eenige treden naar een boudoir, met rood satijnen behangsel en beschilderd plafond; de toiletkamer, door Tjepke Tiberius voor zijn eerste vrouw Luts van Ornia ingerigt. Onder het thans verschoten en gescheurde satijn vinden wij op de muren een behangsel van goudleer.

Groote gewelfde kelders ontbreken natuurlijk niet, en in een' daarvan toont men „het cachot".

Het „nieuwe huis" heeft niets merkwaardigs. Er is een groote keuken en dienstbodenkamer, even als de gangen met tegels bevloerd, en er zijn voorts eenige gemoderniseerde vertrekken, tot woonkamers bestemd, met gewone ramen, schoorsteenen en papieren behangsels, gelijk men ze overal vinden kan. Het heeft een' afzonderlijken ingang, maar staat door een' dwarsgang ook met het hoofdgebouw in verbinding.

Is Wiardastate ons mede- of tegengevallen? Naar den roep, die er van uitging, kon onze verwachting moeijelijk overtroffen worden. De belangrijkheid van het huis scheen ons wat hoog aangeslagen. Immers, van het oudste gedeelte schijnt weinig of niets in zijn' oorspronkelijken staat bewaard. Gebouwen uit het begin en ten deele zelfs uit het laatst der 17de eeuw, zijn in andere provinciën nog in genoegzamen getale te vinden en bij Wiardastate van „een' middeleeuwschen burgt" te spreken, gaat niet aan. En, bij alle herlevende ingenomenheid met de goede beginselen der 17e eeuwsche bouwkunst, hebben de kinderen van dit geslacht toch behoeften, die door zulke gebouwen niet be-

Digitized by Google

vredigd worden. Wij verlangen iets anders, dan die sombere kamers met zware balken en smalle vensters, die donkere trappen, die holle portalen. En wie kasteelen als dit wil bewonen en onderhouden naar den eisch, die moet beschikken kunnen over schatten, elders met vrij wat meer levensgenot, en vrij wat meer geestelijk genot ook, te besteden. „Als Friesland nog bemiddelde en smaakvolle zoonen heeft, blijft dit merkwaardig overblijfsel uit ouden tijd uit sloopers handen," zoo riep de Kunstbode den 30en Julij. Wij zouden uit het feit, dat Wiardastate gesloopt wordt, nog niet durven afleiden, dat Friesland geen „bemiddelde en smaakvolle zoonen" meer heeft. Veeleer zouden wij er de gevolgtrekking uit maken, dat de tijd voorbij is, waarin bemiddelde edelen hun leven in zulke huizen willen doorbrengen.

Wij vergeten echter niet, dat wij Wiardastate niet meer in zijn' luister zien, met al zijn oude meubels, sieraden en kunstgewrochten, die eens de bewondering wekten dergenen, wien 't vergund was ze te beschouwen. Toen de vestibule nog prijkte met haar wapenborden, de groote zaal met haar schilderijen, waaronder het levensgroote portret van „Viglius" ten voeten uit, en met de werken van Italiaansche meesters — toen de danszaal haar goudlederen behangsel nog had, of althans aan haar wanden de familieportretten en geslachtswapens in kunstig gebeeldhouwde lijsten nog hingen — toen de kapel haar altaren en priestergewaden en merkwaardige kunststukken van snijwerk en schilderwerk nog bezat en de ridderzaal was behangen met de afbeeldsels veler edelen, toen moet het huis inderdaad een' gansch anderen indruk hebben gemaakt dan nu, nu als de ziel er uit weggenomen is, sedert de oudheden verkocht en de portretten aan het museum te Leeuwarden in bruikleen zijn afgestaan. Afgezien van wat zijn bezitters in den loop des tijds binnen zijn muren vergaderd en bewaard hadden, heeft het gebouw op zich zelf niet zóóveel belangrijks, dat het à tout prix voor slooping behoed zou moeten worden.

Wiardastate is geen der oudste goederen van het aloude en in Frieslands geschiedenis zeer vermaarde geslacht der Cam-

Digitized by Google

mingha's. Eerst in 1767 kwam het door erfenis in hun bezit, na sints 1473 aan de Eminga's te hebben behoord, toen de stam der Wiarda's in de mannelijke lijn was uitgestorven. Evenals de eerste bezitters uit het huis der Cammingha's, waren zij R. Catholiek gebleven, zoodat in de kapel voortdurend dienst werd gedaan. De lange rij van edelen uit Frieschen bloede, die het slot bewoonden, werd van 1795 tot 1816 afgebroken door een' Duitscher, een' jonkheer of baron von Glockman, met wien de jonge weduwe van den hoogbejaarden luitenant-kolonel Ruurd Carel van Cammingha was hertrouwd. Hem noemt de beschrijver van Wiardastate, Jhr. G. A Six, „een wandaal", die den zilveren avondmaalskelk van het altaar en verscheidene fraaije ebbenhouten schilderijlijsten vervreemdde. En een sombere overlevering gaat er nog van hem in Goutum rond. Hij had, zoo verhaalt men ons, zijn vrouw vermoord — wat stellig niet waar is, want zij overleefde hem zestien jaren. Te Leeuwarden gevangen, sloeg hij de hand aan zich zelven. Daarom werd hij buiten de kerk onder den drup van het dak begraven. Men wijst het graf tegen den buitenmuur der Goutumsche kerk, ongeveer op dezelfde plek, waar daar binnen het groote rouwwapen van den in 1793 overleden Ruurd Carel van Cammingha hangt.

Op eenigen afstand van Wiardastate, in de rigting van Huizum, ligt in het veld een boerderij met rood pannen dak. Dat is het voormalige heerenhuis Drinkuitsmastate, evenals het thans onder den naam van de Stins bekende Schenkinsmastate vroeger de woonplaats van een paar broeders Eminga, die er geen geheim van schijnen gemaakt te hebben, dat zij het „schenk in" door het „drink uit" en het „drink uit" door het „schenk in" regelmatig lieten afwisselen. Een derde huizinge, Putsmastate, mede in der tijd door een' Eminga bewoond, is thans ook een boerderij. De „put", waarnaar deze state schijnt genoemd, zal ook wel niet louter pompwater geleverd hebben.

Digitized by Google

Tusschen Goutum en Wirdum, niet ver van de plaats, waar de spoorbaan den straatweg snijdt, ligt een klein huisje, met een' gevel in renaissancestijl, op een vrij groot, door een gracht omringd terrein. Tegenwoordig is 't niet meer dan een spoorwachterswoning. Maar 't is toch wel te zien, dat het een overblijfsel is van een vrij wat aanzienlijker gebouw. 't Is trouwens het schamele overschot van het eenmaal vermaarde Barrahuis. Het klooster, onder dat te Bergum behoorende, waar die van Oostergoo in den tijd der woeste binnenlandsche twisten hun landsdagvergadering hielden, is lang verdwenen. Dit huis was in 1507 de geboorteplaats van den welbekenden Wigle van Aytta van Zwichem. De groote boerderij van Nieuw-Barrahuis, die door den soldaat en den ruiter in haar' bloemtuin algemeene bewondering wekt, heeft vrij wat meer aanzien. *Sic transit gloria mundi.*

Van de talrijke stinsen en staten, nog in de vorige eeuw onder Wirdum gelegen, is niets meer over. Tusschen den heerenweg en het dorp vond men Unia-, Jouwsma-, Camstra-, Oenema-, Cammingha- en nog een paar kleinere staten. Ten deele waren het sterke huizen geweest; Unia althans weerde in 1498 de Leeuwarders af en werd door de Saksers in 1502 met krijgsvolk en geschut belegerd. De oude stins werd op het einde der vorige eeuw gesloopt. Eenige terpen, uit de vlakke velden oprijzend, herinneren aan den tijd, toen de bevolking er veiligheid zocht, als de Middelzee het land overstroomde. De dagen komen, waarin ook deze overblijfsels uit den voortijd vergeefs gezocht zullen worden, want de boeren graven hen af, om de vette klei over hun akkers en weiden te verspreiden.

De buurt Wijtgaard, met een fraaije R. C. kerk, ligt aan den straatweg. Het dorp Wirdum, waaronder het behoort, is er tamelijk ver van verwijderd. 't Is nog een groote, welvarende plaats, al verloor zij door veranderde omstandigheden haar' rang als eerststemmend dorp van Leeuwarderadeel. In de breede, met klinkers bestrate en met linden beplante dorpsstraat staan vrij wat kloeke woningen en deftige heerenhuizen. En al verloor

Digitized by Google

de groote, in 1716 vernieuwde, kruiskerk in 1680 een' van haar beide torens, terwijl de tweede in 1806 werd herbouwd, zij blijft nog steeds een zeer aanzienlijke dorpskerk, wier van Friesche moppen opgemetseld koor met een aantal rouwwapens prijkt, terwijl onder de zerken der Feytema's, Heringa's en Camstra's, die de grafsteden veler edelen dekken, merkwaardige proeven van steenhouwerskunst worden gevonden. Vooral opmerkelijk is de prachtig bewerkte, misschien wat al te veel met beeldwerk overladene zerk van Wijtze Rienks van Camstra, gestorven in 1555. Een bevoegd beoordeelaar noemt dezen arbeid van Vincent Lucas „een pronkstuk in dit vak van kunst, dat in het midden der 16de eeuw optreedt met een volledigheid, waarover wij ons moeten verbazen." Zulke steenen moesten in den muur worden gemetseld, om gezien, bewonderd en voor ondergang bewaard te worden. Buiten de kerk is de grafstede der weduwe van Ruurd Carel van Cammingha en van den Heer von Glockman, overleden in 1832.

Een uitstapje naar Zwichem, hoewel op slechts een goed kwartier afstands gelegen, durven wij ons niet te veroorloven. Trouwens, Ayttahuis aldaar is gesloopt en het door Viglius gestichte gasthuis heeft veel van zijn belangrijkheid verloren, al draagt het, naar men ons zegt, nog eenige teekenen van oudheid. De sieraden uit de kapel werden reeds voor lang naar Wiardastate overgebragt.

Behalve het voorgenomen bezoek aan Zwichem hebben wij onze plannen, ondanks de aanvankelijke teleurstelling, kunnen ten uitvoer brengen en bij tijds bereiken wij 't station Wirdum — een goed kwartier van het dorp — waar de trein ons opneemt, om ons af te zetten te Oudeschoot, vanwaar wij het Oranjewoud ingaan.

Wij mogten daar een' heerlijken zomeravond doorbrengen. Maar daar wij ons niet hebben verbonden, om een doorloopend

Digitized by Google

reisverhaal te leveren, laten wij de schets van wat in 't Oranjewoud is te zien, voorloopig rusten, om het te verbinden aan het verslag van een uitstapje naar het naburige Wolvega. Vooraf noodigen wij u uit tot een bezoek aan de laatste der Friesche stinsen — de Schierstins te Veenwouden.

De landstreek bij Veenwouden is ons ook reeds van een' vorigen togt eenigermate bekend. Wij kwamen destijds het dorp door en zagen ook in 't voorbijgaan de Schierstins, waar wij ons een nader bezoek voorbehielden, ter bezigtiging van de daar bewaarde oudheden. Want ook de Schierstins was een klein, maar belangrijk museum. Zij behoorde destijds aan den zwager van den eigenaar van Wiardestate, Mr. B. Th. baron van Heemstra van Froma en Eibersburen, wiens verzameling van oudheden ten zijnen huize in den Haag tot de merkwaardigheden van de hofstad kon gerekend worden. Hier, binnen de zware muren der middeleeuwsche Friesche stins, vond men „tal van kunstvoortbrengselen en zeldzaamheden van allerlei aard, zeer belangrijk voor ieder, die zich met de geschiedenis van Friesland bezig houdt." Havard, die haar in 1875 leerde kennen, vermeldt in 't bijzonder: twee fraaije monniksbeelden, die een bank dragen, zonderlinge lantarens, fraaije gedreven koperen grafzerken en een reusachtige steenen doodkist, voorts boeken, meubels, vensterglazen, stoffen en wapens, waaronder een zwaard, dat gezegd werd aan Albert van Saksen, te hebben toebehoord, maar door hem voor een beulszwaard uit de 16de eeuw werd gehouden.

Maar ook bij de Schierstins, evenals op Wiardastate, komen wij te laat om er nog kennis te kunnen maken met de belangrijke verzameling, die er eens was tentoongesteld. Wij hadden trouwens ook niet verwacht, haar nog aan te treffen, want het was ons bekend, dat de baron van Heemstra in 1878 was overleden en zijn collectie in '79 onder den hamer was gebragt. Ook de stins was verkocht. Zou nu haar tijd ook gekomen zijn? Zou zij het

Digitized by Google

lot deelen van al die sterke torens, waarin Frieslands strijdlustige edelen de stormen, zoo vaak door hen zelven opgeroepen, trotseerden en den buit hunner plundertogten in veiligheid bragten? Zou deze laatste getuige van dien tijd van bloedige veeten nu ook ten ondergang worden gewijd? Er was reden, om het te vreezen. Immers, boven ieder oud gebouw hangt dreigend de moker des sloopers als 't van eigenaar verwisselt, en ter bewoning is een stins als deze allerminst geschikt, nu 't in Friesland uit is met vechten en stroopen. Nu bouwen zijn zonen zich vriendelijke „slotjes", met groote spiegelruiten en openslaande ramen aan de veranda, gelijk er een paar in de nabijheid der grijze „edelmansvesting" zijn gesticht. Ongaarne zouden wij 't berigt vernemen, dat ook de Schierstins was verdwenen, vóórdat wij gelegenheid hadden gehad, haar naauwkeuriger te beschouwen dan 't bij de vallende duisternis na een' langen dagmarsch mogelijk was.

Te Veenwouden vernemen wij, dat onze vrees ditmaal ongegrond was. Eene afstammelinge van het geslacht, dat de stins in vroeger jaren bezat, heeft het oude familiegoed terug gekocht, met het voornemen om het aan den toren grenzende huis te verbouwen en te bewonen, met behoud van den toren zelven. Het belangrijkste blijft dus vooreerst gespaard en het woonhuis dagteekent eerst uit de vorige eeuw, terwijl het later voortdurend vertimmerd en veranderd werd. Daaraan is dus zooveel niet verloren, maar in zijn' tegenwoordigen toestand vormt het toch een niet onaardig geheel, dat wel waard is voor de vergetelheid te worden bewaard. 't Heeft nu nog iets ouderwetsch en iets deftigs, dat het alligt zal verliezen.

Regen en storm te Veenwouden. Was de morgen, te Wolvega doorgebragt, liefelijk geweest, de middag bragt dreigende wolken. Maar zóó ongunstig laat het zich niet aanzien, dat er geen verbetering mag worden gehoopt en verspreiden zich de nevelen, dan hopen wij den namiddag goed te besteden. Wij

Digitized by Google

komen vroeg genoeg aan, om het bezoek aan de Schierstins, dat ons niet veel tijd behoeft te kosten, uittebreiden tot een wandeling naar het fraaije Vogelenzangstate van den baron van Heemstra bij Veenklooster. De laatste trein van Buitenpost kan ons dan weêr herwaarts brengen, waar wij in het logement Schoonoord tegenover 't station een zeer goed nachtverblijf vinden. Wij wagen 't er op, Leeuwarden te verlaten, want wij zijn nu eenmaal in Friesland, om wat te zien en wij mogen onzen tijd niet ongebruikt laten.

Daar breekt de bui los. Hoe giert de wind, wat stroomt de regen! 't Ziet er inderdaad bemoedigend uit! De zomermiddag is nog lang genoeg, maar dien te moeten dooden in een eenzaam stations-koffijhuis is waarlijk geen zeer opwekkend vooruitzigt! Wij zijn echter nu eenmaal in den trein en het stoompaard holt voort, langs slooten, waarin het water golft, — langs weiden, waar de runderen, glimmend van het nat, hun achterdeel mistroostig naar den windkant keeren, — langs grintwegen, die in modderpoelen schijnen herschapen, — langs wilgen en peppels, in den stormwind zich buigend en wringend, — langs huizen, wier daken blinken van den regen. Aan een paar stations stoppen wij en dan hooren wij het water neêrkletteren van de luifels en uit de goten, en den wind om de gebouwen loeijen. Straks verdooft weêr 't geratel van den trein hun geluid, maar iedere blik naar buiten overtuigt ons, dat de woede der elementen nog geenszins is bedaard. En mogten wij dat een oogenblik hebben gehoopt nadat wij op de plaats onzer bestemming waren uitgestegen, dan zouden wij 't wel anders hebben ondervonden. Hoe draven de passagiers over het open pleintje, dat het station van het koffijhuis scheidt! Schuins gebogen, worstelend met hun regenscherm, dat onheilspellend klappert en ieder oogenblik dreigt om te slaan, krampachtig het hoofddeksel vasthoudend, ten deele belast met bagage, waarvoor zij geen handen genoeg hebben, zeilen zij naar de veilige wijkplaats. 't Gebouwtje ziet er vriendelijk genoeg uit met zijn lage ramen, zijn balkon en veranda, zijn bloemen en zijn groene heesters. Maar de bloemen zijn

Digitized by Google

omgewaaid en de druipnatte heesters buigen in hun bakken; van het balkon gudsen de waterstralen neêr en onder de veranda blaast de kille luchtstroom. Bij mooi weêr is 't zonder twijfel hier een aangenaam plekje, zijn' naam Schoonoord niet onwaard. In deze geweldige bui schijnt zulk een zomerachtig huis een bespotting. Daar binnen is 't althans droog. De kamers zijn besteld, de beschikkingen omtrent het maal zijn gemaakt. Wat nu? De couranten op de tafels zijn gelezen, tot zelfs de aankondigingen van verkoopingen en de berigten van de kasteleins, die gedenken prijs en premie te laten verharddraven of verkaatsen. Met belangstelling is de exodus gadegeslagen der reizigers, die met de snorwagens naar Bergum of naar Dragten en met de tram naar Dockum moeten. Wat nu verder? Van een' togt naar Vogelenzang is geen sprake meer. Het schoone goed mag met zulk weêr niet worden gezien. Dan zouden wij het onregt aandoen. Gelukkig houdt eindelijk de plasregen op en de wind bedaart eenigszins. Een motregentje is wel niet aangenaam, maar 't behoeft ons althans niet terug te houden van de kleine wandeling naar Veenwouden.

Bij den ingang van het dorp ligt de stins. 't Is een vierkante toren met twee verdiepingen en een steil dak, waarop een paar groote sieraden van gesmeed ijzer prijken. Aan de zijde, naar de dorpsstraat gekeerd, is een breede, lage, ronde deur met beelden, en een vrij groot raam. Naast den geheel met klimop begroeiden toren ligt een niet zeer aanzienlijk heerenhuis, vijf ramen breed, met blaauw pannen dak. Een kleine bloemtuin en een gracht scheiden het huis van de straat. Schilderachtiger vertoont zich het gebouw op zijde en van den achterkant, waar de ingang is. Een kleine laan van iepen langs de gracht leidt naar een hek tusschen twee schuins toeloopende muren, dat toegang geeft tot een laan van geschoren linden. In het midden daarvan is aan de regterhand de ophaalbrug naar het voorplein en aan den anderen kant een halfrond, waarin een oude, met snijwerk versierde bank is geplaatst, met het regte middelpad van den ouderwetsch aangelegden tuin. De begroeide gevelspits van het gebouwtje naast

Digitized by Google

den toren en de trapgevel van den daaraan grenzenden vleugel, de gemetselde wal en het straatje tusschen dien vleugel en de gracht, geven aan het geheel een eerwaardig voorkomen, dat met de grijze middeleeuwsche stins overeenstemt. Het kan ons eenig denkbeeld geven van de woonsteden der oude Friesche edelen. De toren toch was tot gewoon verblijf van het adellijk gezin niet bestemd. Daartoe waren zulke gebouwen, die slechts drie of vier vertrekken hadden, veel te klein. Alleen als wijkplaatsen in den nood moesten zij dienen. Er was dan ook waarschijnlijk altijd een woonhuis — een state — aan verbonden en dat zal met grachten, muren en valbrug wel genoegzaam versterkt zijn geweest, om een verrassing te voorkomen en den eersten aanval te weerstaan. Zoo was 't althans ook met de laatste oorspronkelijke stins, Grovestins bij Hardegarijp, in 1829 door brand vernield. De Schierstins is niet zoo ongeschonden bewaard. Er is nog al wat veranderd en gemoderniseerd, maar toch niet zóóveel, dat het gebouw zijn hoog belang als een type van middeleeuwsche bouw- en versterkingskunst zou hebben verloren.

De burgt van een' edelman was zij echter niet. Zij behoorde aan het vermaarde klooster Klaarkamp bij Rinsumageest en was een uithof der abten. Dat maakte trouwens niet veel verschil, want de kloosterlingen namen wakker deel aan de twisten van hunnen tijd en zij hadden niet minder behoefte aan een stevig „steenen huis", waar zij hun personen en hun kostbaarheden in veiligheid konden brengen, want de krijg verschoonde hun gewijde muren niet. Een regte vaart tusschen de voormalige veenen en plassen, nog als de Schiersloot bekend, verbond de stins aan het klooster en bij dreigend gevaar was 't ontkomen langs dezen voor den vijand tamelijk ontoegankelijken waterweg doorgaans wel niet moeijelijk.

Het dorp, eertijds St. Johanneswoud geheeten, is vrij groot en welvarend; er staan aan de breede dorpsstraat geschoren linden, die er een vriendelijk voorkomen aan geven, maar er is overigens niets meer te zien. Het kerkje met zijn torentje is een

Digitized by Google

miniatuur uitgave der gewone Friesche dorpskerken. 't Is in 1648 gebouwd, ter vervanging van de oude kerk, die veel meer westwaarts en vrij ver van de „buren" stond. Er is niets in te vinden, wat ons zelfs op een' regenachtigen middag gedurende eenigen tijd kan bezighouden.

Onder Veenwouden behoort ook de buurt Veenwoudsterwal, aan de andere zijde van de spoorbaan. Hier rijst het torentje van de Chr. Gereformeerde gemeente uit het groen en aan den straatweg ligt de nette, nieuwe kerk der Doopsgezinden met haar pastorie en uitgestrekten tuin. Ook een paar deftige heerenhuizen versieren dit gedeelte van den weg.

Dit een en ander, hoe liefelijk de landstreek met haar boschjes en akkers zich bij zomeravondzonneschijn moge vertoonen, is onder 't genot van een' digten motregen spoedig gezien. En hoe wel ingerigt Schoonoord moge zijn door de goede zorgen van den wakkeren Swarts, wij kunnen 't binnen de muren eener gelagkamer toch geen uren lang uithouden. Dus maar een wanhopige wandeling naar Bergum ondernomen. In 't voorbijgaan kunnen wij zien, hoe de werklieden de rails voor de stoomtram leggen en er zorgvuldig het zand in kloppen, maar de modderpoel, waarin de weg door dit werk is veranderd, de gure lucht en de koude regen lokken niet tot langdurig stilstaan uit. Aan den grooten weg van Leeuwarden naar Groningen, op het punt waar de weg tusschen Dockum en Heerenveen dien snijdt, ligt de druk bezochte herberg Quatrebras, tegenover het fraai aangelegde buitenverblijf Agricolantrum en niet ver vandaar de uitgestrekte, nu grootendeels ontgonnen Bergumerheide, waar Menno van Coehoorn, wiens vader het thans gesloopte Hooghuis bewoonde, zich in zijn jeugd in het aanleggen van vestingwerken oefende. Huizen vinden wij overigens niet veel meer langs den weg, die door hooge schermen van elshout althans eenigszins voor wind en regen is beschut. Bergum zelf is een groot en schoon dorp. In de bosschen er om heen is gelegenheid tot aangename wandelingen, en een sieraad is de deftige, in 1770 gebouwde state der Sminia's,

Digitized by Google

met de lindenlaan bij het huis. De kerk, een ruim, oud kruisgebouw, met goed bewerkte grafzerken, is oorspronkelijk de kerk van het rijke en vermaarde Bergklooster geweest. Zij ligt op eenigen afstand van de kom van het dorp.

Hadden wij tijd en lust, om Bergum en zijn' omtrek in bijzonderheden te zien, wij zouden niet onvoldaan er van scheiden en ligt zetten wij dan den togt door de laan tegenover de herberg wel voort tot de Bergumerdammen, de uitspanning, om haar baars beroemd. Mogelijk gingen wij wel, tusschen de bijna onafgebroken reeks van boerderijen en kleinere woningen, door tot het aanzienlijke Suameer en wij hadden dan een paar kloeke dorpen en een opwekkend landschap gezien. Maar het weêr overvloedig neerplassend hemelwater drijft ons binnen de herberg, waar wij aan den muur een afbeelding van de thans afgebroken Orxmastate bij Menaldum vinden en naar aanleiding daarvan gelegenheid hebben, ons te verbazen over de kennis van hun land en hun geschiedenis, die den Frieschen boerenstand onderscheidt. Hoe goed is deze min of meer aangeschoten veekooper, die ijverig bezig is in nuchterheid aftenemen, in de kronieken te huis! Feiten en jaartallen kent hij op zijn duimpje, en was de duisternis niet in aantogt en lag 't ons niet te ver uit den weg, wij zouden naar zijn aanbod 't er gaarne op gewaagd hebben, onder zijn spraakzaam geleide, een bezoek te brengen aan het weinige, dat nog van de oude Grovestins op een half uur afstands is overgebleven. Men behoeft doorgaans in Friesland in de dorpsherberg, in den wagen, in de trekschuit, om discours niet verlegen te zijn. En als wij straks in Schoonoord terug zijn gekeerd, dan kunnen wij met een paar doornatte en schamel gekleede landbewoners, die er even komen uitblazen, genoegelijk een uurtje keuvelen over allerlei dingen, die wat hooger en wat dieper gaan dan een gewoon koffijhuispraatje. Het Friesche ras kenmerkt zich door zekere fatsoenlijkheid en een mate van gezond verstand en ontwikkeling, die elders bij boeren en arbeiders veel zeldzamer worden gevonden. En als nu onze vriend Swarts ons toont, wat zijn huis den reiziger

Digitized by Google

kan voorzetten; als nu 't gezellig lamplicht schijnt over den welvoorzienen en uitstekend toebereiden disch, terwijl daar buiten met verdubbelde woede de regen klettert en de stormwind giert, dan heeft werkelijk de droevige middag nog een gezellig en aangenaam slot.

Tusschen de dorpjes Oude Schoot en Brongerga in de Grietenij Schoterland vond men tot in de tweede helft der 17de eeuw een uitgestrekte heide, woest en eenzaam. De hand des menschen had deze wildernis nog niet aangeraakt. Wèl was, sedert een eeuw, in haar nabijheid het kloeke geslacht van verveeners en ontginners met ijver en kracht aan het werk. Voor Friesland was een nieuwe tijd gekomen. De lange strijd tusschen Schieringers en Vetkoopers, met al zijn gruwelen en ellenden, was ten einde. 't Was geen schade geweest voor land en volk, dat zijn ruwe edelen door een krachtig opperbestuur een' tijd lang gedwongen waren, het zwaard in de schede te steken en te rusten van het onderling verdelgingswerk, waardoor niets dan haat en hartstogt werd gekweekt. De werken des vredes met hun zegeningen bleven niet uit. De afstammeling der edele Dekama's was er niet minder om, nu hij zijn hart op andere dingen zette dan op 't verwoesten van de stinsen zijner vijanden, en zich met eenige burgers verbond tot vreedzamer arbeid dan rooftogt en verdelging. De „compagnieschap", waartoe jonker Pieter van Dekama, ridder en raad in den Hove van Friesland, behoorde, kocht in 1551 groote, nog onontgonnen veenen in Schoterland aan. Vaarten werden gegraven en sluizen gebouwd; turf werd gestoken en verzonden heinde en ver. Bragt de loop des tijds ook zijn onrust en verdeeldheid mede, toen de Hervorming doordrong en toen partij moest worden gekozen voor of tegen den Spaanschen Koning; deelde ook deze landstreek in de gevaren des oorlogs, die voor de heiligste goederen des volks moest worden gevoerd, het groote werk der vereeniging

Digitized by Google

ging zijn' gang. En toen de vrede van Munster was gesloten, toen de vrije Republiek der Vereenigde Gewesten, door alle mogendheden erkend, in de rij der Staten haar plaats had ingenomen, was dit gedeelte van Friesland gansch van gedaante veranderd. Een bloeijend vlek, het Heerenveen, was ontstaan. Langs de vaart vormde een bijna onafgebroken reeks van huizen en hofsteden de dorpen het Meer en de Knijpe. Het wilde veen was een digtbevolkte woonplaats van nijvere, welvarende menschen geworden. Maar de heidevelden ten Z. der Compagnonsvaart lagen nog onaangeroerd. In 1664 was voor hen de tijd gekomen, om te deelen in de herschepping door de kunst des menschen, die heerschappij voert over de natuur. 't Was echter geen vennootschap, die hen zou ontginnen met het oog op betamend gewin. Aan eene vorstin zouden zij hun nieuwe gedaante danken.

De lust tot bouwen en planten zat den kinderen van prins Frederik Hendrik en Amalia van Solms in het bloed. De prins zelf had de prachtige lusthuizen te Honselaarsdijk en te Rijswijk gesticht. Zijn weduwe had ter eere van haar' echtgenoot de Oranjezaal bij den Haag tot een gedenkteeken van zeldzame schoonheid gewijd. Hun eenige zoon, Willem II, bouwde het vorstelijk jagtslot te Dieren. De dochters bleven niet achter. Oraniënburg bij Berlin bewaart nog de herinnering aan de voortreffelijke Louise Henriëtte, de gemalin van den Brandenburgschen Keurvorst. Bij Dessau legde Henriëtte Catharina, met den vorst van Anhalt-Dessau gehuwd, den lusthof Oraniënbaum aan. Albertina Agnes heeft van de heide het heerlijk Oranjewoud gemaakt.

In 1652 had haar moeder, op dringend verzoek van de Staten van Groningen en Friesland, de hand van deze hare tweede dochter geschonken aan hun' stadhouder Willem Frederik van Nassau-Dietz, den kleinzoon van prins Willems oudsten broeder Johan. Met haar kwam de vorstelijke weelde, die in 's Gravenhage heerschte, naar Frieslands hoofdstad over. Om haar eenigszins 't gemis van de plantsoenen der Oranjezaal en

Digitized by Google

de liefelijke dreven van Cleve te vergoeden, had de Stadhouder zich beijverd, den aanleg van den „Prinsessentuin" te Leeuwarden te doen beantwoorden aan al de eischen, die de smaak dier tijden stelde. Ook het Hof was aanmerkelijk vergroot en verfraaid en gedurende hun twaalfjarig huwelijksleven genoten de hooge echtgenooten hier een ruime mate van geluk, door de liefde der Leeuwarders voor 't stadhouderlijk gezin verhoogd. Maar in 1664 maakte een noodlottig pistoolschot een einde aan het leven van graaf Willem Frederik, in vollen vrede denzelfden dood stervend, dien zijn vader en broeder op het oorlogsveld hadden gevonden. In hetzelfde jaar begon de prinses-weduwe met de ontginning der door haar aangekochte heidevelden. Bosschen van eiken, dennen en hakhout werden aangelegd, boomgaarden en dreven van opgaand geboomte geplant en een landhuis gebouwd, waar de vorstin gaarne vertoefde en waar zij in 1696 overleed. Twee maanden vroeger was haar zoon Hendrik Casimir II, zijns vaders opvolger in het stadhouderschap, gestorven en diens weduwe, Henriëtte Amalia van Anhalt-Dessau, betrok het Oranjewoud, wanneer de pligten van het regentschap over haar' onmondigen zoon haar niet in de hoofdstad terug hielden. Slechts van 1707 tot 1711 was 't dien zoon vergund, als stadhouder werkzaam te zijn in het belang van het gewest zijner geboorte; toen vond prins Johan Willem Friso bij den Moerdijk in de golven zijn' dood. Erfgenaam van Koning Willem en daardoor rijk in goed, in den Spaanschen successie-oorlog met roem overladen, sedert 1709 met Maria Louisa van Hessen-Kassel gehuwd, man van groote bekwaamheden en edel karakter, scheen alles hem een schoone toekomst te beloven. Maar de dood, die hem in den krijg had gespaard, maakte aan het 24jarig leven plotseling een droevig einde. Groote plannen had hij met zijn geliefd Oranjewoud. Twee prachtige pavillioenen waren reeds gebouwd, elk op zich zelf reeds een deftig huis, van twee verdiepingen, met hoog bordes, vijf ramen aan iederen kant van den ingang, talrijke dakvensters en schoorsteenen en een' halfronden toren tegen den zijmuur. Ook de grondslagen

Digitized by Google

van het hoofdgebouw, dat tusschen deze beide vleugels zou worden gesticht, waren reeds gelegd, toen de noodlottige gebeurtenis het werk deed staken. Zijn jonge weduwe bewoonde de beide voltooide vleugels, wanneer zij zich niet ophield te Leeuwarden op het Hof, of in 't door haar aldaar gekochte Oud-princessenhof, of op haar in de nabijheid der stad aangelegde lustplaats Mariënburg. In 1754 ontving zij in 't Oranjewoud de weduwe en de beide kinderen haars zoons, — een blijde ontmoeting, die zij door een gedenkpenning vereeuwigde. Tot 1765 heeft zij geleefd; tweemaal regentesse, na den dood van haar' echtgenoot voogdes over haar' zoon Willem IV, en na het afsterven van diens weduwe over haar' kleizoon Willem V. Hoog was „Maryken Meu" in Leeuwarden vereerd, algemeen werd zij bemind om haar vriendelijkheid en milddadigheid. Maar dat belette niet, dat ook met haar gebeente bij de schandelijke verwoesting van de graven der stadhouders in 1795 de gruwelijkste moedwil gepleegd werd. Naar de overlevering verhaalt, was 't bepaald haar schedel, die door de opgewonden menigte, in haar' haat tegen de Nassausche „tyrannen", in den letterlijken zin des woords tot speelbal werd gebruikt. Voor eenige jaren, zoo zegt men, werd die schedel door een' bekend verzamelaar van oudheden en merkwaardigheden, in wiens bezit hij gekomen was, aan koningin Sofia ten geschenke aangeboden, maar door haar geweigerd met het verzoek, dien neêrteleggen waar hij te huis behoorde. Dat had wel niemand vermoed, dat Maria Louise's geëerbiedigd hoofd nog zulke lotwisselingen zou hebben, toen het met groote plegtigheid en onder algemeenen rouw naar de vorstelijke grafkelder in de Jacobijnenkerk werd gedragen!

Zoolang Willem Carel Hendrik Friso nog enkel stadhouder der Noordelijke provinciën was, hield ook hij in 't Oranjewoud meermalen zijn verblijf, en na zijn huwelijk met een Engelsche koningsdochter werd het lustoord met nieuwe plantsoenen, lanen en bosschen versierd. Op korten afstand, bij het dorpje Brongerga, stichtte hij voor zijn dochter Carolina een

Digitized by Google

vorstelijk zomerhuis, met vleugels, ringmuur en poorten, en de edelen van Haren en Tamminga legden daar hun buitenverblijven aan. Toen had het Oranjewoud en zijn omtrek het toppunt van zijn' luister bereikt. Spoedig zouden de dagen van verlatenheid komen, gevolgd door de dagen van ondergang en verwoesting. 't Was voor Friesland een groot verlies, dat zijn stadhouder in 1747 tot erfstadhouder der Vereenigde Gewesten werd uitgeroepen, en ook voor 't Oranjewoud was de tijd van grootheid voorbij. Zoolang Maria Louise leefde werd het nog door vorsten bewoond, maar na haar' dood kwam er een rentmeester. De geweldige storm van 1795 beroofde de Oranjes ook van deze bezitting. 't Oranjewoud werd nationaal domein. In 1803 werd het O. pavillioen verkocht, met het waschhuis, de stallingen en de trekkassen in den grooten tuin. Twee jaar later volgde de verkoop van het prachtig betimmerde W. gebouw. Beiden werden gesloopt. Gedurende eenige jaren vielen honderden van zware eiken en dennen onder de bijl. Eindelijk, in 1813, werd de grond in perceelen geveild.

Dit is de geschiedenis van het prinselijk landgoed, waaraan de herinneringen zijn verbonden van zooveel vorsten uit den doorluchtigen stam, waaruit ons tegenwoordig Koninklijk geslacht is gesproten, — vorsten, door krijgsdeugd en niet minder door staatsbeleid de hulde waardig van het volk, dat hen te weinig kent, door kloekheid en wijsheid de hoog gewaardeerde medestrijders en raadslieden van Maurits en Frederik Hendrik, van Willem II en Willem III. Onder onze „historische landschappen" bekleedt het Oranjewoud een eervolle plaats.

Tot ons genoegen heeft het echter nog vrij wat meer dan die herinneringen, waardoor het ons belangstellend bezoek verdient. Nu het liefelijk oord ons ook zulke stemmen kan doen hooren, wint het in belangrijkheid, maar ook wie niets van zijn verleden wist zou er uren van genot kunnen slijten. Zóó was

Digitized by Google

't Oranjewoud nog niet geschonden, of er stond nog menig forsche boom, er groeide nog menig weelderig kreupelbosch en gelukkig kwam het grootste deel van den grond in handen van twee vermogende en smaakvolle koopers, die uitstekend partij wisten te trekken van wat er van de voormalige bekoorlijkheid nog over was. En sedert dien tijd werd het lustoord met zorg en liefde niet alleen onderhouden, maar ook voortdurend verfraaid.

Terwijl de trein op den schoonen, helderen zomermiddag van Wirdum naar Oudeschoot met ons voortsnelt, kunnen wij ons desverkiezende door de herinnering aan wat er geweest is, op onze wandeling voorbereiden; als wij te midden door kreupelboschjes en landwegen afstappen, mogen wij ons verblijden in wat er nog is. Den voet in 't Oranjewoud zelf hebben wij echter nog niet gezet.

De bosschen, die ter linkerzijde van den spoorweg tegenover het eenvoudig stationsgebouw liggen, behooren tot het landgoed Jagtlust, waarvan het huis thans gesloopt en het plantsoen verwilderd is. De landstreek is er niet minder schilderachtig door geworden. Langs wildgroeijende hagen en verwaarloosde witte hekken, die een groote weide insluiten, loopt de grintweg. Op die weide staan groote boomgroepen of enkele stammen, van het vroegere digte geboomte gespaard. Oude, met mos begroeide walvischribben, spookachtige overblijfsels uit een' tijd van welvaart en weelde, staan hier en daar geplant. Een gordel van krachtig en onbelemmerd wassend hout omringt het ruime grasveld en overigens omzoomen akkermaalsboschjes en eikenlanen den landelijken weg. Op eenigen afstand steekt het spitsje van Oudeschoot boven het houtgewas uit.

Ter plaatse van het latere Jagtlust, van wiens eertijds aanzienlijke en gastvrije gebouwen alleen een boerenhuis over is, lag in de vorige eeuw een buitenverblijf, onder den naam van zijn' eigenaar Bouricius bekend en iets verder naar het Z. O. vond men de schans, die in 1622 een sterke troepenafdeeling van het Spaansche leger het verder doordringen in Friesland belette. Van het Schooter convent, een klooster der Duitsche orde, in

Digitized by Google

1299 voor adellijke jufferen gesticht en later door priesters en dienstbroeders onder een' kommandeur bewoond, schijnt niets meer te bestaan. Maar een deel der landstreek, waardoor thans de spoorbaan loopt, heeft welligt den ouden naam van de Kommanderij-akkers nog niet verloren.

De grintweg, die van de Lemmer komt, brengt ons op den grooten straatweg van Heerenveen naar Zwolle. Op den hoek naar de zijde van Heerenveen blinkt het fraaije witte huis van Heremastate tusschen elzenhagen en donkere sparren, met de van hoog hout overschaduwde boerderij er nevens. Naar den kant van Oudeschoot rijst een kleine heuvel, die een' rustieken koepel draagt, uit het bosch van Jagtlust op. 't Is van die hoogte een liefelijk gezigt op de bosschen, weiden en akkers en op het dorpje met zijn' kerktoren en huizen. Langs den straatweg groeijen eiken en elzen. Bouwvelden, waarop thans — veel te laat in den tijd door de aanhoudende regens! — de schoven nog staan, worden door hakhout afgewisseld. Het hooge hout van 't Oranjewoud vertoont zich boven de velden en de lagere boschjes.

Oudeschoot zelf, de plaats waaruit het vermaarde geslacht der hooggeleerde Schotanussen afkomstig is, is een net dorp, grootendeels langs den straatweg gebouwd. Een zijweg voert van hier, voorbij de op een hoogte gelegen en van krachtige iepen omringde kerk naar „het Woud". 't Is een vrolijke weg, met eiken beplant en met het gezigt over de frische groene weiden naar de boschrijke streken van ter Idserd, Oldeholtpade en Wolvega. Aanvankelijk is 't een straatweg, maar als wij dien hielden misten wij ons doel. Spoedig slaan wij den grintweg in, langs de buitenplaats Veenwijk, met zijn somber roodsteenen huis, een tweede Veenwijk en zelfs nog een derde van dien naam, allen uitziende op de lage landen en de verre bosschen, terwijl kloeke eiken hun breede takken uitbreiden over het zandspoor, waarin de grintweg overging, niet tot schade van het landschap, dat meer het karakter van een bosch begint aan te nemen.

Den zoom van het „Woud" hebben wij nu nevens ons. Witte

Digitized by Google

palen met den naam Klein Jagtlust wijzen ons aan, dat de eikenlanen, bij wier ingang zij staan, tot een der drie groote landgoederen van het Oranjewoud behooren. Wij slaan echter nog geen dier lanen in, maar houden den zandweg tusschen de wilgen, elzen, peppels en eiken, de doorn- en beukenhagen en de groene grasranden, waarover het vrolijk doorvallend zonlicht speelt. Bij een huisje maakt de weg een scherpe bogt en nu treden wij het bosch zelf binnen. 't Is een donkere laan, met een digt belommerd voetpad er nevens. Zwaar is het geboomte er niet, maar de forsche vormen der eiken, de blanke berkenstammen, de boschjes van elzen en hakhout, tusschen wier digt gebladerte de gouden gloed der zonnestralen wemelt, geven ons telkens tafereeltjes vol liefelijkheid en kalme schoonheid te aanschouwen. De kamperfoelie, die in weelderigen overvloed de boomen omrankt, vervult de lucht met haar geuren. Tallooze insecten zwermen en gonzen in de verkwikkende warmte, die de late zomermiddag voor 't eerst weêr sedert vele, vele dagen verspreidt. Zoo naderen wij, stil en dankbaar het lang ontbeerd genot in volle teugen genietend, het punt, waar bij de gunstig gelegen en anders druk bezochte, maar heden nagenoeg verlaten herberg Heidewoud verschillende wegen in allerlei rigtingen uiteenloopen. Heidewoud is een der middelpunten van het bosch. Men kan er ook logies bekomen en bij langer of korter opponthoud van hier het woud doorkruisen. Wij vertoeven er niet, al ziet het er uitlokkend genoeg uit. Den tijd, die ons rest, hebben wij te veel noodig. Als wij den weg tegenover het huis kozen en dan regtuit gingen, zouden wij naar het fraai gelegen Oldeberkoop doorwandelen. Dat ligt echter niet in ons plan. Daarom slaan wij een zijlaan in, eveneens bestraat, die bij een bogt ons brengt aan het heldere water, waarover aan den overkant de breede takken van prachtige boomen neêrhangen. Aan die zijde ligt een aanzienlijke buitenplaats, met broeibakken en volières, een' smaakvollen aanleg en heerlijk geboomte van allerlei aard. Dit rijke plantsoen behoort tot de overplaats van Oranjewoud, het landgoed van den heer de Blocq van Scheltinga, en als wij de

Digitized by Google

Digitized by Google

WOLVEGA

ORANJE STEIN

ORANJE WOUD

P.A. Schipperus, del. lith.

S. Lankhout & Co. den Haag

Digitized by Google

watering volgen, dan komen wij in korten tijd op het punt, waar inderdaad een keur van schoonheid vereenigd is. Daar opent zich de prachtige laan van vier rijen linden, aan wier einde het grijze huis van Oranjestein ligt, op de plaats der voormalige prinselijke oranjerie. Aan beide kanten der laan vinden wij de plantsoenen van Oranjewoud. Het smaakvolle landhuis staat ongeveer ter plaatse van het vroegere paleis, te midden van een' schoonen aanleg. Voor de witte huizinge is een kamp weiland, waar bonte runderen, fraai van kleur en glimmend van huid, op hunne wijze het goede des levens genieten en de gloeijende tinten der welgevulde bloemperken, de licht- en schaduwpartijen op de breede paden, de groote gazons, de sierlijke boom- en heestergroepen, het spiegelklare water der slingerende vijvers, de afwisselende lijnen van treuresch en peppels, van trotsche beuken en zware eiken vormen er een bekoorlijk geheel. Ook de overplaats prijkt met een' kostbaren bloemenschat en statig geboomte. — Op beide lustplaatsen is de wandeling onder 't geleide van den tuinman toegestaan en wie er den tijd voor afzonderen kan, zal er fraaije planten en gewassen in overvloed kunnen bewonderen. — Eigenaardig in 't Oranjewoud, althans in dit gedeelte, zijn de „brinken", groote graspleinen met hoog opgaand eikenhout. Op eene er van werd voor eenige jaren het Noorder Zendingsfeest gehouden. De donkere veengrond geeft er aan het water een buitengewone helderheid en krachtig is de spiegeling der fiere stammen. Vooral van de brug vertoont zich een opmerkelijk schoon landschap, met het doorzigt onder de breed uitgebreide kruinen op het verre wijkende hout, over het door geen, rimpel bewogen kristalheldere water. Ook van een tweede brug aan het einde der lindenlaan, in 1740 over de Oranjegrift gebouwd, is 't een fraai gezigt en een lommerrijke eikenlaan, langs het plantsoen van Oranjestein naar Brongerga leidend, verhoogt hier dé aantrekkelijkheid van het oord. De herberg de Kop tegenover de vijvers achter Oranjewoud en bij het overbosch van dat landgoed, aan den weg naar de Knijpe gelegen, verschaft menig wandelaar een aangename rustplaats en de roei-

Digitized by Google

lustige jeugd vindt er een schuit, die gretig maar niet altijd handig wordt gebruikt.

De lijnregte weg naar de Knijpe langs de „Prinse wijk" wordt spoedig kaal en onbehagelijk. Wij keeren dus weêr terug en ook tot Brongerga behoeven wij onzen togt niet uit te strekken. De landhuizen bij dat dorpje zijn sinds lang gesloopt. De prachtige lindenlaan gaan wij weêr door en nog eens werpen wij een' blik op de beide schoone landgoederen, om den terugweg naar Heerenveen aan te nemen. Een smaakvolle en vriendelijk gelegen uitspanning, de Tent, zou ons zeker wel een oogenblik op haar vrij hoog terras ontvangen, als de avond niet daalde. Voor de bezoekers van het Oranjewoud is zij een bekoorlijk rustpunt. Nog niet sedert lang is zij daartoe ingerigt. Voor dat de heer Bieruma Oosting, de zoon des eigenaars van Oranjestein, het naburige Klein Jagtlust betrok, was de Tent zijn buitenverblijf. Klein Jagtlust behoorde destijds aan Mr. P. Heringa Cats, bekend om de fabelachtige legaten, door hem aan zijn dienaars en onderhoorigen gemaakt. Langs de bosschen van dat landgoed en den uitgestrekten hertenkamp, aan wiens einde het eenvoudige heerenhuis zich vertoont, door een buurschap van eenige woningen en schuren, voorbij een paar kleinere buitenplaatsen, loopt de breede weg onder hooge boomen. De duisternis valt. Wij kunnen ons bijna verplaatst gevoelen in den tijd, toen het Oranjewoud er nog niet was. De kunstweg is in een' zandweg overgegaan. De weelde der lusthuizen en bloemtuinen ligt achter ons, met het digte hout. 't Wordt eenzaam en stil, op de vlakke velden rust de daauw, en 't is of 't weêr de oude, groote meeren zijn, die zich daar uitbreiden tot in het verre verschiet. Kil wordt de lucht, een gure wind steekt op. Was de heerlijke zomeravond in het liefelijk woud niets anders dan een schoone droom?

Digitized by Google

Op eenigen afstand van Heerenveen, maar langs den spoorweg spoedig en gemakkelijk te bereiken, ligt het fraaije dorp Wolvega. 't Is de hoofdplaats der grietenij West-Stellingwerf en behoort tot het gedeelte van Friesland, dat van ouds de Zeven wouden heet. Die naam herinnert aan den voormaligen rijkdom in bosschen, waarvan ook de uitgestrekte veengronden nog de getuigen zijn. Zelfs zoekt men bij 't naburig Oldeholtpade het heilige woud Baduhenna. Sinds eeuwen zijn natuurlijk die maagdelijke wouden verdwenen en gansche streken zijn er, waar uitgeveende plassen of vlakke weilanden het wild ineengegroeide en vaak ontoegankelijke bosch der moerassen hebben vervangen. Toch is er nog vrij wat hout te vinden en Wolvega's omtrek met name heeft daaraan een niet geringe mate van bekoorlijkheid te danken. Van den helderen morgen maken wij tot een uitstapje derwaarts gebruik. Met een' vroegen trein van Heerenveen vertrekkend, hebben wij eenige uren ter onzer beschikking en omstreeks een uur na den middag kunnen wij den beraamden togt over Leeuwarden naar Veenwouden beginnen. Wij maken dan een' grooten omweg, maar, gelijk wij weten, de stoomtram van Heerenveen naar Veenwouden, die den afstand aanmerkelijk zou bekorten, staat ons dit jaar nog niet ten dienste. Bij de ongestadigheid van het weder is het zaak, ieder gunstig oogenblik zoo goed mogelijk te gebruiken, maar onze plannen zóó interigten, dat wij, als de natuur ons tegenwerkt, de hoofdstad met haar museum en andere bezienswaardigheden gemakkelijk kunnen bereiken. Daar is ten minste op een' wanhopigen regendag gelegenheid, den tijd niet geheel nutteloos door te brengen. Van de spoorlijn durven wij ons dus niet te verwijderen. Onze reis door Friesland wordt op die wijze wel een min of meer omslagtige zwerftogt. Bij vast weêr zouden de plannen anders en beter kunnen zijn, maar wij moeten met de omstandigheden rekening houden en veel laten afhangen van den toestand van het oogenblik.

Digitized by Google

De tegenwoordige gemeenten en voormalige grietenijen Oost- en Weststellingwerf en Schoterland vormden tot 1517 één geheel, dat sinds eeuwen onder naam Stellingwerf of Stallingweer bekend was. Met een gedeelte van de tegenwoordige provincie Overijssel behoorde het in de 10de eeuw tot de gouw Walderen, die een deel uitmaakte van het uitgestrekte gebied der Brunswijksche graven Ludolf, Bruno, Egbert I en Egbert II, in 1086 en 1087 door den keizer aan den bisschop van Utrecht geschonken. In voortdurenden strijd met den kerkvorst en met de naburen, waaronder vooral de eenmaal magtige graven van Kuinre behoorden, wisten de Stellingwervers hunne onafhankelijkheid zóó te handhaven, dat het wereldlijk gezag van den bisschoppelijken stoel in den regel weinig of niets beteekende. Even weinig baatte graaf Reinoud van Gelre de hem later geschonken heerschappij, en maar voor zeer korten tijd kon de wakkere Jan van Arkel de inmiddels weêr erkende regten van St. Maarten doen gelden. Niet beter slaagden hertog Aelbrecht van Beijeren en Filips van Bourgondië in hun pogingen. Eerst in 1500 gelukte 't hertog Albrecht van Saksen, na langen tegenstand, zich ook door Stellingwerf als erf-potestaat te doen huldigen. Was het landschap tot dusver bestuurd door drie „stellingen" of regtbanken, die ieder jaar verwisselden en „bij werving" vervielen op de plaatsen daartoe geregtigd, nu werd het een grietenij en met zijn onafhankelijkheid was het gedaan. Maar eerst keizer Karels sterke hand bedwong voor goed alle verzet. Toen werd Stellingwerf gesplitst. Schoterland werd in 1517 een afzonderlijke grietenij, met de helft van Stellingwerf aan den grietman Lijckle Eebles geschonken, ter vergoeding van de schade hem toegebragt door de Gelderschen, die in 1514 zijn slot Friesburg te Nijeholtpade hadden verbrand. In 1524 werd deze grietenij — het tegenwoordige West-Stellingwerf — door den keizer erfelijk in zijn geslacht verklaard. Uit dezen Lijckle Eebles is het adellijk geslacht Lycklama à Nyeholt gesproten.

In hoever Wolvega gedeeld heeft in den eeuwenlangen strijd,

Digitized by Google

welke rampen het had te verduren, welke heldendaden zijn inwoners mogen verrigt hebben, is ons onbekend. De geschiedenis spreekt er niet van. Maar als het waar is, dat er reeds in 't begin der 13de eeuw een zeker edelman Hajo woonde, die zich bij de verovering van Damiate in 1219 beroemd moet hebben gemaakt, dan zullen er destijds ligt meer woningen hebben gestaan en de nabuurschap van het Oversticht, dat allengs geheel aan den bisschop onderworpen werd, zal op de lotgevallen van het dorp wel niet zonder invloed zijn gebleven. Dat zijn naam is ontleend aan de wolven, die zich in den omtrek ophielden, is niet onwaarschijnlijk. De groote bosschen waren uitnemend geschikt om tal van wilde dieren te huisvesten. Nog in de 18de eeuw waren wolven er niet zeldzaam en op het gemeentehuis was nog voor weinig jaren de huid te zien van een wild zwijn, in de nabijheid geschoten. Vrees voor ongewenschte ontmoetingen met dergelijke ongure gedierten behoeft nu natuurlijk niemand meer van een wandeling in de liefelijke omstreken van het dorp terug te houden. Sedert lang is alles in den omtrek ontgonnen. Heidevelden ziet men er niet meer en de bevolking der landstreek is talrijk genoeg geworden, om uit het steeds overvloedig houtgewas de gevaarlijke gasten te weeren.

Wolvega is een vrij lang dorp, waarvan de meeste huizen langs een breede straat zijn gebouwd. Zijn ligging aan den straatweg van Leeuwarden naar Zwolle maakte 't gemakkelijk bereikbaar in den tijd, toen de kunstwegen nog zeldzaam en vrij wat welvarende Friesche plaatsen in najaar, winter en lente soms nagenoeg ontoegankelijk waren. Ondanks dit voorregt was 't er stil. Doortogt was er weinig; van de levendigheid, door een' straatweg veroorzaakt, bespeurden zijn inwoners niet veel en door de meesten ongezien, reed er de diligence van Van Gend en Loos voorbij. Want alleen het uiterste einde der dorpstraat raakte den straatweg. Wederkeerig zagen de passagiers in den zwaren, geelen wagen dan ook van Wolvega niets anders dan de herberg, waar zij een oogenblik pleisterden, het witte gemeentehuis op den anderen hoek der straat, en wat zij bij 't voorbij-

Digitized by Google

rijden in een' oogwenk van die straat zelve konden onderscheiden. De spoorwegreiziger ziet nog minder. Het geboomte eener buitenplaats met een „zitje", de torenspits boven de boomen, de nieuwe R. C. kerk en eenige huizen aan de andere zijde van den weg, een' straatweg, die de spoorbaan kruist, in 't voorbijsnellen nog een paar woningen, voorts wat bosch in de verte — dat is alles. Maar 't is genoeg, om hem te doen zien, dat het landschap fraai genoeg zou zijn, om hem voor een oponthoud van een paar uur ruimschoots te beloonen, als hij aan het station had kunnen uitstappen. Wie het doet, vindt zich niet teleurgesteld, en wie Wolvega van vroeger kende bemerkt, dat de plaats sedert den aanleg van de spoorbaan is vooruitgegaan. Vooral wie er een' nacht vertoeft vindt de logementen belangrijk vermeerderd en verbeterd. 't Kostte in der tijd wel eens moeite, een onderkomen te vinden in de zeer primitieve herbergen, als men 's avonds laat er aankwam! Aan meer dan één deur kon de voetreiziger vruchteloos aankloppen. Dan luidde 't, als in Gijsbrecht van Amstel:

»Men opent hier geen deur zoo spade."

En ontfermde zich eindelijk een kastelein over den vermoeiden reiziger, dan werd hem een bedstede geopend in het gewone slaapvertrek der familie, waar „heit en mem en de bentsjes" in de andere kooijen de zoete rust genoten. Nu zijn er een paar ruime, nette logementen, die, wat het uitwendige betreft, vergeleken met wat er vroeger was, wel haast „hotels" mogen heeten. Over 't inwendige kunnen wij niet oordeelen, daar wij geen aanleiding hebben, er de proef van te nemen.

De aanleg tegenover het station behoort aan Helomastate. De met iepen beplante rijweg naar 't station, die op den grooten weg van Wolvega naar Oldeberkoop uitkomt, loopt langs het plantsoen dier uitgestrekte buitenplaats, en als wij op den straatweg zelven zijn gekomen, hebben wij de vijvers, de gras- en bloemperken, de opgaande boomen en de digte heesterpartijen nog eenigen tijd nevens ons. Het groote, vrij moderne huis wordt

Digitized by Google

tegenwoordig niet meer door den eigenaar bewoond, maar 't is aan een' der notarissen verhuurd. Niettemin wordt de plaats uitstekend door hem in orde gehouden en niet weinig draagt zij tot de fraaiheid van Wolvega's omtrek bij. Ook de iepen en eiken langs den straatweg doen daartoe het hunne en vriendelijk vertoonen zich de eerste huizen van het dorp onder het lommer der hooge, kloeke stammen. Alles ziet er vriendelijk en frisch uit, gelijk dan ook de meeste woningen eerst in de laatste jaren zijn gebouwd en Helomastate, hoewel van niet zóó jonge dagteekening, toch geenszins tot de oude Friesche „staten" behoort. Alleen een herberg, die het jaartal 1759 in den gevel draagt, herinnert aan een' wat ouderen bouwtrant, en schilderachtig vertoont zich het uitstek boven de deur, door zware vierkante pijlers gedragen, als een thans verdwijnende type der ouderwetsche Friesche dorpsherberg. De smidse op den voorgrond en de donkere bladerkroonen, waartegen de witte gevel met zijn uithangborg vrolijk afsteekt, vormen met het zware hout en het spitse torentje in de verte een bekoorlijk geheel.

Spoedig hebben wij het punt bereikt, waar de groote straatweg op Zwolle de dorpsstraat snijdt en het witte gemeentehuis van West-Stellingwerf ligt, in gezelschap van een paar nieuwe logementen en heerenhuizen, die mede van Wolvega's vooruitgang getuigen, terwijl de krachtige iepen die er prijken, het toonen, dat de bodem als van ouds nog in staat is, forsche en gezonde boomen voort te brengen. Vóór ons strekt nu de oude, lange straat zich uit, maar ook hier vinden wij de bewijzen van welvaart en bloei. Voor 't meerendeel zijn de woningen goed onderhouden en niet gering is het aantal deftige heerenhuizen, die zelfs in een plaats van hooger aanzien niet misplaatst zouden zijn. De kroon spant Lindenoord, tegenover de pastorie der Hervormden, het oude huis der van Harens, tegenwoordig het eigendom van Mevr. de Wed. Manger Cats. Maar ook het fraaije gebouw, door den tegenwoordigen burgemeester bewoond, behoort met zijn' smaakvollen aanleg tot de sieraden van het dorp. Bijna aan het einde der straat ligt de nieuwe, nette Doops-

Digitized by Google

gezinde kerk, en wandelen wij nog een eindweegs door, dan komen wij uit op een' vriendelijken landweg, met linden en eiken beplant, tusschen weiden en boschjes, vol opwekkende kijkjes op rustige landschappen, vruchtbare velden en zandige, houtrijke gronden. 't Is een frissche, zonnige zomermorgen. Geestige kantlichtjes spelen op de stammen. Gouden stralen vallen door 't gebladerte op den lommerrijken weg. De weiden blinken in den zonnegloed en de weldoorvoede runderen loeijen van genot. Witte wolken drijven langzaam langs den azuren hemel. Alles voorspelt een' heerlijken dag. Wij wisten het toen nog niet, hoe dreigend de middag zou worden, wat stroomen van regen ons de avond zou brengen! De meest beproefde weêrkennis werd in de Augustusmaand van 1881 beschaamd.

Niet al te ver mogen wij voortwandelen, als de tijd ons niet zal ontbreken, om met het bezienswaardige in Wolvega kennis te maken. Verderop, bij het dorpje Oldetrijne, wordt de landstreek kaal en boomloos, en al is het dorp zelf ook oud, zooals zijn naam aanduidt, er is niets bijzonders te vinden, evenmin als in het veel naderbij gelegen gehucht Sonnega, al is daar het gebied der houtstreek nog niet ten einde. Wij moeten terug naar den Zwolschen straatweg, waar wij op korten afstand van het dorp den ingang der begraafplaats vinden in een smaakvol aangelegd en zorgvuldig onderhouden boschje. Het kerkhof zelf is door een hooge beukenhaag omringd en daarnevens is een Engelsch plantsoen met een' grooten vijver, waaromheen, tusschen heesters en opgaande boomen, breede slingerpaden loopen. Enkele banken onder sparren of hooge populieren, waarvan eene op een kleine, van den uitgegraven grond opgeworpen hoogte geplaatst is, geven gelegenheid tot rusten en om de slingerende waterpartij ten deele of in haar geheel te overzien. Het houtgewas is er nog jong, maar het groeit goed, en naarmate het weliger wast zal dit bekoorlijke plekje bij de goede verzorging, die er blijkbaar aan ten deel valt, jaar op jaar voor de ingezetenen van Wolvega een aangenamer wandelplaats opleveren.

Van 't station komende wierpen wij reeds een' blik op den

Digitized by Google

straatweg aan de overzijde der spoorbaan, waar de R. C. kerk verrijst. Onzen naderen ontdekkingstogt strekken wij ook derwaarts uit. Zij is, evenals de meeste gebouwen in dit gedeelte van Wolvega, nieuw en sierlijk en prijkt met een goed bewerkt beeld in den gevel boven de groote hoofddeur. Ook het inwendige maakt een' gunstigen indruk, maar de wapens op het hek van het plein voor de kerk zou men eer bij den ingang van een adellijk goed verwachten. Beter zouden zij passen aan de oprijlaan van Lycklamastins, het grijze landhuis in 't geboomte, dat eenige schreden verder aan den straatweg ligt. Een „stins" hebben wij daar echter niet te zoeken. Zoo er ooit een dier hechte, eenvoudige torens heeft gestaan, is die sinds lang verdwenen. De geschiedenis schijnt er trouwens niets van te weten. Wèl verhaalt zij, dat Rienk van Lycklama, sedert 1626 grietman van West-Stellingwerf, hier een aanzienlijk gebouw had gesticht, uit het water opgetrokken en van schoone plantsoenen naar den smaak van dien tijd omringd. Een huis „uit het water opgetrokken", schijnt destijds de liefhebberij der Friesche edelen te zijn geweest. Wat vroeger een vereischte ter verdediging was, werd in rustiger dagen het kenmerk van eens edelmans huizinge. Van Hette van Aebinga althans wordt vermeld, dat hij aan zijn state Offingaburg bij Hallum een nieuwe zaal wilde doen bouwen, omdat de zaal, die er reeds was, „niet uit het water was opgebouwd." 't Had hem bijna, tengevolge van de onhandigheid der werklieden bij het graven van de fondamenten, zijn gansche huis gekost, en nadat er schatten aan verspild waren, was zijn zoon genoodzaakt, alles weg te breken en „uit het zand te bouwen."

Lycklamastins schijnt ook niet door hechtheid te hebben uitgemunt. Reeds een eeuw na de stichting moest het huis om bouwvalligheid worden afgebroken en jaren lang was de plek, waar het gestaan had, ledig, totdat in 't begin dezer eeuw het tegenwoordige heerenhuis werd gebouwd door Mr. Meinardus Siderius, in zijn' tijd een man van hoog aanzien en grooten invloed, om vele gaven van verstand en hart in eere bij wie hem kenden. Bij de kerk der Hervormden zien wij zijn houten grafteeken.

Digitized by Google

Ons rest nog een bezoek aan de kerk en aan de plaats van Mevr. Cats. Wij moeten daartoe naar het midden van het dorp terug, maar een buitenweg geeft ons gelegenheid tot afwisseling, en inmiddels zal het laat genoeg in den morgen zijn geworden, om zonder al te groote onbescheidenheid den toegang tot den ouden lusthof der van Harens te mogen verzoeken. Langs den stationsweg, voorbij het uitgestrekte plantsoen van Helomastate, komen wij op den Zwolschen straatweg, dien wij echter aanstonds voor een' vriendelijken zandweg tusschen eikenboschjes en akkers verlaten. Ook van hier gezien maakt het dorp een' aangenamen indruk, gelijk het daar met zijn ranke torenspits en zijn vrolijke huizen tusschen 't geboomte ligt, terwijl de frisch groene weiden vol bonte runderen den voorgrond vormen en de olie- en houtzaagmolens vóór ons en de boomkweekerij aan onze regterhand ons tevens nog eenige bronnen van welvaart voor de ingezetenen leeren kennen. Bij de vaart verlaten wij den weg en kiezen een voetpad door de weiden, dat ons, langs de havenkom met haar gemetselde wallen en voorbij het kerkje der Chr. geref. gemeente, in een der welbebouwde zijstraten van het dorp en door een met eiken beplante laan in de onmiddellijke nabijheid der hooggelegen kerk brengt. In haar nabijheid ligt de pastorie, het nieuwe postkantoor en de groote, lommerrijke tuin achter het witte huis van den oud-burgemeester J. Sickenga.

Terwijl iemand wordt opgezocht, om ons de zware, ouderwetsche deur der kerk te ontsluiten, kunnen wij de fraaije dorpsbuurt met haar nette huizen en kloeke boomen op ons gemak overzien en rondwandelend over het oude, thans niet meer gebruikte kerkhof, het uitwendige der kerk in oogenschouw nemen. De sterke, vierkante toren is van groote Friesche moppen opgemetseld. Van dezelfde steensoort is het muurwerk der kerk gebouwd, voorzoover latere herstellingen niet met kleinen geelen steen zijn uitgevoerd. In 1646 moet het gebouw, zoo niet geheel dan toch grootendeels vernieuwd zijn geworden, blijkens het niet zeer duidelijke versje op een' blaauwen steen boven de zuiderdeur:

Digitized by Google

Anno 1646.
Als TITAN JULLIUM den Vierden Dach ontweide
Ontfonckte deze kerck Door ijver In Gods geest,
Ons (Grietman) DIRCK VAN BAERDT d eerste steen hier leide,
Tot Nadenck Van sijn hand. Maar Christi Eere Meest.

Die oude grietmannen hebben inderdaad voor de onder hun bestuur staande dorpen veel gedaan, al zorgden zij doorgaans wel voor de „nadenck" van hun' naam, bij de werken door hen „uit ijver in Gods geest" en tot „Christi eere meest" tot stand gebragt. Maar de mannen van 1795 kwamen met beitel en hamer en hakten hun titels met groote zorgvuldigheid en stalen volharding uit de door hen geplaatste opschriften en van hun grafzerken weg. Zoo verdween ook van dezen steen het woord grietman, gelijk wij straks in de kerk het opschrift van het orgel geschonden zullen vinden. Daar schijnt echter de titel Jonkhr. aan de aandacht ontsnapt. Misschien hebben de onnoozele letters hr. de waakzaamheid der gelijkheidsvrienden bedrogen. Elders zagen wij menigmaal alles, wat „heer" was, uitgebeiteld. Men zegt, dat ook de edelen zelven, om verdere schending van hunne huizen en familiegraven te voorkomen, bij het opkomen van den storm vaak voor het wegnemen van zulke ergerlijke woorden hebben gezorgd.

Inmiddels heeft de schoenmaker-klokkeluider zijn driestal verlaten, om de honneurs der kerk waar te nemen. Hij is er te huis. Driemaal daags komt hij de klok luijen en dat zijn zittend leven zijn ledematen nog niet heeft verstramd, bewijst de vlugheid, waarmede hij door een klein deurtje verdwijnt en over de galerijen en banken in de kerk klautert, om van binnen de zware deur te openen, wier slot de gewone gehoorzaamheid aan den sleutel ditmaal weigert. Het inwendige van de ruime kerk ziet er net en goed onderhouden uit. Van al de wapenschilden, vroeger aan de muren opgehangen, zijn de meesten verdwenen. Van de Heloma's, uit wier geslacht een lid hier van 1820 tot 1859 het grietmansambt bekleedde, hangt er nog een. Twee zijn er van de van Harens: van Willem en Duco, met de jaar-

Digitized by Google

tallen 1728 en 1742. De laatste schonk ook het met snijwerk versierde orgel in 1733, en tijdens zijn bestuur werd een nieuwe klok in den toren geplaatst. Planken en banken verbergen de zerken boven den ingang van hunnen grafkelder en welke andere steenen meer nog welligt als proeven der Friesche steenhouwerskunst zouden kunnen gelden. Het fraaije snijwerk aan de donkere eikenhouten heerengestoelten is daarentegen goed te zien. Ieder bezoek aan dergelijke dorpskerken overtuigt ons op nieuw, dat de aanzienlijken in de vorige eeuwen voor zulke smaakvolle versieringen goed geld over hadden en dat het dientengevolge ook niet ontbrak aan kunstenaars in dit vak, die goed werk wisten te leveren.

In de leuning van den trap naar de preekstoel wijst ons de spraakzame en beschaafde tempelwachter een diepe insnijding. Dat heeft volgens de overlevering een baldadig Munstersch soldaat met zijn' sabel gedaan, toen de troepen van Berend van Galen in de Augustusmaand van 1673 na hun' mislukten inval in Friesland op Steenwijk terugtrokken. De wakkere Hans Willem van Aylva, die in Wolvega gelegerd geweest was om de grenzen te dekken, had een sterker stelling bij Heerenveen ingenomen. Zoo werd Wolvega weerloos, maar den vijand was het verder doordringen door een reeks van gevechten belet.

Ons laatste bezoek geldt Lindenoord. Het breede hoofdgebouw ligt een weinig achterwaarts met zijne dubbele stoep, zijn nevengebouw en zijn' vleugel, die aan de dorpsstraat reikt. Aan de andere zijde is de stal, aan het huis verbonden door een' hoogen muur, waarin de poort van den tuin wordt gevonden. Een ruim voorplein, rijk met bloemen en heesters versierd en door steenen palen met kettingen van den weg gescheiden, ligt voor het onregelmatige maar deftige huis. Daarachter strekt zich een prachtige lusthof uit, waarin de wandeling ons welwillend wordt toegestaan.

Wat zware, schoongevormde olmen staan daar in twee rijen bij den achtergevel! Tweehonderd jaren zijn zij oud, naar men zegt. Voor linden zou men hen groeten, naar den vorm der sierlijk neêr-

Digitized by Google

hangende takken en der krachtige stammen. Prachtiger iepen zullen er in ons vaderland schaarsch zijn te vinden! Over groote, frissche gazons en rijke bloemperken ziet het hoofdgebouw op een bosch van statig geboomte, waarin een lange laan het uitzigt geeft op een' kerktoren in de verte. Heerlijk houtgewas prijkt in overvloed langs de breede slingerpaden. Tulpenboomen en accasia's, eschdoorns en sparren, esschen en bonte eiken en een donkere bruine beuk, tegen wier neêrhangende takken het witte beeldje zoo schitterend uitkomt — iepen, tot in den top met klimop begroeid — beuken, hoog van stam en kloek van kroon — coniferen van allerlei soort, mengen er de kleurschakeringen van hun loof. Vorstelijke oranjeboomen en krachtige stamfuchsia's staan langs de grasperken geschaard. In een kleine vijverkom spiegelt zich het groen der boomen en het blaauw des hemels, en als wij uit de beukenlaan aan 't einde der plaats terugzien naar het huis onder de eerwaardige iepen, dan weidt het oog over een' lusthof, die thans zeker wel niet minder een eereplaats inneemt, dan in den tijd toen hij de bewondering der bezoekers opwekte door zijn' regelmatigen aanleg en zijn kunstig „tooneel" van geschoren beukenhagen, waar Onno Zwier met zijn kinderen „de doos van Pandora" plagt optevoeren.

Lommeroord was de woonplaats der van Harens, sedert Ernst van Haren in 1673 het grietmanschap ontving tot loon van zijn dapperheid in den Munsterschen oorlog. „Kinderen, neemt den hoed af," zeî Onno Zwier nog in later dagen, als hij met de zijnen de Schoterschans voorbijkwam. Jhr. Ernst was de opvolger van Dirk van Baerdt, die zich ook in 1672 een wakker aanvoerder had betoond en nog twintig jaar leefde, maar van zijn ambt had afstand gedaan. Hem volgde zijn zoon Willem op — wèl te onderscheiden van „den grooten ambassadeur" en van den dichter — wiens rouwwapen wij in de kerk hebben gezien. Duco van Haren, grietman van 1711 tot 1742, was Willems zoon. Na Duco's kinderloos overlijden verkreeg zijn neef Onno Zwier de waardigheid, die sedert 1673 in zijn familie erfelijk was. Zoon van Adam Ernst, grietman van het Bildt,

Digitized by Google

Duco's ouderen broeder, kwam hij na zijns vaders vroegen dood onder de leiding van zijn' grootvader, even als zijn broeder Willem, met wien hij uitmemende gaven des geestes, een' mannelijken leeftijd vol eeramten en vorstengunst, een' ouderdom van vernedering gemeen had. Na den dood van prinses Anna had de haat van velen, aan wier hoofd de hertog van Brunswijk stond, vrij spel en de beschuldiging van een gruwelijke misdaad was de aanleiding tot zijn verwijdering uit alle staatsambten, het grietmanschap van West-Stellingwerf uitgezonderd. Daar is in deze vroeselijke familiegeschiedenis, die in elk geval over de zeden der aristocratie in die dagen een allertreurigst licht verspreidt, nog altijd veel geheimzinnigs, ondanks de talrijke geschriften daarover verschenen, en de herinnering daaraan werpt een droevig waas over het bekoorlijk oord, waar hij de laatste jaren van zijn leven doorbracht en zijn Gerrex heeft gesticht.

In dit huis heeft Ocko Zwier eenmaal het gezwoeg. De gebroeders van Haren, in zoo menig opzigt bijzonderen, waren het ook in 't verlies hunner beiden door moederlijken brand. In 1732 verbrandde het slot van Willem, destijds gedeeltelijk van het Huis te St. Anna Parochie. Daarbij gingen de voor de geschiedenis zoo kostbare papieren van den ambtenaar verloren, benevens het dagverhaal van „broeder Daan" den Waarzegger, die den Brel-berg wilden den afstammeling uit het oude geslacht, die reeds in den aanvang der 17de eeuw de vorsten van Munsterland in gemoedsrust had, den eersten, die aan de Noord-Nederlandsche grond had gevestigd. Een bergplaats van Ocko Zwier in den nacht van 2 op den 3 Dec. 1773. De brand kwam op de studeerkamer aan en verwoestte het geen den dood. Uit de bibliotheek bleeken weder nog 30 banden bewaard aan kost met 30 eigenhandige brieven van prins Willem IV en zijn gemalin gered, maar de boekerij in de beide bovenkamers werd vernield, gelijk onderscheidene kostbare schilderijen, waaronder de originele portretten van Beekervaart en Beaufort en het gezelschapsstuk van broeder Daan. Sommigen schreven den brand aan de kwaadwilligheid toe, die hem na het leven stond

liet, maar voor dat vermoeden bestaat geen genoegzame grond. Wèl was de deelneming en hulp der dorpsgenooten den grietman een groote vertroosting en „zijn boeken hadden hem geleerd, met gelatenheid zijn ongeluk te dragen."

De voltooijing van dit huis heeft hij niet beleefd. Onaangenaamheden met den aannemer vertraagden den wederopbouw, en drie jaren na den brand stierf hij in het in 1760 gekochte huis in de Wildbaan naast de pastorie, een stichting van den generaal Tiddenga, die ook in de treurige familiegeschiedenis een rol heeft gespeeld. Een zijner zonen, Willem Anne, volgde hem als grietman op. Het jaar 1795 beroofde dezen van zijn waardigheid. Hij stierf in 1835 op Vogelzangstate bij Veenklooster.

De tijd is gekomen om te beslissen, of wij onzen wandeltogt nog verder zullen uitstrekken door de boschrijke streken van Oldeholt- en Nyeholtpade en Oldeberkoop, die mede tot de bezienswaardigheden van Friesland behooren, dan of wij veiligheidshalve met den trein naar Leeuwarden zullen vertrekken. Daar komen donkere wolken opzetten en de voorzigtigheid raadt, ons niet te wagen aan de kans, om op de eenzame wegen en in de afgelegen dorpen door de dreigende regenbuijen te worden overvallen. Wat de morgen beloofde, wordt door den middag niet gehouden, maar die vriendelijke morgen in het fraaije dorp en zijn' liefelijken omtrek doorgebragt, heeft ons genoeg te genieten gegeven, om dankbaar en voldaan van Wolvega te scheiden.

In Friesland geweest te zijn en het Gaasterland niet gezien te hebben, dat is — volgens sommigen — in Rome geweest zijn zonder den Paus te zien. Het land der zandige hoogten aan de

Digitized by Google

zee geldt voor velen als de parel aan de kroon der provincie, niet wat de vruchtbaarheid, maar wat het natuurschoon betreft. Een vroeger bezoek aan die landstreek had uw' gids geleerd, dat deze lof wel wat al te hoog gespannen is. Herinnert het Gaasterland door den aard van zijn' bodem en door zijn ligging bij de Zuiderzee aan het Gooi, in rijkdom aan schoonheden staat het in zijn geheel daarbij achter. Maar ook met andere streken in Friesland zelf vergeleken, zou ik er den palm der eere geenszins aan durven toekennen. Het heeft echter in zijn landschap iets zeer eigenaardigs, waardoor het belangstelling opwekt ook van wie wel schooner landschappen zagen. En wat gij elders in ons vaderland niet vindt, dat is een bosch als dat van Rijs, nagenoeg aan het strand der zee. Al ware 't alleen daarom, zou Gaasterland aanspraak maken op ons bezoek.

Staat nu het plan tot een' togt derwaarts vast, dan laat de gewone vraag: „hoe komen wij er?" zich met dubbelen nadruk gelden. Want afgelegener en armer aan openbare vervoermiddelen is voor 't oogenblik nog geen der bezienswaardige streken in Friesland. Voor ons, wier hoofdkwartier Heerenveen is, is de weg, dien wij te volgen hebben, van zelf gewezen en wij hebben daarbij het voordeel, dat deze weg zelf niet onaangenaam is en ons door een fraai en niet onbelangrijk gedeelte der provincie leidt. Tot het aanzienlijk vlek Joure kunnen wij van een' vrij goeden wagen gebruik maken. Voorts moeten wij ons zelven helpen.

Wij plaatsen ons op den bok van het voertuig, van waar wij het landschap kunnen overzien. Dat landschap is vlak. De weg leidt ons door de grietenij Haskerland, rijk aan veenachtig weiland. Terwijl wij naar 't station te Heerenveen rijden, verlaten wij de grietenij Schoterland voor die van Aengwirden, waarvan het gemeentehuis aan den straatweg ligt, en de lange rij huizen aan de overzijde der vaart behooren tot Nyehaske in Haskerland. Heerenveen heeft dus het voorregt, onder drie verschillende gemeenten te behooren. Voor de meeste inwoners, die twee gemeentehuizen in hun onmiddellijke nabijheid hebben, levert dat weinig bezwaar. Alleen op 't stuk van belastingen is

Digitized by Google

er ongelijkheid. Maar die van Nyehaske moeten te Joure zijn, om een huwelijk te sluiten, geboorte of sterfgeval aan te geven, of hun' burgerpligt door loten of stemmen te vervullen. En dat Joure een goed eind van daar ligt, ondervinden wij. Het dorp Nyehaske is zijn' opkomst aan de verveening verschuldigd, evenals Heerenveen, waaraan het onmiddellijk verbonden is.

De lange, regte weg langs de spoorbaan is de groote straatweg naar Leeuwarden. Wij volgen dien, totdat hij gesneden wordt door een grintweg, die ook de spoorbaan kruist. Daar slaan wij links af en wij laten de huizenreeks van Heerenveen achter ons, om het digtbebouwde en volkrijke vlek te verwisselen voor de vlakte met haar weiden en slooten, biezen en boschjes, boerderijen en molens, wilgen en elzen, en tallooze draaibruggetjes over de vaart. 't Is een eenvoudig en volstrekt niet indrukwekkend, maar vrolijk en schilderachtig landschap. De morgen is koel en de overjas is geen weelde; zelfs heeft de koetsier zich niet geschaamd, zijn' dikken wintermantel om te hangen, al is het midden in den zomer. Maar de zon schijnt en haar stralen vergulden boomstammen en rietstengels. De witte huisjes met hun rieten daken doet zij blinken en het water der vaart nevens den weg schittert als een spiegel. Zij tint het bleeke wilgenloover en doet de bonte runderen krachtig uitkomen tegen het groen der uitgestrekte grasvelden. Uit den wazigen morgennevel, die den horizon als in een' fijnen grijzen sluijer hult, treden hier en daar rooskleurige, helder verlichte muren en torens te voorschijn. Van verre liggen de donkere bosschen van Joure en reeds op grooten afstand onderscheiden wij een lange laan, die uit de vlakte oprijst. Nog verder schemert aan onze regterhand het houtgewas bij Haskerdijken, waar eertijds een vermaard klooster van Reguliere kannuniken, St. Maria's Rozendal, stond en een sterke stins, in 1422 verwoest, waaromheen allengs de weinige huizen zich schaarden. En ter linkerzij tintelt hier en daar tusschen 't geboomte de heldere oppervlakte van een' grooten waterplas, die het nederige kerkje van Oldehaske schijnt in te sluiten. Een aantal diepe vierkante putten in het veld en eenige turfhoopen, hier

Digitized by Google

en daar opgestapeld, bewijzen, dat het veen nog niet is uitgeput. Overigens is er niets bijzonders te zien, tenzij dan het Jodenkerkhof in zijn haag en een gewezen buitenplaats, thans een boerderij, die volgens den voerman in der tijd met enkel dubbeltjes werd betaald.

Ook het dorpje Oldehaske heeft niets opmerkelijks. 't Bestaat uit eenige huizen langs den weg, met een eenzaam kerkje in het veld, merkwaardig om de digte berceau, die naar den ingang leidt. Vroeger was 't een aanzienlijke plaats, maar voor en na werden de boerenhuizen afgebroken.

De groote plas, aan wier overzijde de toren van St. Johannisga oprijst, nadert hier digt aan den weg. 't Is een woeste streek, met gebroken land vol biezen en sierlijk gepluimde rietbosschen, lage weiden, hier en daar met roode daken en zwarte turfhoopen; maar allengs wordt de bodem wat hooger en de bouwakkers worden talrijker. Nog altijd vormen voor ons de laan en de bosschen van Joure den achtergrond der haast onafzienbare vlakte.

Te Haskerhorne pleisteren wij een oogenblik ter wille van de paarden, die inderdaad hun werk uitstekend verrigten, en de stevige kasteleinsdochter brengt den voerman zijn kop koffij, gelijk de gewoonte is gedurende de vele jaren, waarin hij dag aan dag dezen weg langs rijdt. Den langsten tijd heeft zijn geele wagen te Haskerhorne stilgestaan, want ook hier zal eerlang de stoomtram loopen, om de beide welvarende vlekken Heerenveen en Joure aan elkaar te verbinden.

Het kerkje ligt vriendelijk in het groen, met roode lijsterbessen geschakeerd. Overigens hebben wij ook hier geen merkwaardigheden op te merken. Alle welvaart en weelde heeft zich vereenigd in de bloeijende hoofdplaats der gemeente, en ook dit dorpje is spoedig weêr door den grooten wagen achter ons aan ons oog ontrokken. Straks maken wij een bogt en wij rijden de laan van fraaije, hoogstammige iepen in, die wij zoo lang vóór hadden gezien. De teekenen van grooter welvaart vertoonen zich. Het land in den grooten, in 1716 bedijkten polder ziet er

Digitized by Google

beter uit, dan de lage ruwe maden, en de verspreide boerenwoningen zijn goed onderhouden. Toch is Westermeer op verre na niet meer wat het geweest is. Eens was 't een aanzienlijk dorp, waarvan Joure slechts een onbeteekenende uitbuurt was, naar men wil te midden van een haverveld gelegen. Maar de dochter wies de moeder verre boven het hoofd. In 1480 ontving de tot een dorpje aangegroeide buurt van den abt van het Haskerconvent het regt van jaar- en weekmarkt, en allengs trok zij de beste krachten tot zich. Westermeer is niets meer dan een gehucht. De beide staten Rinsma en Lycklama, eertijds bij het dorp gelegen, zijn gesloopt en van hun plantsoenen is niets meer over. Ook de kerk is afgebroken en slechts de zware toren bleef staan, als een herinnering aan wat er geweest is. Maar een weinig verder is thans een middelpunt van bedrijvig leven, als ingesloten door de staten van edelen. Aan den ingang van Joure ligt de nieuwe, sierlijk aangelegde lustplaats Unemastate van een' der jonkers Vegelin van Claerbergen, en als wij die voorbij zijn heeft de wagen zijn dienst gedaan. In de breede, deftige straat, bij de herberg onder de linden, dalen wij van onze verhevene, niet al te ruime zitplaats neder.

Wij konden nu terstond hier een rijtuig nemen naar het Gaasterland, of wel den wandelstaf opvatten; maar nu wij in Joure zijn, moeten wij er eerst wat rondzien. 't Is ook pas negen uur in den morgen en de dag is lang genoeg.

Wij beginnen met een' blik op 't uitwendige, dat onmiskenbaar de blijken draagt van leven en bloei. De breede hoofdstraat prijkt met tal van nette, deftige huizen en van welvoorziene winkels, met sierlijke pui en groote spiegelruiten. De kerken der R. Catholieken, Doopsgezinden en Hervormden, het gemeentehuis, de groote nieuwe scholen, die wij achtereenvolgens voorbijkwamen, zijn flink gebouwd en goed onderhouden. Enkele fabriekschoorsteenen verkondigen duidelijk en ondubbelzinnig, dat

Digitized by Google

in Joure ook de nijverheid niet vreemd is. Daar zijn twee olieslagerijen en een fabriek van naaigaren, die met stoom werken. Maar er is nog vrij wat meer, dan waarvan die rookende getuigen vertellen. Welligt bevreemdt ons het betrekkelijk groot aantal mannen en jongens, die wij tegenkomen, dragende meubelstukken van allerlei aard, en de niet onbelangrijke menigte van winkels, waar zoogenaamde Friesche klokken te koop hangen. Kastemakerijen, klokkemakerijen en daarmede in verband staande geelgieterijen, zijn nog altijd mild vloeijende bronnen van bestaan. Aan het einde van het vlek ligt de zeer uitgestrekte boomkweekerij van Wijbren Krijns & Co., waar in den winter ieder werk en brood kan vinden, en die ook in den zomer tal van handen bezig houdt. Verlaten wij de hoofdstraat, dan vinden wij er havens, vol van schepen en een scheepstimmerwerf, waar Eeltje van der Zee, behalve stevige vrachtschepen, ook bij de liefhebbers van zeilen gunstig bekende pleiziervaartuigen bouwt. De boterhandel is er van beteekenis en drie stoombooten onderhouden geregeld de gemeenschap met Sneek. Wij leeren Joure kennen als een volkrijk en welvarend vlek, en behalve de fraaije, lange hoofdstraat vinden wij er belangrijke buurten langs de vaarten, vol schilderachtige kijkjes op huizen en boomen en schepen. Vooral van de groote klapbrug bij de oude herberg, met het in steen gemetseld opschrift:

Int Tolhuys Goet logis,

vertoont het zich gunstig. Daar weerkaatst het breede water de kloeke woningen in het groen, de gemetselde wallen, de talrijke vaartuigen, en aan den anderen kant rijst het hoog en digt geboomte van Heremastate, met het breede roodsteenen heerenhuis, aan het einde der lange hoofdstraat.

Groote zeeschepen, zooals een eeuw geleden, toen de „Hamburgervaarders" hier in „de kolk" overwinterden, ziet men er thans niet meer. Destijds kwamen nog, gelijk van ouds, de schippers der Hamburger vloot jaarlijks in de maand Januarij hier in het Tolhuis zamen, ter regeling van de vergoeding,

Digitized by Google

volgens onderling „kompakt" uittekeeren aan hen, die hun schepen verloren hadden. Ten jare 1788 waren nog negentien dergelijke vaartuigen in deze onderlinge assurantiemaatschappij opgenomen.

Na onze rondwandeling ter kennismaking met het uitwendige, beginnen wij met de nadere beschouwing van eenige bijzonderheden; 't geleide van den Doopsgezinden predikant F. Born verschaft ons daartoe hier en daar de gewenschte gelegenheid. Van eenig belang is de fraaije, in 1644 gebouwde Hervormde kerk, met den sierlijken, reeds in 1628 gestichten toren. Grietman Hobbe van Baerdt, de vader van den West-Stellingwerfschen grietman, dien wij te Wolvega leerden kennen, heeft zoowel van den toren als van de kerk den eersten steen gelegd, blijkens de opschriften in poëzij en proza, die hier en daar zijn geplaatst. De gemeente, in 1593 nog maar zeven ledematen tellend, was een halve eeuw later reeds zóózeer toegenomen, dat zij dit ruime bedehuis noodig had. Er werd daarbij op voortdurenden aanwas gerekend. Naast het schip der kerk werd voorloopig nog maar ééne zijbeuk aangebragt, maar de aanleg werd zóó gemaakt, dat een tweede gemakkelijk kon worden gebouwd en de ruimte daarvoor is naast de kerk ook altijd opengehouden, al deed zich tot nog toe de behoefte aan vergrooting niet genoegzaam gevoelen, om tot zulk een werk over te gaan. Dezelfde Hobbe van Baerdt versierde het gebouw met een goed gesneden eikenhouten heerenbank, die evenals alles in de kerk uitstekend onderhouden is. Het orgel is een geschenk van den heer Vegelin van Claerbergen.

Waarschijnlijk uit vrees, dat de ingezetenen den naam hunner woonplaats soms vergeten mogten, staat op een der balken met groote letters: de flekke Joure en boven een zijdeur aan de buitenzijde nog eens: de flecke Jouwer, — tevens ten bewijze, dat de eenparigheid van spelling ook in 't jaar 1644 te wenschen overliet.

Achter de kerk ligt de ruime botermarkt, waarheen de schepen door een kanaal met hun vracht kunnen doorvaren, en een in 1880 gesticht arm- en weeshuis spreekt er van de zorg voor hulpbehoevenden.

Digitized by Google

Onze gids leidt ons naar een nette woning, waaraan een draaijerswerkplaats is verbonden. Die inrigting heeft op zich zelve niets bijzonders, maar uitstekend fraai van bewerking en smaakvol van teekening zijn de sieraden, uit ivoor gesneden, die de bewoner, de heer Beek, van Hoorn geboortig, er vervaardigt en vertoont. Met groote belangstelling zien wij er de voortbrengselen zijner kunst, ten volle waardig dat zij meer worden gekend, opdat ook daardoor het voortreffelijk werk meer den bekwamen meester loone.

De Jouster klokken waren van ouds vermaard; heinde en ver werden zij verzonden. Nog worden zij veel gevraagd, maar de concurrentie met buitenlandsch fabrikaat heeft haar' invloed toch reeds zeer merkbaar doen gevoelen.

De heer S. G. Gath vergunt ons, zijn werkplaats te bezigtigen. 't Voornaamste werk is natuurlijk het snijden van de tanden in de verschillende raderen. De zuiverheid en regelmatigheid daarvan beslist over den geregelden gang van het tamenlijk zamengestelde uurwerk. Vroeger moest alles met de hand worden gedaan, en al had de werkman door lange gewoonte daarin ook groote vaardigheid en juistheid verkregen, zóó goed als door een machine kon het toch niet worden verrigt, terwijl 't een uitermate tijdroovende arbeid was. Thans zien wij er vernuftig uitgedachte werktuigen aan den gang, waardoor in weinig minuten tanden van allerlei grootte op den vereischten afstand in de koperen schijven en raderen worden gesneden. Ook de kettingen voor de gewigten worden hier bewerkt, terwijl zoowel de geelgieters als de schrijnwerkers er aan te pas komen, — de eersten, om de voornaamste grondstof, het koper, in de noodige vormen te leveren, de laatsten, om de klok, als zij gereed is, van haar bekleedsel te voorzien. Eindelijk komt de schilder en versiert de voorzijde der kast met boomen en huizen, boeren en koeijen, volgens een onveranderlijk, voorvaderlijk model.

Uit de eenvoudige, maar belangwekkende werkplaats gaan wij naar Heremastate, het prachtig verblijf van Jhr. Mr. P. B. J. Vegelin van Claerbergen. Het breede deftige heerenhuis met zijn koepeltorentje zagen wij reeds, gelijk het met zijn lange

Digitized by Google

laan, zijn sierlijk ijzeren hek, zijn trotsch geboomte als den achtergrond der hoofdstraat vormt. Thans maken wij ook kennis met de schoone lustplaats achter het huis. Een gedeelte er van wordt ingenomen door een' grooten vijver, door lindensingels aan twee zijden afgesloten en geheel omringd van ijzeren hekwerk, waarbinnen zich allerlei gevogelte beweegt. Een ander deel is tot een' ruimen hertenkamp ingerigt. Slingerpaden en lanen, met hoog opgaand hout beplant, loopen in allerlei rigtingen, en een bevallige waterpartij, in verband met frissche gazons en trotsche boomgroepen, draagt in ruime mate tot de bekoorlijkheid van den aanleg bij. Hier en daar zijn uitzigten op het huis gespaard en vooral van den hertenkamp is 't een fraai gezigt op den witten achtergevel aan de overzijde van den helderen vijver, met het bloemeneilandje, door het zware geboomte omlijst. Door de lange lindenlaan nevens het huis zien wij diep in de straat, wier huizenreeks wij bijna tot het einde toe kunnen volgen.

De roem van Heremastate is „de berg" met zijn belvedère. 't Is inderdaad een aanzienlijke hoogte, boven de hoogste toppen uitstekend, en aan den voet van den koepel weidt het oog over het digte groen, afgewisseld door grasperken en waterpartijen, over het gansche vlek met zijn huizen, vaarten en torens, over den boschrijken omtrek en de verre wei- en bouwlanden, waarboven hier en daar dorpstorens zich vertoonen en waartusschen groote plassen blinken in het zonlicht. Nog ruimer is het uitzigt van den top der belvedère, en wel beloont het de geringe moeite van den klim. Een bijna onuitstaanbare hitte tusschen de houten wanden en onder het zinken dak maakt er overigens een eenigszins langdurig verblijf niet raadzaam. Vermoedelijk beklimt de eigenaar niet vaak deze hoogte. Anders zou hij wel niet dulden, dat er reeds sedert 1878 staat aangeplakt:

hier maag geen naamen geschreeven worden.

Na een belangstellend bezoek aan de veertig hectaren groote boomkweekerij en een aangename wandeling langs de buitenzijde

Digitized by Google

van het vlek is de tijd gekomen, om van onzen vriendelijken leidsman afscheid te nemen en Joure te verlaten.

Om tijd te winnen nemen wij een wagentje naar 't op drie uur afstands gelegen Sloten. Wij hebben dan tevens gelegenheid, eenigen tijd te besteden aan een uitstapje naar het dorp Langweer, waar wij de ouderwetsche Osingastate willen bezigtigen.

Zoodra wij het vlek uit zijn, slaan wij den grintweg langs Unemastate in. Weldra zijn wij in de grietenij Doniawerstal, een uitgestrekte gemeente met groote meeren en waterplassen, terwijl de bodem deels uit laag veen, deels uit zandgrond bestaat. De zandstreek is nagenoeg geheel ontgonnen en daaraan hebben wij over 't geheel een' aangenamen weg te danken. Wij vinden er afwisseling van wei- en bouwland, bosch en water. Meestal rijden wij in schaduw van eiken of langs elzen, wilgen en hakhout. Huizen zijn er niet talrijk, maar enkele flinke boerderijen merken wij toch op en daaronder zijn er, wier ijskelders het toonen, dat de boterbereiding er naar de Deensche methode geschiedt. Bij een gehucht aan een lange vaart, met brug en herberg en school, is 't, of wij voor eenigen tijd van de bewoonde wereld afscheid nemen, zoo eenzaam is het landschap. Alleen het torentje van Langweer in de verte, dat zich vertoont wanneer het houtgewas voor vlakke weiden plaats maakt, herinnert ons, dat in deze streek nog menschen huizen. Bij de veel bezochte herberg het Huis ter Heide wordt het weêr iets levendiger. In de nabijheid daarvan ligt ook de rijke bloemhof Boschoord, van den baron Rengers. Overal in den omtrek vinden wij, meestal aan de familie van Eysinga behoorende groote bosschen, deels van hakhout, deels van dennen en eiken, doorsneden van vaarten ter afvoer van het hout. De gasten op het Huis ter

Digitized by Google

Heide kunnen er uren lang in ronddwalen en er liefelijke, lommerrijke plekjes onder krachtig opschietende stammen vinden.

Regt tegenover de herberg ligt de donkere eikenlaan, die op den toren van Langweer aanloopt. Ook hier is het meestal bosch, van ruwe zandwegen doorkruist. Hooge dennen wassen langs den weg; in de smalle vaart ligt een eenzame schuit, uit wier houten schoorsteen de blaauwe rook vriendelijk tegen de akkermaalsbosschen opstijgt. Houtstapels, takkebossen, rijshoopen wachten op den schipper, die hen wegvoeren zal. Jonge eiken groeijen op voor den bijl. Enkele riet- en weilanden wisselen het houtgewas af. Ook hier is het stil. Een boschwachterswoning met roode luiken en klimplanten tegen den gevel is het eenige huis, dat wij geruimen tijd ontwaren. Straks volgt nog een boerenhoeve en eerst bij het dorp worden de hofsteden talrijker.

Langweer is tamelijk afgelegen. De kunstweg eindigt hier. Regts en links breiden onafzienbare weiden zich uit, waarover alleen een voetpad loopt, en achter het dorp ligt een groot meer, de Langweerder wielen, dat weêr met andere meeren en poelen gemeenschap heeft. Maar het dorp zelf is geenszins van eigenaardige schoonheid misdeeld. Een laan van hooge iepen, waaraan kerk en pastorie benevens eenige huizen liggen, leidt naar het deftige heerenhuis, en de lange dubbele buurt, die zich zijwaarts afbuigt, heeft in het midden een zeer opmerkelijk berceau van linden, wier ineengegroeide takken een schaduwrijk gewelf vormen. Wij kunnen ons hier, op dit van de wereld afgezonderd plekje, met weinig moeite verplaatsen in den tijd, toen zulk een eenzaamheid regel was voor de Friesche dorpen en de magtige grietman er woonde in het midden zijns volks.

Op Osinga woont sinds lang geen grietman meer. 't Is tegenwoordig aan den notaris verhuurd. Jaren lang was het onbewoond. Een vijftig jaar geleden misschien, bragt een edelman, die er woonde, zich in een der bovenvertrekken om het leven. Sedert bleef alles onaangeroerd; geen meubelstuk werd verzet, geen kleedingstuk zelfs weggenomen van de plaats, waar het lag. De stilte des doods bleef er heerschen en lang duurde 't, eer een

Digitized by Google

jong geslacht was opgegroeid, dat met de familieoverlevering brak. Toen werd het huisraad verkocht, de kostbare wijnkelder geledigd, het ruime slot verlaten, totdat het eindelijk een huurder vond. Maar ouderwetsch is alles, wat er te zien is. De geest van de vorige eeuwen heeft het nog niet verlaten. Er zijn prachtiger landhuizen in Friesland, maar zoo indrukwekkend ken ik er geen. 't Is een vierkant gebouw van twee verdiepingen boven de kelders, met hoog dak, zwaar hardsteenen bordes, kleine, verweerde ruiten. Aan beide zijden heeft het een wat lager zijgebouw, vroeger voor de dienstboden bestemd, thans afzonderlijk verhuurd. Een ruim voorplein ligt er voor, met een ijzeren hek afgesloten en aan de eene zijde begrensd door een oude boerderij, de voormalige stalling en oranjerie. Hoog, verwilderd hout groeit er omheen, en voor het plein staan prachtige linden in een rij geschaard. Hier is alles in harmonie, vorm en kleur, het huis en zijn omgeving. 't Is genoeg onderhouden, om geen' treurigen indruk van verwaarloozing en verlatenheid te geven, maar het heeft het oude karakter ongeschonden bewaard. 't Zou ons volstrekt niet verwonderen, als een karos met een zesspan het voorplein opreed en heeren met allongepruiken, dames met hoepelrokken en gepoederde kapsels op den breeden stoep verschenen. Alleen de stijfheid en onberispelijke regelmatigheid, destijds een hoofdvereischte, is door de sinds lang onbesnoeide natuur weggevaagd. Het loof der boomen en struiken wast zooals het wil, en de eertijds zorgvuldig geschoren hagen zijn tot hooge stammen opgegroeid.

Ook van binnen is het huis bezienswaardig. Op de ruime witmarmeren vestibule komen alle kamers der benedenverdieping uit, benevens de deftige breede trap naar boven. Vooral de voorkamer links en de groote, in het midden van den achtergevel uitgebouwde zaal zijn fraai versierde vertrekken. De eerste is in rococostijl, goud en rood, met grijze pilasters, beschilderd plafond, schilderstukken boven de deuren en rijk gesneden spiegellijst. De tweede heeft een' gebeeldhouwden schoorsteenmantel, die onder de verfkwast geleden heeft en een met goud en kleuren sierlijk beschilderde buffetkast. Uit de zaal leiden twee steenen trappen

Digitized by Google

Digitized by Google

P.A.Schipperus, del lith.

S Lankhout & Co. den Haag

Digitized by Google

met ijzeren leuningen naar het met klinkers bevloerde straatje langs den achtergevel en naar den tuin, die wel zijn trekkassen en zijn' doolhof van dennen heeft verloren, maar toch nog genoeg van zijn' ouden aanleg behouden heeft, om in overeenstemming te zijn met het ouderwetsche huis. De zaal heeft het uitzigt op de Wielen en op de stad Sneek in de verte. Ook in de overige benedenvertrekken is de oude betimmering met gesneden schoorsteenmantels of geschilderde schoorsteenstukken nog ten deele bewaard. De bovenkamers zijn wat laag van verdieping en hebben niets belangrijks, maar in zijn geheel maakt het edele huis zulk een' indruk, dat wij het geenszins betreuren, om zijnentwille eenigen tijd aan een bezoek te Langweer te hebben opgeofferd.

Ook de kerk verdient bezigtigd te worden. Er is een preekstoel met goed gedachte en goed gesneden symbolen op de paneelen, het werk van Benedictus Jansz., uit het jaar 1684. Ook het snijwerk onder het orgel is verdienstelijk en het eikenhouten beschot geeft aan het bedehuis een deftig voorkomen. Nu nog een wandeling door het dorp met zijn lindenberceau, een kijkje aan het meer bij de haven en op den schoonen esch, die er prijkt aan den oever, een laatste blik op het huis en wij zetten onzen togt weêr voort.

Het landhuis Douwmastate, dat een weinig terzijde van het dorp lag, is gesloopt. Het frontespies met de wapens kunnen wij straks boven de gevellijst van de herberg Spannenburg zien. Van de sterke stins der Douwma's, die hier tijdens de Friesche burgertwisten zetelden, is natuurlijk sinds lang niets meer te vinden, tenzij dan misschien de vierkante lap gronds met de grachten.

Van Boschoord, tegenover het Huis ter Heide, zagen wij straks bij het inrijden van de laan naar Langweer nog niet veel. Op den grooten weg teruggekeerd, komen wij het nieuwe huis en den rijken — misschien wel wat al te rijken — bloemenschat voorbij. Men heeft ons gezegd, dat er een belangrijke ver-

Digitized by Google

zameling oudheden wordt bewaard, maar 't zou ons welligt wat lang ophouden, als wij den toegang daartoe verkregen. Voor het Gaasterland mogen wij niet al te bekrompen den toch reeds vrij beperkten tijd afmeten. De jonge schimmel voor ons wagentje houdt overigens den roem zijner familie uitstekend op. Voor de harddraversbaan wordt hij niet opgeleid, maar lustig gaat het over den weg. Zijn meester, de zoon uit de herberg, is spraakzaam van nature. Het weder houdt zich heden goed en de landstreek is niet onbevallig. Er is vrij wat hout, al ontbreken ook de ruime vergezigten over vlakke weiden niet. Korenvelden en boekweitakkers wachten nog op droogte, om hun' oogst aan de schuren aftestaan, en op dezen helderen dag zijn de boeren druk aan het werk. De hagen en wallen om de weilanden en bouwakkers, de elzensingels in de weiden, de boerenhuizen in boschjes, geven iets eigenaardigs aan het landschap. Enkele zijwegen voeren regts en links naar ver gelegen plaatsen, wier torens wij onderscheiden. Aan onzen weg liggen ook een paar dorpen, die de levendigheid verhoogen. Eerst hebben wij St. Nicolaasga, met zijn kerkje en koepeltorentje in het hout en zijn hagen om tuinen en velden. Dan komen wij aan het kruispunt, waar de groote weg van de Lemmer op Sneek den onzen snijdt en de herberg Spannenburg ligt, benevens het posthuisje, waar de boden uit verschillende omliggende plaatsen hun pakketten brengen ter verdere verzending. Straks zien wij voor ons de torenspits van Tjerkgaast in het groen, te midden eener haast onafzienbare vlakte met tal van watermolens.

Het dorp zelf is niet onaanzienlijk. Zijn kerk, met groen geschilderd houten torentje, ligt op een hoogte, van hagen omringd en door iepen beschaduwd. Groote, fraaije boerenhuizen getuigen van de welvaart der landstreek en iets bijzonders zijn er de witte schermen bij den melkkelder. Dertig tot veertig beesten leveren den greidboer de melk, die meest naar de Deensche methode tot boter verwerkt wordt. Een der boerderijen, waar een rijk versierde chais voor de deur staat, behoort den vermaarden pikeur Hettinga, die, even als zijn vakgenooten, de

Digitized by Google

jonge paarden der boeren beproeft, om hen „als er wat in zit" in het draven te oefenen, terwijl hij voor de eigenaars der harddravers op de baan om de prijzen wedijvert.

Eindelijk naderen wij Sloten. Een groote waterplas, wat verder het Slotermeer, nog verder het dorpje Oudega in de Wouden, wat hout van een buitenplaats achter het stadje, voorts weiden, watermolens, eenige verspreide huizen, — ziedaar het landschap. Ons rijtuig rolt over een groote brug over de vaart, die van de Lemmer naar het Slotermeer loopt. Het hotst over de straatsteenen tusschen de eerste huizen, wij rijden een brug over, van waar wij aan alle vier zijden Sloten weêr uitzien, en stappen aan de herberg af.

Hier willen wij ons nachtlogies houden. Te Balk is het kermis en dat brengt een eigenaardige levendigheid met zich, die ons om de wille onzer nachtrust minder wenschelijk voorkomt. Maar van het nog overblijvende daglicht maken wij gebruik tot een wandeling naar dat bloeijend vlek, om morgen te meer tijd aan het overige gedeelte van Gaasterland te kunnen besteden.

Sloten is een klein stadje. Een vaart, met huizen aan weerskanten en een waterpoort aan ieder eind, wordt gesneden door een straat. Voorts zijn er enkele kleine dwarsstraten. Een met iepen beplante wal en een gracht omringt het en langs de vaart staan geschoren linden; die bij de brug zijn tot een' fraaijen boog gesnoeid. De straatsteenen zijn afgrijselijk, de huizen laag en tamelijk vervallen. Er is een vrij groot stadhuis, een Hervormde en een R. C. kerk en een school. 't Merkwaardigste huis is de pastorie der Hervormde gemeente, een gebouw uit de 17de eeuw. Van de wallen en waterpoorten heeft men een ruim uitzigt over het meer, de onafzienbare weiden en de Gaasterlandsche hoogten in de verte. Het tegenwoordige heeft dus niet veel, wat ons boeijen kan. Sloten's verleden heeft meer beteekenis. Eens was

Digitized by Google

er een levendige handel, een drukke scheepvaart, een vermogende burgerij. Sterk door zijn ligging te midden van moerassige weiden, wees het menig aanval kloekmoedig af, of werd het niet dan na langdurig beleg genomen. Een aanslag in 1588, om de stad aan Spaansche zijde te brengen op een wijze, die aan het turfschip van Breda herinnert, werd in tijds verijdeld. Om de wille van dit verleden behoeven wij er ons intusschen niet op te houden en al spoedig verlaten wij het stadje, om den weg naar Wyckel op te wandelen. In een half uur hebben wij het vriendelijk dorpje bereikt, langs een' open weg, waaraan het buitenverblijf Zorgvliet met zijn groot eikenbosch ligt. Wyckel is klein. Slechts weinige huizen staan er, vooral op het punt, waar de wegen naar Balk en naar Sondel uiteengaan. De twee sterke stinsen, die er eenmaal prijkten, zijn sinds lang verdwenen. Het zeer eenvoudige kerkje heeft een' zwaren toren, met muren van twee M. dik, van groote Friesche moppen, met stukken rooden zandsteen gemengd. 't Is een oud gebouw, gelijk Wyckel dan ook reeds in 1132 wordt genoemd. De voormuur van den toren is nagenoeg even breed als het gansche kerkje. Eertijds stond er een veel grooter bedehuis, maar een brand verwoestte het, en ook het koor, dat was blijven staan, is later afgebroken. Op het einde der 17de eeuw werd de tegenwoordige kerk gesticht. Dat nederige gebouwtje bevat echter de schoone graftombe van Menno van Coehoorn, die op het naburige, thans nagenoeg gesloopte Meerestein woonde. Terstond bij het binnentreden door de deur onder den toren zien wij het monument, want het is juist daar tegenover, tegen den achtermuur geplaatst. Op een zwart marmeren sarkofaag, met beeldhouwwerk in wit marmer versierd, ligt het wit marmeren beeld van den grooten ingenieur, in vol harnas, den linkerarm rustende op een kanon, den bevelhebbersstaf in de regterhand. Een rood marmeren obelisk rijst daar boven op, zijn van krijgstrofeën omhangen wapen dragend. Een vaas kroont het geheel en een opschrift op de sarkofaag vermeldt zijn waardigheden, verdiensten en deugden. Zijn kinderen hebben het gedenkteeken voor hem opgerigt met behulp der Staten van Fries-

Digitized by Google

land, die er 10000 guldens voor schonken. De vermaarde beeldhouwer Xavery heeft het kunstwerk uitgevoerd.

Jammer is 't, dat de beitel ook hier vrij wat verwoesting heeft aangerigt en dat de kale muren niet meer behangen zijn met de stukken zijner wapenrusting en de rouwwapens. Nu voldoet het minder, dan bij niet zoo volstrekte naaktheid der wanden 't geval zou zijn. Tegen de zijmuren zijn nog twee gedenkteekens geplaatst. Het eene, van zwarten steen met witte vaandels, trommen, helmen en ander oorlogstuig, draagt een' zwart marmeren pijler met een wit doodshoofd. Het vermeldt den naam van Menno's evenzeer beroemden zoon, den bekwamen vestingbouwkundige Hendrik Casimir baron van Coehoorn, gest. 1756. Het andere, in denzelfden stijl, maar daarenboven versierd met een wapenschild en tenants, bewaart de herinnering aan Frederik Willem, graaf van Limburg Stirum, overl. 1747, oud 24 jaar. Fraaije zerken van verschillende leden der familie Coehoorn liggen in dit gedeelte der kerk.

Aan den weg naar Balk, niet ver van de pastorie met haar' grooten tuin, vinden wij een hek onder een drietal kloeke linden. Dit is de ingang van Meerestein. Een groot weiland, door grachten ingesloten en van beuken- en eikenlanen omringd, met het meer op den achtergrond, is de plaats, waar vroeger het heerenhuis stond. Eenig bosch van 't plantsoen is nog gespaard en tegenover den ingang is nog een breede laan, die op den weg naar Sondel uitkomt. 't Is wel te zien, dat het eens een deftig en aanzienlijk goed was, maar de dagen van zijn' luister zijn voorbij. Ook Onno Zwier van Haren heeft er gewoond, tijdens hij burgemeester van Sloten was. Merkwaardig is er de „wonderboom", aan het einde der laan, die dwars voor het slotterrein heenloopt. 't Is een oude vierstammige beuk, in wier hollen tronk altijd, zelfs in de droogste zomers, water staat. Gaarne wijst de vriendelijke onderwijzerszoon, die ons de kerk ontsluit, den vreemdeling derwaarts den weg.

Een eindweegs gaan wij nog langs den zandigen, ruigbewassen kant van Meerestein voort, tot waar een bergje met

Digitized by Google

schrale eiken den grens van het goed aanwijst. Heerlijke kinders spelen er tusschen de struiken en laten zich juichend afglijden langs het dorre gras in de breede greppel. 't Is een liefelijk tafereeltje, door de stralen der dalende zon gekleurd — het frisch bloeijend jonge leven tusschen de overblijfsels van vervlogen grootheid.

De breede grintweg met bevallige bogten leidt ons door een vrolijk en vriendelijk landschap, en de zon, die ons heden trouw is gebleven, doet het hare om de schoonheid te verhoogen. 't Gaat langs bouwland en boschjes, langs elzen en wilgen, langs boerenhofsteden en arbeiderswoningen, langs hooge akkers, met steile zandige of met hakhout begroeide kanten, nu en dan door een laan van eiken, en de waterspiegel van het groote meer vertoont zich soms, waar de bodem daalt of het struikgewas ophoudt. Bij een kruispunt van wegen ligt het witte huis van Jagtlust en een weinig verder buigt zich het pad naar Rugahuizen af. In de verte blaauwen de bosschen, die wij morgen hopen te doorkruisen. Aan den anderen kant sluimert het meer met zijn wazige oevers en enkele droomende scheepjes, waar tusschen de witte stoom eener boot in kleine wolkjes drijft. De glooijende weiden, met het rustige vee, dat peinzend naar het stille water staart, zijn met schilderachtige ruwe hekken afgezet. Een donker boschje en een verweerd, fraai getint dak steekt er boven uit, en aan den voet der steil afloopende kanten slingert zich de weg in fijn grijzen toon. Daar ligt over de natuur een vrede, die het hart weldadig aandoet, en naauwelijks kunnen wij ons voorstellen, dat weldra weêr de gure windvlagen zullen heengieren over die velden en de graauwe golven zullen klotsen onder den kleurloozen hemel, die kille regenstroomen neêrzendt over mensch en dier. De prachtige avond belooft ons morgen een' heerlijken dag. Wij zullen morgen dat liefelijk landschap in gansch ander licht weêrzien!

Tegenover het buitengoed Meerzicht ligt een eikenbosch, door welks breede laan zich een fraai omlijst gezigt op het meer vertoont, en de weg zelf leidt meermalen door hooge, donkere

Digitized by Google

eikenlanen heen, totdat wij in de nabijheid van Balk weêr meer open terrein ontmoeten. Nieuwe huizen in niet geringen getale geven den indruk, dat ook in Balk de welvaart en de bevolking toeneemt. Aan de kermis schrijven wij het toe, dat de weg meer bevolkt is, dan anders op gewone avonden wel het geval zal zijn. Maar de pret is nog niet begonnen. De kramen hebben nog weinig koopers. De spellen zijn zelfs nog gesloten en de bevolking wandelt nog in kleine troepjes rond, meisjes bij meisjes, en jongens bij jongens. Met belangstelling slaat intusschen de dorpsjeugd de zeilen der tenten en de kermisgasten in ruste gade. Wij voor ons letten meer op het dorp zelf, met zijn deftig raadhuis, dat met trapgevel, bordes en torentje prijkt, met zijn lange dubbele buurt langs de vaart, vol linden, trapgeveltjes, luifels en ouderwetsche stoepbanken, vrolijk en vriendelijk in het zonlicht en verlevendigd door de lange rei van kramen en wandelaars in feestdosch. Er is in de hoofdplaats van Gaasterland veel handel en nering, en was zij vroeger slechts een uitbuurt van Harich, die, naar men zegt, haar' naam ontleende aan den dikken balk, waarmede men over het stroompje de Luts ging, het wies in later tijd belangrijk in aanzien. Tijdens de twisten der Schieringers en Vetkoopers had het ook zijn deel aan de algemeene ellende en in 1583 werd het door de Spanjaarden geplunderd, maar die wonden zijn al lang geheeld. De herroeping van het Edict van Nantes leverde het eenige nijvere en bekwame vreemdelingen, die er burgers werden en ter wier behoeve er zelfs een tijd lang een Waalsche kerk was, maar die thans nog alleen door den uitheemschen klank hunner namen zich als van elders afkomstig doen kennen. Door de Luts heeft Balk gemeenschap met de Zuiderzee en het Slotermeer.

De drukte in het logement, waar wij onzen intrek hadden willen nemen en de aankondiging van een tooneelvoorstelling in hetzelfde gebouw, doen 't ons niet betreuren, dat wij ons in Sloten hebben ingekwartierd. De menigte rijtuigen en voetgangers, die wij op onze terugwandeling tegen komen, bewijst, dat het nu eerst regt zal beginnen. Ons wacht morgen nog een ver-

Digitized by Google

moeijende dag, want niet later dan vier uur in den middag moeten wij Sloten weêr verlaten, om voor 't vertrek van den laatsten wagen naar Heerenveen te Joure terug te zijn. En willen wij in dien tijd het Gaasterland zien, dan moeten wij vroeg uit de veeren. De kastelein te Sloten heeft voor een' goeden maaltijd gezorgd en de bedden in de menigte bedsteden op de groote bovenkamer laten niets te wenschen over. Sloten begint ons meêtevallen en met goede hoop voor den Gaasterlandschen togt gaan wij ter ruste.

Wee onzer! Hoe graauw is het daglicht, dat door de ruiten schijnt! Hoe onheilspelend buldert het om het huis! Hoe verdacht biggelen de druppels langs de glazen! Het weder is gansch omgeslagen. Storm en regen vereenigen zich weêr, om ons tegen te werken. Sloten ziet er droeviger uit dan ooit en de hemel belooft weinig verbetering. Toch moet het er op gewaagd. Wij zijn nu eenmaal hier en wij kunnen niet heengaan, zonder dat wij het mogelijke hebben beproefd.

Tot Wyckel toe is ons de weg bekend, maar wat verschil tusschen den graauwen morgen en den avond vol gloed en kleur! Gelukkig, dat wij ten minste een deel van Gaasterland, al is 't ook zijn' zoom, in dat licht hebben gezien. En als wij Wyckel achter ons hebben, breekt soms een flaauwe waterzon door de nevelen. Soms straalt er zelfs een schelle, grillige glans uit den hardblaauwen hemel, als voor eenige oogenblikken de wolkgevaarten uiteenstuiven voor den wind. Fantastisch wordt het landschap verlicht, en mogten wij zulke heldere minuten heden maar behouden, dan wacht ons menig treffend lichteffect. De landstreek is eenvoudig. Ook hier zijn de weiden met ruwe, verwelooze hekken afgezet. Bij den hoogen zandgrond, waaraan de grietenij zijn' naam ontleent, zijn slooten zeldzaam en de greppels houden het vee niet binnen de perken. Aan die grondsoort danken wij ook de berken, de akkermaalsboschjes, de boekweitvelden en de knoestige eiken, die hier en daar in de weilanden staan.

Digitized by Google

Voor ons ligt Sondel in het hout. Scherp verlicht de zon het geele huisje en den witten paal, die krachtig uitkomen tegen het donkere bosch. Twee boerderijen met rieten daken staan als wachters bij den ingang. Links wendt zich een eindelooze regte grintweg te midden van onafzienbare weilanden af. Hij loopt naar de Lemmer en al is het spoor in Sondel weinig meer dan een modderpoel, wij hebben alle reden om ons te verblijden, dat wij niet door die naakte vlakte onzen togt hebben voorttezetten. Op den hoogen grond is althans nog geboomte, waaraan wij eenige beschutting hebben te danken en het landschap is er vrij wat rijker in afwisseling, dan ginds, waar niets dan lage grasvelden tot aan de zee zich uitstrekken.

Sondel zelf is een weinig beteekenend, maar fraai gelegen dorp. Een laan van hooge iepen en linden loopt er door heen. Op een' kleinen heuvel ligt het nette, wel wat nuffige kerkje met zijn lantaarntorentje. Onder de overblijfsels der grafzerken, waarmede de trap naar het kerkhof is bevloerd, vinden wij er eene uit 1616, die een aardige afbeelding van een' ploeg bewaart. Het wapenschild op de zerk is aan een' boomtak opgehangen en vertoont een merk, benevens den halven adelaar, door zooveel Friesche geslachten gevoerd, als het zinnebeeld van privilegiën, die hun door Karel den Groote zouden geschonken zijn. 't Opmerkelijkst in Sondel is het groote heerenhuis Beuckenswijk. 't Is een gebouw van twee verdiepingen, tien ramen breed, behalve de voordeur, en slechts twee ramen diep. Blijkens het opschrift op een' reusachtigen steen in den achtergevel, is het in 1780 door een' Hijlckema gesticht. Thans staat het ledig. De ouderwetsche aanleg, met den kring van zware linden en het bosch achter het huis, is verwaarloosd. Alles is in verval en somber ligt de verlaten huizinge onder den donkeren dreigenden hemel. Koud en kil blinkt de spiegel van een meertje tusschen de hooge boomen van het bosch. Van binnen heeft het lange reeksen kamers, uitkomende op den gang, die aan de tuinzijde nagenoeg langs de geheele breedte van het huis loopt. Iets belangrijks is in de gemoderniseerde vertrekken niet te vinden. Alleen de bovenkamer

Digitized by Google

aan den kant van het dorp heeft een schoorsteenstuk uit de 17de eeuw, met goed geschilderde portretten.

Er heeft vroeger te Sondel een stins gestaan, wier geschiedenis een bijdrage levert tot de kennis van de verbittering, waarmede in de 15de eeuw de burgerkrijg in Friesland woedde. In 1428 woonde er te Wyckel een priester, Heer Peter van Wyckel, een edelman van grooten invloed, die eerst op gevorderden leeftijd den geestelijken stand had omhelsd. Wijbe Minnema overviel hem met een bende Schieringers, ligtte hem op uit de kerk en bragt hem zwaar gewond voor de stins van zijn' zoon Agge te Sondel, met de belofte, dat zijns vaders leven door de overgave van het huis zou worden gered, terwijl bij verdere verdediging diens dood onvermijdelijk was. Agge aarzelde, maar de grijze priester zelf beval hem, de stins niet optegeven en voor de oogen zijns zoons werd hij doorstoken. Verbitterd trok de vijand af, maar Agge zon op bloedige wraak. In 't volgende jaar viel Wybe Minnema door zijn zwaard. Nu was de beurt weêr aan Wybe's bloedmagen en partijgenooten. Vruchteloos werd echter de sterke stins te Sondel belegerd en menig Schieringer vond er den dood. Jaren woedde de veete. Eindelijk, in 1442, bezweek de Sondeler stins en toen het werk der verwoesting gedaan was, bleef Agge onder de dooden liggen. Maar hij leefde nog. De trouw zijner vrienden en de zelfverloochening eener vrouw redde hem. Zelfs begon hij de krachten terugtewinnen, toen een omgekochte sluipmoordenaar hem op zijn ziekbed doorstak. De haat had gezegevierd, maar de Schieringers hadden zich de verbittering van het volk op den hals gehaald en hun schandelijke overwinning op Agge van Wyckel kostte hun een goed deel van hun' aanhang.

Als wij Sondel verlaten hebben, zien wij nog eens terug op het woeste, indrukwekkende landschap, met het bosch van Beuckenswijk en het meertje daarachter, met de hooge boomen van de laan en de huisjes van het dorp. Dan gaat het verder. Vóór ons rijst de hooge, eenzame toren van Nijemirdum boven het open veld. De schrale, met hekken omringde weiden en de

Digitized by Google

met diepe greppels van elkander gescheiden akkers houden ons gezelschap. Wild uitgewaaide en door den zeewind geteisterde eiken groeijen hier en daar. Aan onze regterhand liggen bosschen en van verre onderscheiden wij een smalle, blinkende streep onder de graauwe lucht — de zee. Nu en dan leidt de weg door een eikenlaan of tusschen akkermaalshout, met boekweit- en havervelden afgewisseld. Een breede zandweg onder knoestige eiken loopt zijwaarts in de rigting der verre bosschen. 't Is een der wegen naar de Wildemarkt. Wij hebben dien nog niet te kiezen. Eerst later komen wij op de heide in het bosch, die reeds sinds eeuwen zoo menigmaal de Gaasterlanders vereenigd zag. Een hevige regenbui drijft ons naar de herberg, tevens postkantoor, een der zeer weinige huizen, waaruit het dorpje Nijemirdum bestaat. Tijdens onze gedwongen rust hebben wij althans een fraai uitzigt over een groote, golvende, boschrijke vallei, op de duinen en bosschen van Rijs en op het naderbij gelegen geboomte, waarin zich het landhuis van Lycklamabosch verschuilt.

Heeft de kerk van Nijemirdum vroeger in het dorp gestaan, dan blijkt wel het groot verlies aan woningen, door de plaats geleden. De toren, die thans nog alleen over is, staat een eindweegs van de huizen op een kerkhof. 't Is te zien, dat de kerk eenmaal een ruim en groot gebouw moet zijn geweest, gelijk alle oude Gaasterlandsche kerken, die schijnen te bewijzen dat er voor eeuwen een talrijke bevolking woonde. Oorlog en burgertwist deden het hunne, om de grietenij te ontvolken. Nijemirdum werd in 1329 deerlijk geplunderd en in den Spaanschen krijg had de landstreek veel van de Staatschgezinde overburen aan gene zijde der zee te lijden. Maar ook de voortdurende aanwinst van vruchtbaren grond deed er velen verhuizen van de schrale hoogten, die wel een veilige woonplaats hadden opgeleverd, toen de wateren nog een groot deel van het tegenwoordige Friesland bedekten, maar op den duur voor harden arbeid slechts karig voedsel gaven. Van de stinsen veler edelen en van de huizen veler eigenerfde boeren is niets meer te vinden.

Digitized by Google

De toren, met een stompe kap gedekt, moet vroeger veel hooger zijn geweest. Nog is 't een zwaar gebouw, van groote moppen opgemetseld en met talrijke muurankers. De wind giert er omheen en speelt door den open boog, die eens toegang gaf tot de kerk. De toppen der iepen en elzen om het kerkhof buigen zich voor hem neêr. Van verre toont de zee haar golven, wit van schuim, waar wij haar hier en daar zien boven den langen zeedijk, die de groene vlakte nevens ons afsluit. Vriendelijk is 't hier voor 't oogenblik geenszins, maar het uitzigt is ruim en indrukwekkend en het gansche woeste, eenzame landschap is in overeenstemming met den wilden strijd in de natuur.

Met een wijde bogt loopt de weg langs den zoom der zandige heuvels naar Oldemirdum. Aan de zeezijde is doorgaans het uitzigt onbeperkt. Landwaarts in zijn het hooge bouwlanden en boschjes. Het torenspitsje boven het digte hout is lang in 't gezigt en door ons voortdurend wenden blijft de steenklomp van Nijemirdum en hetzelfde bosch ons bijna altijd ter zijde. Vooral een hooggelegen dennenbosch hebben wij steeds gezien, sedert wij Sondel verlieten. In een digtbegroeid plantsoen ligt Riniastate, dat van zijn' heuvel een uitgestrekt landschap overziet. Kraaijen huizen er in menigte in 't geboomte, maar overigens schijnt het huis ledig en verlaten. Misschien ligt het aan den stormwind en aan den regen, dat de streek er zoo wild en onherbergzaam uitziet. Zeker dragen de hooge wallen, de vervallen hekken, de verwilderde hagen om weiden en akkers er het hunne toe bij. Maar het Gaasterland heeft daaraan een hooge mate van woest natuurschoon te danken, waardoor het zulk een eigenaardig en in Friesland althans ongewoon karakter draagt.

Een laan van linden, met breede, eenigszins oploopende grasranden, waaraan de huizen zijn geschaard, maken Oldemirdum tot een bevallig dorp, dat eenigermate aan de Drenthsche dorpen herinnert. Ook de kerk ligt in een' kring van hooge boomen, aan het einde der niet zeer lange dorpsstraat. Tot 1790 was er een groote kerk met hoogen toren. Toen werd zij om bouwvalligheid afgebroken en door een veel kleiner vervangen. Men zegt,

Digitized by Google

dat bij de slooping der oude kerk voor een belangrijke som aan duifsteen werd verkocht. Van de zeldzame bloemen, die naar men ons verhaald had, slechts om de 50 jaren op het graf van een' der predikanten bloeijen en dit jaar weêr te zien waren geweest, vinden wij er niet één meer. Het regte kunnen wij niet te weten komen. Zoo bijzonder zeldzaam en merkwaardig waren zij, volgens onzen Oldemirdumschen berigtgever, niet. Bij den heer apotheker ten Brink te Balk zouden wij nadere inlichtingen kunnen bekomen. Evenwel, 't is kermis te Balk en in feestgewaad spoeden zich de boerinnetjes derwaarts. Voorondersteld, dat wij nog te Balk komen, dan zal toch het oogenblik voor dergelijke nasporingen welligt minder geschikt zijn.

Hadden wij tot nog toe, den grooten weg volgende, een' tamelijk wijden boog langs den zoom der bosschen beschreven, achter Oldemirdum betreden wij meer hun eigenlijk gebied. De donkere, nu eens wat klimmende, dan weêr wat dalende eikenlaan loopt tusschen hakhout, dennen en opgaand geboomte en vooral aan de regterhand is 't een opeenvolging van bosch, waardoor hier en daar lange, regte wegen zijn aangelegd. Aan de andere zijde vinden wij nog menigmaal golvende heuvels, met weiden en bouwakkers, door houtgewas afgebroken en begrensd, op den achtergrond blinkt de zee en in de groote duinvalleijen liggen enkele woningen van boeren en arbeiders. Alles behoort onder het landgoed Rijs, waar het werk der ontginning steeds wordt voortgezet. Er is dan ook veel jong en laag plantsoen en de dorre streken ontbreken nog niet. Maar al is alles nog niet even indrukwekkend, de bewijzen van zorgvuldigen en onafgebroken arbeid doen den wandelaar aangenaam aan en zij werken mede, om in het schoone landschap een onophoudelijke afwisseling te brengen. Het grillige licht en de zware wolkschaduwen geven er menigmaal een fantastisch voorkomen aan, en al plast nu en dan een verraderlijke stortbui neder, zoodat een nevelfloers over den gezigteinder daalt en alles in somber graauw wordt gehuld, de grootschheid der lijnen blijft ons boeijen, ook wanneer wij het prachtig spel der tinten moeten missen. Straks is de bui weêr over en schit-

Digitized by Google

terend straalt aan het einde eener donkere laan het doorvallend zonlicht. Hoe meer wij het huis naderen, des te ouder, hooger en zwaarder wordt het hout. Nog een stortbad bij de brug over de Luts, maar gelukkig heeft de zon weêr voor 't oogenblik de zegepraal behaald, als wij het middelpunt van het landgoed hebben bereikt. Een groote weide met trotsche linden, van bosschen omzoomd en doorsneden door de laan van eiken, waarin de weg naar Balk is aangelegd, ligt nevens ons en vóór ons rijst het prachtig tempelgewelf, de heerlijke Gothische zuilengang, de onvergelijkelijk schoone laan. Het licht speelt op een open pleintje aan het einde, op het frissche, krachtig getinte groen en op de grijze beukenstammen. Al ware 't daardoor alleen, onze togt zou rijk beloond zijn geworden.

Het heerenhuis ligt aan het boschplein, regt tegenover den weg naar Balk, tusschen lange, breede zijlanen, in een smaakvol park en met het hooge hout van het bosch achter zich. 't Gebouw zelf heeft niets belangrijks. Breed en ruim is het, met zijn stallen en zijvleugels, maar door stijl en sieraden munt het niet uit.

Omstreeks tweehonderd jaar geleden was hier alles nog barre heide. Nabij het nietige gehuchtje Rijs hadden de Galama's een stins bezeten en in rustiger tijd hadden de Schwartzenbergs er een jagthuis. Op het einde der 17de eeuw kwamen de onafzienbare heidevelden en duinen in handen van den heer de Wildt, geheimraad van koning Willem en secretaris der Admiraliteit te Amsterdam. Hij legde bosschen aan, maakte wildernissen tot akkers en weiden, plantte tabak en bouwde het heerenhuis. Een eeuw later behoorde Rijs den grietman van Gaasterland, Ulbo van Aylva Rengers. Sedert ging het landgoed over aan het geslacht van Swinderen en thans is het het eigendom van Jhr. Mr. H. F. K. van Swinderen, die voortgaat met de verbetering en verfraaijing der vorstelijke bezitting, en wiens naam niemand in Gaasterland zonder liefde en eerbied noemt.

Een eenvoudige herberg verschaft den bezoeker gelegenheid, een' dag op Rijs te vertoeven. Nachtverblijf is er niet. Anders zou ligt menigeen voor langer tijd zijn tent hier opslaan. Want

Digitized by Google

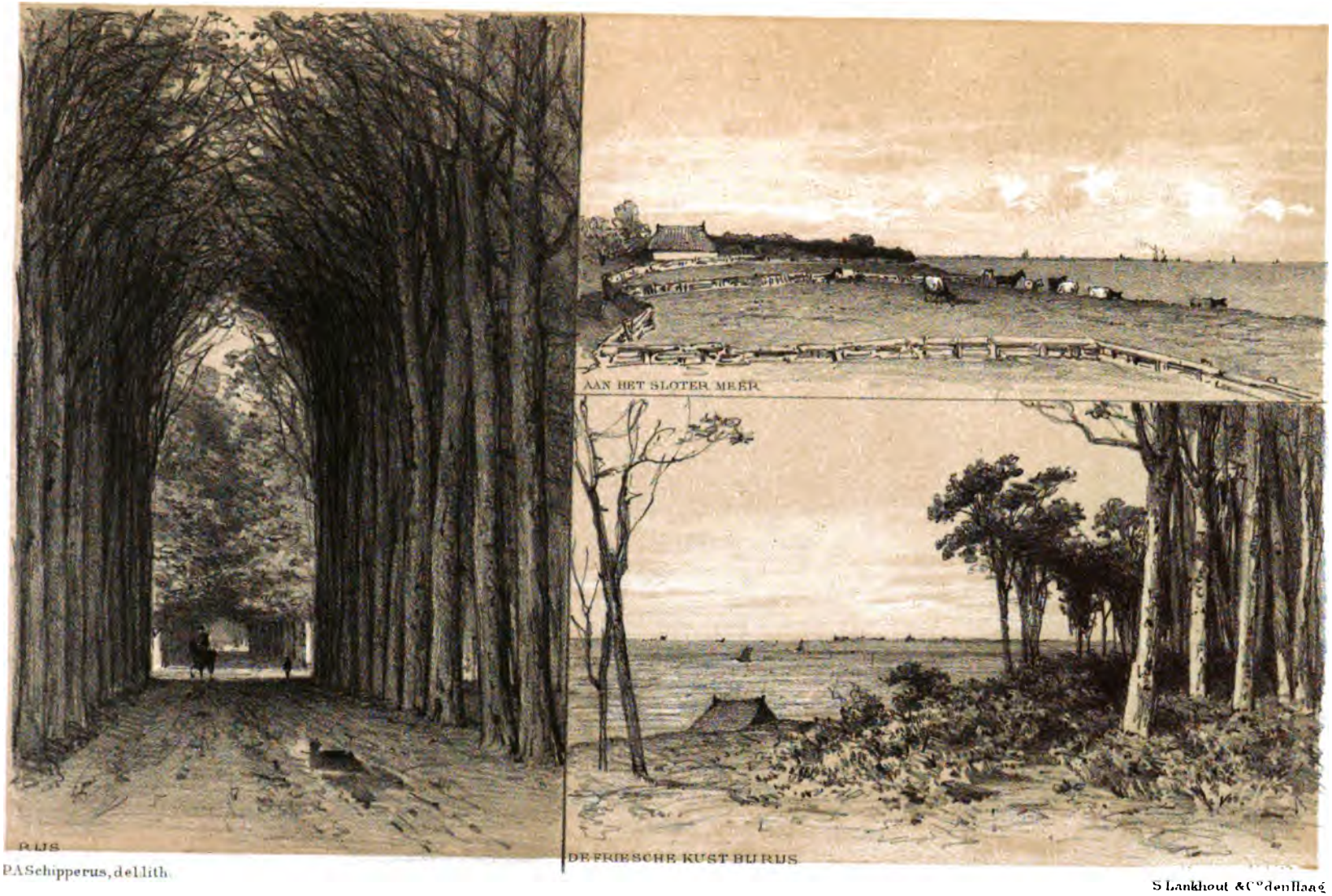

P.A.Schipperus, del.lith.

S Lankhout & C° den Haag

Digitized by Google

Digitized by Google

het bosch achter het huis is groot, en heerlijk hout groeit er. Prachtiger dennen wassen er in ons vaderland niet, dan op zijn hoogten en langs zijn diepe, holle wegen, en te meer opmerkelijk is het, omdat het houtgewas hier groeit tot nagenoeg aan het strand der zee. De zeewind, die elders de stammen kromt en de toppen doodt, schijnt de bosschen van Rijs te sparen. Hoe krachtig zijn de forsche eiken en beuken, de zware sparren en larixen, de heesters en akkermaalsboschjes, zelfs de jonge stammen in de nieuwe lanen. Wat schoone boomgroepen treffen overal het oog. Hoe schilderachtig zijn de woeste zandwegen, afdalend van de heuvels en weêr opklimmend tegen de hoogten. En hoe zorgvuldig is alles tevens onderhouden. Wie zou gelooven, dat hij hier ronddwaalt in een' uithoek van Friesland, als aan den oever der zee! Maar daar toont zij zich op eens, de groote, de sterke, in haar majesteit. Daar voor ons ligt zij, met haar smal blinkend grijs strand, door paalwerk beveiligd, en de groene weide aan den voet der duinenreeks loopt door, tot waar zij nagenoeg den geweldigen waterplas raakt. Boven ons hoofd welven zich de takken der dennen. Rondom ons golft het hout op de heuvels. Verder op breidt het ruime landschap met duinen en weiden, huizen en torens zich uit. In 't verre verschiet zouden wij de N. Hollandsche kust kunnen onderscheiden, als de donkere wolkgevaarten geen schaduw wierpen op de zee. 't Is een treffend schoon gezigt, waarom Rijs met regt in den lande vermaard is!

Reeds eeuwen, eeuwen lang geleden — wie zal zeggen, hoe lang! — werd de duinzoom hier bewoond. Niet ver van de plaats, waar wij staan, ligt een vrij jong eikenbosch, waarin een vijftal heuvels wordt gevonden. Uit een daarvan kwam in 1849 een overoud werkstuk van menschenhanden te voorschijn, een langwerpig vierkante grafkamer of welligt het overblijfsel eener ruwe woonstede, van groote steenen opgezet, waarin, benevens eenige scherven van aardewerk, een viertal steenen wiggen lag. De toenmalige eigenaar van Rijs, de vader van den tegenwoordigen bezitter, was ongelukkig juist in Holland toen een arbeider het merkwaardig overblijfsel ontdekte en verwoestte, en in de overige

Digitized by Google

heuvels schijnen geen afdoende nasporingen te zijn gedaan. Welligt verbergen zij nog wel dergelijke monumenten uit den voortijd en misschien wordt eenmaal de aantrekkelijkheid van Rijs nog verhoogd, als te midden van wat de beide laatste eeuwen hier hebben gewrocht, ook een gedenkstuk van een lang verdwenen geslacht kan worden getoond.

Wij moeten scheiden van het schoone landgoed. De tijd dringt en ons wacht nog een vrij lange weg. Over 't algemeen kunnen wij dien met genoegen bewandelen. Tusschen Rijs en de herberg Kippenburg aan de Wildemarkt vooral is hij aan schoonheden rijk. Prachtige dennen prijken er bij het dorre heideplein, waar volksvergaderingen, markten en kermissen werden gehouden en waarop vele breede zandwegen zamenloopen. De poging, om hier in een uitgebreide hoenderteelt voordeel te vinden, is mislukt. Alleen de naam van het goede logement is er nog van overgebleven. Hier is een middelpunt van het Gaasterland, in den zomer door velen bezocht en ook als verblijfplaats voor eenige dagen aanbevolen door wie er vertoefden.

Hadden wij gisteren Balk niet reeds gezien, dan zouden wij nu den rijweg langs de breede vaart moeten houden, want de hoofdplaats van Gaasterland mogten wij niet onbezocht laten. Thans kiezen wij het boschpad, dat eerst eveneens langs de vaart en straks over Rugahuizen ons naar Wyckel brengen zal. Wij leeren dan tevens nog iets meer van de bosschen in het binnenland kennen en het afgelegen gehucht, waar in 1685 eenige refugiés zich hebben gevestigd. Het hout is echter niet bijzonder fraai en het gehucht, met zijn eenvormige, gewone huizen langs den weg, heeft niets opmerkelijks. Toch is de wandeling niet onaangenaam en de zon begunstigt ons meer dan dezen morgen. Het torenspitsje van Balk blijft op eenigen afstand en daarachter rijst de hooge steenen spits van Harich. De pastorie van dat

Digitized by Google

eens aan stinsen rijke dorp was tot voor weinig jaren een gedeelte van de stins der Minnema's, waar, naar men zegt, indertijd munt werd geslagen. Thans is zij gesloopt. In Maart 1871 werd ook het kerkhof opgegraven en kwam er een ringmuur van groote keisteenen voor den dag. Ook vond men er een twaalftal aarden potten, vol kinderbeentjes. 't Werd toegeschreven aan de omstandigheid, dat er te Harich eertijds een mannen- en vrouwenklooster was geweest, die gemeenschap hadden door een' onderaardschen gang, voor 40 jaar nog aanwezig.

't Is het gewone verhaal, waarbij 't echter onzeker blijft, of die gang niet veel meer tot een der stinsen behoord heeft, terwijl het verzamelen van de kinderbeentjes in potten vreemd mag worden genoemd. Daar het aardewerk van vrij nieuwe bewerking schijnt te zijn geweest en van asch niet gesproken wordt, mag aangenomen worden, dat het geen vóór-christelijke begraafplaats was.

Hebben bij Harich werkelijk twee kloosters gestaan, dan moet Gaasterland er rijk van voorzien zijn geweest. Immers ook bij Lycklamabosch en bij de Wildemarkt werden, naar men zegt, dergelijke gestichten gevonden. Het laatste was een hospitaal. Bovendien was er een klooster van Augustijner monniken binnen Sloten.

Nu en dan komt ons een wagen met lijsterbessen voorbij; ook op den zolder van Beuckenswijk zagen wij tal van roode trossen hangen en menig boom langs onzen weg getuigde, dat in het najaar het leven van honderden vogels ernstig bedreigd wordt. Niet zonder genoegen lezen wij in een plaatselijke courant, dat dit jaar eenige beperkende maatregelen voor de bosschen van Rijs zijn genomen. Waren er vroeger, die tot 3000 beugels ophingen, thans moet door ieder, die lijsterstrikken wil gebruiken, een recognitie van 25 cents worden betaald, tot een maximum van 610 beugels. De slachting kan toch nog groot genoeg zijn!

Opmerkelijk is 't, dat het aantal spreeuwen reeds zeer belangrijk schijnt verminderd, ten gevolge van den verdelgingsoorlog door oud en jong tegen hen gevoerd. De zwaluwen zijn er nog overvloedig. Gansche zwermen scheren langs den grond, of in lange

Digitized by Google

reijen zitten zij op de telegraafdraden, die zij als opzettelijk voor hen vervaardigde rustplaatsen dankbaar gebruiken. Maar de zwaluw geniet ook meer dan eenige andere vogel de bescherming van het volksgeloof.

Op den ons reeds bekenden weg tusschen Balk en Wyckel komen wij uit. 't Ziet er thans onder den graauwen hemel vrij wat minder vriendelijk uit, dan gisteren in den glans der avondzon! Maar al hadden wij het Gaasterland onder gunstiger licht kunnen zien, ook de wilde, stormachtige lucht gaf vaak aan het landschap met zijn schrale heuvels en zijn donkere bosschen een eigenaardige schoonheid, die zich diep in het geheugen prent en niet zelden het karakter van indrukwekkende majesteit droeg.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN.

Een uitvoerige beschrijving van de portretten en andere kunstschatten op Wiardastate is te vinden in de Vrije Fries, Deel 12. — Een berigt in de N. Rott. Courant van 30 Jan. 1882, volgens hetwelk bij de »restauratie" van het huis een kostbaar gobelin behangsel zou zijn ontdekt, is onjuist. Wiardastate is reeds gesloopt en het bedoelde behangsel is geen ander, dan het bekende in de »antichambre".

Iets naders omtrent het inwendige en omtrent de vroegere bezitters van de Schierstins is te vinden in Friesland en de Friezen, bl. 255, waarin ook een afbeelding van den voorgevel is geplaatst.

De gedenkpenning op bl. 346 genoemd, is beschreven en afgebeeld in den Frieschen Almanak van 1841. Een verslag van de grafschennis werd opgenomen in het 10de deel van de Geschiedenis van den jongst geëindigden oorlog door Corn. van der Aa.

Over de oudste geschiedenis van Stellingwerf is te vergelijken Hooft van Iddekinge: Friesland en de Friezen in de Middeleeuwen.

Voor Wolvega zijn de Geschiedkundige Herinneringen uit de voormalige grietenijen Oost- en Weststellingwerf van S. P. Klijnsma van belang. Betreffende den brand deelde de heer Nepveu belangrijke brieven mede in de Kronijk van 't Hist. gen. te Utrecht 1868. Over 't geslacht der van Harens bevatten de Limburgsche Publications, vooral Deel 10, vele bijzonderheden.

De geweldige storm in October '81 heeft ook onder de iepen van Lindenoord een geduchte schade aangerigt.

Digitized by Google

Het »hunebed" te Rijs is beschreven door Dr. Janssen in de Vrije Fries, deel 5 en 6.

Het berigt omtrent het vinden van de kinderbeentjes en het vermoeden omtrent hun herkomst vond ik in Het Vaderland van 28 Maart 1871, overgenomen uit De Noordster.

Van de kloosters te Harich en van dat in Lycklamabosch, wordt niet gesproken in de alfabetische lijst, geplaatst in den Frieschen almanak van 1853.

Digitized by Google

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS.

Jhr. A. van der Wyck in den Haag maakt mij opmerkzaam op een onjuistheid op bl. 257. Niet de graaf van Limburg Stirum, maar zijne echtgenoote, nicht en aangenomen dochter van Mevr. de Wed. van Leyden, werd erfgename van Warmond.

Styrum moet Stirum zijn. De van Styrum's voeren den titel van baron.

Omtrent Dever ontving ik, na het afdrukken van Afl. 8—9, van den heer rijksarchivaris van den Bergh de volgende opgaaf:

»Het is mij niet gelukt op uwe vraag naar het huis Dever een geheel voldoend antwoord te vinden. Het schijnt mij toe, dat het geslacht den naam droeg van den Ever, d'Ever en Dever; in die verschillende vormen komt het namelijk in de charters voor. Hiernaar zal denk ik het door hen bewoonde huis ook bij het volk dien naam verkregen hebben, maar in de officieele leenregisters komt het huis Dever niet voor. Ik vind daar echter het volgende, dat denkelijk de verlangde opheldering geeft (repertorium Noordholland fol. IIII).

»Een wooninge met vijff mergen landts daeraen gelegen binnen den Hiemwerff, gelegen in den ambochte van Lisse.

Verlijt Reynier Dever ridder, 1398.

» Ghijsbrecht van Haeften bij dood van Reynier die Ever sijn grootevader, 1436.

» Clara Gijsbrechts doghter van Haeften bij doode des voorgaenden, haer vader, 1447.

» Jan van Mathenesse bij doode der voorgaende, sijn oude-moeder, 1507.

» Claes van Mathenesse by doode des voorgaenden sijn vader, 1524.

» Jan van Mathenesse bij doode van Nicolaes voorschreve sijn vader, 1565.

» Johanna Pieck abdisse van St. Servaes t' Utrecht bij doode des voorgaenden haer neef, 5 Oct. 1624.

Digitized by Google

Verlijt. mede Maria van Matenesse bij doode van Johan voorschreve haer neef, 23 Oct. 1624.

» Amelis van Matenesse bij doode van Johanna Pieck, 6 Jan. 1628.

» mede Johan van Schagen bij doode van Maria van Matenesse sijn moeder, 3 Mei 1628.

» Florentina van Matenesse bij doode van Amelis haer broeder, 17 Sept. 1633.

» Elisabeth de Camonts bij doode van Johan v. Schagen haer behoût-oom, 27 Nov. 1640.

» Willem de Wael van Vroonesteyn bij doode der voorgaende sijn moeder, 14 Nov. 1674.

» Adriaen de Wael van Vroonesteyn bij doode des voorgaenden sijn broeder, 24 Junij 1687.

» Erasmus Bernard van Scherpenseel bij doode van Willem de Wael sijn oom, 21 Oct. 1710.

» Elisabeth Catharina van Scherpenseel, 23 Nov. 1714.

» Diderik Johan Herman d' Zuijdwijk bij doode der voorgaende, 7 Maart 1738.

» Frederik Willem van Heereman bij doode des voorgaenden sijn broeder, 7 Junij 1781.

» Carel van Heereman bij doode des voorgaenden sijn vader, 27 Mei 1782.

»De eerste die mij van dit geslacht voorkwam, is IJsebrandus dictus Ever in 1269. (Oorkondenboek van Holland II N°. 91). Zij schijnen echter reeds vroeg uitgestorven te zijn.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google